

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Tomáš Gecko

Kartely v cementárenství 1900- 1938

Cartels in Cement Industry 1900- 1938

Praha 2013

prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Poděkování

Chtěl bych tímto poděkovat prof. PhDr. Eduardovi Kubů, CSc. za odborné vedení mé práce a za čas a trpělivost, kterou mi během jejího vypracování věnoval.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Podpis

Abstrakt

Diplomová práce si klade za cíl porozumět vývoji trhu s cementem a jeho kartelizaci na území Předlitavska a Československa. Zkoumán je mechanismus organizace cementářských kartelů a jejich role jako vlivové struktury působící na fungování trhu s cementem, příbuzná průmyslová odvětví a státní hospodářskou politiku (cla, vývozní a dovozní omezení, státní zakázky). Práce sleduje, v jaké míře cementářské kartely kontrolovaly trh a jaké dopady mělo jejich fungování na spotřebitele. Časově je diplomová práce ohraničena rokem 1900, kdy se v tomto odvětví začínaly první kartely vytvářet, a léty 1938-1939, během kterých došlo k výrazné hospodářské a právní změně.

Klíčová slova: Kartely, Cementářský průmysl, Stavební průmysl, Hospodářská politika, 20. století, Organizovaný kapitalismus

Abstract

The thesis aims to understand the development of cement market in Cisleithanien and Czechoslovakia and its cartelization. The subject of research is the organization of cement cartels and it's role as a structure which influences the functionality of the market, related industries and national economic policy (tariffs, export and import restrictions and state's contracts). The thesis focuses on the abilities of the cement cartels how they control the market and affect customers. The thesis is limited by the year 1900, when the first cement cartels emerged, and the years 1938-1939, during which the significant economical and legal change occurred.

Key words: Cartels, Cement industry, Building industry, Economic policy, Twentieth century, Organized capitalism

Obsah

1. Úvod	9
2. Literatura, metody a kladení otázek	10
3. Nástin dějin cementářského průmyslu na území habsburské monarchie do roku 1900	22
3.1 Počátky moderní výroby cementu	22
3.1.1 Cement a jeho složení; základní definice	22
3.1.2 Vznik cementářského průmyslu	23
3.1.3 Výroba cementu	25
3.2 Počátky cementářského průmyslu na území habsburské monarchie	29
3.2.1 První cementárny v oblasti pozdějšího Předlitavska	29
3.2.2 Cementářský průmysl od konce šedesátých let do velké deprese	32
3.2.3 Cementářský průmysl za „velké deprese“	34
3.2.4 Devadesátá léta	39
3.2.5 Cementářský průmysl v Zalitavsku	44
3.3 Rakousko-uherský cementářský průmysl v době založení prvního kartelu	45
4. Typologizace kartelů a struktura trhu s cementem před rokem 1918	46
4.1 Kartely v ekonomické teorii	46
4.1.1 Nedokonale konkurenční trh a jeho základní typy	46
4.1.2 Nekalá kooperace a vznik kartelů	47
4.1.3 Tvořivá destrukce a monopolistické praktiky	48
4.2 Typologizace kartelů	49
4.2.1 Základní rozdělení kartelů	49
4.2.2 Typologizace na základě strukturní analýzy	51
4.3 Rakousko-uherské kartelové zákonodárství	54
4.4 Struktura trhu s cementem před rokem 1918	57
4.4.1 Velikost trhu	57
4.4.2 Míra koncentrace	65
4.4.3 Diferenciace	66
4.4.4 Vstupní bariéry	67
4.4.5 Organizační vliv bank a koncernů	68
4.4.6 Státní regulace	70
4.4.7 Strukturní charakteristiky poptávky	73
4.5 Konkurence nebo dohoda na trhu s cementem před rokem 1918	73
5. Kartelizace předlitavského cementářského průmyslu	75

5.1 Verband der österreichischen Portland-Cement-Fabriken (Svaz rakouských továren na portlandský cement)	75
5.1.1 Zájmové organizace v cementářském průmyslu	75
5.1.2 Stavební ruch na přelomu 19. a 20. století	76
5.1.3 Vznik prvního předlitavského cementářského syndikátu a jeho organizace	78
5.1.4 Přijetí českých cementáren a vytvoření celostátního syndikátu	81
5.1.5 Cenová politika kartelu a její důsledky	84
5.1.6 Inovace v cementářském průmyslu v posledních letech fungování Svazu	88
5.1.7 Dopady fungování syndikátu na spotřebitele	90
5.1.8 Rozpad syndikátu.....	92
5.2 Hauptverkaufsstelle österreichischen Zement-Fabriken, Gessellschaft m.b.h. (Hlavní prodejna rakouských cementáren, s.r.o.)	94
5.2.1 Konkurenční boj v cementářském průmyslu v letech 1910- 1911	94
5.2.2 Obnovená jednání	95
5.2.3 Organizace nového syndikátu	99
5.2.4 Fungování nového syndikátu před rokem 1913.....	101
5.2.5 Obnovení syndikátu a jeho působení za první světové války.....	104
5.2.6 Ukončení činnosti kartelu a vznik cementářského svazu.....	106
5.3 Posouzení úlohy cementářských syndikátů v předlitavském hospodářství.....	108
6. Struktura trhu s cementem a kartelové zákonodárství po roce 1918	111
6.1 Prvorepublikové kartelové zákonodárství	111
6.2 Změna struktury trhu s cementem po roce 1918	114
6.2.1 Změna velikosti trhu	114
6.2.2 Stupňující se koncentrace v odvětví	117
6.2.3 Stoupající vliv bank	120
6.2.4 Státní politika a regulace trhu	122
6.2.5 Diferenciace	130
6.3 Nové podmínky pro působení cementářských kartelů.....	130
7. Prvorepublikové cementářské kartely	132
7.1 Kartelizace cementářského průmyslu v letech 1918- 1932	132
7.1.1 Cementářský průmysl v prvních poválečných letech.....	132
7.1.2 Kartel z let 1924/1925	134
7.1.3 Organizace nového kartelu	137
7.1.4 Kartel čtyř největších cementáren z let 1929-1932.....	138
7.1.5 Cementářský průmysl ve dvacátých a třicátých letech.....	141

7.2 Celostátní cementářský syndikát	146
7.2.1 Cementárny, akciová společnost; neúspěšný syndikát z roku 1933.....	146
7.2.2 Prodejna cementáren s. r. o .; syndikát z roku 1935	148
7.2.3 Vznik celostátního cementářského syndikátu v roce 1936.....	149
7.2.4 Organizace syndikátu.....	151
7.2.5 Akce Grygov	156
7.2.6 Rozhodčí komise.....	159
7.2.7 Prohlubování spolupráce cementářského průmyslu v letech 1937- 1938.....	160
7.3 Posouzení úlohy prvorepublikových cementářských kartelů a syndikátů v československém hospodářství	162
8. Závěr.....	165
Prameny	169
Archivní prameny	169
SOA Praha	169
SOA Praha-západ.....	169
SOA Beroun.....	169
Národní archiv.....	170
Archiv ČNB	171
Tištěné prameny	171
Literatura	173
Periodika.....	175
Internetové zdroje	176
Seznam obrázků, grafů a tabulek.....	179
Obrázky.....	179
Grafy.....	179
Tabulky	180

1. Úvod

Za téma své diplomové práce jsem si zvolil kartelizaci cementářského průmyslu na území Předlitavska a prvorepublikového Československa. Učinil jsem tak z několika důvodů. V rámci průmyslové revoluce patří cementářský průmysl mezi později rozvinutá odvětví těžkého průmyslu. Přestože se v prostoru bývalé habsburské monarchie datují jeho počátky přibližně do poloviny 19. století, k přechodu na průmyslovou a mechanizovanou výrobu došlo teprve v souvislosti s uplatněním nových výrobních technologií a ustálením chemického složení cementu na přelomu 19. a 20. století. Právě proto, že se jedná o relativně mladé průmyslové odvětví, ve kterém došlo jen k několika významnějším inovacím, netěšilo se zatím výraznější pozornosti hospodářských historiků.

Stejně tak i kartelizace cementářského průmyslu zůstala v pozadí zájmu badatelů. Oproti dalším významným odvětvím těžkého průmyslu neexistují v českém kontextu studie, které by se tomuto tématu věnovaly.

Spotřeba cementu je důležitým ukazatelem úrovně průmyslového rozvoje. Cement je používán na stavbu velkých infrastrukturních projektů a své upotřebení nachází i v soukromém stavebním ruchu. Cementářské kartely proto vždy hrály velmi důležitou úlohu v rámci fungování celého hospodářství. Diplomovou prací bych rád přispěl k většímu porozumění kartelizace cementářského průmyslu a dopadům tohoto procesu na předlitavské a československé hospodářství.

2. Literatura, metody a kladení otázek

Dějínám cementářského průmyslu na území českých zemí se zatím věnovalo jen několik badatelů. Konkrétní autoři se většinou soustředili hlavně na historii jednotlivých cementáren, které zasadili do kontextu vývoje průmyslové krajiny. Kartelům je věnována pozornost pouze zřídka. Přesto jsou pro potřeby této práce zmíněná díla důležitá. Poskytují totiž stručné nastínění vývoje cementářského průmyslu na území habsburské monarchie a prvorepublikového Československa.

Na prvním místě uvedme knihu *Dvě tisíceletí cementárenství a vápenictví v českých zemích* od autorské dvojice Láník a Cikrt, zabývající se dějinami výroby cementu a vápna až do současnosti.¹ Monografie se stručně věnuje dějinám nejdůležitějších podniků vyrábějící cement. Ve stručnosti je nastíněn i vývoj cementářského průmyslu na území českých zemí. Monografie však bohužel uvádí pouze zřídka některé důležité údaje jako například míru zisku, produkci cementáren, podíl továren na trhu nebo jejich technologické vybavení. Pokud jsou údaje k dispozici, nejsou zařazeny do kontextu vývoje celého odvětví, ale pouze namátkově zmíněny v souvislosti s jednotlivými podniky. Pro potřeby této diplomové práce tedy kniha poskytuje především základní přehled vývoje celého odvětví, z něhož je možné vycházet.

Dále je třeba uvést *Dějiny betonového stavitelství v českých zemích do konce 19. století* od Seidlerové a Dohnálka.² Monografie se vedle betonového stavitelství věnuje také dějinám cementářského průmyslu. Ocenit lze především důkladnou práci s denním tiskem, odbornými časopisy a publikacemi technického rázu. Kniha z tohoto důvodu slouží jako výborný rozcestník pro prameny této provenience. Zkoumá však pouze období do konce 19. století a nepracuje s archivními materiály. Jedná se proto rovněž o hrubý nástin dějin cementářského průmyslu, který se přednostně věnuje důležitým událostem v dějinách jednotlivých cementáren tak, jak je zachytil dobový tisk a tištěné prameny. Práce se na základě dochovaných zpráv o vybavení továren, vysvědčení ze zkoušek o kvalitě cementu a dalších údajů pokouší rovněž analyzovat technologickou vyspělost jednotlivých cementáren. Těžiště práce však spočívá v poslední třetině 19. století. Cementářský průmysl se začal kartelizovat teprve po roce 1900. Kniha se proto problematice cementářských kartelů nevěnuje.

Práce Rudolfa Bárty mladšího se oproti oběma předchozím dílům dají zařadit spíše mezi prameny než literatury. Rudolf Bárta mladší byl synem úspěšného pražského podnikatele Rudolfa Bárty, jenž stál za první republiky v čele firmy *Prastav*, vlastníci radotínskou cementárnu. Kromě působení v rodinné firmě ale sledoval také akademickou dráhu. S problematikou výroby cementu proto přišel do kontaktu nejen v praktické, ale i teoretické rovině. Mezi desítkami jeho odborných prací lze jmenovat dvě nejdůležitější. V Bártově vysokoškolské učebnici *Chemie a technologie*

---

¹ LÁNÍK, Jaroslav a Miloš CIKRT. *Dvě tisíceletí vápenictví a cementárenství v českých zemích*. Praha: Svaz výrobců cementu a vápna Čech, Moravy a Slezska, 2001.

² SEIDLEROVÁ, Irena a Jiří DOHNÁLEK. *Dějiny betonového stavitelství v českých zemích do konce 19. století*. Praha: Informační centrum ČKAIT, 1999.

cementu je jedna kapitola věnována výhradně dějinám světového a českého cementářského průmyslu.³ Přestože jsou v knize obsaženy cenné informace, které často není možné získat z jiných zdrojů, jedná se opět spíše o nástin dějin cementářského průmyslu než jeho podrobné zpracování. V příspěvku *Z dějin akciové společnosti PRASTAV* pak Rudolf Bárta spojil pramenný výzkum se svými vlastními vzpomínkami a napsal stručné dějiny rodinné firmy.⁴ Tento pramen však musí být posuzován s opatrností vzhledem k tomu, že autor spíše vyzdvihuje úspěchy firmy a k jejím stinnějším stránkám, jako je například problém arizace, se raději nevyjadřuje. Přínosné jsou především Bártovy argumenty týkající se postojů firmy *Prastav* k jednáním o vytvoření cementářského kartelu.

Dějiny jednotlivých cementáren na území českých zemí se zabývali ještě další tři autoři. Anna Matoušková ve své publikaci *Od tradičního vápenictví na území Českého krasu ke vzniku moderní továrny na výrobu portlandského cementu v Králově Dvoře v roce 1911* stručně nastiňuje historii českého a světového cementářského průmyslu.⁵ Těžištěm práce jsou dějiny Královodvorské cementárny od jejího založení v roce 1889 do roku 1911, kdy došlo k velkému rozšíření výroby. Oproti předchozím autorům Matoušková zasazuje vývoj cementářského průmyslu do hlubšího předlitavského kontextu. Její práce je výbornou pomůckou pro práci s dalšími prameny, kartelizaci odvětví však pozornost věnována není.

Královodvorská cementárna byla po dlouhou dobu největší cementárnou na území českých zemí, těšila se proto většímu zájmu historiků než jiné továrny. Podnikovým dějinám Královodvorské cementárny se věnoval Jaroslav Láník v knize *Velký příběh*.⁶ Láník zpracoval dějiny Královodvorské cementárny od jejího založení v roce 1889 až do současnosti. Vývoj podniku zasadil do kulturního a sociálního kontextu a sledoval vazby na průmyslovou krajinu. Pro diplomovou práci jsou přínosné především pasáže věnující se kartelizaci odvětví. Jako největší subjekt na českém trhu s cementem Královodvorská cementárna výrazně ovlivňovala vznik a fungování všech předlitavských a československých cementářských kartelů. Za účelem zvýšení zisku a posílení vlastních pozic často stála u jejich vzniku nebo rozpadu.

Dalším autorem, který se zabýval dějinami českých cementáren, je Miloš Garkisch. Ve své knize *Příběhy pražských cementáren* se věnoval historii pražských cementáren v Radotíně a Podolí.⁷ Kniha bohužel postrádá metodologické uspořádání pramenů a podobá se proto spíše kronice obou pražských cementáren. Události z dějin továren jsou jen zřídka zasazovány do hlubšího kontextu

---

³ BÁRTA, Rudolf. *Chemie a technologie cementu*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

⁴ BÁRTA. *Z dějin akciové společnosti PRASTAV*, Praha. In: *Příspěvky k dějinám skla a keramiky*. Praha: Národní technické muzeum, 1971, s. 160- 184.

⁵ MATOUŠKOVÁ, Anna. *Od tradičního vápenictví na území Českého krasu ke vzniku moderní továrny na výrobu portlandského cementu v Králově Dvoře v roce 1911*. Beroun, 1995.

⁶ LÁNÍK, Jaroslav. *Velký příběh: 120 let Královodvorské cementárny 1889-2009*. Česko: Českomoravský cement - Závod Králův Dvůr-Radotín, 2009.

⁷ GARKISCH, Miloš. *Příběhy pražských cementáren*. Česko: Českomoravský cement - Závod Králův Dvůr-Radotín, 2011.

vývoje celého odvětví. Vyzdvihnout je třeba hlavně bohatou práci s archivním materiálem. Kniha se proto stává výborným zdrojem pro prameny této provenience.

Cementářské kartely nevznikaly před rokem 1918 pouze v rámci území českých zemí, ale celého Předlitavska. Dějinám předlitavského cementářského průmyslu se však věnovalo jen několik prací. Zmínit je třeba především dílo *Die oesterreichische Cement - Industrie* od Maxe Thuryho.⁸ Thury byl ředitelem cementárny Perlmoos, největší továrny na území Předlitavska. Nejenže nastínil dějiny odvětví, uvedl ale i tak důležité údaje jako například produkci cementu, geografické umístění jednotlivých továren nebo data jejich založení. Přestože je Thuryho příspěvek unikátním a neocenitelným pramenem, v některých případech se jeho údaje neshodují s jinými zdroji a nemusejí proto plně odpovídat skutečnosti. Přestože cementářské kartely vznikaly až po roce 1900, procesu kartelizace předcházelo mnoho dalších jevů, jako je například koncentrace, růst vlivu finančního kapitálu nebo zavádění celní ochrany. Thuryho práce je výborným pramenem pro studium některých částí tohoto procesu před rokem 1900.

Jako přínosná se ukázala také diplomová práce Florian Riepla.⁹ Autor se v úvodních kapitolách věnuje historickému a technologickému vývoji cementářského průmyslu v Předlitavsku a Německu, čímž si vytváří podklady pro zpracování hlavního tématu své práce, osobnosti významného vynálezce v oblasti výroby cementu Hanse Hauenschilda. *Riepl ke zpracování problematiky často používá literaturu zabývající se podnikovými dějinami největších rakouských cementáren, kterou by jinak nebylo v rámci zpracování této diplomové práce možné získat.*

Proces kartelizace je významný hospodářský fenomén. Těšil se proto značné pozornosti badatelů už od svých počátků ve druhé polovině 19. století. Přes tento zájem však nemůžeme přesvědčivě tvrdit, že kartelizaci skutečně rozumíme. Existuje mnoho názorových proudů rozcházejících se v tom, jaký význam v hospodářském životě kartelizaci skutečně náležel. Badatelé, zabývající se rakousko-uherským hospodářstvím, se dodnes plně neshodli v tom, zda byla kartelizace spíše negativním nebo pozitivním jevem. Jedním z hlavních úkolů této práce je proto posoudit, jakým způsobem se proces kartelizace projevil ve vývoji cementářského průmyslu.

Jako vůbec první se už v osmdesátých letech 19. století věnoval problematice kartelů rakouský národohospodář Friedrich Kleinwächter.¹⁰ Pro potřeby svého výzkumu potřeboval Kleinwächter značné množství informací, které sesbíral pomocí dotazníkové korespondence, rozeslané po celé Evropě. Nikde sice nezveřejnil zdroje těchto údajů, získal však všeobecný přehled o tom, v jaké formě se jednotlivé kartely vytvářely, což mu pomohlo posoudit jejich úlohu v tehdejší

---

⁸ THURY, Max. *Die oesterreichische Cement - Industrie*. In: *Gross- Industrie Oesterreichs: 2, Stein-Thon-Porzellan und Glasindustrie, Metallindustrie*. Wien: Leopold Weiss, 1898, s. 5- 13.

⁹ FLORIAN, Riepl. „*Die wirtschaftliche und technologische Entwicklung der Zementindustrie unter besonderer Berücksichtigung der Verdienste von Hans Hauenschild*“. Wien, 2008. Diplomarbeit. Universität Wien.

¹⁰ KLEINWÄCHTER, Friedrich. *Die Kartelle: Ein Beitrag zur Frage der Organization der Volkswirtschaft*. Innsbruck, 1883.

hospodářství. Hlavní teze Kleinwächterovy práce spočívá v tom, že se problémy tehdejšího hospodářství neskrývaly v soukromém vlastnictví, jak tvrdili někteří jeho současníci především z řad socialistů, ale v nedostatku organizace. Úkol kartelů byl podle něho podobný úloze středověkých cechů, tedy vnést pořádek do chaosu.¹¹ Hospodářský život ve středověku totiž podle Kleinwächtera protkávala složitá síť důležitých pravidel a institucí, které udržovaly rovnováhu. S rychlým rozvojem hospodářství však tato pravidla a instituce přestaly držet krok s realitou a bylo nutné je odstranit.¹² Moderní hospodářský systém ale místo nich nedokázal vytvořit náhradu. Právě kartelům, které Kleinwächter považoval v často citovaném výroku za „děti nouze“, důsledky velké deprese z roku 1873¹³, měla v budoucnu náležet tato úloha.

Pokud Kleinwächterovy teze použijeme na cementářské kartely, zjistíme, že v mnoha bodech odpovídaly skutečnosti. Podobně jako středověké cechy dávaly cementářské kartely pozor na to, aby výrobek splňoval kvalitu předepsanou normami a na trh se nedostávalo špatné zboží. Regulací odbytu a s tím spojenou cenovou politikou pak tyto kartely pomáhaly stabilizovat trh. Problematictější už je Kleinwächterův pohled na kartely jako děti nouze. Cementářské kartely zpravidla vznikaly v době, kdy nejhlubší krize v odvětví spojená s cenovými válkami skončila. Naopak v době začátků hospodářských krizí se dříve fungující kartely spíše rozpadaly. Výrazný převis nabídky nad poptávkou v době krize byl značným lákadlem pro porušení uzavřených dohod a získání spotřebitelů podbížením cen. V situaci, kdy začala poptávka po cementu klesat, nebo došlo k nepřiměřenému zvýšení nabídky, rychle mizel zájem o prodloužení kartelových dohod. Jednotlivé subjekty na trhu si v takové situaci přály získat obchodní samostatnost, které se při vzniku kartelu musely vzdát.

Národohospodáři působící na území českých zemí většinou vnímali kartely podobně jako Kleinwächter. Jednalo se pro ně o jev, který je neoddělitelně spjat s moderním hospodářstvím. Uvedme několik příkladů. Rudolf Hotowetz tvrdil v roce 1897 při příležitosti projednávání kartelového zákona, že kartely lze sice vnímat jak pozitivně, tak i negativně, s jejich existencí ale není možné nic dělat. Vznik kartelů byl totiž podle něho dán přirozeným hospodářským vývojem. Kartely podle něho někdy bývaly kritizovány například za omezování technického pokroku nebo levný export do zahraničí na úkor domácího trhu. Přestože ale byla podle Hotowetze tato kritika v některých případech oprávněná, tvrdil, že se nejednalo o obecně platné pravidlo.¹⁴

Jiří Hejda, další z významných českých národohospodářů, vnímal kartely v kontextu proměn ve světovém hospodářství. Celé 19. století bylo podle něho dobou liberalismu a volné soutěže, s čímž

---

¹¹ Tamtéž, s. VI.

¹² Tamtéž, s. 119- 125.

¹³ Tamtéž, s. 143.

¹⁴ HOTOWETZ, Rudolf. Kartely a stát. *Obzor národohospodářský II*. Praha: J. Otto. 1897, roč. II., č. 10, s. 193-194, č. 14, s. 209-212.

se pojilo plýtvání kapitálem, surovinami a energií.¹⁵ Zatímco však 19. století bylo dobou jednotlivce, mělo být 20. století ve znamení společnosti. Díky vzájemné propletenosti majetkového vlastnictví největších koncernů totiž podle Hejdy zmizela už v počátcích 20. století volná soutěž. Velcí hráči na trhu navzájem vlastní jeden druhého, konkurence je tedy ztrátou pro všechny. V systému výroby ovládané koncerny je důležitá hlavně stabilizace výroby, kterou pomáhají zajistit mimo jiné i kartely.¹⁶ Jádrem Hejdovy argumentace spočívalo v přesvědčení, že se 20. století stane dobou regulovaného hospodářství. Protože podle něho byly v hospodářství patrné tendence směřující ke stabilizaci výroby a vyloučení krizí a volné soutěže, mířil systém k tzv. hospodářské demokracii. Hospodářská demokracie se měla zakládat na monopolistickém kapitalismu a organizovaném vedení, přičemž státu měla v tomto procesu náležet pouze kontrolní, nikoliv provozní úloha.¹⁷

V souvislosti s Hejdovými argumenty je zajímavá úloha, kterou v cementářském průmyslu sehrávaly banky a velkokapitál. Především banky se totiž snažily stabilizovat odvětví a tlačily na vznik cementářských kartelů. Založení cementárny je kapitálově náročná činnost a návratnost investic je dlouhodobá. Na založení cementárny se proto velmi často podílely banky nebo velcí průmyslníci. Vytvářela se tak složitá síť provázanosti kapitálu. Tlak na stabilizaci trhu a maximalizaci zisků byl značný. Především za první republiky se vývoj cementářských kartelů ubíral takovým směrem, jaký Hejda předpovídal. Ke změně došlo až v souvislosti s událostmi po druhé světové válce.

Zmínit je třeba i o neoriginálnějšího českého národohospodáře Karla Engliše. Engliš kartely zařadil do své ekonomické teorie.¹⁸ Soutěž na trhu podle něho logicky znevýhodňuje buď výrobce, nebo zákazníka podle toho, zda si výrobci konkurují nabídkou nebo spotřebitelé poptávkou. Dříve nebo později se proto nabízí dohoda za účelem omezení vzájemné konkurence. Protože je pro spotřebitele vzhledem k jejich velkému počtu jen velmi těžko realizovatelná, dojde k ní spíše ze strany výrobců, a to jak v oblasti regulace ceny, tak nabídky. Pro označení celého tohoto procesu použil Engliš pojem „syndikalizace“¹⁹. Syndikalizaci dále rozdělil podle toho, zda probíhala na trhu statků, práce nebo kapitálu. Z hlediska dopadů procesu syndikalizace na hospodářství se Engliš vyjadřoval velmi zdrženlivě. Na jednu stranu viděl kartely jako omezení individualistického pořádku, který sice není dokonalý, ale udržuje rovnováhu a maximalizuje nejlevnější výrobu, na druhou stranu ale v syndikalistickém hospodářství nespatořoval pouze neefektivní systém, který by vylučoval jakékoliv inovace v odvětví.²⁰ Syndikalizace na trhu statků pro něho byla hlavně prostředkem ke zvýšení zisků

---

¹⁵ HEJDA, Jiří. *Nová hospodářská politika: Přednesl JUDr. Jiří Hejda ve schůzi společnosti pořádané dne 14. ledna 1929 v Praze*. Praha: Česká společnost národohospodářská, 1929, s. 3-5.

¹⁶ Tamtéž, s. 8- 11.

¹⁷ Tamtéž, s. 15- 26.

¹⁸ ENGLIŠ, Karel. *Soustava národního hospodářství I*. Praha: Melantrich, 1938, s. 603- 634.

¹⁹ Tamtéž, s. 605- 606.

²⁰ Tamtéž, s. 630- 632.

pomocí zdražení cen a zúžení výroby, stejně tak ale i nástrojem k tlumení nabídky, která jinak nenacházela poptávku.²¹

V období po roce 1945 se procesu kartelizace na území Předlitavska a prvorepublikového Československa věnovalo hned několik prací, z nichž některé byly názorově výrazně ovlivněny marxistickým pojetím dějin. Marxisté obecně viděli proces kartelizace jako jeden z charakteristických prvků monopolistického kapitalismu, během kterého mělo docházet k postupnému rozkladu kapitalistického řádu. Kartely pro ně byly negativním jevem, který znamenal neefektivitu, technologické zaostávání a ožebračování spotřebitele. Ve stejném duchu pak formovali i hlavní teze, na jejichž základě tento proces zkoumali.

Z českých historiků se z marxistického úhlu pohledu věnoval problematice kartelizace jako první Jurij Křížek ve své disertační práci *Základní hospodářské rysy rakousko-uherského imperialismu*.²² Práce zkoumá období let 1900- 1914, během kterých došlo podle Křížka v habsburské monarchii k nástupu imperialismu, jehož součástí byla mimo jiné i monopolizace, projevující se také vznikem kartelů.²³ Vznik kartelů v habsburské monarchii přičítal především dvěma okolnostem, a to postupující koncentraci průmyslu po roce 1880 a narůstajícímu vlivu bankovního kapitálu.²⁴ Monopolizace podle něho měla čtyři negativní dopady na fungování hospodářství monarchie. Způsobila zvyšování cen, podlomení tradiční řemeslné výroby, zostření nerovnováhy mezi průmyslem a zemědělstvím a snižování produkce.²⁵ Kartely tedy byly podle Křížka silně negativním jevem, který podlamoval ekonomiku.

Zdeněk Jindra argumentoval podobným způsobem.²⁶ V kartelech také spatřoval negativní jev, spojený se stadiem monopolního kapitalismu. Monopolizace průmyslu habsburské monarchie, která se s velkou intenzitou projevovala především po roce 1900, byla podle něho způsobena hned několika faktory. Nejdůležitější byla sílící koncentrace a centralizace kapitálu, následovaná využitím nových výrobních metod a racionalizací, organizačním vlivem bank, protekcionismem a podporou ze strany státu a konečně vlivem zahraničního kapitálu.²⁷ Některé z těchto faktorů pak ve svém příspěvku podrobněji nastínil.

---

²¹ Tamtéž, s. 615- 616.

²² KŘÍŽEK, Jurij. *Základní hospodářské rysy rakousko-uherského imperialismu*. Praha, 1952. Do němčiny přeloženo pod názvem KŘÍŽEK, Jurij. *Die wirtschaftlichen Grundzüge der österreichisch-ungarischen Imperialismus in der Vorkriegszeit: 1900- 1914*. Praha: ČSAV, 1963.

²³ KŘÍŽEK, J. *Die wirtschaftlichen Grundzüge der österreichisch-ungarischen Imperialismus in der Vorkriegszeit*, s. 31- 32.

²⁴ Tamtéž, s. 26.

²⁵ Tamtéž, s. 29- 30.

²⁶ JINDRA, Zdeněk. Průmyslové monopoly v Rakousko-Uhersku: Některé hlavní rysy vývoje do počátku světové války. *Československý časopis historický*. Praha: Academia, 1956, roč. 4, s. 231- 270.

²⁷ Tamtéž, s. 268.

Z marxistického úhlu pohledu se kartelizaci věnoval také Pavel Eisler, který zkoumal monopolizaci prvorepublikového hutnického průmyslu.²⁸ Přestože je marxistický vliv v této práci patrný, jedná se o velice zdařilé zpracování celé problematiky, které nepostrádá věcnou a střízlivou argumentaci. Eisler na jednu stranu prvorepublikové monopoly v hutnickém průmyslu viděl jako negativní jev, který omezoval produkci a vedl k nevyužití výrobních kapacit, na druhou stranu ale přispíval k technologické modernizaci výroby.²⁹

Marxističtí autoři kladli velký důraz na kartely jako nástroj monopolizace trhu. Soustřeďovali se především na koncentraci v odvětví, vliv bankovního kapitálu, protekcionistickou politiku státu a změny ve výrobních metodách. Už méně pak zkoumali možné pozitivní důsledky existence kartelů jako například zmírňování hospodářských krizí nebo šíření nových technologií. Cementářskému průmyslu se žádný ze zmíněných badatelů nevěnoval. Autoři však nastínili obecný průběh procesu kartelizace pro celé habsburské hospodářství. Některé jejich teze jsou proto důležité i pro cementářský průmysl.

Z nemarxistických autorů je z českých autorů třeba zmínit především dvě práce vydané po roce 1989, a to příspěvky Jaroslava Pátka a Kateřiny Pánkové. Pátek se zabýval vzájemnými kartelovými vztahy československého a německého chemického průmyslu.³⁰ Všímal si především mezinárodních kapitálových účastí na československém chemickém průmyslu a pozornost věnoval i omezování nebo šíření technologií a patentů prostřednictvím nadnárodních chemických kartelů.

Pánková srovnávala vývoj kartelů v cukerním a pivovarnickém průmyslu před rokem 1914.³¹ V případě obou těchto odvětví probíhala konkurence především prostřednictvím prostorových diferenciací daných vlivem dopravních nákladů, což výrazně ovlivnilo vznikající kartely. Stejný proces je možné pozorovat i v cementářském průmyslu, ve kterém se kartely vytvářely na podobných základech. Nabízí se proto možnost případného srovnání procesu kartelizace v pivovarnickém, cukerním a cementářském průmyslu.

Pokud vynecháme marxistickou historiografii, ke kartelům se v opozici staví i dnes převažující neoklasická ekonomie. Ne u všech ekonomů však tento pohled převažuje. Ještě před druhou světovou válkou zformuloval Joseph Schumpeter vlivnou tezi o monopolech jako jednom z hlavních

---

²⁸ EISLER, Pavel. *Monopoly v hutnictví kapitalistického Československa*. Praha: Rozpravy Československé akademie věd, 1971.

²⁹ Tamtéž, s. 44- 46.

³⁰ PÁTEK, Jaroslav. Československo-německé kapitálové a kartelové vztahy v chemickém průmyslu meziválečného období 1918-1939. In: BARTH, Boris. *Konkurence i partnerství: německé a československé hospodářství v letech 1918-1945*. Praha: Karolinum, 1999, s. 112- 131.

³¹ PÁNKOVÁ, Kateřina. Srovnání cukrovarnických a pivovarnických kartelů v českých zemích na přelomu 19. a 20. století. In: BARTOŠEK, Jaroslav. *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci: fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století*. Praha: Národní technické muzeum, 2011, s. 465- 477.

faktorů technologického pokroku.³² Na základě Schumpeterovy teze o tvořivém ničení a monopolistických praktikách je možné interpretovat existenci cementářských kartelů jako jeden z hlavních faktorů rozvoje tohoto odvětví. Kartely zajišťovaly na trhu stabilitu, přinášely značný zisk a umožňovaly dlouhodobé plánování nových inovací. Stimulovaly tak rozvoj cementářského průmyslu. Investice ale neproudily pouze do zefektivňování výroby, ale i do rozšiřování výrobních kapacit. Opakovaně tak docházelo k narušení statutu quo, který se kartely snažily regulací odbytu hájit. Úspěch kartelů proto často předznamenával jejich rozpad.

Kartely v pozitivním světle nevnímal pouze Schumpeter. Například David Good se ve své monografii *The economic rise of the Habsburg Empire*, věnované hospodářskému vývoji habsburské monarchie v letech 1750- 1914, ohradil proti tradičním tezím odsuzujícím Rakousko-Uhersko jako hospodářsky neúspěšný projekt.³³ V souvislosti s tím pak kartelům přisuzoval spíše pozitivní úlohu. Good argumentoval tím, že kartely sice mohly na hospodářství působit škodlivě, na druhou stranu je ale možné, že vytvářely stabilní prostředí pro investice a technologický rozvoj.³⁴ Země, které na přelomu 19. a 20. století zažívaly nejvýraznější hospodářský růst, tedy Německo a Spojené státy, byly charakteristické značným množstvím fungujících kartelových dohod v průmyslu.³⁵ Přestože tedy pro nedostatek výzkumu zatím nemůžeme přesně určit přesný dopad kartelů na fungování rakousko-uherské ekonomiky, nelze je na první pohled ihned zavrhnout jako neefektivní formu hospodářské organizace.

Z badatelů, kteří se v současné době kartely v habsburské monarchii zabývají, lze jmenovat Andrease Resche. Resch ve své práci nazvané *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg* vytváří metodologické podklady pro výzkum procesu kartelizace v Rakousku-Uhersku.³⁶ Mezi jiným tvrdí i to, že kartely před první světovou válkou nedokázaly díky své nestabilitě kontrolovat trh a proto byly jejich potenciální negativní a pozitivní efekty v podstatě minimální.³⁷ Pokud nebereme ohled na železářský kartel, který na trhu dosáhl velmi silného monopolistického postavení a mohl tak skutečně výrazně ovlivňovat celé hospodářství, byly ostatní kartely spíše přechodným jevem. Vzhledem k tomu, že rychle vznikaly a zanikaly, měly pravděpodobně jen velmi malou reálnou sílu skutečně ovlivňovat rakousko-uherské hospodářství. Práce se pokusí posoudit pravdivost Reschovy teze na příkladu cementářských kartelů.

---

³² SCHUMPETER, Joseph Alois. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004.

³³ GOOD, David F. *The economic rise of the Habsburg Empire, 1750-1914*. Berkeley: University of California Press, c1984.

³⁴ Tamtéž, s. 231.

³⁵ Tamtéž, s. 252- 253.

³⁶ RESCH, Andreas. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg: Marktstrukturen, Organisationstendenzen und Wirtschaftsentwicklung von 1900 bis 1913*. Berlin: Duncker, 2002.

³⁷ Tamtéž, s. 289.

Kartelizaci československého a předlitavského cementářského průmyslu se zatím nevěnoval žádný badatel. V zahraničním prostředí však vyšlo několik prací zabývajících se kartelizací tohoto odvětví v Anglii, Francii, Německu a Španělsku. Uvedme si příspěvek autorské dvojice Coursiéras a Cartier, věnovaný francouzským cementářským kartelům v meziválečném období.³⁸ Pojednání má tři části. První se zabývá předválečným obdobím, druhá se věnuje dvacátým létům, kdy se vytvářely podmínky pro kartelizaci tohoto odvětví a třetí pak sleduje kartelizaci na celostátní a mezinárodní úrovni. Práce vychází z analýzy historických proměn struktury trhu s cementem a na tomto základě pak sleduje motivaci jednotlivých cementáren k vytvoření kartelů. Především teze poukazující na vliv struktury trhu s cementem na průběh kartelizace odvětví se ukázaly jako velmi přínosné i pro tuto diplomovou práci.

Přestože se kartelizaci předlitavského cementářského průmyslu zatím nevěnovala žádná monografie, o hlavních mechanismech fungování tehdejších cementářských kartelů jsme dobře zpraveni. Při příležitosti projednávání kartelového zákona se v roce 1912 pokoušelo ministerstvo obchodu nashromáždit co nejvíc informací o působení kartelů, aby pak mohlo doporučit, zda má vláda proti jejich činnosti zakročit. V rámci ankety byly na půdě ministerstva obchodu projednávány klíčové otázky kartelizace nejdůležitějších předlitavských průmyslových odvětví. Z těchto jednání se nám dochovalo celkem dvanáct svazků, z nichž se sedmý díl věnuje kartelizaci cementářského průmyslu.³⁹ Pramen obsahuje pojednání o důvodech a důsledcích kartelizace cementářského průmyslu, kvantitativní údaje o vývoji tohoto odvětví a dokonce i přetištěnou kartelovou smlouvu tehdy působícího kartelu, která však bohužel neobsahuje přesné kontingenty jednotlivých cementáren. Anketa vypovídá mnohé o tom, na jakých základech tehdejší cementářské kartely fungovaly a s jakými obtížemi se potýkaly. Ze všech pramenů pro období před rokem 1918 mají spisy ministerstva obchodu největší vypovídací hodnotu.

Kromě výše nastíněné základní literatury jsem při psaní diplomové práce vycházel především z archivních pramenů a dobového tisku. Archivní materiál, týkající se kartelizace cementářského průmyslu, se většinou nezachoval. Fondy prodejen předlitavských syndikátů se mi objevit nepodařilo. Bylo proto třeba využít písemností jednotlivých cementáren, ani ty se však pro období před rokem 1918 nedochovaly v dobrém stavu. Tuto skutečnost je třeba přičíst především nešetrné práci s registraturami v některých cementárnách a skartaci po roce 1948. Ve státním oblastním archivu v Berouně jsou uloženy fondy Králodvorské cementárny a část fondů cementáren v Čížkovicích a Berouně. Informace o činnosti kartelu je však možné získat pouze z krátkých a stručných zpráv ze

---

³⁸ COURSIÉRAS, Cécile a Aurore CARTIER. Howling with the Wolves or Fighting the Crisis: Large French Firms as Players in the European Cement Cartels During the Interwar Period. [online]. 21 s. [cit. 2013-03-14]. Dostupné z: <http://ebha.eap.gr/files/Papers/Cement%20cartels.pdf>

³⁹ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandcement*. Wien, 1912.

zasedání správních rad, výročních zpráv pro valné hromady a protokolů pro ředitelství. Státní oblastní archiv Praha-západ má uložena zasedání ředitelství berounské a podolské cementárny, která tak doplňují archivní materiál Královodvorské cementárny. Fondy Obchodního soudu v Praze a Pražské obchodní a živnostenské komory, uložené ve Státním oblastním archivu v Praze, sice také obsahují důležité informace, je jich však jen poskrovnu.

Období let 1918- 1938 je na prameny archivní provenience mnohem bohatší. Vedle fondů Královodvorské cementárny je totiž možné využít především fondů firmy Prastav ve státním oblastním archivu Praha-západ. Prastav vlastnil radotínskou cementárnu a jeho archivní fond se oproti jiným továrnám dochoval ve výborném stavu. Od roku 1933 byl veden rovněž kartelový rejstřík, jehož fond je uložen v Národním archivu. Materiál Prodeje cementáren z let 1935- 1946, který je uschován v Berouně, se taktéž dochoval ve velmi dobrém stavu. Pro období první republiky je důležitý i archiv České národní banky. Bankovní kapitál se v této době výrazně podílel na fungování československého cementářského průmyslu, nachází se tu proto značné množství informací týkajících se kartelizace. Jmenovat lze především fondy Živnobanky, která do svého koncernu skrze Eskomptní banku zahrnula i Královodvorskou cementárnu.

Z dobových periodik hraje nejdůležitější roli časopis *Kartell-Rundschau*, vydávaný v letech 1903- 1944.⁴⁰ Jsou v něm shromážděny zprávy z denního tisku a časopisů, týkající se všech zjištěných kartelů. Pro období Rakousko-Uherska jsou dalším důležitým pramenem *Národní listy*, obsahující hospodářskou rubriku, ve které je zachyceno mnoho zpráv o jednotlivých cementárnách a i o činnosti samotného kartelu.⁴¹ Neocenitelným zdrojem informací pro dějiny cementářského průmyslu jsou také časopisy *Chemické listy pro vědu a průmysl*, vydávané *Českou chemickou společností pro vědu a průmysl*.⁴² Některé z výtisků před rokem 1918 zahrnují i krátká aktuální pojednání o stavu stavebního a cementářského průmyslu. Časopis *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*, dříve pod názvem *Baukeramik*, vydávaný Österreichisches Tonindustire Verien, obsahuje další důležité zprávy o činnosti cementářských kartelů. Kvantitativní údaje pro cementářský a stavební průmysl pak poskytuje řada *Compass*⁴³ a v menší míře i řada rakouských statistik *Österreichisches statistisches Handbuch*⁴⁴.

Z odborných periodik stavebního průmyslu, vydávaných v době první republiky, jsou důležité hlavně časopisy *Stavivo*⁴⁵ a *Obzor cementářský*⁴⁶. *Průmyslový věstník*⁴⁷, vydávaný Ústředním svazem

---

⁴⁰ *Kartell-Rundschau: Monatsschrift für Recht u. Wirtschaft im Kartell- u. Konzernwesen*. Berlin ; Wien, 1903-1944.

⁴¹ *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 1861- 1941.

⁴² *Chemické listy pro vědu a průmysl: Orgán Společnosti pro průmysl chemický v království Českém*, Praha 1907-1950.

⁴³ *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*. Wien: Alfred Hölder, 1868-.

⁴⁴ *Österreichisches statistisches Handbuch für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*. Wien, 1882- 1917, 1- 35.

⁴⁵ *Stavivo: Odborný časopis věnovaný zájmům veškerého průmyslu staviv*. Praha ; Brno: Stavivo, 1922- 1990.

československých průmyslníků, obsahuje některé zápisy z jednání cementářské sekce, působící při tomto svazu, jejíž archivní materiál se nedochoval. Jako zdroj kvantitativních údajů pro období první republiky sloužil *Compass* a kromě toho také publikace *Státního úřadu statistického* a *Zprávy Národní banky československé*⁴⁶.

Časově je práce ohraničena přelomem 19. a 20. století, kdy se v cementářském průmyslu vytváří první kartel, a lety 1938/1939, během kterých došlo k výrazné právní a hospodářské změně na území tehdejšího Československa. Protože však proces kartelizace probíhal v kontextu delšího hospodářského vývoje, pozornost je věnována také období přibližně od poloviny 19. století, kdy na území habsburské monarchie trh s cementem a cementářský průmysl vznikal.

Prostorově je nejprve v rámci Rakousko-Uherska zkoumáno území Předlitavska, kde se vytvořil a fungoval první cementářský kartel, s důrazem kladeným především na cementárny v oblasti českých zemí. Stranou však nelze ponechat ani okolní oblasti. Předlitavský cementářský průmysl vyvíjel aktivity jak v zahraničním obchodě, tak se prostřednictvím kartelu bránil snahám o proniknutí zahraniční konkurence na trh. V této souvislosti je třeba věnovat pozornost i zvláštnostem administrativního rozdělení habsburské monarchie na dvě části s velmi odlišným stupněm hospodářského rozvoje. Předlitavský a zalitavský cementářský průmysl spolu totiž opakovaně sváděl ostrý konkurenční boj.

V rozmezí let 1918- 1938 se práce soustředí pouze na území Československa. V této době byl československý trh s cementem díky vysoké celní ochraně uzavřen zahraniční konkurenci a místní cementářský průmysl nebyl výrazněji aktivní ani v oblasti vývozu. Cementářské kartely, které v Československu vznikaly, se nemusely obávat zahraniční konkurence a mohly se orientovat pouze na domácí trh.

Cíle, které si tato práce klade, se dají shrnout do několika bodů. Nejprve je třeba porozumět vzniku a vývoji cementářského průmyslu a základním znakům trhu s cementem. Následně je pozornost věnována fenoménu kartelizace a dobovému kartelovému zákonodárství. Teprve poté je možné pochopit, jaké typy kartelů v cementářském průmyslu vznikaly a proč tomu tak bylo. Pro lepší porozumění úlohy, kterou kartelizace cementářského průmyslu hrála v celkovém hospodářském vývoji, je zasazena do kontextu rozvoje stavebního průmyslu a porovnávána s dalšími odvětvími těžkého průmyslu, například železářským nebo chemickým průmyslem. Hlavním cílem práce je posoudit vliv cementářských kartelů na spotřebitele a na státní hospodářskou politiku v oblasti veřejných zakázek a celní ochrany.

---

⁴⁶ *Obzor cementářský: Časopis sledující zájmy činnosti výroby cementového zboží, umělého kamene a betonářů.* Praha, 1926- 1935.

⁴⁷ *Průmyslový věstník: Orgán Ústředního svazu československých průmyslníků v Praze.* Praha, 1914- 1950.

⁴⁸ *Zprávy Národní banky Československé.* Praha: Národní banka Československá, 1926- 1949.

Cementářské kartely byly nedílnou součástí předlitavského a československého hospodářství. Působení kartelů dnes bývá obvykle posuzováno výhradně negativně. Ne vždy však tato vžitá představa nutně odpovídala skutečnosti. V práci bych se proto rád zamyslel nad tím, zda byly cementářské kartely příčinou hospodářské neefektivity a technologického zaostávání, nebo jestli naopak vytvářely na trhu stabilní prostředí, čímž zmírňovaly důsledky hospodářských krizí a usnadňovaly inovace.

Diplomovou práci jsem se rozhodl rozčlenit do několika částí. V první kapitole se pokouším nastínit dějiny cementářského průmyslu na území habsburské monarchie od jeho počátků až do roku 1900. Ve druhé části se zabývám tím, jak jsou kartely vnímány současnou ekonomickou teorií. V kapitole je zahrnuto i kartelové zákonodárství před rokem 1918 a analýza předlitavské struktury trhu s cementem. Třetí kapitola se soustředí na kartelizaci cementářského průmyslu v letech 1901-1918. Čtvrtá kapitola je věnována poválečným proměnám v cementářském průmyslu a vývoji prvorepublikového kartelového zákonodárství. V páté kapitole je pozornost soustředěna na kartelizaci cementářského průmyslu v letech 1919-1938.

Pro zpracování diplomové práce jsem využil několika metod. Pomocí statistické metody byly posbírány a uspořádány statistické údaje týkající se jak vývoje cementářského průmyslu, tak jeho kartelizace. Pro teritoriální rozčlenění výroby se jako užitečná ukázala kartografická metoda. Pro analýzu struktury trhu s cementem bylo použito metody strukturní analýzy. Andreas Resch tuto metodu, která spočívá v přístupu Structure- Conduct- Performance, upravil pro potřeby historického výzkumu procesu kartelizace. Metodologicky jsem proces kartelizace zkoumal především na základě takto upravené strukturní analýzy.

3. Nástin dějin cementářského průmyslu na území habsburské monarchie do roku 1900

3.1 Počátky moderní výroby cementu

3.1.1 Cement a jeho složení; základní definice

Dějiny výroby cementu v Evropě sahají až do starověku ke středomořským národům. Pro budoucí vývoj tohoto odvětví byla v evropském kontextu důležitá především směs z bílého vápna a sopečného popela, kterou používali Římané. Právě s Římany je díky tomu spojena etymologie slova cement. Latinské slovo caedere, které znamená tlouci, bylo používáno jako označení pro lomový stavební kámen, a zdivo z něho postavené se nazývalo caementa nebo caementicae structural. Francouzský badatel Lorient, který v roce 1744 překládal Plinia do francouzštiny, přeložil slovo caementa jako ciment a tento název se pak vžil pro označení maltoviny, ve vodě tuhnoucí na pevnou směs.⁴⁹

Cement je podle Jana Hlaváče definován jako „*hydraulické práškové pojivo (maltovina), jehož účinnými složkami jsou sloučeniny CaO (oxid vápenatý), SiO_2 (oxid křemičitý), Al_2O_3 (oxid hlinitý) a Fe_2O_3 (oxid železitý), popřípadě jiné sloučeniny podobného typu*“⁵⁰. Pojiva, k nimž náleží i maltoviny, jsou širokou skupinou látek, které mohou za určitých podmínek přecházet ze stavu plastického ve hmoty pevné a tvrdé, aniž by ztratily celistvost nebo došlo ke změně jejich objemu. Cement patří mezi hydraulické maltoviny, jejichž základní charakteristikou je, že je lze po počátečním zatuhnutí na vlhkém vzduchu ponořit do vody, kde dále tuhnou a postupně zvětšují svojí pevnost.⁵¹ Z chemického hlediska se cementy rozdělují na tři základní druhy a to křemičitanové, hlinitanové a jiné cementy.⁵²

Nejvýznamnějším zástupcem křemičitanových cementů je portlandský cement, který je dnes se slovem cement v podstatě totožný. Rudolf Bárta portlandský cement definuje jako „*hydraulické práškové stavební pojivo vzniklé pálením do slinutí jemné, náležitě stejnoměrné suroviny vhodného složení a rozemletím takto vzniklých slínek na jemnou moučku po jejich účelném schlazení a odležení*“⁵³. Portlandský cement se liší od románského cementu, s nímž se celé 19. století přel o prvenství a který také patří do skupiny křemičitanových cementů, hlavně tím, že je vypálen nad mez slinutí, zatímco románský cement meze slinutí nedosahuje.⁵⁴

Suroviny potřebné k výrobě portlandského cementu se dají rozdělit do dvou skupin, a to na hlavní a pomocné. Hlavní suroviny jsou takové, které samy o sobě tvoří slínek. Řadí se mezi ně vápenec vhodného chemického složení nebo jiné vápenaté látky a hydraulické složky jako je třeba

⁴⁹ NEKVASILOVÁ, Jana. Počátky vývoje, výroby a užití portlandského cementu. *Dějiny vědy a techniky: 21. seminář pro vyučující dějin věd a techniky*. 2004, roč. 12, s. 19.

⁵⁰ HLAVÁČ, Jan. *Základy technologie silikátů*. 2. vyd. Praha: SNTL, Bratislava: Alfa, 1988, s. 443.

⁵¹ BÁRTA, R. *Chemie a technologie cementu*, s. 19.

⁵² Tamtéž s. 20.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Tamtéž, s. 732.

hlína. Mezi hydraulické složky mohou patřit i tzv. přísady jako například železná ruda nebo kyzové výpalky. Pomocné suroviny slínek sice netvoří, jeho výrobu ale usnadňují, usměrňují nebo dopomáhají k úspoře paliva. Řadí se sem například sádrovec nebo kazivec.⁵⁵

Zatímco základem křemičitanových cementů je křemičitan vápenatý, u hlinitanových cementů se jedná o hlinitan vápenatý. Pro tyto cementy je charakteristická mnohem kratší doba tuhnutí, používají se tedy k rychlému betonování. Mezi hlinitanové cementy se řadí i tavené a elektrotavené cementy.⁵⁶ V Československu začaly být tyto cementy vyráběny na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století z bauxitu a vápence.⁵⁷

Samostatnou kategorií, kterou je možné přiřadit jak k cementům křemičitanovým, tak i hlinitanovým, jsou směsné cementy, mezi něž se řadí také železoportlandský nebo vysokopecní struskový cement. Pro oblast českých zemí byl důležitý především struskový cement. Struska je obecně zplodina odpadající z pecí hutního, chemického nebo jiného průmyslu, která vznikla ztuhnutím taveniny nebo slinutím. Cementářská struska, vhodná pro výrobu struskového cementu, se získává ze zásadité strusky, vznikající při pálení železa ve vysokých pecích.⁵⁸ Tento cement sehrál velmi důležitou úlohu na území českých zemí především díky dostatku strusky pro jeho výrobu.⁵⁹ Počátky Královské cementárny, největší prvorepublikové továrny na cement, jsou spojeny právě se struskovým cementem. Výhodou tohoto cementu byl jednoduchý výrobní proces a nízká cena.⁶⁰

Přibližně od dvacátých let 20. století se začaly vyrábět ve větším množství také speciální cementy. Jednalo se o takové cementy, které se vyznačovaly vyšší počáteční pevností nebo jinými vlastnostmi. V prvorepublikovém Československu nabízelo speciální portlandské cementy jako zvláštní výrobek hned několik cementáren. Jejich produkce probíhala podobně jako v případě obyčejných portlandských cementů, bylo ale třeba mnohem jemnějšího mletí surovin.⁶¹

3.1.2 Vznik cementářského průmyslu

Přestože schopnost výroby cementu z Evropy po pádu Říma vymizela, badatele začala během 18. století přitahovat trvanlivost římských staveb. Bélidor v roce 1729 přišel na to, že jen některá vápna jsou schopna vytvářet pevnou maltu při uložení pod vodou. John Smeaton zjistil, že se pro tento úkol nehodí čisté vápno, ale spíše vápno silně znečištěné jílem. James Parker našel v roce 1796 na kentském pobřeží jílem znečištěný vápenec, z něhož vyrobil cement, který pro výbornou kvalitu nazval po vzoru římských cementů cementem románským. Louis Joseph Vicat provedl chemický

---

⁵⁵ Tamtéž, s. 309.

⁵⁶ Tamtéž s. 892- 893.

⁵⁷ *Co jest elektrotavený cement čízkovické továrny, Královské cementárny, akciové společnosti?.* Praha: Královská cementárna, 1932.

⁵⁸ BÁRTA, R. *Chemie a technologie cementu*, s. 838- 839.

⁵⁹ LÁNÍK, J. a CIKRT, M., *Dvě tisíciletí vápenictví a cementárenství v českých zemích*, s. 25- 26.

⁶⁰ LÁNÍK, J. *Velký příběh*, s. 21.

⁶¹ KALLAUNER, Otakar. Stručný přehled pokroků v oboru cementářském v posledních deseti letech. *Stavivo*. 1925, roč. 6, s. 256.

rozbor vápenců a v roce 1817 objevil, že pokud není v cementu přítomna jílovitá složka, je možné ji chemicky přidat. Joseph Aspdin roku 1824 podal patent na výrobu tzv. portlandského cementu. Název pocházel od barvy cementu, připomínající proslulý přírodní vápenec na Isle of Portland. Pojmenování tedy bylo reklamním krokem. Vyložení o dnešní portlandský cement se však pravděpodobně nejednalo, protože Aspdin ve svém patentu nezmiňoval potřebu pálit vápno až na mez slinutí. Teprve v roce 1844 Isaac Johnson zjistil, že pro výrobu kvalitního portlandského cementu je třeba pálit surovinu na mez slinutí.⁶²

Na vědecký základ byla výroba portlandského cementu položena teprve díky pokusům Němce Wilhelma Michaelise, který přesně popsal správné složení surovin při chemické reakci a vyloučil tak z celého procesu náhodu, díky čemuž začaly být přijímány první normy na výrobu portlandského cementu.⁶³ Přestože bylo možné vyrobit dnešní portlandský cement již v polovině 19. století, pochopit podstatu samotné chemické reakce probíhající při jeho vypalování trvalo až do přelomu 19. a 20. století.⁶⁴

V 19. století vedle sebe existovaly dva hlavní druhy cementu, románský a portlandský. Zpočátku dominoval románský cement a teprve v poslední třetině 19. století nad ním začal převažovat cement portlandský. Krátce je třeba věnovat se důvodům, proč se tak stalo. Po dlouhou dobu byl románský cement běžně označován jako přírodní cement a portlandskému cementu se říkalo cement umělý.⁶⁵ Výroba románského cementu totiž vyžadovala jako základní surovinu slín, tedy vápenec přirozeně obsahující jíl nebo jinou surovinu podobného složení.⁶⁶ Slínovec se však v přírodě vyskytuje vzácněji než vápenec, proto bylo zpočátku jen velmi málo lokalit, kde bylo možné vyrábět cement. Románský cement se místo od místa výroby vyznačoval proměnlivou kvalitou výsledného produktu. S rostoucí poptávkou po cementu se proto do popředí dostala otázka, jak dosáhnout vhodné kombinace surovin uměle pomocí chemické reakce. Poprvé se to podařilo již zmiňovanému Josephu Aspdinovi, tvůrci portlandského cementu. Umělý neboli portlandský cement ale nepřevážil okamžitě. Dlouhou dobu sváděl boj s již zavedeným románským cementem o prvenství v kvalitě a odolnosti. Jeho hlavní nevýhoda oproti románskému cementu spočívala především ve vyšších výrobních nákladech. Tento problém se podařilo úplně překonat teprve na přelomu 19. a 20.

---

⁶² NEKVASILOVÁ, J., Počátky vývoje, výroby a užití portlandského cementu, s. 19- 20.

⁶³ BÁRTA, R. *Rozsah a vývoj světové výroby cementu: přednesl Rudolf Barta ve schůzi společnosti, pořádané dne 10. prosince 1934 v Praze*. Praha: Česká společnost národohospodářská, 1935, s. 5.

⁶⁴ NEKVASILOVÁ, J., Počátky vývoje, výroby a užití portlandského cementu, s. 20.

⁶⁵ *Archiv pro přírodovědecké proskoumání Čech: Díl I. Práce chemického odboru*. Praha: Komise Františka Řivnáče, 1870, s. 18.

⁶⁶ Více k surovinám potřebným na výrobu románského cementu a vzácnosti jejich výskytu třeba OPRAVIL, Tomáš. *Příprava a vlastnosti románského cementu*. Brno, 2008. Dizertační práce. Vysoké učení technické v Brně, Fakulta chemická, s. 6- 15.

století, kdy došlo k objevení nových technologií pálení cementu pomocí rotačních a automatických šachtových pecí.⁶⁷

Prvním centrem moderní výroby portlandského cementu se stal North West Kent v Anglii, kde soupeřily cementárny Williama Aspdina, syna již zmiňovaného Josepha Aspdina, s Frostovými závody na výrobu románského cementu. V roce 1850 tu působily už čtyři továrny na portlandský cement, a v dalších letech tu výroba tohoto druhu cementu převážila. Do konce 19. století zde pro bohatá naleziště křídly a jílovce cementářský průmysl definitivně zapustil své kořeny.⁶⁸

Portlandský cement se kolem poloviny 19. století začal produkovat také v dalších zemích. Ve Francii se v roce 1840 vyráběl v cementárně u Boulogne sur Meer a v Německu o deset let později nedaleko Hamburgu. Ve Spojených státech začala výroba portlandského cementu teprve po dlouholetých pokusech s místními surovinami počátkem sedmdesátých let 19. století v Pennsylvánii.⁶⁹ Počátky výroby cementu v habsburské monarchii spadají do čtyřicátých let 19. století. Základy cementářského průmyslu byly v Evropě a Spojených státech kolem poloviny 19. století položeny. Přejít na skutečně průmyslovou výrobu tohoto produktu však nastal až koncem 19. století v souvislosti s inovacemi ve výrobních technologiích a ustálením chemického složení surovin pro pálení slínku. Do té doby se výrobek vyznačoval značně nestálou kvalitou.

3.1.3 Výroba cementu

Cementářský průmysl se řadí mezi těžký průmysl, jehož výrobní proces se dá rozdělit do čtyř základních fází a to mísení surovin, pálení, chlazení a distribuci.⁷⁰ Výroba cementu prošla od svých počátků do třicátých let 20. století pouze několika významnějšími proměnami.⁷¹ Chemické složení portlandského cementu zůstalo až na nepatrné změny stejné prakticky dodnes. Technologické proměny cementářského průmyslu byly proto omezeny hlavně na vybavení cementáren. S pokroky ve strojním vybavení cementáren se zlepšovala kvalita, zvyšovala produkce a snižovaly náklady na výrobu cementu.⁷²

První tři fáze výrobního procesu se odehrávají přímo v cementárnách, distribuce je pak především otázkou přepravy na místo stavby. Jedná se o velmi důležitý faktor, o kterém bude

---

⁶⁷ Rychlý přechod na rotační pece koncem 19. století je charakteristický hlavně pro Spojené státy. V Evropě tento proces probíhal dlouhou dobu, více viz. TAFUNELL, Xavier. On the Origins of ISI: The Latin American Cement Industry, 1900- 30. *Journal of Latin American Studies*. 2007, roč. 39, č. 02, Dostupné z: http://www.journals.cambridge.org/abstract_S0022216X07002398302, s. 302- 303.

⁶⁸ NEKVASILOVÁ, J. Počátky vývoje, výroby a užití portlandského cementu, s. 20- 21.

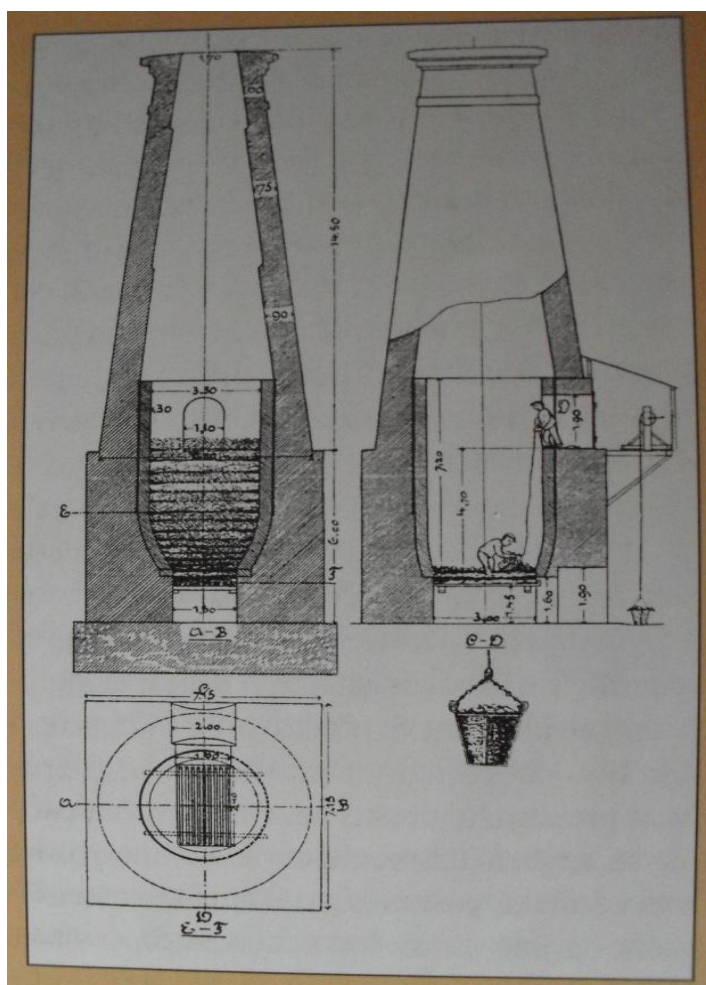
⁶⁹ Tamtéž, s. 21- 22.

⁷⁰ COURSIÉRAS, C. a A. CARTIER. *Howling with the Wolves or Fighting the Crisis*, s. 2.

⁷¹ Pod slovem cement je možné představit si, jak již bylo řečeno, více druhů cementů, jejichž chemické složení a spolu s tím i výrobní proces se mohou odlišovat. Protože však v cementářském průmyslu převážila do konce 20. století výroba portlandského cementu, vycházím při popisu výrobního procesu z předpokladu, že výroba portlandského cementu je v podstatě totožná s tím, co dnes nazýváme výrobou cementu.

⁷² BURIAN, Josef. *Moderní výroba cementu: Zvláštní otisk z časopisu Cement, železo a beton*. Praha: Nákladem časopisu Cement, železo a beton, 1909, s. 3.

podrobněji pojednáno později. Při výrobě se suroviny nejdříve semelou a smísí dohromady, poté dojde k jejich vypálení a nakonec k semletí vypáleného slínku, jeho zchlazení a uskladnění. Mletí a míšení surovin může probíhat třemi způsoby a to za sucha, za mokra a plavením. K mletí za sucha bylo nejdříve nutné suroviny vysušit v sušících bubnech a teprve poté je bylo možné semlít pomocí rourového a kulového mlýnu (kominoru). Nevýhodou mletí za sucha byla velká prašnost cementáren. Pokud surovina obsahovala větší množství písku nebo jiných nevhodných látek, muselo být použito mletí plavením, kdy docházelo v tzv. plavírnách k odstranění nežádoucích látek. Konečně mletí za mokra nebylo pro svou energetickou náročnost do konce 19. století běžně používáno.⁷³

Zdroj: LÁNÍK, J. a M. CIKRT. *Dvě tisíciletí vápenictví a cementárenství v českých zemích*, s. 31.

⁷³ Tamtéž, s. 4- 6.

Vynález rotační pece byl nejdůležitější výrobní inovací cementářského průmyslu od jeho počátků v první polovině 19. století a znamenal přechod k masové výrobě cementu.⁷⁵ Energetická náročnost rotačních pecí však byla zpočátku značná. První továrny s rotačními pecemi využívaly mokrého způsobu mletí a míšení surovin. Další nevýhoda spočívala v nutnosti obrovských investic pro přestavbu továrny na tento způsob výroby. Cementárny proto jako variantu často volily raději tzv. automatické šachtové pece, které stále využívaly mletí za sucha.⁷⁶ Po dlouhou dobu znamenaly tyto pece rozumný kompromis mezi pořizovacími náklady a efektivitou výroby cementu. Přechod na výrobu v rotačních pecích z tohoto důvodu probíhal pouze zvolna.⁷⁷

⁷⁴ BÁRTA, R. *Chemie a technologie cementu*, s. 518- 521.

⁷⁵ COURSIÉRAS, C. a A. CARTIER. Howling with the Wolves or Fighting the Crisis, s. 2.

⁷⁶ BÁRTA, R. *Chemie a technologie cementu*, s. 520- 521.

27

Problém energetické náročnosti výroby cementu v rotačních pecích na mokrý způsob mletí byl řešen po první světové válce. Pro zvýšení energetické efektivity docházelo k prodlužování rotačních pecí a zvětšování ohniště. Vznikla tak rotační pec s prodlouženým ohništěm, čímž došlo k omezení ztrát sáláním a k využití kouřových plynů vznikajících během pálení cementu.⁷⁸ Některé cementárny z důvodu efektivního zužitkování kouřových plynů k výrobě elektrické energie začaly znovu přecházet na suchý způsob mletí.⁷⁹ Další významnou inovací v cementářském průmyslu byly až výměníky tepla, zaváděné teprve po druhé světové válce.⁸⁰

Po vypálení se cement musel ještě určitou dobu nechat chladit a poté mohlo dojít k jeho semletí, které opět probíhalo pomocí kulového a rourového mlýnu. Výsledný produkt byl uskladněn a připraven k distribuci.

Proměny ve výrobě cementu mezi lety 1870- 1935 se dají ukázat na příkladě radotínských cementáren. Podle vzpomínek Rudolfa Bárty probíhala v 19. století výroba v Radotíně následovně: „Vápenec byl dovážěn po povozech, tlučen ručně kladivy, mačkán válci a mlet mezi mlýnskými kameny. Cihly ze suroviny vytvářely se ručně, sušily slunečním teplem a pálily v šachtových pecích na přerušované pálení⁸¹. Pec se naplnila střídavě vrstvou cihel a vrstvou paliva a zapálila. Za jeden týden vypálila se pec jen jedenkrát. Nedopalu bylo velmi mnoho, a dokonce kolem stěn pece byl vítán (t. zv. manžeta), poněvadž chránil její vyzdívku. Později se také páliko v peci kruhové. Slínek byl z nedopalu vybírán, roztloukán ručně kladivy a mlet mezi mlýnskými kameny. Při tom se cement ovšem tak zahřál, že musel býti i chlazen. Veškerá doprava v závodě obstarávána na ručních kárách nebo povozech, tažených koňmi. Cement prodával se nejvíce ve dřevěných bečkách⁸². Do roku 1935 se výrobní proces změnil k nepoznání: „Surovina přichází vlastní úzkokolejnou malodráhou, vhadzuje se do drtiče, a od toho okamžiku nebere ji dělník do ruky až jako pytel cementu při nakládání. Surovina se suší v sušícím bubnu, mísí, mele ve sdruženém mlýně, strojně jsou vytvářena tělíška, pálí se v šachtových pecích s otáčivými rošty⁸³, slínek dopravuje pásem do skladiště slínek k odležení, taktéž samočinně se odebírá a dopravuje opět pásem k drcení a pak k mletí rovněž ve sdruženém mlýně. Moučka cementu jde do sil, odkudž se strojně plní do papírových neb jutových pytlů a nakládá⁸⁴. Do poloviny třicátých let byla výroba cementu v Radotíně v podstatě automatizovaná. V největších cementárnách na územích českých zemí byl přechod rychlejší. Do roku 1913 byly rotačními pecemi vybaveny továrny v Králově Dvoře, Maloměřicích, Čížkovicích a Štramberku.⁸⁵

⁷⁸ BURIAN, Josef. *Moderní výroba cementu*, s. 13.

⁷⁹ LÁNÍK, J. *Velký příběh*, 16.

⁸⁰ GARKISCH, Miloš. *Příběhy pražských cementáren*, s. 309.

⁸¹ Periodické šachtové pece.

⁸² BÁRTA, R. *Rozsah a vývoj světové výroby cementu*, s. 6.

⁸³ Automatické šachtové pece. Radotín patřil ke starým cementárnám, kde ještě za první republiky nedošlo k přechodu na výrobu v rotačních pecích.

⁸⁴ BÁRTA, R. *Rozsah a vývoj světové výroby cementu*, s. 6.

⁸⁵ LÁNÍK, J. *Velký příběh*, 15.

3.2 Počátky cementářského průmyslu na území habsburské monarchie

3.2.1 První cementárny v oblasti pozdějšího Předlitavska

Rakousko-uherské dějiny výroby cementu sahají do poloviny 19. století. V roce 1842 objevil Franz Kink u Kufsteinu v Tyrolsku bohaté ložisko surovin vhodných pro výrobu románského cementu a stejného roku zde založil první rakouskou cementárnu.⁸⁶ Po svém otci cementárnu převzal v roce 1847 Anton Kink, který ji řídil až do roku 1868, kdy zemřel.⁸⁷ Zatímco v roce 1842 cementárna vyráběla pouhých 700 tun cementu ročně, do roku 1860 toto číslo stoupl na 2 800 tun.⁸⁸

Portlandský cement se začal v Rakousku vyrábět o více než deset let později. V roce 1856 založil Alois Kraft první rakouskou továrnu na portlandský cement v Kirchblichlu v Tyrolsku. Pro nedostatek finančních prostředků musel při přestavbě svého závodu počátkem šedesátých let spolupracovat s Angelem Saullichem, další významnou osobností rakouského cementářského průmyslu.⁸⁹ Během šedesátých let pak Kraft spolupráci se Saullichem ukončil, ze společnosti odešel a spolu s Michaellem Eggerem založil roku 1865 továrnu na románský cement v Kufsteinu.⁹⁰

Koncem roku 1862 se obrátil Angelo Saullich na rakouské úřady s žádostí o posouzení vlastností jím vyráběného portlandského cementu. Požádal také o to, aby mohl svůj cement pojmenovat perlmooský podle názvu pozemku v Kirchblichlu v Tyrolsku, kde cement vyráběl. Zkušební komise nakonec rozhodla, že se jeho portlandský cement kvalitou „vyrovná nejlepšimu anglickému“⁹¹ a vyhověla mu. Koncem padesátých let pak Saullich založil továrnu na cementové zboží nedaleko Salzburgu a roku 1867 postavil v Kirchblichlu ještě další cementárnu. Vedení Saullichových podniků nakonec převzal jeho nevlastní syn Max Thury.⁹² V roce 1872 se tyrolské cementárny v Kirchblichlu a Kufsteinu spojily se salcburskou cementárnou v Halleinu⁹³ a vytvořily akciovou společnost s názvem *Aktiengesellschaft der k. k. priv. hydraulischen Kalk und Portland-Cementfabrik zu Perlmoos (vormals Angello Saullich)*⁹⁴, v dalších letech největší společnost vyrábějící cement na území habsburské monarchie.

Šedesátá léta 19. století znamenala pro rakouský cementářský průmysl příznivou dobu. Stavební ruch se čile rozvíjel především díky zrušení vídeňských hradeb a založení nových městských

---

⁸⁶ STARÝ, Antonín. Vývoj cementárnictví v Rakousku. *Časopis pro průmysl chemický: Orgán Společnosti pro průmysl chemický v království Českém*, 1900, roč. 10, s. 22.

⁸⁷ FLORIAN, R. „Die wirtschaftliche und technologische Entwicklung der Zementindustrie unter besonderer Berücksichtigung der Verdienste von Hans Hauenschild“, s. 42.

⁸⁸ STARÝ, A. Vývoj cementárnictví v Rakousku, s. 23.

⁸⁹ FLORIAN, R. „Die wirtschaftliche und technologische Entwicklung der Zementindustrie unter besonderer Berücksichtigung der Verdienste von Hans Hauenschild“, s. 43.

⁹⁰ Tamtéž, s. 44.

⁹¹ STARÝ, A. Vývoj cementárnictví v Rakousku, s. 24.

⁹² RIEPL, F. „Die wirtschaftliche und technologische Entwicklung der Zementindustrie unter besonderer Berücksichtigung der Verdienste von Hans Hauenschild“, s. 44.

⁹³ STARÝ, A., Vývoj cementárnictví v Rakousku, s. 24.

⁹⁴ *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*.

částí.⁹⁵ Cement vytlačoval svou kvalitou dříve používané hydraulické vápno při stavbách technických objektů, kanalizací a při splavňování řek. Během šedesátých let se výroba jak portlandského, tak románského cementu neustále zvyšovala zakládáním nových továren a rozšiřováním těch stávajících. Jádrem rakouského cementářského průmyslu bylo Tyrolsko kolem továren v Kirchblichlu a Kufsteinu, kromě toho ale vznikla řada dalších cementáren i v ostatních částech habsburské monarchie (viz. Tabulka 1.). Vedle Tyrolska se především v Dolním Rakousku začalo díky velkému odbytu ve Vídni vytvářet další regionální centrum rakouského cementářského průmyslu. První cementárny vznikaly také na území dnešního Slovinska.

Tabulka 1. Cementárny založené na území pozdějšího Předlitavska v letech 1842- 1870⁹⁶

Rok	Zakladatel	Místo	Region/stát
1842	Franz Kink	Kufstein	Tyrolsko
1848	Berndt	Gartenau	Salzburg
1852	Heinrich Escher	St. Andrea u Rovini	Chorvatsko
1852	Thaler & Co	Kastengstatt	Tyrolsko
1854	Alois Praschnigger	Kamnik u Ljublaně	Slovinsko
1856	Alois Kraft	Gratten u Kirblichlu	Tyrolsko
1857	Franz Sartori	Zidani Most	Slovinsko
1859	Georg Volderauer	Hallein	Salzburg
1860	Em. Tichy & Söhne	Kaltenleutgeben	Dolní Rakousko
1860	Kraft & Saullich	Perlmoos u Kirblichlu	Tyrolsko
1860	Komanditní společnost	Bohosudov u Teplic	Čechy
1861	Alex Curti	Muthmannsdorf	Dolní Rakousko
1862	Ed. Neuner & Co	Großgmain	Salzburg
1863	Johann Buchauer	Ebbs u Kufsteinu	Tyrolsko
1864	Gebrüder Leube	Gartenau u Salzburgu	Salzburg
1865	Kraft & Egger	Kufstein	Tyrolsko
1866	Virgil Funk	Kiefersfelden	Tyrolsko
1867		Bings ve Voralbersku	Voralberg
1867	Angelo Saullich	Kirchbichl	Tyrolsko
1868	Ing. Walter & Co	Judendorf u Štýrského Hradce	Štýrsko
1868	Carl Juch	Kirchbichl	Tyrolsko

⁹⁵ STARÝ, A. Vývoj cementárnictví v Rakousku, s. 23.

⁹⁶ Tabulka zobrazuje pouze nepřesný seznam cementáren založených na území monarchie. Základem byl výčet, převzatý z příspěvků Vývoj cementárnictví v Rakousku od Antonína Starého a Die Oesterreichische Cement-Industrie od Maxe Thuryho, ze kterého Starý vycházel. Zatímco do roku 1869 nejsem pro nedostatek dalších pramenů schopen určit přesnost tohoto výčtu, po roce 1870 je to částečně možné. V seznamu cementáren některé továrny chybí (nejsou uvedeny továrny na struskový cement, které jsou ale důležité především pro území českých zemí), u jiných jsou posunuty roky založení nebo spletena jména zakladatelů. Kde to bylo jen trochu možné, údaje jsem opravil a přidal chybějící cementárny (včetně továren na struskový cement), pravděpodobně se ale v tabulce bude stále nacházet mnoho nepřesností. Přesto se však jedná o cenný výčet, který dokáže spolu s dalšími prameny hrubě nastínit zakladatelský ruch předlitavského cementářského průmyslu.

1868	Wilhelm von Ehrenfeld	Feistritz	Korutany
1869	Alex Curti	Ober-Piesting	Dolní Rakousko
1869	Baron Pittel	Weißenbach	Dolní Rakousko
1869	F. Leithe	Waidhofen an der Ybbs	Hodní Rakousko
1869	Michael Egger	Kufstein	Tyrolsko
1870	Sebastian Unterhuber	Villach	Korutany
1870	Gilardi & Bettizza	Split	Chorvatsko

Zdroj: THURY, Max. Die oesterreichische Cement - Industrie. In: *Gross- Industrie Oesterreichs: 2, Stein-Thon-Porzellan und Glasindustrie, Metallindustrie*. Wien: Leopold Weiss, 1898, s. 5- 13.

Od roku 1842 do začátku sedmdesátých let byl na území habsburské monarchie postaven značný počet továren na cement, v českých zemích však fungovala pouze jediná cementárna. Jednalo se o továrnu v Bohosudově, která byla založena několika německými šlechtici v roce 1860. Zpočátku pravděpodobně vyráběla pouze románský cement.⁹⁷ Příznivé podmínky pro výrobu cementu v českých zemích totiž nastaly teprve ke konci šedesátých let, kdy došlo k rozsáhlému mapování území včetně hledání nalezišť nerostných surovin.⁹⁸ V letech 1862- 1965 byly zemským sněmem ustanoveny dva komitety, které se věnovaly průzkumu nerostného bohatství Čech.⁹⁹ Konečná zpráva konstatovala, že Čechy „...mají dostatečných minerálních látek k výrobě nejlepšího cementu, ba mohou v tom ohledu nad okolní země vynikati“¹⁰⁰.

Kolem Teplic se nalézala ve značném množství opuka, druh slínovce obzvláště vhodný pro výrobu cementu. Bohosudovská cementárna byla založena nedaleko těchto nalezišť. V pražském okolí byl vhodnou surovinou tzv. silurský vápenec, nacházející se u Braníka, v Hlubočepích a na Zlíchově. Z branického vápence se páliło proslulé staroměstské Pražské vápno, v zahraničí nazývané Pasta di Praga, které bylo ve středověku jednou z českých vývozních komodit.¹⁰¹ Po Bohosudově vznikaly první české cementárny hlavně v okolí nalezišť silurského vápence.

Vedle geologického průzkumu byla důležitá nově budovaná železniční síť, která zajistila dopravu jak surovin pro výrobu, tak i vyrobeného cementu na možná odbytiště.¹⁰² Průmyslová konjunktura a urbanizace pak zvyšovaly poptávku po cementu.¹⁰³ Cement se v 19. století využíval hlavně pro potřeby velkých veřejných staveb. Používal se na stavbu vodovodů, kanalizací, na úpravu

⁹⁷ NEKVASILOVÁ, J. Počátky vývoje, výroby a užití portlandského cementu, s. 22.

⁹⁸ LÁNÍK, J. a CIKRT, M. *Dvě tisíciletí vápenictví a cementárenství v českých zemích*, s. 23- 24.

⁹⁹ *Archiv pro přírodovědecké proskoumání Čech: Díl I, Úvodní poznámky*.

¹⁰⁰ Tamtéž. *Práce chemického odboru*, s. 18.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 18- 21.

¹⁰² Zakladatelská horečka v oblasti železničního podnikání se dá v habsburské monarchii vymezit lety 1855- 1859 a především pak roky 1867- 1873. Z toho pro cementářský průmysl v českých zemích byla nejdůležitější buštěhradská dráha a Česká Západní dráha. Více viz. JAKUBEC, Ivan a Zdeněk JINDRA. *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Karolinum, 2006, s. 253.

¹⁰³ V roce 1867 začal v habsburské monarchii první úplný hospodářský cyklus, který především před svým koncem v roce 1873 vrcholil zakladatelskou horečkou. Tamtéž, s. 169- 170.

vodních toků, stavbu přístavů a kanálů, mostů. Upotřebení nacházeli i v uhelném dolování a při výrobě cementového zboží.¹⁰⁴

Zatímco padesátá a šedesátá léta 19. byla díky vápencovému bohatství Alp a stavebnímu ruchu ve Vídni obdobím hojného zakládání cementáren na území dnešního Rakouska, začátkem sedmdesátých let přišel ke slovu i cementářský průmysl v českých zemích.

3.2.2 Cementářský průmysl od konce šedesátých let do velké deprese

Konjunktura přelomu šedesátých a sedmdesátých let poskytovala dobré podmínky pro stavební ruch. Jaroslav Purš uvádí, že v „*Praze stoupl v období let 1869 až 1873 náklad na kubický metr zdiva ze 6,15 zl. na 7,39 zl., tj. o 20,2%*“.¹⁰⁵ Stoupající pražské ceny stavebního materiálu a zvyšující se poptávka po něm vedly ke vzniku dvou nových podniků v nedalekém okolí tohoto města, cementáren v Podolí a Radotíně.

Svědectví o tom, jak vypadala situace na trhu s cementem v českých zemích počátkem sedmdesátých let, nám přináší inzerát v Národních listech, vydaný v roce 1871 při příležitosti založení cementárny v Radotíně. V inzerátu se píše, že „*dovoz hydraulického cementu do Čech obnáší dle posledních statistických výkazů 300 000 tun. Spotřeba jeho však, za příčinou rychlého zvelebování průmyslu, velmi se rozmáhá, ano takřka každým rokem se zdvojnásobuje. Hotové vydání za dovážení do Čech cement obnáší ročně přes 3 000 000 milionů zl. Na vzdor tomu, že tak veliký dovoz každému je snadno patrný, věnováno továrnictví tomu málo pozornosti. Nebylo totiž známo, že z našich místních materiálů lze dělati tak dobrý cement, jako jest anglický, ba v mnohém způsobě i lepší*“¹⁰⁶. Z citátu je patrné, že zatímco byla v Čechách veliká poptávka po cementu, produkce tomu neodpovídala, protože až do nedávné doby nikdo nepředpokládal, že by se tu cement vůbec mohl vyrábět. Na českém trhu se od šedesátých let místo tradičního českého vápna stále více používal cement dovážený z Anglie a Německa.¹⁰⁷ Zprávy z dobového tisku pak vzbuzovaly naděje, že dojde ke zboření pražských hradeb a rozšiřování a modernizaci města, což by pozvedlo místní stavební ruch.¹⁰⁸ Naskytly se tak ideální podmínky pro zaplnění prázdného místa na pražském trhu.

Během šedesátých let dělal pokusy s portlandským cementem Ferdinand Barta v Hlubočepích u Prahy.¹⁰⁹ Roku 1871 založil se svým švagrem Otakarem Svobodu cementárnu v Podolí, první továrnu na výrobu portlandského cementu v českých zemích.¹¹⁰ Přibližně ve stejné době vznikla firma *První pražská akciová továrna na hydraulický cement*, která koncem roku 1871 začala s výstavbou

¹⁰⁴ LÁNÍK, J. a M. CIKRT. *Dvě tisíciletí vápenictví a cementárenství v českých zemích*, s. 23–26.

¹⁰⁵ PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce v českých zemích: určeno věd. pracovníkům, ekonomům, technikům, studentům stř. a vys. techn. i ekonomických škol*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1960, s. 100.

¹⁰⁶ *Národní listy*. Praha, 1871, roč. 11, č. 157, s. 6.

¹⁰⁷ BARTA, R. Portlandský cement: Ku stému výročí jeho vynalezení. *Stavitelské listy*. 1924, roč. 20, s. 286.

¹⁰⁸ GARKISCH, M. *Příběhy pražských cementáren*, s. 19.

¹⁰⁹ BARTA, R. Portlandský cement: Ku stému výročí jeho vynalezení, s. 287.

¹¹⁰ GARKISCH, M. *Příběhy pražských cementáren*, s. 19.

cementárny v Radotíně nedaleko Prahy.¹¹¹ V roce 1873 pak Karel Max Seilern, majitel panství v Kurovicích nedaleko Kroměříže na Moravě, založil v Tlumačově první moravskou cementárnu. Tato továrna začala vyrábět portlandský cement teprve od roku 1886.¹¹² Pro cementářský průmysl Předlitavska byl v období let 1870- 1873 charakteristický zakladatelský ruch na území českých zemí, které oproti předchozímu desetiletí držely krok v počtu nově založených továren s cementárnami na území dnešního Rakouska (Tabulka 2.).

Tabulka 2. Cementárny založené v Předlitavsku v letech 1871- 1873¹¹³

Rok	Zakladatel	Místo	Dnešní umístění
1870	Ferdinand Barta & Co	Podolí	Čechy
1871	Pražská akc. Tov. na hydraulický cement	Radotín	Čechy
1872	Tradigister Zementfabrik	Tradigist	Dolní Rakousko
1872	Förster & Co	Lilienfeld	Dolní Rakousko
1873	Graf Max von Seilern & Co	Tlumačov u Brna	Morava
1873	Balthasar Seebacher	St. Johann	Tyrolsko
1873	Franz Morbitzer	Straz v Bukowině	

Zdroj: THURY, Max. Die oesterreichische Cement – Industrie.

Pražské cementárny nesly krach na vídeňské burze v roce 1873 a konec zakladatelské horečky velmi špatně. Radotínská cementárna provoz sice zahájila v lednu roku 1873¹¹⁴, brzy však nastaly potíže s pálením cementu, které zabránily výrobě¹¹⁵. Firma se záhy dostala do problémů a na valné hromadě z ledna 1874 bylo rozhodnuto, že bude rozpuštěna¹¹⁶. Cementárnu v roce 1875 levně koupil největší akcionář zaniklé firmy Max Herget.¹¹⁷ Ani podolská cementárna si nevedla o moc lépe. Ferdinand Barta přišel krachem na burze téměř o celý svůj majetek, byl nucen vzdát se dalšího působení v podolské cementárně¹¹⁸ a podnik nadále řídila Česká akciová společnost k vyrábění a zužitkování staviva, kterou Barta vytvořil v roce 1872 za účelem získání finančních prostředků na provoz továrny¹¹⁹. Cementářský průmysl na území českých zemí čekala po několika slibných letech dlouhá stagnace.

¹¹¹ K podrobnostem o založení radotínské cementárny viz. GECKO, Tomáš. *Cementárna v Radotíně: založení, produkce, podnikatelské strategie 1871- 1921*. Praha, 2011. Bakalářská práce. FF UK s. 25- 28.

¹¹² LÁNÍK, J. a CIKRT, M., *Dvě tisíciletí vápenictví a cementárenství v českých zemích*, s. 89.

¹¹³ Opraveny chybné údaje týkající se založení cementáren v Radotíně a Podolí.

¹¹⁴ *Národní listy*. Praha, 1873, roč. 13, č. 4, s. 2.

¹¹⁵ Tamtéž, č. 130, s. 1.

¹¹⁶ SOA Praha, KSO PRAHA V315, Karton 1487, Protokol zasedání valné hromady z ledna 1874.

¹¹⁷ *Bohemia*. Praha, 1875, roč. 48, č. 224, s. 5.

¹¹⁸ BÁRTA, R., *Portlandský cement: Ku stému výročí jeho vynalezení*, s. 287.

¹¹⁹ GARKISCH, M., *Příběhy pražských cementáren*, s. 19-20.

3.2.3 Cementářský průmysl za „velké deprese“

V Rakousko-uherském hospodářství se ve druhé polovině 19. vystřídal několik hospodářských cyklů. První normální devítiletý cyklus se dá datovat do let 1867- 1875, po něm následovaly dva pětileté cykly 1876- 1880 a 1880- 1885, osmiletý cyklus 1886- 1893 a sedmiletý cyklus 1894- 1900. Pojem velká deprese je v literatuře obecně označováno období let 1873- 1896, zahrnující v podstatě všechny tyto hospodářské cykly. Kromě jiného je tato doba pro Rakousko-uherský průmysl charakteristická především pomalým růstem lehkého průmyslu, rozvojem těžkého průmyslu a odvětví spojených s druhou průmyslovou revolucí, koncentrací výroby a kapitálu a protekcionismem.¹²⁰ Podívejme se nyní, jakými proměnami v této době prošel cementářský průmysl.

Pro období velké deprese se nám sice nedochovaly prameny, které by poskytovaly úplný obrázek o stavu cementářského průmyslu v habsburské monarchii, přesto je však možné pokusit se alespoň nastínit vývoj tohoto odvětví. Za hlavní prameny nám budou sloužit údaje o výrobě v cementárnách Podolí a Szczakowa, dividendy a zisk cementáren Podolí a Perlmoos, zakladatelský ruch nových továren a statistiky o celkové výrobě cementu v Předlitavsku.

Tabulka 3. Počet prodaného cementu podolské cementárny v letech 1872- 1890¹²¹

Rok	Prodáno soudků	V tunách	Index
1872	10 026	1 805	100
1873	7 842	1 412	78
1874	5 951	1 071	59
1875	3 815	687	38
1876	3 774	679	38
1877	3 690	664	37
1878	2 812	506	28
1879	1 363	245	14
1880	4 251	765	42
1881	1 208	217	12
1882	3 124	562	31
1883	3 597	647	36
1884	3 564	642	36
1885	2 117	381	21
1886	8 851	1 593	88
1887	15 851	2 853	158
1888	30 718	5 529	306
1889	31 843	5 732	318
1890	40 369	7 266	403

Zdroj: Podolská cementárna: "Česká akciová společnost k vyrábění a zužitkování staviva". Praha, 1891.

¹²⁰ JAKUBEC, I. a JINDRA Z. *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 171- 172.

¹²¹ Pro přepočítání soudků cementu byl zvolen vzorec 1 soudek= 180 kg cementu. Tento poměr byl v této době, ze které pramen pochází, charakteristický pro Anglii a Německo, v Rakousko-Uhersku měl jeden soudek běžně spíš 250 kg (*O upotřebení portlandského cementu z Max Hergetovy továrny na portlandský cement v Radotíně: Stanice Západní české dráhy*. Praha, s. 11). Pokud by se jeden soudek rovnal 250 kg, neshodovalo by se ale množství produkce s dalšími prameny.

Krach v roce 1873 znamenal pomyslnou tečku za nebývalým stavebním ruchem předchozích let. Pokles odbytu cementu po tomto roce je možné ukázat si na příkladu podolské cementárny (Tabulka 3.). Zatímco bylo roku 1872 prodáno přes 2 500 tun podolského cementu, v roce 1873 prodej poklesl na méně než 2 000 tun a v následujících letech dále klesal. Přehled je bohužel v následujících letech značně zkreslen. V roce 1877 došlo v cementárně k velikému požáru, čímž výroba poklesla.¹²² V následujících letech pak nebyla cementárna řízena kompetentně. Situaci byla zlepšena teprve povoláním německého odborníka Michaelise, který se postaral o to, aby byl při výrobě podolského cementu dodržován přesný chemický poměr složení surovin.¹²³ Po roce 1885, kdy došlo k rekonstrukci továrny¹²⁴, začala výroba cementu v Podolí prudce stoupat. Poprvé v roce 1887 byl překonán odbyt z roku 1872.

Tabulka 4. Produkce cementu cementárny Szczakowa v letech 1885- 1897 v tunách¹²⁵

Rok	Produkce (t)	Rok	Produkce (t)
1885	840	1892	14 220
1886	3 580	1893	17 200
1887	8 280	1894	29 600
1888	9 780	1895	38 180
1889	11 190	1896	40 200
1890	10 740	1897	40 600
1891	9 420		

Zdroj: *Gross- Industrie Oesterreichs: 2, Stein-Thon-Porzellan und Glasindustrie, Metallindustrie*. Wien: Verlag von Leopold Weiss, 1898, s. 18.

Od druhé poloviny osmdesátých let se cementářský průmysl začal zotavovat. Údaje z haličské cementárny Szczakowa, založené v roce 1885 nedaleko Katovic, potvrzují růst cementářského průmyslu v tomto období (Tabulka 4.). Podolská produkce, zvyšující se zejména po roce 1885, dosahovala v roce 1890 dokonce čtyřnásobku oproti roku 1872. Výroba cementárny Szczakowa také ve druhé polovině osmdesátých let velmi rychle rostla. Nejhorší důsledky krachu z roku 1873 byly nejspíš v těchto letech překonány. Protože nám však chybí údaje o produkci jiných cementáren, nemáme k dispozici dostatečně reprezentativní vzorek, ze kterého by se dal bezpečně usuzovat stav cementářského průmyslu během velké deprese.

Dalšími prameny, ze kterých lze při srovnávání jednotlivých cementáren vycházet, jsou dividendy akciových společností a jejich zisk v porovnání s akciovým kapitálem. Ani tato čísla však

¹²² GARKISCH, M. *Příběhy pražských cementáren*, s. 19-21.

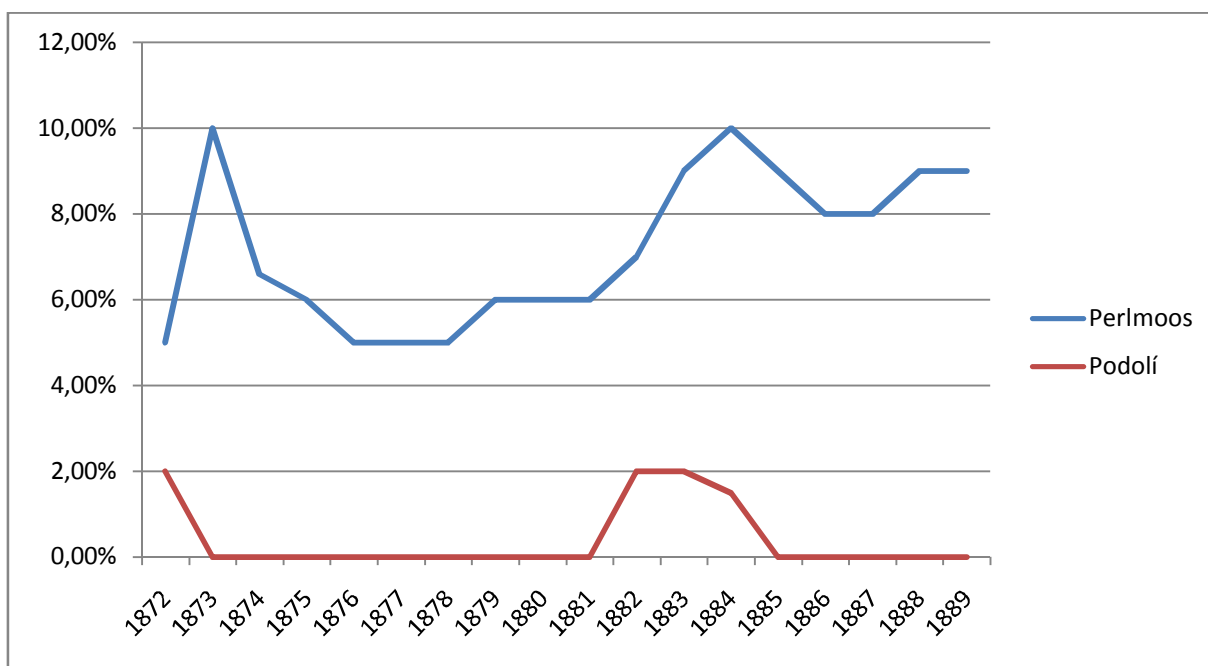
¹²³ SVOBODA, Antonín. Několik statí z počátků výroby portlandského cementu u nás. *Stavivo*. 1938, roč. 19, s. 222.

¹²⁴ GARKISCH, M. *Příběhy pražských cementáren*, s. 24.

¹²⁵ Rok 1897 nízká produkce pravděpodobně z důvodu probíhajícího rozšiřování výroby, *Gross- Industrie Oesterreichs: 2, Stein-Thon-Porzellan und Glasindustrie, Metallindustrie*, s. 19.

nejdou příliš reprezentativní, protože podle Compassu existovaly v letech 1872- 1889 v habsburské monarchii pouze dvě akciové společnosti vyrábějící cement, cementárny Perlmoos a Podolí.

Graf 1. Dividendy cementárny Perlmoos v letech 1872- 1889 v procentech

Zdroj: Compass: *Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*.

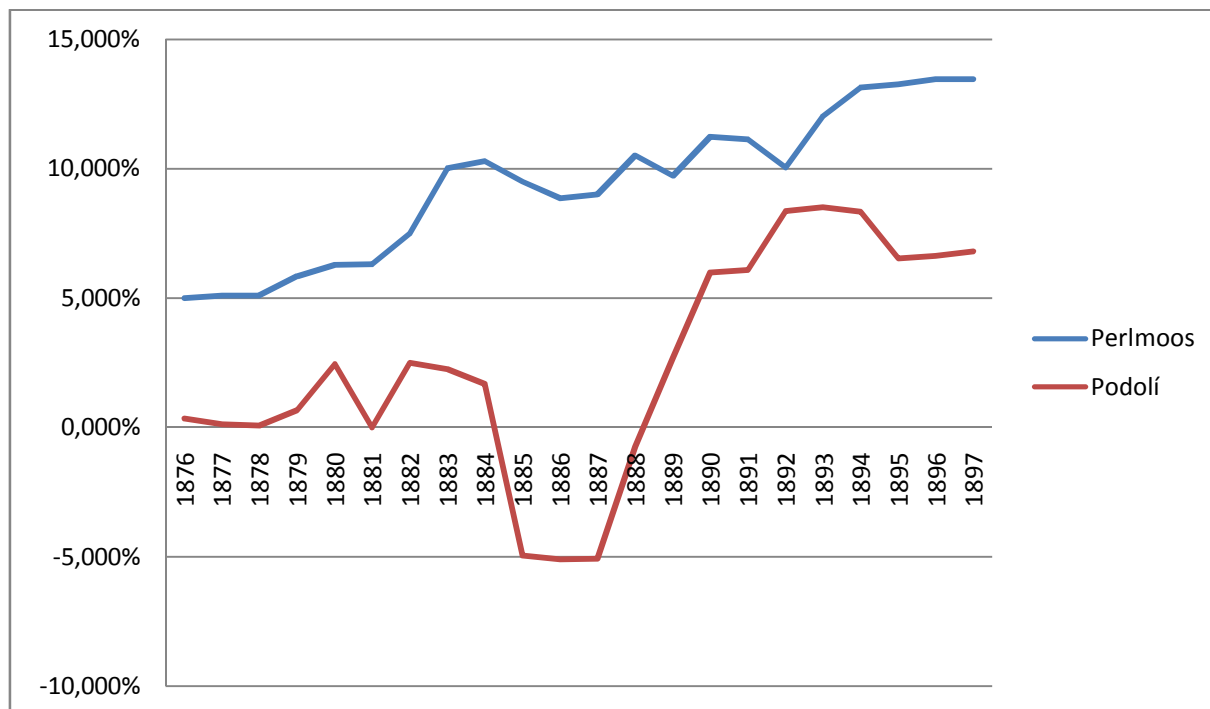
Zatímco údaje k porovnání zisku obou továren jsou dostupné až od roku 1876, výši dividend je možné sledovat jako užitečný pramen už od vzniku obou akciových společností v roce 1872 (Graf 1.)¹²⁶. Protože se v letech 1872- 1889 akciový kapitál obou společností neměnil, výše dividend je v podstatě shodná s mírou podnikatelské efektivity obou společností v tomto období.

Dividendy po krizovém roce 1873 prudce klesají a v případě cementárny Perlmoos dosahují spodní hranice v roce 1875. U obou společností se pak na nízké úrovni udržují po celá sedmdesátá léta. V souvislosti s hospodářským cyklem let 1881- 1885 můžeme u obou společností pozorovat vzestup na úroveň roku 1872 a poté další propad. Ten je v perlmooské cementárně vystřídán opětovným růstem dividend během hospodářského cyklu v letech 1886- 1893, zatímco rekonstrukce podolské cementárny v polovině osmdesátých let se promítla v tom, že společnost až do roku 1890 nevyplácela dividendy i přesto, že v roce 1889 zaznamenala zatím největší zisk od svého založení. Výše dividend obou společností s výjimkou let 1883- 1884 tedy nedosáhla do konce osmdesátých let

¹²⁶ Cementárny Podolí a Perlmoos nelze navzájem úplně přesně srovnávat. *Aktiengesellschaft der k. k. priv. hydraulischen Kalk und Portland-Cementfabrik zu Perlmoos (vormals Angello Saullich)* vlastnila větší počet cementáren, zatímco *Česká akciová společnost k výrobě a užitkování staviva* vyráběla cement pouze v Podolí. Podolská cementárna byla mnohem více náchylná výpadkům v produkci způsobených nehodami nebo potřebnými rekonstrukcemi.

čísel z let 1872- 1873, přesto však byly koncem tohoto desetiletí patrné tendence směřující k oživení v odvětví.

Graf 2. Poměr zisku k akciovému kapitálu cementáren Perlmoos a Podolí v letech 1882- 1897 v procentech¹²⁷

Zdroj: *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn.*

Teprve od roku 1876 jsou pro obě společnosti dostupné spolehlivé údaje o zisku. Procentuálním porovnáním zisku k akciovému kapitálu firem vlastních cementárny Perlmoos a Podolí získáme přesnější informace o jejich celkovém stavu (Graf 2.). Jak u Podolí, tak Perlmoosu je vidět stagnace ve druhé polovině sedmdesátých let. Stagnace byla vystřídána mírným růstem zisků koncem tohoto desetiletí, který pokračoval do poloviny osmdesátých let. Protože byl až do konce osmdesátých let poměr zisku k akciovému kapitálu procentuelně přibližně shodný s výší dividend, můžeme při porovnání Grafu 1. a Grafu 2. konstatovat, že přibližně v letech 1883- 1884 bylo dosaženo předkrizové míry zisku obou společností. Po poklesu v roce 1885 růst zisku obou společností pokračoval až do začátku let devadesátých, kdy došlo ke stagnaci v souvislosti s koncem hospodářského cyklu z let 1886- 1893.¹²⁸ Lze tedy konstatovat, že začátkem devadesátých let překročila procentuelní míra zisku k akciovému kapitálu u obou společností léta 1872- 1873 a dále stoupala.

Údaje o dividendách a poměru zisku k akciovému kapitálu obou firem nám sice také neposkytují reprezentativní vzorek pro stav celého cementářského průmyslu za velké deprese,

¹²⁷ Bilance pro Podolí v roce 1881 chybí, proto v grafu tak hluboký pokles.

¹²⁸ Tyto údaje jsou však mírně zkresleny tím, že přibližně ve stejné době obě firmy zvýšily svůj akciový kapitál.

potvrzují však, že se tento průmysl vyvíjel přibližně ve shodě s hospodářskými cykly v habsburské monarchii. Pokud budeme vycházet z toho, že se, až na výjimečné případy, velikost dividend přibližně rovnala velikosti poměru zisku k akciovému kapitálu, což nám příklad obou cementáren potvrzuje, zjistíme, že se cementářský průmysl z krize roku 1873 sice nakrátko vzpamatoval už v polovině osmdesátých let, předkrizové úrovně však dosáhl až na přelomu osmdesátých a devadesátých let.

Tabulka 5. Nově založené předlitavské cementárny v letech 1874- 1890¹²⁹

Rok	Zakladatel	Místo	Dnešní umístění
1874	Trifailer Kohlengewerkschaft	Trbovlje	Slovinsko
1874	Otto Widhalm	Laško	Slovinsko
1877	Em. Tichy	Ramsau	Dolní Rakousko
1877	Johann Gogl	Erpfendorf	Tyrolsko
1883	Viktor Mohor	Steinschal	
1885	Ernst Korb	St. Veit	Tyrolsko
1885	Szczakowa AG	Szczakowa v Haliči	Polsko
1886	Egger & Lüthi	Kufstein	Tyrolsko
1887	Hofmann & Co	Kirchdorf	Tyrolsko
1888	Alex Curti	Scheibmühl	Dolní Rakousko
1889	Königshofer Cement-Fabrik	Královův Dvůr	Čechy
1890	Liban & Co	Podgorze v Haliči	Polsko

Zdroj: THURY, Max. Die oesterreichische Cement – Industrie.

Zakladatelský ruch nových cementáren byl v sedmdesátých a osmdesátých letech podstatně menší, než před rokem 1873 (Tabulka 5.). V rozmezí let 1874- 1880 bylo založeno jen velmi málo nových podniků a další zakladatelská vlna se dá pozorovat teprve ve druhé polovině osmdesátých let. Lze tedy pozorovat stejnou tendenci jako na příkladě produkce, dividend a zisků cementáren. Co však ze statistiky zakladatelského ruchu už nezjistíme je, jakou produkční kapacitu měly nové cementárny a v jaké míře se zvětšila výroba dříve založeným továrám.

V souvislosti se zakladatelským ruchem nových cementáren je třeba upozornit na jednu důležitou událost. V době konjunktury konce osmdesátých let se Pražská železářská společnost, opírající se o kapitál vídeňské banky *Österreichische Credit-Anstalt*, snažila zužitkovat strusku, která zbyla po tavení železa, proto se rozhodla v roce 1889 postavit cementárnu v Králově Dvoře. Na založení cementárny se podílely některé z významných podnikatelských elit tehdejší doby, stačí jmenovat Carla Wittgensteina nebo Paula Kupelwiesera.¹³⁰ Cementárna sice zatím vyráběla pouze

¹²⁹ Přidán údaj o založení Královodvorské cementárny v roce 1889. Ve statistice Maxe Thuryho chyběla, protože se jednalo o továrnu na struskový cement, v pozdějších letech se však jednalo o jednu z nejdůležitějších továren vyrábějících portlandský cement, proto by v přehledu zakladatelského ruchu neměla chybět.

¹³⁰ LÁNÍK, J. *Velký příběh*, s. 23- 25.

struskový cement, již před první světovou válkou však začala rychle nabývat na významu a za první republiky se stala nejvýznamnější československou cementárnou.

Dalším důležitým pramenem pro posouzení stavu cementářského průmyslu za velké deprese jsou údaje o celkové produkci cementu v Předlitavsku letech 1842 až 1880 od Maxe Thuryho. V roce 1842 se zde vyrobilo 900 tun cementu, roku 1860 21 600 tun, roku 1860 96 500 tun a o dalších deset let později 264 tisíc tun.¹³¹ V období let 1870 až 1880 se produkce cementu zvýšila celkem 2,7 krát, což je samo o sobě vysoké číslo, v rozmezí let 1860 až 1870 však cementářský průmysl rostl rychleji. Navíc z čísel není patrné, jaká byla produkce v roce 1872, kdy toto odvětví podle údajů podolské cementárny dosahovalo svého vrcholu. Je dost dobře možné, že přestože produkce cementu oproti roku 1870 vzrostla, nedosahovala v roce 1880 ani zdaleka čísel roku 1872, jak se dá doložit na příkladu podolské cementárny. Údaje pro rok 1890 Max Thury neuvedl, nelze proto z jeho výpočtů bohužel určit ani to, jak se cementářský průmysl vyvíjel v osmdesátých letech.

Jestliže shrneme předchozí odstavce, lze prohlásit, že přes slibné začátky na přelomu šedesátých a sedmdesátých let byla doba velké deprese pro cementářský průmysl spíše obdobím stagnace, a to i přesto, že se toto odvětví řadí mezi těžký průmysl. Cementářský průmysl se začal definitivně zotavovat teprve na konci osmdesátých let a až devadesátá léta se stala obdobím nové expanze.

3.2.4 Devadesátá léta

Rozmezí let 1894- 1908 je pro prudké tempo hospodářského růstu v Rakousku-Uhersku někdy označována za tzv. druhé gründerké období.¹³² Během těchto let vzrostl průmysl celkem o 58%¹³³ a tato konjunktura se projevila i v cementářském průmyslu. Na příkladu produkce cementárny Szczakowa můžeme po mírném propadu začátkem devadesátých let pozorovat opětovný nárůst produkce a stejně tak výroba struskového cementu Královodvorské cementárny ukazuje na růst produkce cementu po celou druhou polovinu devadesátých let (Tabulka 6). Prosperita byla přerušena teprve propadem v roce 1900.

---

¹³¹ I když Max Thury nikde jednoznačně neuvádí, zda se jeho výpočty týkají Předlitavska nebo celé habsburské monarchie, v soupisu nově založených cementáren uvádí pouze Předlitavské cementárny. Usuzuji proto, že se i údaje o výrobě cementu týkají pouze Předlitavska. Více viz. THURY, Max. Die oesterreichische Cement – Industrie, s. 10.

¹³² Během tohoto období se vystřídaly dva hospodářské cykly a to v letech 1894- 1900 a 1901- 1909, JAKUBEC, I. a JINDRA Z., *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 170.

¹³³ Tamtéž, s. 172.

Tabulka 6. Výroba Královské cementárny v letech 1893- 1903 v tunách

Rok	Výroba (t)	Rok	Výroba (t)	Rok	Výroba (t)
1893	7 600	1897	19 129	1901	27 835
1894	8 400	1898	23 138	1902	31 846
1895	11 307	1899	25 199	1903	37 908
1896	16 256	1900	23 496		

Zdroj: *Compass: Finanzielles Jahrbuch*. Praha: Nakladatelství Compass spol. s.r.o., 1932, roč. 65, s. 608.

V letech 1891- 1893 nedošlo k založení žádné nové cementárny, zakladatelský ruch tedy sice krátce stagnoval, už od poloviny desetiletí však znovu ožil (Tabulka 7.). Především v letech 1895 až 1898 se cementárny reagovaly na zvyšující se spotřebu a rozšiřovaly výrobu, zatímco ve stejnou dobu byly zakládány továrny nové.¹³⁴ Obecně se tedy rozvoj cementářského průmyslu shodoval s hospodářským vzestupem Rakousko-Uherska v tomto období. Také vyplácené dividendy největších akciových firem vlastnících předlitavské cementárny, jejichž počet v devadesátých letech narůstal, tomuto vývoji odpovídaly (Tabulka 8.). Od roku 1896 do přelomu let 1898/1899 dividendy stoupaly, v roce 1900 však následuje v souvislosti s hospodářskou krizí propad a teprve s příchodem roku 1903 se ke slovu pomalu hlásila další vlna předválečné konjunktury.

Tabulka 7. Nově založené předlitavské cementárny v letech 1894- 1901¹³⁵

Rok	Zakladatel	Místo	Dnešní umístění
1894	Ph. Knoch	Wietersdorf	Korutany
1894	Amann & Hartmann	Lengenfeld	Dolní Rakousko
1895	Kaltenleutengeber Cementfabrik	Kaltenleutgeben	Dolní Rakousko
1895	Josef Tichy	Waldmühle v Rodaun	Vídeň
1896	Gebrüder Leube	Mannersdorf	Dolní Rakousko
1898	Sächsisch-böhmische Portland-Cementfabrik	Čížkovice	Čechy
1899	Kaltenleutengeber Cementfabrik	Achau u Vídně	Dolní Rakousko
1899	Golleschauer Portland-Cementfabrik	Pod Grobowka	Polsko
1901	Akciová společnost k vyrábění vápna a cementu	Beroun	Čechy

Zdroj: THURY, Max. Die oesterreichische Cement – Industrie; FLORIAN, Riepl. „Die wirtschaftliche und technologische Entwicklung der Zementindustrie unter besonderer Berücksichtigung der Verdienste von Hans Hauenschild“, s. 48- 49.

¹³⁴ SCHILLER, František. Kartely a trusty v Rakousku. *Obzor národohospodářský*. 1910, roč. 15, s. 420.

¹³⁵ Tabulku obsahuje výčet Maxe Thuryho, ten však končí rokem 1896. Přidal jsem proto dostupné údaje o založených cementárnách v této době.

Tabulka 8. Výše dividend vyplácených některými předlitavskými cementárnami v letech 1895- 1903

Rok	Kaultgebener	Králův Dvůr	Perlmoos	Langenfeld	Podolí	Czczakowa
1896	7,00%	8,00%	12,00%		5,00%	7,50%
1897	7,50%	12,00%	12,00%		5,00%	7,50%
1898	7,50%	15,00%	13,00%	4,00%	6,00%	10,00%
1899	7,50%	10,00%	11,50%	5,00%	6,00%	12,00%
1900	5,00%	8,00%	7,50%	5,00%	2,00%	8,00%
1901	4,00%	5,00%	7,00%	5,00%	0,00%	8,00%
1902	4,50%	6,00%	7,50%	5,00%	0,00%	10,00%
1903	5,50%	10,00%	9,00%	5,00%	2,50%	12,50%

Zdroj: *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn.*

Během období hospodářského růstu konce devadesátých let byly postaveny další dvě cementárny na území českých zemí. Nejprve byla v roce 1898 založena jako odpověď na poptávku v sousedním Sasku cementárna v Čížkovicích nedaleko Litoměřic. Zatímco umístění saských cementáren nebylo vhodné pro levnou dopravu cementu, Čížkovice měly po Labi dobré spojení do Německa. Cementárna byla vlastněna drážďanskou firmou a orientovala se převážně exportně.¹³⁶ Roku 1901 pak došlo k založení berounské cementárny *Akciovou společností k výrobě vápna a cementu*, firmou působící na trhu se stavebninami už od sedmdesátých let 19. století.¹³⁷ Beroun byl zvolen jako vhodné místo především pro výskyt kvalitního koněpruského silurského vápence v blízkém okolí cementárny¹³⁸.

Tabulka 9. Počet cementáren, výroba románského a portlandského cementu a celková výroba cementu v Předlitavsku v letech 1897 a 1902 v tunách

	Rom. cement		Port. cement		Výroba celkem		Cementáren	
Země	1897	1902	1897	1902	1897	1902	1897	1902
Tyrolsko	127 500	70 000	59 300	86 000	186 800	156 000	10	10
Dolní Rakousko	110 000	80 000	18 000	66 000	128 000	146 000	12	13
Čechy	1 800	2 000	46 000	90 000	47 800	92 000	3	5
Horní Rakousko a Salzburg	19 500	15 000	23 000	48 000	42 500	63 000	3	4
Štýrsko	14 000	12 000	15 000	24 000	29 000	36 000	4	4
Korutany a Kraňsko	1 800	2 000	46 000	90 000	47 800	92 000	3	5
Další korunní země	28 400	17 000	133 600	136 000	162 000	153 000	8	8
Celkem	308 900	206 000	298 900	485 000	607 800	691 000	43	49

Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn.

¹³⁶ LÁNÍK, J. a CIKRT, M. *Dvě tisíciletí vápenictví a cementárenství v českých zemích*, s. 60.

¹³⁷ Tamtéž, s. 39- 40.

¹³⁸ BÁRTA, R. *Chemie a technologie cementu*, s. 38.

V roce 1897 se na území Předlitavska nacházelo celkem čtyřicet tři cementáren vyrábějících portlandský nebo románský cement. Do roku 1902 tento počet stoupl na čtyřicet devět. Během pouhých pěti let tedy bylo založeno šest nových podniků (Tabulka 9.), z toho v tradičních centrech cementářského průmyslu pouze jedna v Dolním Rakousku a žádná v Tyrolsku. Naopak v oblastech, ve kterých se dříve nacházelo jen málo cementáren jako v případě Čech¹³⁹ a Korutan, se jejich počet téměř zdvojnásobil.

Při pohledu na produkci cementu je vidět, že největší podíl připadal mezi lety 1897 až 1902 na tradiční oblasti výroby. Tyrolsko bylo pro své surovinové bohatství kolébkou rakouského cementářského průmyslu a Dolní Rakousko těžilo především z blízkého odbytiště ve Vídni. Pozoruhodný je však zejména nástup nových center, který souvisel s přechodem od výroby románského k portlandskému cementu.

Výroba cementu Předlitavska dosahovala v roce 1897 607 tisíc tun cementu, což je sice oproti 264 tisíc tunám v roce 1880 více než dvojnásobný vzestup, cementářský průmysl ale rostl pomaleji než v letech 1860- 1880. Mnohem důležitější než produkce v absolutních číslech je však postupné vytlačení románského cementu z trhu. Zatímco se v roce 1880 vyrobilo 66 tisíc tun portlandského a 198 tisíc tun románského cementu, roku 1897 produkce portlandského cementu románský téměř dorovnala a v roce 1902 se oproti románskému cementu vyrobilo už víc než dvakrát tolik portlandského cementu. V období let 1880- 1897 tak produkce portlandského cementu vzrostla 4,5 krát, zatímco románského cementu se vyrábělo jen 1,6 krát tolik. Hlavní charakteristikou cementářského průmyslu na přelomu 19. a 20. století je především velmi rychlý přechod od výroby románského k portlandskému cementu.

---

¹³⁹Je třeba dodat, že v roce 1897 jsou sice v Čechách zachyceny pouze tři cementárny a v roce 1902 pět, ve skutečnosti tu ale roku 1897 fungovaly cementárny v Bohosudově, Podolí, Radotíně a Králově Dvoře, jedna továrna tedy chybí. V roce 1902 pak přibýly Čížkovice a Beroun, opět tedy není jedna cementárna započítána. Protože čísla pochází od Maxe Thuryho, který nevěnoval pozornost výrobě struskového cementu, ve výčtu není pravděpodobně započítána Královodvorská cementárna. Na Moravě pak byla v provozu cementárna Tlumačov, která v tabulce bude spadat do kategorie dalších korunních zemí.

Tabulka 10. Podíl portlandského cementu na celkové produkci cementu v Předlitavsku v letech 1897- 1916 v tunách a procentech

Rok	Portlandský cement	Románský cement	Sturskový cement	Podíl por. cem.
1897	298 900	308 900		49,18%
1902	485 000	206 000		70,19%
1905	511 000	151 000		77,19%
1906	590 000	144 000	65 000	80,38%
1909	845 000	117 000	77 000	87,84%
1910	1 146 500	80 000		93,48%
1911	1 297 000	75 000	70 000	94,53%
1912	1 338 000	70 000	70 000	95,03%
1913	1 260 000	55 000	40 000	95,82%
1914	900 000	29 000	24 000	96,88%
1915	563 000	6 500	13 000	98,86%
1916	640 000	3 300	10 000	99,49%

Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn.

V dalších letech vytlačování románského cementu z trhu pokračovalo (Tabulka 10.). Po roce 1900 se portlandský cement procentuelně čím dál víc podílel na předlitavské produkci cementu. V předválečném roce 1913 už téměř úplně vyřadil románský cement a v roce 1916 můžeme v cementářském průmyslu mluvit o definitivním přechodu na výrobu portlandského cementu. Díky tomuto vývoji pak v rámci předlitavského cementářského průmyslu stoupal od začátku 20. století význam českých zemí, kde se toto průmyslové odvětví už od svých počátků zaměřilo hlavně na výrobu portlandského cementu. Důležitými se však začaly stávat i oblasti Předlitavska, kde se cement dříve moc nevyráběl. Nová centra se dokázala rychleji přizpůsobit novým výrobním podmínkám. Tyrolsko a Dolní Rakousko tak doplatily na svou počáteční vyspělost. Z hlediska předlitavského cementářského průmyslu prošly relativním úpadkem a ztratily své výsadní postavení.

Tento vývoj byl v souladu s obecnými trendy ve světovém cementářském průmyslu a souvisel s technologickými proměnami tohoto odvětví.¹⁴⁰ Například ve Spojených státech výroba portlandského cementu v roce 1895 čítala oproti románskému cementu pouhých deset procent. Už v roce 1900 se však vyrobilo stejně portlandského cementu jako románského a v dalších letech tu portlandský cement úplně nahradil románský.¹⁴¹ Ve Francii k této změně došlo o něco později. Portlandský cement tu definitivně vyřadil románský teprve za první světové války a v prvních poválečných letech.¹⁴²

¹⁴⁰ Vynález rotační pece a snižování nákladů na výrobu portlandského cementu. Díky těmto změnám bylo umožněno zvyšování produkce za snižujících se cen a zlepšující se kvality, TAFUNELL, Xavier. On the Origins of ISI: The Latin American Cement Industry, 1900- 30, s. 303- 304.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 303.

¹⁴² COURSIÉRAS, Cécile a Aurore CARTIER. Howling with the Wolves or Fighting the Crisis, s. 2.

Přechod od výroby románského k portlandskému cementu znamenal také posun směrem k masové výrobě cementu a k větší koncentraci v cementářském průmyslu. Se zvyšující se výrobou je totiž v odvětví možno dosáhnout určitých úspor z rozsahu.¹⁴³ Přesnou míru koncentrace v tomto průmyslovém odvětví však není možné na přelomu 19. a 20. století zjistit. Sčítání živností z roku 1902 totiž shrnuje do jedné kategorie výrobu cementu a vápna, nelze proto přesně určit, jaký počet pracovníků a parních strojů připadal na samotný cementářský průmysl, ve kterém působilo méně firem než ve výrobě vápna.

3.2.5 Cementářský průmysl v Zalitavsku

V případě Zalitavska nemáme pro cementářský průmysl tolik pramenů, jako tomu bylo u Předlitavska. Podle sčítání živností z roku 1899 víme, že se zde v této době nacházelo třináct cementáren, které vyrobily celkem 228 tisíc tun cementu (Tabulka 11.). Poměr výroby portlandského a románského cementu byl prakticky vyrovnaný, vývoj odvětví tedy vykazoval podobné znaky jako v Předlitavsku. V roce 1899 produkce cementu v Zalitavsku dosahovala asi třetiny výroby předlitavské.

Tabulka 11. Výroba portlandského a románského cementu v Zalitavsku podle sčítání živností z roku 1899 v tunách

Země	Portlandský cement	Románský cement	Výroba cementu celkem
Uhry	65 844	71 735	137 579
Chorvatsko a Slavonie	50 300	40 500	90 800
Zalitavsko celkem	116 144	112 235	228 379

Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. Wien, 1868-.

Před rokem 1899 se v Uhrách nacházely celkem dvě cementárny vlastněné akciovými společnostmi. V roce 1892 vznikla společnost Vereinigte Ziegel und Cement-Fabriks-Actiengesellschaft v Budapešti a jako druhá byla roku 1893 založena firma Ungarische Dampfziegel-, Cement- und Gypsfabriken Actien Gesellschaft, jejíž cementárna sídlila v Labathanu.¹⁴⁴ Nejdůležitější zalitavskou firmou vyrábějící cement se však po roce 1906 stal koncern Beocsin, který do začátku první světové války ovládl tamní trh s cementem.¹⁴⁵ Vzhledem k nedostatku dalších pramenů se nelze přesněji vyjádřit, v jakém stavu se zalitavský cementářský průmysl na přelomu 19. a 20. století nacházel.

¹⁴³ Otázkou úspor z rozsahu v americkém cementářském průmyslu začátkem sedmdesátých let se zabýval Norman. Více viz. NORMAN, G. Economies of Scale in the Cement Industry. *The Journal of Industrial Economics* [online]. 1979, roč. 27, č. 4, s. 317- 337 [cit. 2013-04-04]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2097956>, s. 334.

¹⁴⁴ Prameny se o zbývajících jedenácti zalitavských cementárnách nezmiňují, nelze je proto blížeji určit.

¹⁴⁵ *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn.*

3.3 Rakousko-uherský cementářský průmysl v době založení prvního kartelu

Moderní cementářský průmysl datuje své počátky k objevení přírodního neboli románského cementu koncem 18. století. Protože však tento druh cementu neposkytoval pro nestálost výsledného produktu a omezený výskyt surovin k jeho výrobě příznivé podmínky pro rozvoj masové průmyslové výroby, byl postupně nahrazován portlandským neboli umělým cementem, který ho předčil i svou kvalitou. Tento proces byl dokončen až v souvislosti s technologickými pokroky v cementářském průmyslu na přelomu 19. a 20. století.

Rakousko-uherský cementářský průmysl datuje své počátky ve čtyřicátých a padesátých letech 19. století. Období jeho prvního rozmachu spadá v alpských zemích do šedesátých let a v případě českých zemí pak k začátku sedmdesátých let. Po roce 1873 zažívalo odvětví dlouho období stagnace. Oživení nastalo teprve v polovině osmdesátých let.

Druhá polovina devadesátých let byla ve znamení prosperity, rozšiřování výroby a zakládání nových cementáren. Na přelomu 19. a 20. století také začal oproti dříve dominujícímu románskému cementu hrát hlavní roli cement portlandský a tento proces se před první světovou válkou dále stupňoval, což souviselo s technologickými proměnami v odvětví. Do první světové války byl románský cement téměř úplně vytlačen z trhu.

Rok 1900 znamenal pro odvětví hlubokou krizi, na kterou však cementárny tentokrát reagovaly jinak než v předchozích letech. Oproti výraznému propadu v roce 1873, stagnaci následujících let a dalšímu propadu začátkem devadesátých let, se cementárny rozhodly snižující se poptávku na jedné straně a nadměrné výrobní kapacity na straně druhé vyřešit vzájemnou dohodou. V roce 1901 vznikl první cementářský syndikát na území habsburské monarchie. Další kapitola se pokusí odpovědět na to, proč tomu tak bylo.

4. Typologizace kartelů a struktura trhu s cementem před rokem 1918

4.1 Kartely v ekonomické teorii

4.1.1 Nedokonale konkurenční trh a jeho základní typy

Dokonale konkurenční trh je podle neoklasické syntézy takový trh, na kterém každá firma produkuje shodné nebo velmi podobné zboží a zároveň je příliš malá na to, aby ovlivnila tržní cenu. Jinak řečeno, poptávka na tomto trhu je dokonale elastická. Snížení nebo zvýšení ceny ze strany jedné firmy povede k menší nebo větší poptávce po jejím zboží, tržní cena však zůstane nezměněna. Aby mohl dokonalý trh fungovat, musí být splněny čtyři základní podmínky. Kupující a prodávající musí být dokonale informováni, náklady na změnu dodavatele být nulové, produkt být homogenní a na trhu se musí nacházet velký počet prodávajících. Nové subjekty musí mít možnost volně vstupovat na trh. Pokud se nevyznačuje všemi těmito vlastnostmi, jedná se o nedokonale konkurenční trh. Oproti dokonalému trhu se nedokonalý liší především tím, že zde poptávka ztrácí elasticitu. Změna poptávky plně neodpovídá zvýšení nebo snížení ceny a výrobce díky tomu může ovlivňovat tržní cenu.¹⁴⁶ Nedokonalé trhy, na kterých dochází k nedokonalé konkurenci, je možné rozdělit na tři základní typy, a to monopolistickou konkurenci, oligopol a monopol.¹⁴⁷

Nejběžnějším typem nedokonalého trhu je monopolistická konkurence. Na trhu vyznačujícím se monopolistickou konkurencí působí podobně jako u dokonale konkurenčního trhu velký počet prodávajících. Rozdíl spočívá v tom, že výrobky nejsou shodné, ale diferencované.¹⁴⁸ Oligopolní trh je oproti tomu takový trh, na kterém nejen krátkodobě, ale i dlouhodobě působí omezený počet firem. Trh je svým charakterem moc malý pro větší množství firem.¹⁴⁹ Oligopoly se dělí na dva základní typy podle toho, jestli se na trhu prodává stejné, tedy homogenizované, nebo diferencované zboží. Posledním typem nedokonalého trhu je monopol. Situace, kdy firma získá monopol na prodej určitého druhu zboží, jsou velmi vzácné. Monopol je vytvořen pouze tehdy, pokud na domácím trhu neexistují žádné substituty¹⁵⁰ za konkrétní druh zboží a není možné ho získat ani dovozem ze zahraničí, což se v praxi stává pouze zřídka.

Dodnes nebylo uspokojivě vysvětleno, proč se nedokonalé trhy vytváří. Samuelson uvádí dvě základní podmínky jejich vzniku, a to tzv. nákladové podmínky a překážky v konkurenci neboli

---

¹⁴⁶ HOLMAN, Robert. *Ekonomie*. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 132- 135.

¹⁴⁷ SAMUELSON, Paul Anthony. *Ekonomie*. Praha: Svoboda, 1995, s. 568.

¹⁴⁸ Výrobky se od sebe navzájem ve větší nebo menší míře odlišují, tamtéž.

¹⁴⁹ Například letecká doprava. Pro potřeby většího města většinou stačí jedno větší letiště. V případě přítomnosti dvou a více letišť by vzájemná konkurence snížila firmám zisky natolik, že by se podnikání přestalo všem vyplácet. Viz. HOLMAN, R. *Ekonomie*, s. 142- 143.

¹⁵⁰ Substitutem je myšleno sice odlišné zboží, které však může plnit stejnou úlohu, jako původní zboží. Například na trhu plísňových sýrů sice může existovat pouze jediný výrobce tohoto druhu sýrů, o monopol se však nebude jednat tak dlouho, dokud budou existovat výrobci jiných druhů sýrů. Monopol je tedy často otázkou vymezení konkrétního trhu. Více viz. tamtéž, s. 190.

uzavřenosti trhu.¹⁵¹ Nákladové podmínky vysvětlují nedokonalou konkurenci na základě úspor z rozsahu. Díky úsporám z rozsahu mohou velké firmy vyrábět levněji než malé, které jsou tak likvidovány. Důvody procesu koncentrace ovšem nelze vysvětlit pouze úsporami z rozsahu. Dodnes však neexistuje úplná shoda v tom, jak proces koncentrace uspokojivě objasnit.¹⁵²

Druhým důvodem možného vzniku nedokonalých trhů jsou překážky v konkurenci. Konkurence je proces prosazování nejlepších firem na trhu. Důležitý není ani tak počet konkurujících si firem jako spíš to, zda je trh otevřený nebo uzavřený, tedy zda existují nebo neexistují vstupní bariéry. Protože intenzita konkurence nezávisí na počtu a síle existujících, ale potenciální konkurence, může být jak oligopolní, tak monopolistický trh vysoce konkurenční, pokud je ovšem otevřený.¹⁵³

Existují dvě základní skupiny překážek v konkurenci. Výrobce může být před vstupem konkurence chráněn zaprvé právními omezeními ze strany státu, jako jsou například patenty, cla a kvóty. Druhým důvodem omezení vstupu na trh je tzv. diferenciací produktu. V podstatě se jedná o ekonomické bariéry, pramenící z různých přirozených vlivů trhu.¹⁵⁴

4.1.2 Nekalá kooperace a vznik kartelů

Pro vysvětlení vzniku kartelů používá neoklasická syntéza pojem „*nekalá kooperace*“. Základní druhy nedokonalé konkurence, jakými jsou monopolistická konkurence, oligopol a monopol, vznikají podle Samuelsona ze vzájemného spolupůsobení nákladových podmínek a překážek v konkurenci. Struktura nedokonalého trhu je však kromě toho ovlivněna ještě třetím faktorem, a to rozsahem tzv. „*nekalé kooperace*“. Díky nekalé kooperaci vniká na trhu hned řada dalších modelů nedokonalé konkurence.¹⁵⁵

Nekalá kooperace je stav, kdy „*dvě nebo více firem společně určují ceny nebo výstupy, rozdělují si trh nebo přijímají jiná hospodářská rozhodnutí*“¹⁵⁶. Působením nekalé kooperace se mohou na nedokonalém trhu vytvářet kartely, trusty nebo syndikáty, které za určitých podmínek připomínají i monopol. Kartel je podle Samuelsona obecně definován jako „*organizace výrobců v odvětví, kteří se společně scházejí, aby přijali hospodářská rozhodnutí, určili ceny nebo rozdělili trh*“¹⁵⁷.

Dvěma nejběžnějšími modely nedokonalé konkurence, které díky nekalé kooperaci vznikají, jsou tzv. kooperativní oligopol a oligopol s dominantní firmou. V kooperativním oligopolu firmy prodávají podobný výrobek a uvědomují si, že jsou na stejné lodi. Za účelem maximalizace zisku se

---

¹⁵¹ Pojem překážky v konkurenci je v podstatě shodný s pojmem otevřenost trhu. Více viz. SAMUELSON, P. A. *Ekonomie*, s. 569- 570.

¹⁵² Tamtéž, s. 570- 572.

¹⁵³ HOLMAN, R. *Ekonomie*, s. 165- 167.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 606.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 607.

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ Tamtéž.

proto spíš dohodnou, než aby se snažily navzájem zničit. Někdy ale na oligopolním trhu existuje více malých a jedna dominantní firma. V takovém případě může dominantní firma přijmout vůdčí postavení a stanout tak v čele kooperativního oligopolu, čímž vznikne oligopol s dominantní firmou. Tato firma pak udává signály, jak by měly na trhu vypadat ceny a celkově na sebe bere břímě udržení kooperativního oligopolu.¹⁵⁸

4.1.3 Tvořivá destrukce a monopolistické praktiky

Neoklasická mikroekonomie považuje vznik a fungování kartelů za negativní jev, kterému je třeba zabránit. Existuje však další vlivná teorie, která je alternativou k neoklasickému pohledu. Joseph Alois Schumpeter, jenž vyšel z rakouské školy, vydal poprvé v roce 1942 knihu s názvem *Kapitalismus, socialismus a demokracie*.¹⁵⁹ V této knize přišel s pojmem tzv. tvořivé destrukce, který staví existenci kartelů do úplně jiného světla.

Schumpeter odmítl neoklasický model dokonalého trhu jako univerzální model pro posuzování konkurence. Tvrdil, že dokonalý trh není v hospodářství pravidlem, ale spíš výjimkou. Trhy proto podle něho přirozeně nesměřují k rovnováze. Obzvláště v případě oligopolů je prospěšná konkurence nahrazena konkurencí „vražednou“, která je zdrojem společenského plýtvání. Schumpeter se díval na kapitalismus z velmi originálního úhlu pohledu. Zatímco neoklasika podle něho měla tendenci soustředit se na krátkodobý stav trhu, bylo třeba konkurenci posuzovat z dlouhodobého hlediska. Kapitalismus je „ve své podstatě forma či metoda ekonomické změny a nejenže nebyl, ale nikdy nemohl být stacionární“¹⁶⁰. Pro tento jev našel charakteristické pojmenování „tvořivá destrukce“, které zdůrazňuje neustálé proměny kapitalismu zevnitř. Uvnitř kapitalismu dochází k opakovanému boření starých struktur a vytváření nových vlivem objevování technologií, otevírání trhů nebo změn v organizaci a metodách práce.

Neoklasika podle Schumpetera v oligopolech a monopolech vidí zvyšování cen a omezování produkce. Kapitalismus se tím však redukuje na pouhé zkoumání stávajících struktur a je ignorováno to, co je doopravdy třeba zkoumat, tedy ničení a vytváření struktur uvnitř systému. Ekonomové zkoumají na prvním místě konkurenci v oblasti cen, kvality a reklamy. Přehlíží tak ale důležitější způsoby konkurence, mezi které se řadí konkurence v novém zboží, technologiích, zdrojích a dodávkách nebo nových typech organizace. Právě konkurence v těchto oblastech podle něho poskytuje rozhodující převahu v nákladech a kvalitě. Ekonomové jednoduše nevidí evoluční prvky kapitalismu a neuvědomují si, že systém, který v určitém momentu využívá veškerých možných

---

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 607- 611.

¹⁵⁹ SCHUMPETER, Joseph Alois. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 100.

prostředků, může být v dlouhodobé perspektivě méně efektivní než ten, který v daném okamžiku všechny prostředky nevyužívá.¹⁶¹

V kontextu tvořivé destrukce pak Schumpeter hájí některé monopolistické praktiky. Tvrdí, že restriktivní strategie v oblasti cen a výroby znamená ve stacionárním stavu růst zisků výrobců na úkor spotřebitelů, tedy jev negativní. V procesu tvořivé destrukce jsou ale tyto praktiky opatřením proti dočasné nestabilitě kapitalistického systému, která se projevuje například v hospodářských krizích. Některá odvětví jsou kapitálově velmi náročná a zavádění nových metod a technologií je nákladnou záležitostí, podnikatelé proto musí mít jistotu obrovských zisků. Jinak by se jim nevyplatilo na trhu působit. Restriktivní politika se v takové chvíli stává nezbytností.¹⁶²

Z předchozí argumentace Schumpeter vyvozuje, že monopol nemá v hospodářství nutně uspávací účinek. Z principu by se tedy to samé dalo prohlásit i o kartelu, který je v podstatě formou monopolu. Přesto i Schumpeter upozorňuje, že u kartelů někdy dochází k omezení inovací v oblasti nových metod výroby a organizace. Nelze to však považovat za univerzální pravidlo, a protože je člen kartelu stejně jako monopolista obecně chráněn před dezintegracemi trhu, má volné ruce k dlouhodobému plánování a tím pádem i zavádění inovací. Schumpeter argumentuje, že technologický rozvoj je s dokonalou konkurencí neslučitelný a motorem pokroku jsou velké korporace, jejichž restriktivní politika uvolňuje prostor pro dlouhodobé plánování.¹⁶³

Schumpeterovy teze jsou dodnes velmi problematické. Podle Samuelsona výzkum v USA potvrdil, že podíl mrhání zdroji z důvodu monopolů tvoří pouze něco mezi 0,5 až 2% celkového HDP země, tedy velmi malou hodnotu.¹⁶⁴ Vedle toho Samuelson souhlasí, že v koncentrovanějších odvětvích je výzkum intenzivnější než v odvětvích dokonale konkurenčních. Protože je podle něho společenský výnos z investice asi trojnásobkem soukromého výnosu, jsou k výzkumu motivovány spíše velké firmy, které mají značný podíl na trhu a tím i větší prospěch ze společenského výnosu investice. Nelze přehlížet ani fakt, že pouze velké firmy si mohou dovolit obrovské náklady na výzkumnou činnost. Na druhou stranu ale není veškerý výzkum soustředěn u velkých korporací, a ty opravdu revoluční technologické inovace se dají vysledovat k malým firmám.¹⁶⁵ Přestože tedy nejde Schumpeterovy teze přesvědčivě dokázat, za určitých podmínek mohou teoreticky platit.

4.2 Typologizace kartelů

4.2.1 Základní rozdělení kartelů

Historicky první typologizace kartelů pochází od Friedricha Kleinwächtera. Kleinwächter rozeznával celkem pět základních druhů kartelů, mezi které zařadil ještě typ šestý, jenž však nebyl

---

¹⁶¹ Tamtéž, s. 101- 103.

¹⁶² Tamtéž, s. 105- 110.

¹⁶³ Tamtéž, s. 121- 125.

¹⁶⁴ SAMUELSON, P. A. *Ekonomie*, s. 584.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 614- 616.

kartelem v pravém slova smyslu. Prvními dvěma typy jsou podle něhy ty, které regulují buď pouze množství produkce, anebo cenu. Jestliže se však kartel snaží stanovit minimální cenu, neobejde se bez toho, aby do určité míry zasahoval i do objemu produkce. Z tohoto důvodu je těžké udržet jak cenovou, tak množstevní dohodu samostatně, proto Kleinwächter jmenuje ještě třetí typ kartelu, který reguluje jak množství produkce, tak i cenu zboží. Za čtvrtý typ považuje dohodu o rozdělení výroby konkrétního druhu zboží mezi účastníky kartelu. Účastníci pátého typu kartelu si pak mezi sebou geograficky rozdělují odbytiště.¹⁶⁶ Konečně za šestý typ kartelu lze podle Kleinwächtera považovat dohody podnikatelů proti zaměstnancům.¹⁶⁷

Obecně dnes rozdělujeme kartely podle dvou kritérií, a to na jaké společné působnosti na trhu se členské firmy dohodly, nebo do jaké míry se účastníci kartelu centralizují. První způsob rozdělení je v podstatě totožný s Kleinwächterovou typologizací. Jedná se o kartely kondiční, cenové, množstevní (kontingentní) a kartely za účelem rozdělení trhu.¹⁶⁸ Kondiční kartely jsou dohody, které zahrnují různé obchodní cíle, jako jsou například podmínky plateb nebo dodávek zboží. Cenové kartely stanovují minimální cenu, zatímco množstevní udávají, kolik zboží by se mělo vyrobit, na základě čehož přidělují firmám výrobní kontingenty. Množstevní kartely, které fungují za účelem stlačení cen dolů pomocí výroby značného množství zboží, se někdy nazývají sanačními kartely¹⁶⁹. Kartely rozdělující si trh mohou nabývat více podob. Pokud si rozdělují odbyt zboží, nazývají se rajonizační kartely. Jestliže fungují na základě vztahu k určitým zákazníkům, které si navzájem dělí, jedná se o kartely na ochranu zákazníků. Konečně kartely, rozdělující si trh podle určitých podskupin zboží, se označují jako specializační.

Podle míry centralizace se od tradičních kartelů rozlišují ještě syndikáty a trusty. Zatímco si členové kartelu zachovávají obchodní samostatnost i přesto, že většinou existuje centrální kontrolor, který dává na jejich činnost pozor, syndikáty zřizují společnou prodejnu a ztrácí tak obchodní samostatnost.¹⁷⁰ Společnou prodejnu zpravidla bylo buď bankovní oddělení, samostatná společnost založená za tímto účelem, nebo jeden z podniků účastnících se syndikátu.¹⁷¹ Kartely a syndikáty byly typické pro Evropu, a to především Německo a Rakousko-Uhersko. Ve Spojených státech se však vytvořil ještě těsnější typ kartelových dohod. Jednalo se o trusty, jejichž členové se vzdávali nejen obchodní, ale i výrobní samostatnosti. V podstatě tak vznikl jediný podnik, jehož administrativní, technické a obchodní vedení bylo sjednoceno.¹⁷²

---

¹⁶⁶ KLEINWÄCHTER, F. *Die Kartelle*, s. 127- 133.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 134.

¹⁶⁸ RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 21- 22.

¹⁶⁹ Překlad pojmu „Sanierungskartelle“, tamtéž, s. 22.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ SCHILLER, F. *Kartely a trusty v Rakousku*, s. 423.

¹⁷² Tamtéž, s. 422.

Krátce je třeba věnovat pozornost také typům kartelových smluv. Nejjednodušeji se dá kartel uzavřít ústní dohodou. Tímto způsobem, který je obecně nazýván gentlemanská dohoda, se vytvářely nejstarší typy kartelů. Dnes lze tyto dohody jen velmi těžko vystopovat. Hlavní nevýhodou těchto typů dohod byla jejich faktická nevymahatelnost. Vedle ústních dohod se proto postupem času začaly uzavírat i písemné smlouvy. Písemné smlouvy většinou předpokládaly pevnější organizaci kartelu než u pouhých ústních dohod. V některých případech se kartelové dohody mohly stát součástí smlouvy, zakládající vlastní obchodní společnost. V takovém případě většinou vznikla jako společnost s ručením omezeným společná prodejna, která se stala základem syndikátu.¹⁷³

Existoval ještě jeden typ kartelových smluv. Některé subjekty na trhu si sice přály s již existujícím kartelem spolupracovat, nechtěly se ale stát jeho plnohodnotnými členy. Uzavíraly proto tzv. konvence, kterými se sice zavazovaly respektovat kartelovou politiku, udržely si ale větší míru samostatnosti než běžní členové kartelu.¹⁷⁴

4.2.2 Typologizace na základě strukturní analýzy

Pro potřeby typologizace kartelů v habsburské monarchii před první světovou válkou použil Andreas Resch model Structure- Conduct- Performance, tedy metodu strukturní analýzy.¹⁷⁵ Tento model vychází z předpokladu, že vlastnosti charakteristické pro strukturu konkrétního trhu umožňují vznik monopolu. Z těchto strukturních vlastností trhu je následně možné určit chování podniků, od něhož se pak odvozuje jejich výkon. Popsaný model fungování trhu je však v principu značně statický, protože je podle něho výkon vždy determinován chováním, které vychází ze struktury trhu. Došlo proto k jeho doplnění a pozměnění, aby více odpovídal složité realitě. Chování podniků může po čase působit na strukturu trhu a stejně tak výkon ovlivňuje jak strukturu trhu, tak chování podniků. Vedle toho je třeba v modelu zdůraznit také vazby mezi firmami a okolím vně trhu¹⁷⁶.

Strukturu trhu je podle Resche možné analyzovat matematicky nebo nematematicky. Protože je pro nedostatek relevantních pramenů matematická analýza struktury trhu v historickém bádání často jen velmi těžko použitelná, je vhodné zvolit nematematický model. V rámci nematematické analýzy struktury trhu je pak podle Resche důležité sledovat celkem sedm základních jevů. Jedná se o velikost trhu, míru koncentrace, diferenciaci, vstupní bariéry, organizační vliv bank a koncernů, státní regulace a strukturní charakteristiku poptávky.¹⁷⁷

Chování podniků na oligopolním trhu je obecně ovlivněno neustálým pozorováním soupeřů a snahou přizpůsobit se jejich rozhodnutím. Výrobce se rozhoduje, jaké konkurenční strategie volit

¹⁷³ HEXNER, Erwin. *Kartely. Slovník veřejného práva československého*. Brno: Polygrafia - Rudolf M. Rohrer- Brno, 1932, s. 124. sv. 2.

¹⁷⁴ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 36- 37.

¹⁷⁵ RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 35- 36.

¹⁷⁶ V podstatě se jedná o vztah monopolů ke státní moci.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 36- 37.

nebo do jaké míry je v jeho zájmu případná dohoda. Chování na oligopolním trhu je tedy určeno volbou různých strategií v závislosti na jednání soupeřů. V literatuře lze pozorovat tři základní modely, které formulují volby jednotlivých strategií. Jedná se o teorii organizovaného kapitalismu, logiku kolektivní akce a teorii her.¹⁷⁸

Teorie organizovaného kapitalismu, kterou vytvořil Rudolf Hilferding na začátku 20. století, vychází z předpokladu, že za vznikem kartelů stojí především finanční instituce. Všiml si, že kolem roku 1900 se vytvářely především akciové společnosti, které umožňovaly větší koncentraci. Spolu s akciovými společnostmi došlo ke vzniku finanční aristokracie, oddělené od samotného podnikání. V zájmu finančníků bylo organizovat průmysl do velkých skupin a maximalizovat tak své zisky. Ruku v ruce s vytvořením finanční aristokracie proto šel vznik gentlemanských dohod, kartelů, trustů a koncernů. Banka podle Hilferdinga sehrává klíčovou roli, protože se pokoušela o zvýšení zisků pomocí zřizování monopolů ve své zájmové sféře. Pozdější autoři pak tuto tezi částečně odmítli s pochybnostmi, zda banka mohla mít opravdu tak velký vliv. Zdůrazňovali spíše působení restriktivní obchodní politiky, která příhodné podmínky pro vznik monopolů zajistila celní ochranou.¹⁷⁹

Logika kolektivního obchodu je odvozena z Olsonovy logiky kolektivní akce. Olson tvrdí, že z kolektivní akce profitují jak její účastníci, tak ti, kteří sice zůstanou stát stranou, ale jichž se její výsledek bezprostředně týká. Například v případě odborů profitují na zvýšených platech všichni zaměstnanci, ať už jsou nebo nejsou členy odborů. Stejně tak se i vznik kartelu vyplatí všem výrobcům v daném odvětví, nehledě na to, jestli jsou jeho součástí nebo ne. Kartely mají většinou tendenci zvyšovat ceny a snižovat produkci, jejich účastníci se proto zavazují snížit produkci s vidinou většího zisku. Producentovi se však obecně víc vyplatí zůstat stranou a profitovat ze zvýšené ceny, aniž by byl dohodou nucen snižovat svou produkci. Hlavním problémem kartelu se proto stává tzv. černý pasažér, který kolektivnímu prospěchu nepřispívá, ale těží z něho. Většina výrobců na trhu je nakloněna zaujmout spíše pozici černého pasažéra než člena kartelu a kolektivní prospěch proto není dostatečnou motivací pro dlouhodobou dohodu. Je proto třeba tzv. selektivního povzbuzení, které donutí výrobce vstoupit do kartelu a dodržovat kartelovou disciplínu. Olson si vypůjčil tezi z teorie organizovaného kapitalismu a tvrdil, že úlohu selektivního povzbuzení sehrávají především banky, které na kartelizaci mají zájem. Pokud je trh malý, firmy se snáze dohodnou a povzbuzení stačí proto menší. Naopak na velkých trzích je dosažení dohody velmi složité, je proto třeba značného povzbuzování. Vedle malých a velkých trhů existuje ještě tzv. model federativních skupin. Trh je tvořen malými podskupinami, které se mezi sebou mohou na jedné straně snadno dohodnout, na druhé ale získávají výhodu součástí většího celku. To je i případ cementářského průmyslu.¹⁸⁰

---

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 47- 49.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 49- 51

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 52- 55.

Důvody, vedoucí ke vzniku a zániku kartelů, vysvětluje neoklasická ekonomie pomocí tzv. teorie her. Pokud se na trhu každý výrobce rozhoduje individuálně bez spolupráce s ostatními, nastává tzv. Nashova rovnováha. Každý hráč činí rozhodnutí, která jemu samotnému poskytují výhody a znevýhodňují ostatní. Protože se však takto rozhodují všichni výrobci, vede toto chování k neustálému zvyšování nabídky a snižování cen a nakonec se nevyplatí nikomu z nich.¹⁸¹ Situace je tedy výhodná pro spotřebitele a nevýhodná pro výrobce, kteří se proto mohou dohodnout a přejít z Neshovy rovnováhy do tzv. kartelové rovnováhy. Výrobci se domluví na zvýšení cen, což sice vede ke snížení poptávky, dostanou se tak ale zpět do bodu, ve kterém zvýšená cena vede k většímu zisku pro všechny i při nižší poptávce.

Přestože jsou kartely na první pohled pro výrobce výhodné, vyznačují se značnou nestabilitou. Nestabilita kartelů je vysvětlována další ze situací rozpracovaných v teorii her, a to tzv. věžňovým dilematem. Pokud jedna strana přesně neví, jak se bude chovat druhá, volí všichni pro sebe optimální strategii, která ale nakonec nemusí vést k optimálnímu výsledku. Ten, kdo dohodu poruší jako první, nejvíc získá a ten, který ji dodrží, nejvíc ztratí. Přestože by pro členy kartelu bylo výhodnější dohodu dodržet, raději ji poruší před obavou z chování soupeře. Protože jsou dnes kartely ilegální, jejich účastníci nemohou nijak vymáhat dodržení pomyslné kartelové smlouvy. Právě proto panuje názor, že politika stavění kartelů do ilegality přispívá k jejich vnitřní nestabilitě i přesto, že je jejich odhalování velmi složitou záležitostí.¹⁸²

Pod pojmem „výkon“ Andreas Resch v nejširším slova smyslu rozumí, zda aktivita podniku na trhu vytváří „blahobyt“ nebo ne. Aby bylo dosaženo blahobytu, je třeba splnit čtyři podmínky. Podnik nejprve musí získávat zdroje ekonomicky a jeho produkce má odpovídat poptávce na trhu. Poté je třeba, aby se podílel na dlouhodobém hospodářském růstu. Dále by mělo být zajištěno využití zdrojů a zaměstnanost podniku. Konečně příjem podniku musí být spravedlivě rozdělen společnosti jako celku. Pojem blahobyt tedy zahrnuje nejen hospodářskou úspěšnost podniku, ale i jeho podíl na celkovém hospodářském rozvoji. Posoudit, zda podnik přispívá blahobytu nebo ne, lze nejlépe z průzkumu jeho ziskovosti.¹⁸³

Na základě takto pojaté strukturní analýzy Andreas Resch rozeznává na území habsburské monarchie před rokem 1914 celkem sedm typů základních tržních struktur, od kterých pak odvozuje, jakým způsobem se firmy chovaly a jaké typy kartelů vytvářely.¹⁸⁴ Někdy struktura trhu

---

¹⁸¹ V praxi snižuje výrobce cenu, čímž zvyšují poptávku a tím i svou tržbu. Konkurenci však nízké ceny přinesou snížení zisku, takže reaguje dalším snižováním cen, čímž doufá zvrátit poptávku ve svůj prospěch. Výrobci se nakonec dostanou do situace, která je oproti výchozímu stavu nevýhodná pro všechny. Více viz. HOLMAN, R. *Ekonomie*, s. 209- 211.

¹⁸² Tamtéž, s. 215- 218.

¹⁸³ RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 64.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 105

neumožňovala úspěšný vznik kartelů jako v případě textilního a papírenského průmyslu, jindy naopak trh skýtal ideální podmínky pro působení kartelů jako v případě železářství.

4.3 Rakousko-uherské kartelové zákonodárství

Fungování kartelů je výrazně ovlivněno také zákonodárstvím. Kartely bývají vlivem vnitřních neshod náchylné k rozpadu. V dlouhodobé perspektivě je jejich působení usnadněno, pokud je možné legálně vymáhat dodržování kartelové smlouvy¹⁸⁵. Jestliže zákonodárství kartely zakazuje nebo jinak výrazně omezuje, členům kartelu nehrozí žádné sankce za to, že kartelovou smlouvu přestanou dodržovat. Pro státní moc je rovněž snadnější využít intervenčních nástrojů za účelem omezení činnosti kartelů v situaci, kdy existuje zákonná úprava, která je staví do ilegality. Fungování kartelů tedy zásadně ovlivňuje to, zda je jejich činnost legální nebo jestli jsou nuceny zůstat v ilegalitě.

Habsburská monarchie nikdy nepřijala kartelový zákon. Přesto ale existovaly právní úpravy, které fungování kartelů korigovaly. Před první světovou válkou je možné pozorovat dva větší pokusy o přijetí kartelového zákona, a to v letech 1897- 1898 a 1911- 1912. Podívejme se nyní ve stručnosti, jak na kartely nahlíželo dobové rakousko-uherské zákonodárství.¹⁸⁶

Proti kartelům byl původně používán zákon proti lichvě z roku 1952, který zakazoval jak zvyšování cen v neprospěch veřejnosti, tak umělé snižování nabídky. V roce 1870 byl tento zákon zrušen a kartely od této doby fungovaly na základě tzv. koaličního zákona. Koaliční zákon pod trestem odnětí svobody osmi dnů až tří měsíců zakazoval zvyšování cen, které by bylo v neprospěch veřejnosti. Pro kartely byl tento zákon velmi nevýhodný, protože na jeho základě mohly civilní soudy kartely zrušit. Zpočátku se kartelům dařilo tento zákon obcházet. Členové kartelu se v kartelové smlouvě obvykle zříkali práva využít civilních soudů a vzájemné spory nechali řešit kartelové smírčí soudy. Reforma civilního soudního procesu z roku 1895 však tento postup zakazovala, protože rozhodování smírčích soudů muselo od této doby být v souladu s civilním právem. Smírčí soudy tak ztratily svůj účel, a pokud po roce 1895 došlo ke sporu mezi členy kartelu a věci se dostaly až k civilním soudům, většinou docházelo na základě koaličního zákona k rušení kartelových dohod. Kartelová disciplína proto byla jen těžko vymahatelná.

Situace se začala měnit až kolem přelomu století. Před rokem 1900 civilní soudy kartely většinou automaticky rušily s odůvodněním, že jakákoliv dohoda dříve nebo později začne sledovat snahu zvýšit ceny v neprospěch veřejnosti. Přestože se tedy koaliční zákon dotýkal výhradně cenových dohod, zákon vnímal všechny kartely jako protiprávní. Po roce 1900 došlo k posunu ve výkladu práva. Nejvyšší soud začal rozlišovat mezi kartely, které zvyšují ceny a jsou tak podle koaličního zákona protiprávní, a těmi, které pouze upravují prodejní podmínky, rozdělují si trh atd.

---

¹⁸⁵ Ovšem pouze v případě, že kartelová smlouva uzavřena byla a nejednalo se pouze o gentlemanskou dohodu.

¹⁸⁶ Více o kartelovém zákonodárství viz. RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 80- 99.

V roce 1909 dokonce nejvyšší soud v případě pivovarnického kartelu odlišil zvyšování cen za účelem maximalizace zisku, tedy v neprospěch veřejnosti, a jejich navyšování z důvodu rostoucích cen surovin, přepravních nákladů atd. Po roce 1909 tedy byly uznávány i některé cenové kartely. Přestože nebyly kartely v habsburské monarchii zcela legální záležitostí, dařilo se až do roku 1895 ve věci vymáhání kartelové disciplíny civilní soudy obcházet a po roce 1900 pak zákonodárství ke kartelům zaujímal čím dál více tolerantní postoj. To se však nelíbilo veřejnosti, s čímž souvisí snahy o vytvoření kartelového zákona.

Poprvé se v habsburské monarchii jednalo o kartelovém zákonu v letech 1897- 1898. Rakousko-Uhersko se tak stalo vůbec první evropskou zemí, kde se uvažovalo o zavedení tohoto druhu zákona. Přelom století byl v německém prostředí obecně dobou četných diskuzí týkajících se úvah o možné škodlivosti nebo prospěšnosti kartelů. Návrh zákona, který vypracovalo ministerstvo financí, počítal s vyjmutím kartelů z koaličního zákona, zřízením kartelových rejstříků a s postihy, pokud by kartely poškozovaly spotřebitele.¹⁸⁷ Zákon byl však z mnoha rozličných důvodů kritizován a i vlivem parlamentních obstrukcí na přelomu století nakonec přijat nebyl.

Z českých národohospodářů lze zmínit například výtky k návrhu ze strany liberálního národohospodáře Rudolfa Hotowetze. Poukazoval na zájmy státu v celé věci, které byly podle něho škodlivé pro průmysl.¹⁸⁸ Hotowetz na jedné straně protestoval proti příliš široké definici kartelů, neboť mezi ně byla zahrnuta i různá spekulantská sdružení obchodníků, na druhé straně pak proti faktu, že se zákon vztahoval pouze na kartely vyrábějící zboží zatížené nepřímými dávky, především nepřímými a spotřebními daněmi. Podle Hotowetze se zákonem snažil stát získat větší kontrolu nad průmyslem ještě před plánovaným zvýšením spotřebních daní. Mohl by se tak prostřednictvím kartelového zákona postarat o to, aby nová daňová zátěž šla ze zisku průmyslníků a nepřenesla se na spotřebitele. S tímto postupem Hotowetz nesouhlasil. Argumentoval, že na jednu stranu budou postiženy například cukrovarnické kartely, ale už ne řepařské. Nelíbilo se mu, že měl průmysl odevzdat další peníze státu na neproduktivní investice a obával se i toho, že podobný zákon nebude přijat v Zalitavsku a dojde tak ke zhoršení předlitavské konkurenceschopnosti.¹⁸⁹ Hotowetz navrhoval, aby se nespěchalo s přijetím kartelového zákona a raději se počkalo na to, jak budou postupovat průmyslově silnější státy jako Německo, Francie nebo Velká Británie. Teprve poté by podle něho mohl stát zřídit kartelový úřad, který by však posuzoval kartelové záležitosti případ od případu a ne podle direktivy shora. Ostře odmítal jakékoliv byrokratické kontrolování kartelů.¹⁹⁰

---

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 85- 86.

¹⁸⁸ HOTOWETZ, Rudolf. Kartely a stát. *Obzor národohospodářský II. (1897)*. Praha: J. Otto. 1897, roč. II., s. č. 10, s. 193-194, č. 14, s. 209-212 .

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 193- 194.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 211- 212.

O přijetí nového kartelového zákona se začalo opět uvažovat v roce 1901. Ministerstvo obchodu zřídilo speciální komisi, která se touto problematikou zabývala. Vypracovávání nového návrhu však neustále naráželo na nové obtíže. K obnovení výraznějšího zájmu o kartelový zákon proto došlo teprve koncem prvního desetiletí 20. století.¹⁹¹ V této době se dostávala do popředí sociální problematika. Po roce 1900 ceny v habsburské monarchii výrazně stoupaly, což vedlo ke zdražování životních potřeb.¹⁹² Zajímavá je v tomto ohledu argumentace například Lva Wintera, významného českého právníka a sociálně demokratického politika. V roce 1909, kdy se opět začala otevírat otázka kartelového zákona, se Winter ostře ohradil proti návrhu poslance Kreka, kterého vypracováním zákona vláda pověřila.¹⁹³ Winter se postavil na stranu těch, kteří viděli v kartelech příčinu neúměrného zvyšování cen. Návrh zákona ale zkritizoval pro jeho nepraktičnost. Trnem v oku mu byl především fakt, že do posuzování činnosti kartelů měl zasahovat parlament. Hlavním argumentem Wintera byla kromě těžkopádnosti této instituce obava před korupcí, kterou vyjadřoval slovy: *„rakouské sněmovně poslanecké může se vytýkat všechno možné; ale to se jí musí nechat, že dovedla se udržet vcelku čista...kdyby však parlament měl rozhodovat většinou hlasů o podání žaloby proti mocnému kartelu, kdyby hlas každého jednotlivého poslance padal přitom na váhu...jistě i ve sněmovně rakouské našel by se jistý počet lidí, kteří by nedovedli odolati svůdnému lesku zlata“*¹⁹⁴. Také Winter považoval zákonné úpravy, snažící se zavést kontrolu kartelů shora, za zbytečné. Řešení viděl v nalezení odpovídající konkurence pro kartel, kterou se měla stát *„veřejnoprávní korporace“*¹⁹⁵.

Snaha o přijetí nového kartelového zákona vrcholila v letech 1911- 1912. O rok dříve ve Vídni proběhly nepokoje z důvodu tíživé sociální situace a kartely se staly terčem veřejné kritiky. Před vypracováním zákona bylo rozhodnuto o shromáždění informací o existujících kartelech. V roce 1912 proto proběhla při ministerstvu obchodu kartelová anketa. Horní komora následně měla za úkol vypracovat registr kartelů. Veřejnost se však dožadovala i postihů, proti čemuž naopak protestoval průmysl. Nakonec se ani nepodařilo přesně definovat činnost kartelů a od zákona bylo nakonec upuštěno¹⁹⁶.

Habsburská monarchie tak nakonec žádný kartelový zákon nepřijala. Činnost kartelů byla nadále upravována dle koaličního zákona z roku 1870 a to se změnami ve výkladu, ke kterým soudní praxe po roce 1900 postupně dospěla. Na jednu stranu tento stav komplikoval členům kartelu důsledné vymáhání kartelové disciplíny, na druhou stranu postupně docházelo k posilování legálního statutu kartelů v rámci předlitavského zákonodárství. Veřejné debaty se netočily ani tak kolem

---

¹⁹¹ RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 87- 91.

¹⁹² Tamtéž, s. 91- 92.

¹⁹³ WINTER, Lev. Nový návrh na zákonnou úpravu kartelů. *Obzor národohospodářský XIV (1909)*. Praha: J. Otto. 1909, roč. XIV, s. 113- 120.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 118.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 119.

¹⁹⁶ RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 98- 99.

argumentů o případném zákazu kartelů, jako spíše snah o omezení negativních důsledků jejich činnosti. Prvorepublikové Československo pak na tuto tradici navázalo.

4.4 Struktura trhu s cementem před rokem 1918

Po krátké odbočce se nyní věnujme charakterizaci struktury trhu s cementem před rokem 1918. Vznik a působení cementářských kartelů bylo závislé na pravidlech, na jejichž základě trh s cementem fungoval. Tržní strukturu s větším celkovým trhem, mohutnou koncentrací, regionálními odlišnostmi z důvodu cen za transport zboží, značnými vstupními bariérami, vlivem bank a podnikatelských dynastií, zájmem státu na příjmech z daní a celní ochraně a vlivným velkoobchodem ze strany bank, nazývá Resch trhem, na kterém je možné uplatňovat tržní vliv skrze prostorovou diferenciaci.¹⁹⁷ Tato struktura trhu je podle něho typická pro cukerní, pivovarnický, vápenický a také cementářský průmysl. Charakteristickou formou organizace tohoto trhu jsou tzv. federativně organizované kartely. Podívejme se, zda takto definovaná struktura trhu s cementem odpovídala skutečnosti.

4.4.1 Velikost trhu

Resch charakterizuje trh s cementem jako velký společný trh. Pod pojmem velký trh si pak představuje trh s velkou celkovou produkcí nebo obratem.¹⁹⁸ Objektivně se vyjádřit, zda byl trh s cementem velký v porovnání s jinými trhy, je však velmi složité. Trh s cementem se skládal z několika regionálních, oligopolních trhů, které se navzájem překrývaly. Spíše než celková velikost trhu s cementem je důležité to, jak tyto regionální trhy vypadaly a proč se v této podobě vytvářely.

Pro analýzu podoby trhu s cementem je vhodné použít teorii lokalizace¹⁹⁹, která je součástí ekonomické geografie²⁰⁰. Tradiční teorii lokalizace rozvinul pro potřeby zpracovatelského průmyslu Alfred Weber. Z jeho pera pochází první teze o umístění průmyslových továren v trojúhelníku mezi trhem a dvěma zdroji nerostných surovin. Hlavní roli ve Weberově teorii hrají dopravní náklady. Lokalizace továrny mezi trhem a nerostnými surovinami je závislá na tom, zda zboží při výrobě získává nebo ztrácí na váze. Průmysl, jehož produkty ztrácejí při výrobním procesu výrazně na váze, bude soustředěn spíše u zdrojů nerostných surovin než v blízkosti trhů. Doprava nerostných surovin do továrny totiž vyjde draž než doprava zboží na trh. Pokud zboží na váze při výrobě získává, továrna bude naopak umístěna blízko trhu.²⁰¹ Pro výrobu je obvykle potřeba více druhů nerostných surovin. Továrna se běžně nachází blíže těch, kterých je pro výrobní proces potřeba větší množství. Weberova teorie lokalizace byla později dále rozpracována a lze ji aplikovat i na cementářský průmysl.

¹⁹⁷ Volný překlad Reschovy definice „Marktmacht durch räumliche Differenzierung“, tamtéž, s. 106.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 37.

¹⁹⁹ WOOD, Andrew a Susan M ROBERTS. *Economic geography: places, networks and flows*. New York 2011, s. 15.

²⁰⁰ Ekonomická geografie zkoumá, kde a proč se lidé na světě nacházejí a co na těchto místech dělají. Více viz. BOYCE, Ronald R. *The bases of economic geography*. New York 1978, s. 4.

²⁰¹ WOOD, A. a S. M ROBERTS. *Economic geography*, s. 20- 23.

Umístění továren sekundárního sektoru je obecně závislé na třech okolnostech. Továrna potřebuje být nedaleko zdroje nerostných surovin, nacházet se poblíž trhu a v blízkém okolí musí být přítomny další věci důležité pro produkční proces, jako jsou například pracovní síla, energie nebo dopravní prostředky.²⁰² Lokalita továrny je tedy závislá na nákladech za účelem opatření surovin, výroby zboží a distribuce vyrobeného zboží.²⁰³ Jak distribuci zboží, tak přepravu nerostných surovin zajišťují různé dopravní prostředky.

Při posuzování dopravy je obecně třeba zohledňovat, zda je na místě, kam se zboží distribuuje, dostatečná poptávka a jestli náklady na dopravu nezvýší cenu natolik, že nebude možné zboží prodat.²⁰⁴ Přeprava po zemi je obecně pětikrát až šestkrát dražší než po vodě.²⁰⁵ Přestože se ale zboží vyplácí většinou dopravovat po vodě spíše než po zemi, není to zdaleka vždy možné. Většinou jsou proto pro dopravu používány kombinace obou těchto způsobů. V souvislosti s dopravou je třeba volit mezi tím, zda se z důvodů nákladů na přepravu více vyplatí továrnu postavit spíše nedaleko odbytiště nebo nalezišť nerostných surovin. Obecně platí pravidlo, že pokud při procesu výroby dojde ke zmenšení hmotnosti výstupů o třicet a více procent oproti hmotnosti vstupů, je výhodnější továrnu umístit spíše u nalezišť nerostných surovin.²⁰⁶

Pokusme se nyní tento model aplikovat na cementářský průmysl. Trhem je pro cementárnu blízká aglomerace dostatečného rozsahu, zásobami nerostných surovin jsou hlavně vápenec, jíl a sádrovec a za palivo slouží uhlí. Doprava probíhá po železnicích nebo na vodě. V ideálním případě je nejlepší zvolit umístění jak poblíž aglomerace, tak zdroje nerostných surovin, kde je možné cement přepravovat po zemi i po vodě. Tohoto ideálního stavu se však podaří docílit pouze zřídka, cementárny proto musí volit kompromisy.

Na výrobu jedné tuny portlandského cementu je potřeba dvou tun nerostných surovin a více.²⁰⁷ Hmotnost výstupů se tedy proti hmotnosti vstupů zmenšuje přibližně o 50%. Pokud je třeba volit kompromis mezi trhem a zdroji, cementárnu je obecně vhodné umístit spíše poblíž zdrojů nerostných surovin.²⁰⁸ V předlitavských podmínkách se v roce 1903 v malé cementárně na výrobě cementu podílel vápenec a jíl přibližně 55 % a hnědé uhlí 45 %.²⁰⁹ Energetická náročnost pecí na

---

²⁰² Tamtéž, s. 33.

²⁰³ Tamtéž, s. 226.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 104.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 108.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 233.

²⁰⁷ Množství surovin bude záviset na efektivitě technologie pálení cementu, může se proto v jednotlivých cementárnách lišit. Přesto však pravděpodobně tento poměr zůstane alespoň přibližně zachován. Více viz. MORRISON, Paul Cross. Cement Production and Trade on the Great Lakes. *Economic Geography* [online]. 1944, roč. 20, č. 1, [cit. 2013-04-10]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/141640>, s. 37.

²⁰⁸ Nejedná se však o vždy platné pravidlo. Zřídka je možné pozorovat i případy, kdy se cementárny nachází spíše v blízkosti trhů než nerostných surovin.

²⁰⁹ Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. 1905, II. Band, s. 18.

výrobu cementu se v pozdějších letech ale zřejmě snižovala a spolu s ní i spotřeba uhlí.²¹⁰ Továrna tedy potřebovala být především nedaleko zásob vápence a jílu. Jíl pro svá hojná naleziště neznamena těžce dostupnou surovinu. Cementárny proto byly zakládány poblíž vápencových lomů.

Cementárny jsou tedy lokalizovány poblíž nalezišť vápence a ideálně, i když ne přednostně, také nedaleko velkých aglomerací. Do popředí se nyní dostává otázka, jak daleko je možné cement dopravit, aniž by náklady na přepravu zvýšily cenu zboží natolik, že nebude schopné na trhu konkurovat. Cement byl a dodnes je pro značnou hmotnost přepravován na delší vzdálenosti pomocí železnice nebo vodní dopravy, přítomnost alespoň jednoho z těchto dvou dopravních prostředků v blízkém okolí je pro cementárnu nezbytností. Cement je prodejný teprve ve velkém množství a to za nízké ceny, přeprava je proto velmi nákladná. V dnešní době přestává být cement kvůli nákladům za dopravu po zemi konkurenceschopný na vzdálenost větší jak 200 nebo 300 kilometrů od cementárny.²¹¹ Čím dál od místa výroby se cement dopravuje, tím více stoupá jeho cena. V dřívějších dobách se tato čísla pravděpodobně lišila, o kolik přesně však lze zjistit jen velmi těžko.²¹² V případě vodní dopravy můžeme předpokládat, že cement bylo možné přepravit na několikrát větší vzdálenost než po železnici.²¹³

Podívejme se nyní, kde vznikaly první předlitavské cementárny a jak jejich lokalizace odpovídá tomuto modelu. První továrny byly zakládány v Tyrolsku nedaleko Kufsteinu, oblasti bohaté na vápenec pro výrobu románského cementu, a nedaleko Salcburku. Cement bylo odtud možno dopravovat po řece Inn, která se vlévá do Dunaje. Kufstein byl od padesátých let 19. století napojen

---

²¹⁰ V amerických podmínkách se kolem roku 1940 procentuelně na výrobě cementu z hlediska hmotnosti dopravovaných surovin podílel vápenec přibližně 62 %, jíl 21 %, uhlí 16 % a sádrovec 1 %. V prostředí modernějších technologií byla spotřeba uhlí mnohem menší. V průběhu let tedy pravděpodobně klesala. MORRISON, P. C. *Cement Production and Trade on the Great Lakes*, s. 37- 38.

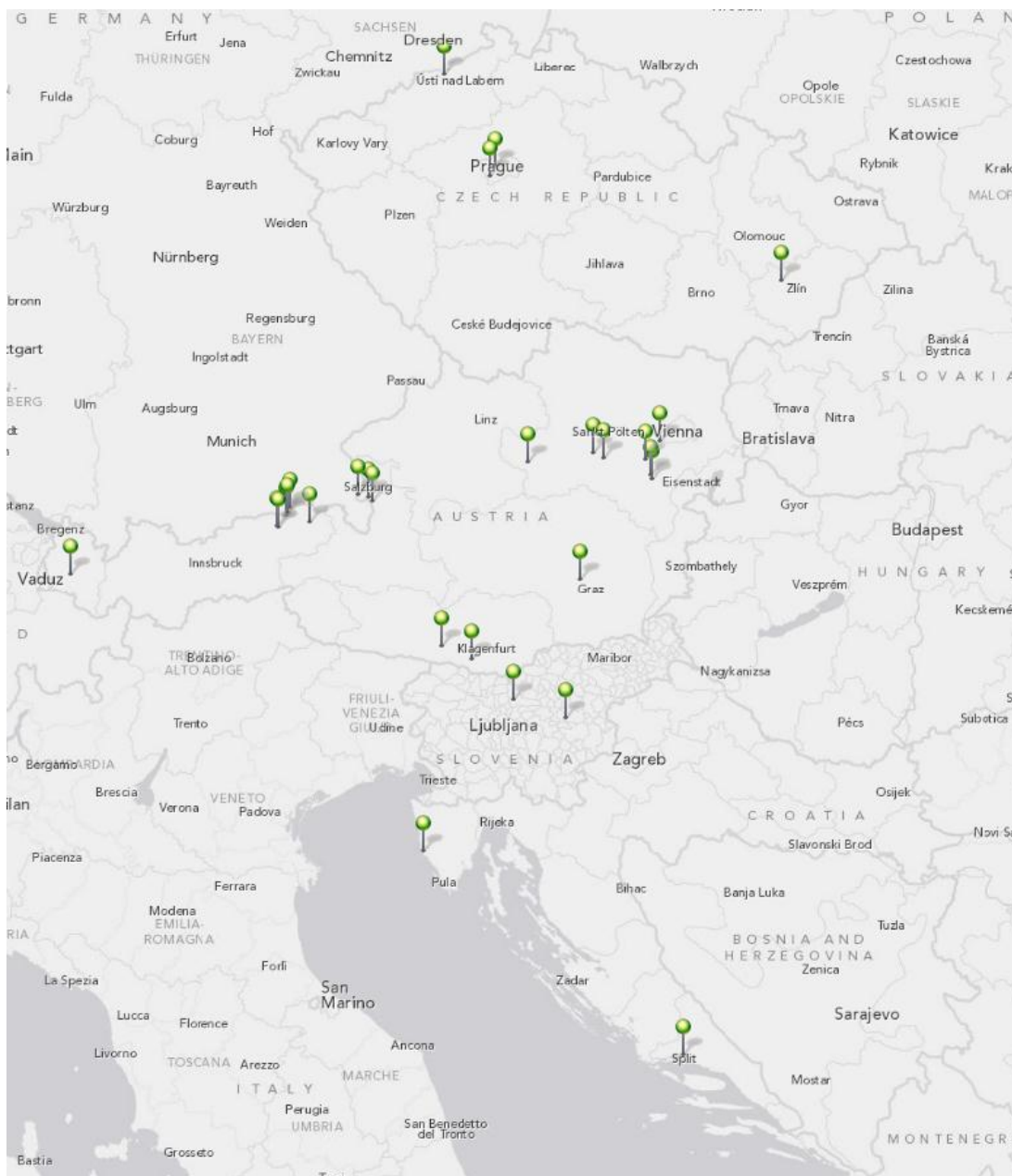
²¹¹ Cement industry - main characteristics. *Cembureau: The European Cement Association* [online]. [cit. 2013-04-11]. Dostupné z: <http://www.cembureau.be/about-cement/cement-industry-main-characteristics>.

²¹² Kartelová smlouva, kterou vznikl v roce 1935 celostátní československý cementářský syndikát, hovoří o odbytišti cementáren ve vzdálenosti přibližně 200 kilometrů od továren. (Národní archiv. Kartelový rejstřík 1933- 1950. K 73, EČ 720, Úprava prodeje veškeré produkce cementu v továrnách smluvních stran vyrobeného ať v hotovém nebo polohotovém stavu, pokud má býti spotřebován, případně prodán na území ČSR 1934- 1947, Kartelová smlouva z 13. 12. 1935). Kartelová smlouva z roku 1910 naopak hovoří o tom, že nová cementárna nesmí být postavena blíže než 150 kilometrů od stávající továrny (*Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 89). Vzdálenost, na kterou bylo možné úspěšně konkurovat, se tedy s postupující modernizací odvětví pravděpodobně zvětšovala.

²¹³ Opět se mi podařilo najít pouze informace týkající se Spojených států. V roce 1960 bylo v USA možné přepravovat cement po souši asi na vzdálenost 300 mil a po vodě přibližně 1000 mil. Cementářský průmysl se ve Spojených státech pravděpodobně výrazně odlišuje od evropských podmínek, přesto se dá vycházet z toho, že je tamní doprava po vodě asi třikrát levnější než po souši. Pokud je tedy vodní doprava obecně pětikrát až šestkrát levnější než po souši, lze konstatovat, že maximální možná vzdálenost přepravy cementu po vodě bude i v evropských podmínkách několikrát větší než po souši, MCBRIDE, Marc E. *Spatial Competition and Vertical Integration: Cement and Concrete Revisited. The American Economic Review* 1983, roč. 73, č. 5, s. 1013- 1014.

také na nově budovanou železniční síť.²¹⁴ V nedalekém okolí se pak nacházela města Innsbruck a Salzburg jako velká odbytiště. Jednalo se tedy o vhodnou lokalitu na výrobu cementu. O dalších cementárnách, které na území Předlitavska vznikaly, lze tvrdit podobné (Obrázek 3.).

Obrázek 3. Předlitavské cementárny v roce 1873²¹⁵

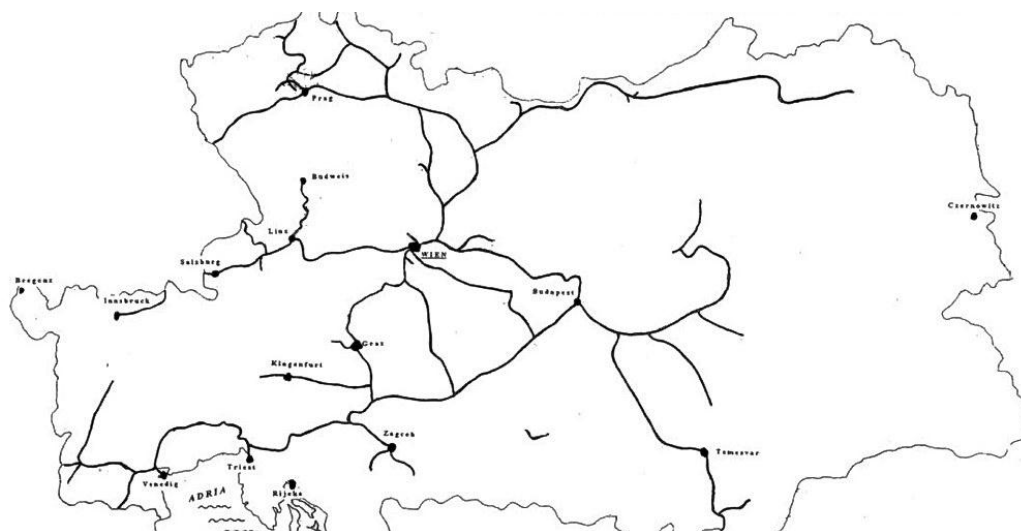

²¹⁴ Více viz. "Die erste Staatsbahnphase"(ca. 1841- ca. 1854). *Zur Eisenbahngeschichte des alten Österreich(1827-1918)* [online]. [cit. 2013-04-11]. Dostupné z: <http://www.oberegger2.org/altoesterreich/kap5.htm>.

²¹⁵ Tento a další podobné přehledy byly sestaveny z doplněných údajů Maxe Thuryho o cementárnách založených na území Předlitavska. Obsahuje pravděpodobně mnoho nepřesností, protože ne vždy bylo snadné na mapě přesně určit lokality, kde se cementárny nacházely. Mapa proto plní především úlohu přibližného přehledu předlitavských cementářských center. V žádném případě se nejedná o přesné určení lokalit všech předlitavských cementáren.

Například první cementárna na území českých zemí, která vznikla v roce 1860 v Bohosudově nedaleko Teplic, byla postavena poblíž Ústecko-teplické dráhy, vybudované v roce 1858. Z Ústí nad Labem pak bylo možné cement dopravovat také po Labi. Rovněž cementárna v Radotíně byla založena teprve několik let po otevření České západní dráhy.²¹⁶ To samé lze prohlásit prakticky o všech dalších továrnách. Pro přehled stačí porovnat umístění předlitavských cementáren v roce 1873 s mapou železniční sítě z roku 1864 (Obrázek 4.). Na první pohled vidíme, že se cementárny zpravidla nacházely podél jednotlivých železničních sítí, a to v místech, kde se zároveň nacházela naleziště vápence a velké aglomerace jako odbytiště.

Obrázek 4. Železniční síť habsburské monarchie v roce 1864

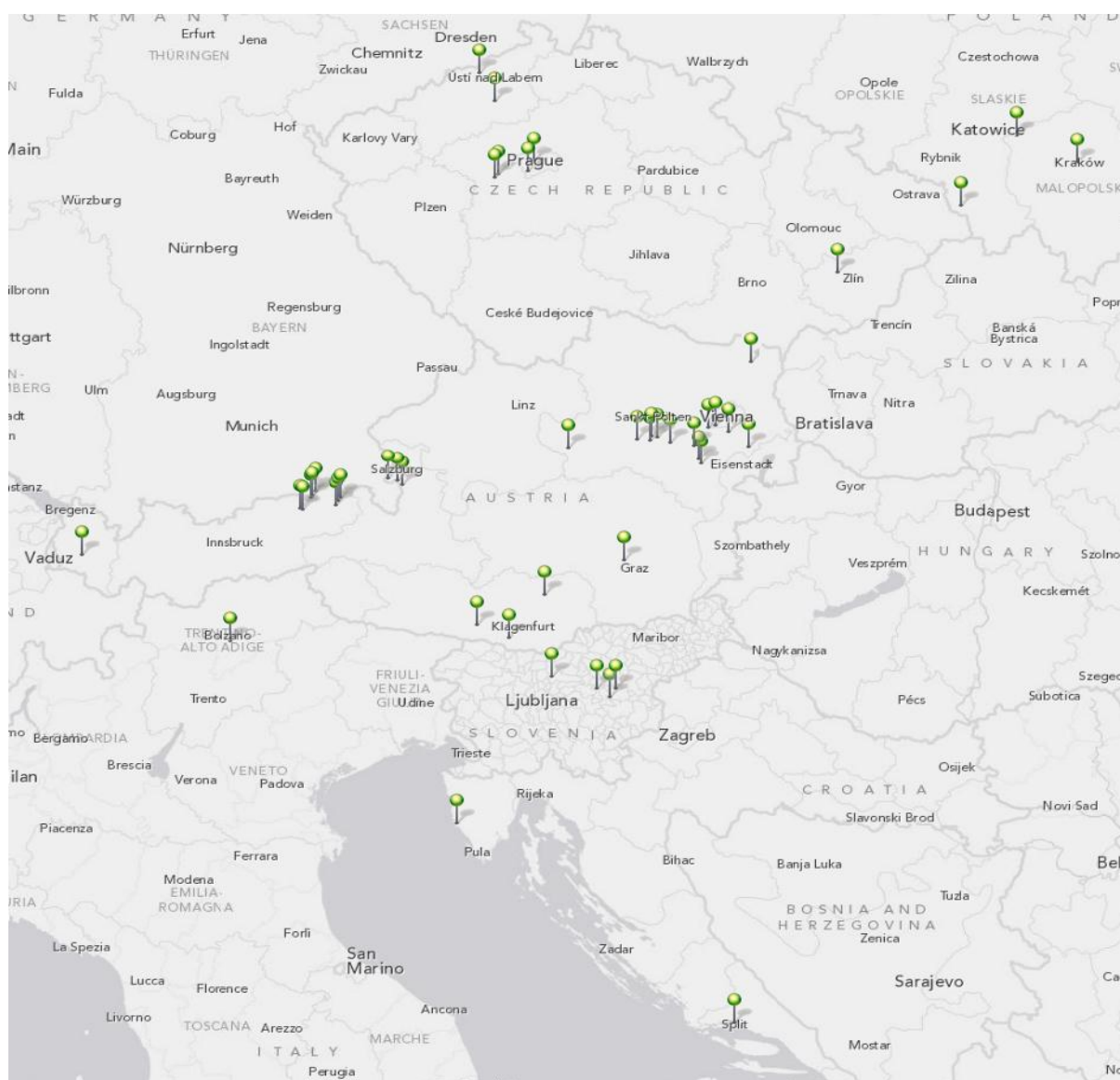
Zdroj: Die „zweite Privatbahnphase“ von ca. 1854 bis zum Ausbruch der „grossen Wirtschaftskrise“(1873). *Zur Eisenbahngeschichte des alten Österreich(1827-1918)* [online]. [cit. 2013-04-11]. Dostupné z: <http://www.oberegger2.org/altoesterreich/kap6.htm>.

Už v roce 1873 se vzhledem ke geografickým podmínkám vytvořilo v Předlitavsku několik regionálních trhů s cementem, které si svůj význam zachovaly až do začátku první světové války a ke kterým se během let přidávaly trhy další (Obrázek 5. a 6.). Pokusme se nyní alespoň přibližně tyto trhy určit. Nejstarší dvě rakouská centra výroby cementu můžeme pozorovat nejprve v Tyrolsku kolem Kufsteinu a v okolí Salcburku a následně v Dolním Rakousku poblíž Vídně. V jižní části Předlitavska vznikla další dvě regionální centra. Jedno v oblasti dnešního Slovinska a rakouského Kraňska a druhé v Dalmácii, kde byly cementárny zakládány především v okolí Splitu. Na území českých zemí se do roku 1901 také utvořilo regionální centrum, které by se dalo rozdělit na dvě části.

²¹⁶ Česká Západní dráha byla dokončena v roce 1862, viz. JAKUBEC, I. a Z. JINDRA. *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 253.

Jedna se nacházela ve středních Čechách kolem pražského trhu a druhá v severních Čechách nedaleko hranic se Saskem. Na Moravě se regionální centrum začalo vytvářet teprve po roce 1901 a v roce 1913 už můžeme pozorovat cementárnu u každé větší aglomerace.²¹⁷ Kolem roku 1901 se vytváří regionální centrum také v oblasti Slezska a Haliče, které nabývá spolu s moravskou oblastí většího významu teprve během prvního desetiletí 20. století. Rozdělení předlitavského trhu s cementem na těchto několik center, v podstatě shodných s regionálními trhy s cementem, je pouze přibližné a ne vždy úplně odpovídalo místním podmínkám. Jedná se však o užitečný nástroj pro porozumění fungování kartelů v cementářském průmyslu.

Obrázek 5. Předlitavské cementárny v roce 1901

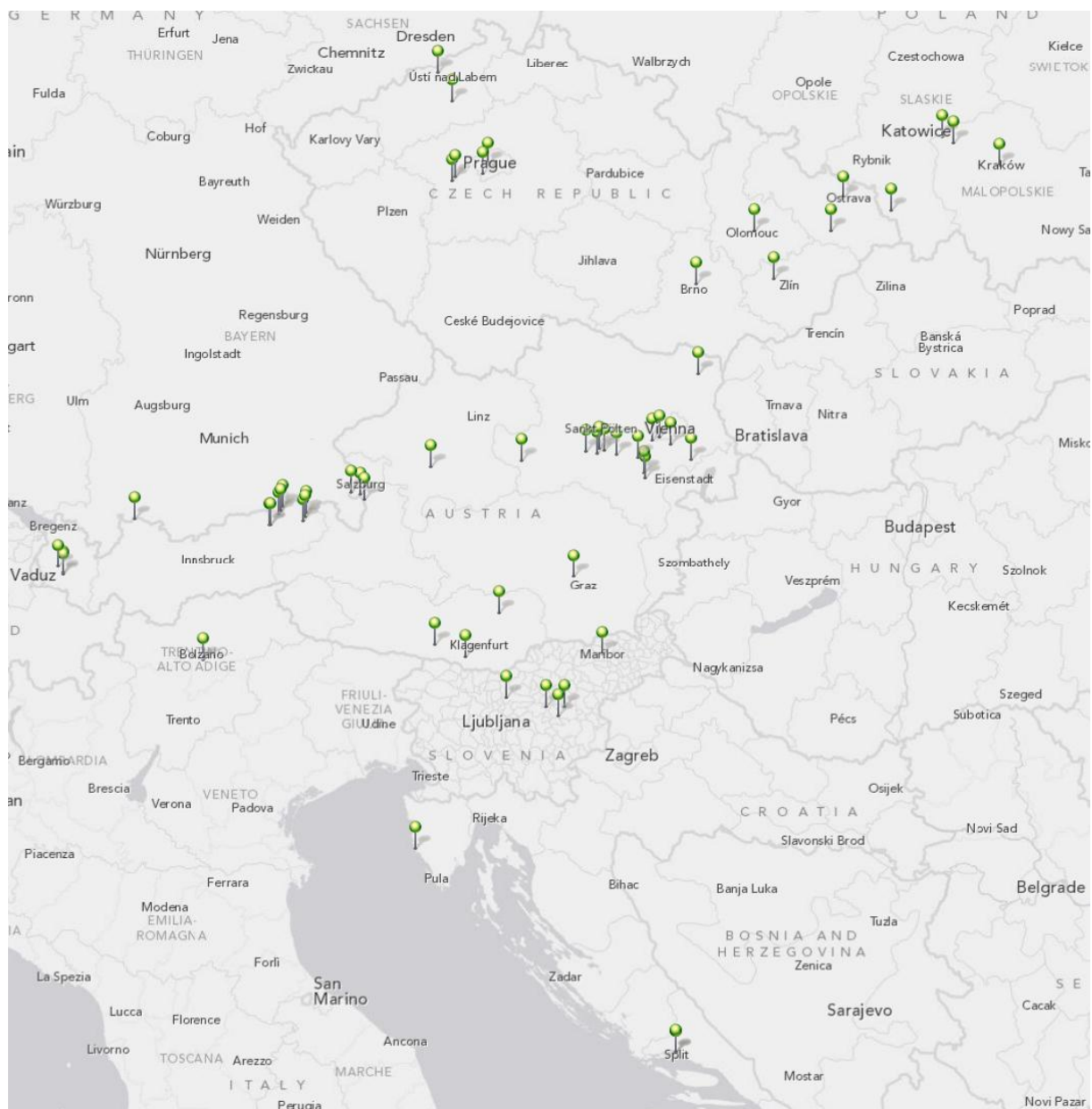

²¹⁷ Láník a Cikrt rozdělili území českých zemí vzhledem k výrobě cementu a vápna do menších oblastí. Pro výrobu cementu je v jejich rozdělení důležité berounská, pražská, čížkovická, jihomoravská a východomoravská oblast. Jednodušší rozdělení trhu na české a moravské centrum, které jsem provedl já, však spíše odpovídá podmínkám, za jakých si trh rozdělovaly kartely, LÁNÍK, J. a M. CIKRT. *Dvě tisíciletí vápenictví a cementárenství v českých zemích*.

Obrátek 6. Předlitavské cementárny v roce 1913

Velikost trhu byla dříve považována za jedno z hlavních kritérií pro vznik kartelu. Myslelo se, že na malých trzích je větší pravděpodobnost pro vznik kartelů než na velkých, protože tu působí jen několik větších firem. Dosáhnutí dohody je díky velmi ostré konkurenci nejen více žádoucí, ale díky malému počtu firem i snadněji proveditelné. Dnes se usuzuje, že i na velkém trhu může dojít ke značné míře organizace.²¹⁸ Pokud se podíváme na trh s cementem, zjistíme, že velikost celkového trhu nehraje tak důležitou roli. Cementárny z různých regionálních center si pravděpodobně kvůli vysokým přepravním nákladům mohly konkurovat jen v omezené míře. Ostřejší konkurence se s největší pravděpodobností uplatňovala pouze u větších státních zakázek jako například úprav

²¹⁸ RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 37- 38.

říčních toků nebo při výstavbě železnic v oblastech, kde se jednotlivá regionální centra překrývala. V popředí proto stála především konkurence na regionálních trzích, kde působilo vždy jen několik továren. Vznik jakéhokoliv cementářského kartelu s celostátním působením tedy musel stát především na dohodách uvnitř jednotlivých regionálních trhů s cementem. Dohoda postavená pouze na regionální spolupráci by však byla jen velmi těžko proveditelná. Protože se ve větší nebo menší míře regionální centra překrývala, bylo pro vytvoření opravdu stabilního kartelu žádoucí, aby došlo k dohodě na celostátní úrovni. Kartely v cementářském průmyslu v sobě tak většinou zahrnovaly dvě úrovně dohod. První rozdělovala trh mezi jednotlivé hráče na regionální úrovni a druhá upravovala vzájemné střety regionálních center na celostátní úrovni.

4.4.2 Míra koncentrace

Větší míra koncentrace na trhu vede k ostřejší konkurenci, čímž se zvyšuje náklonnost výrobců k dosažení dohody.²¹⁹ Posoudit přesnou míru koncentrace předlitavského cementářského průmyslu před rokem 1918 není možné. Resch zjišťuje koncentraci jednotlivých odvětví pomocí výpočtu procentuelního podílu čtyř největších výrobců na celkové výrobě.²²⁰ Od roku 1901 jsou sice pro předlitavský cementářský průmysl k dispozici údaje o celkové produkci cementu, chybí však spolehlivá čísla o produkci jednotlivých cementáren.²²¹

Tabulka 12. Výroba kapacity největších cementáren v Předlitavsku v roce 1887 v tunách a jejich celkový podíl na trhu v procentech

Firma	Lokalita	Rom. cem.	Port. cem.	Dohromady	Podíl
Em. Tichy & Söhne	Kaltenlautgeben	15 000	5 000	20 000	6,94%
Baron Pittel	Weißenbach	10 000	0	10 000	3,47%
Alex Curti	Ober-Piesting	25 000	6 000	31 000	10,76%
Förster & Co	Lilienfeld	15 000	0	15 000	5,21%
Tradigister Zementfabrik	Tradigist	12 000	0	12 000	4,17%
F. Leithe	Waidhofen	8 000	0	8 000	2,78%
Ernst Korb	St. Veit	10 000	0	10 000	3,47%
Max Herget	Radotín	0	18 000	18 000	6,25%
Graf Max von Seilern & Co	Tlumačov	10 000	7 000	17 000	5,90%
Perlmoos		75 000	35 000	110 000	38,19%
Leukenthaler	St. Johann	6 000	0	6 000	2,08%
Josef Pribsch	Judendorf	2 000	4 000	6 000	2,08%
Trifailer Kohlegewerkschaft	Trbovlje	12 000	6 000	18 000	6,25%
Czeslaw Lasocki	Debni u Krak.	7 000	0	7 000	2,43%
Celkem		207 000	81 000	288 000	100,00%

Zdroj: TARNAWSKI, Anton. *Kalk, Gips und Portland-Cement in Oesterreich-Ungarn*. Wien, 1887, s. 197- 221.

²¹⁹ Tamtéž, s. 38.

²²⁰ Tamtéž, s. 273.

²²¹ Nejblíže produkci jednotlivých cementáren se dostaneme v případě akciových společností. Compass v některých případech uvádí maximální možnou produkci cementáren. Není ale jisté, jak spolehlivá tato čísla jsou. Compass navíc uvádí pouze zlomek cementáren, které působily na trhu, *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*.

Můžeme se pokusit posoudit alespoň přibližnou míru koncentrace. Pro rok 1887 lze použít jako pramen výčet největších předlitavských cementáren od Antona Tarnawskiho (Tabulka 12.). Jeho čtrnáct předlitavských cementáren mělo v roce 1887 výrobní kapacitu celkem 288 tisíc tun cementu. Čtyřmi podniky s největší výrobou byly cementárny Perlmoos, Ober-Piesting, Kaltenlautgeben a Trbovlje²²², které měly dohromady produkční kapacitu 179 tisíc tun cementu. Koncentrace čtyř největších předlitavských cementáren by proto dosahovala 62,15 % celkového podílu výroby na trhu. Dohoda mezi největšími cementárnami se při takové míře koncentrace mohla přímo nabízet. Realita byla však téměř jistě úplně jiná. Cementáren se v Předlitavsku nacházel větší počet, Tarnawski uvedl jen ty největší, takže i podíl největších hráčů na trhu byl zcela jistě menší. O dohodě na trhu s cementem by pak spíše než koncentrace produkce cementu v celém Předlitavsku vypovídala koncentrace na regionálních trzích. Nejkoncentrovanější cementárny se ve svém okolí mohly blížit monopolnímu postavení, zatímco méně koncentrované podniky zřejmě sváděly tvrdý konkurenční boj.

Pro léta po roce 1887 nám podobný pramen chybí. Ze sčítání živností z roku 1902 ani odjinud nevyplývá dostatečně reprezentativní výčet, ze kterého by bylo možné určit míru koncentrace cementářského průmyslu, nelze ji proto podrobněji zkoumat. Lze se domnívat, že v cementářském průmyslu vedle sebe na jednu stranu působilo několik opravdu velkých firem a na druhou stranu se na trhu nacházel značný počet malých cementáren.

4.4.3 Diferenciace

Jak už bylo řečeno dříve, homogenita výrobku je jedním z předpokladů fungování dokonalého trhu, zatímco diferenciace produktu napomáhá vzniku nedokonalé konkurence. Pokud se skrze diferenciaci produktu vytvoří mnoho substitutů jednoho druhu zboží, dokonalý trh se rozpadá na menší, nedokonalé trhy. Diferenciace produktu obecně probíhá několika způsoby. Může se jednat buď o diferenciaci kvality a druhu výrobku, diferenciaci skrze reklamu, či prostorovou diferenciaci vlivem dopravních nákladů.²²³

Trh s cementem byl během 19. století diferenciován v oblasti kvality a množství výrobků na trhy s tradičním hydraulickým vápnem, románským, struskovým a portlandským cementem. Na přelomu 19. a 20. století začal dominovat portlandský cement a v roce 1916 tvořil už 99% celkové produkce předlitavského cementu. Lze tedy prohlásit, že cementářský průmysl byl ve sledovaném období z hlediska druhu výrobku homogenní, což platí v podstatě dodnes. Nejednalo se ale o dokonalý trh. Hlavním způsobem diferenciace byly dopravní náklady. Jak již bylo ukázáno v části věnující se velikosti trhu s cementem, byl tento trh rozdělen na několik oligopolních regionálních trhů.

²²² Stejně množství cementu jako cementárna Trbovlje podle Tarnawskiho výčtu mohl vyrobit i Radotín, jsou však jisté pochybnosti o tom, zda Radotín skutečně tolik cementu vyrobil. Více k produkci cementu v Radotíně viz. GECKO, T. *Cementárna v Radotíně*, s. 45- 46.

²²³ RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 40.

Velikost nákladů za dopravu tyto trhy oddělovala. Každá cementárna měla proto geograficky značně omezené odbytiště.

4.4.4 Vstupní bariéry

Vstupní bariéry jsou podle mnoha ekonomů jedním z hlavních důvodů vzniku nedokonalého trhu a tím pádem i oligopolu a monopolu. Vstupní bariéry mohou nabývat mnoha podob. Jedná se o náklady na založení továrny, státní překážky, absenci know how a příslušných patentů nebo jiné nevýhody v cenovém boji. Například za předpokladu, že je pro vstup do odvětví třeba značný fixní kapitál a jsou možné úspory z rozsahu, jako je tomu v cementářském průmyslu, lze potenciálního konkurenta vyšachovat hned v začátcích politikou snižování cen.²²⁴

Na otevřeném trhu nejsou žádné vstupní bariéry. Přichází na něj stále noví výrobci, kteří srážejí cenu směrem dolů. Tento jev je v ekonomii nazýván nulový ekonomický zisk a je charakteristický pro dokonalou a monopolistickou konkurenci. Na oligopolním trhu díky značným vstupním bariérám a dalším omezením konkurence nejsou tendence k nulovému, ale k tzv. nenulovému ekonomickému zisku. Přestože stávající firmy vykazují značnou míru zisku, noví hráči na trh většinou nevstoupí, protože by jejich přítomnost snížila společné zisky natolik, že by se to ani jedné straně nevyplatilo. Zisk stávajících firem proto není tlačěn dolů tak, jako na otevřených trzích. Oligopolní trh je jednoduše svým charakterem příliš malý pro velký počet firem.²²⁵

Cementářský průmysl je průmyslové odvětví náročné na fixní kapitál, ve kterém se při větším objemu výroby projevují úspory z rozsahu.²²⁶ Existující firmy mají z důvodu dlouhodobé návratnosti investic a počátečním vlastním silným pozicím na trhu nezanedbatelnou výhodu proti novým subjektům. Nově založené cementárny běžně začínají vykazovat zisk až s několikaletým časovým odstupem. Neexistují zde žádné zásadní vstupní bariéry v oblasti know how nebo patentů.²²⁷ Kromě celní ochrany, která dokáže vyšachovat případnou zahraniční konkurenci, nejsou obvykle patrné žádné státní zásahy při zakládání nových cementáren.²²⁸

Najít vhodnou lokalitu pro výrobu cementu není snadné. Je třeba volit místo poblíž zásob nerostných surovin a velkého trhu. Podobných lokalit v praxi existuje omezené množství. Většinou nezbyvá nic jiného, než podnik založit nedaleko už fungující cementárny. Je třeba očekávat, že konkurence bude ze strany zaběhnuté továrny ostrá. Zisky jsou v takové situaci malé a návratnost investic do fixního kapitálu je dlouhodobá.

---

²²⁴ Tamtéž, s. 41- 45.

²²⁵ HOLMAN, R. *Ekonomie*, s 139- 143.

²²⁶ NORMAN, G. *Economies of Scale in the Cement Industry*, s. 322.

²²⁷ Výjimkou mohou být počátky cementářského průmyslu v 19. století, kdy odvětví hledalo vhodné výrobní technologie a postupy. Na přelomu století se však odvětví stabilizovalo. Více viz. třetí kapitola této práce.

²²⁸ Velká města se v předlitavských a československých dějinách několikrát připravovala na založení vlastní cementárny, nikdy k tomu ale nakonec nedošlo.

Přestože na trhu s cementem existují překážky pro vstup do odvětví v podobě vysokých fixního nákladů a geograficky úzkého ohraničení trhu s cementem, v praxi byly nové cementárny opakovaně zakládány.

Nenulovým ekonomickým ziskem a vstupními bariérami na trhu s cementem se podrobněji zabývali Johnson a Parkman ve svém článku *Spatial Monopoly, Non-Zero Profits and Entry Deterrence: The Case of Cement*.²²⁹ Na příkladu Spojených států se snažili dokázat, že na geograficky úzce ohraničeném trhu s cementem, kde by teoreticky mělo docházet k nenulovému ekonomickému zisku, mohou opakovaně vznikat nové cementárny. Podle Johnsona a Parkmana totiž na tomto trhu argument nenulového ekonomického zisku nefunguje. V konkrétním geografickém prostoru se dá v určitém časovém horizontu očekávat růst poptávky po cementu, protože se trh s cementem rozpíná. Nové cementárny jsou proto zakládány i v momentech, kdy se nepočítá se ziskem. Pokud by totiž potenciální firma se stavbou továrny otálela, snadno by se mohlo stát, že na jí zvoleném místě cementárnu postaví někdo jiný. V takovém případě by bylo velmi složité najít další podobně vhodnou lokalitu. Aby došlo ke kompenzaci rizik spojených s náročností fixního kapitálu, nově zakládané cementárny jsou většinou malými továrnami. S jejich expanzí se počítá až v delším časovém horizontu.²³⁰ Dlouhodobá zkušenost ukázala, že stávající firmy jsou proti tomuto postupu většinou bezbranné.²³¹

Cementářské kartely mohly z tohoto důvodu zabránit vstupu nových subjektů do odvětví jen velmi těžko. Mohly sice skoupit veškeré zásoby vápence v oblasti plánovaného založení cementárny a vyšachovaly tak případnou konkurenci, často však nedokázaly zasáhnout včas. Vysoké fixní náklady na stavbu cementárny odkazují začínající továrny na finanční kapitál. Banky, které za cementářskými kartely stály, proto mohly odepřít úvěr nově zakládané cementárně. Ani tento postup se však většinou nesetkával s úspěchem.

4.4.5 Organizační vliv bank a koncernů

Vlivem investiční činnosti bank se vytváří vlastnické, kapitálové a personální propojení firem, které nahrává vzniku různých forem dohod. Banky a velké koncerny nejenže sledují snahu maximalizovat svůj zisk skrze zakládání kartelů, ale hrají důležitou úlohu také při motivování firem k dodržování kartelové disciplíny.²³² Vedle Hilferdingových tezí, které již byly krátce zmíněny, přikládal bankám klíčovou úlohu v hospodářství především Gerschenkron. Sílu kartelového hnutí

---

²²⁹ JOHNSON, Ronald N. a Allen PARKMAN. *Spatial Monopoly, Non-Zero Profits and Entry Deterrence: The Case of Cement*. *The Review of Economics and Statistics* [online]. 1983, roč. 65, č. 3, s. 431- 439 [cit. 2013-04-14]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1924188>.

²³⁰ Tamtéž, s. 433- 434.

²³¹ Tamtéž, s. 438.

²³² RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 45- 46.

v Německu na jednu stranu považoval za přímý důsledek působení místních bank, na druhou stranu pro něho byl tento jev znakem hospodářské zaostalosti.²³³

Vliv bank a velkého kapitálu na fungování cementářského průmyslu byl před rokem 1918 značný. Protože byl cementářský průmysl kapitálově velmi náročným odvětvím, vymykal se většinou aktivitám jednotlivce nebo rodiny. Kapitál velkoprůmyslníků nebo bank byl pro založení nové cementárny nezbytností. Náklady na založení cementárny velikosti Radotína nebo Podolí kolem roku 1876 měly činit přibližně 200 tisíc zlatých²³⁴, což byla částka daleko přesahující možnosti začínajícího podnikatele. Například pro potřeby radotínské cementárny se počítalo se základním kapitálem 160 tisíc zlatých²³⁵, brzy se však ukázal jako nedostatečný. Už rok po založení továrny musel být navýšen o dalších 140 tisíc zlatých.²³⁶ Založení Královské cementárny v roce 1889 si už vyžádalo základního akciového kapitálu ve výši 600 tisíc zlatých.²³⁷ Náklady na zřízení nové cementárny tedy postupem času stoupaly a stejně tak rostl i kapitál potřebný na modernizaci podniků. Spolehlivé bankovní spojení a možnost čerpání úvěru byla pro cementárny nezbytností.

Banka si ve chvíli, kdy se investičně podílí na činnosti cementárny, často nárokuje vliv na rozhodování firmy. Nejsnazším prostředkem, jak tento vliv uplatňovat, je získat podíl na akciovém kapitálu a zajistit si místa ve správní radě. Před rokem 1914 se v Předlitavsku v poměru k celkovému množství cementáren nenacházel velký počet akciových společností vyrábějících cement. Až do roku 1887, kdy se cementárna Szczakowa v Haliči přeměnila na akciovou společnost, existovaly v Předlitavsku pouze dvě akciové cementárny. Teprve od poloviny devadesátých let začal v souvislosti s veřejným stavebním ruchem ve Vídni a zbytku Předlitavska počet akciových společností narůstat. Podnikání v cementářském průmyslu se stalo na přelomu století lukrativní záležitostí. Zatímco v roce 1897 působilo v Předlitavsku šest akciových společností vyrábějících cement, v roce 1902 se jejich počet zvýšil na devět a do roku 1914 na čtrnáct.²³⁸

Vliv bank v cementářském průmyslu pravděpodobně nebyl do roku 1900 výrazný, což by mohlo být jedním z vysvětlení, proč se první cementářské kartely začaly vytvářet až začátkem 20. století. Teprve se vznikem dalších akciových společností po roce 1900 vliv bank na fungování odvětví výrazněji narůstal. Banky vytvářely silný tlak na cementárny za účelem dosažení dohody.

Uvedme několik příkladů, které poukazují na působení bank a velkých koncernů v cementářském průmyslu. Například Královská cementárna byla založena roku 1889 *Pražskou železářskou společností* za účelem zpracovávání vysokopecní strusky, napojenou na vídeňské banky

---

²³³ GOOD, D. F. *The Economic Rise of the Habsburg Empire*, s. 189- 190.

²³⁴ JEŽEK, V. O důležitosti českého cementu v národním našem hospodářství. *Listy průmyslové*. 1876, roč. 2, č. 6, s. 89.

²³⁵ SOA Praha. KSO PRAHA. V315, Karton 1487, Stanovy akciové společnosti.

²³⁶ Tamtéž, Protokol zasedání valné hromady z května 1872.

²³⁷ LÁNÍK, J. *Velký příběh*, s. 25.

²³⁸ *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*.

v čele s Österreichische Credit-Anstalt²³⁹ a Niederösterreichische Escompte Gesellschaft²⁴⁰. Pouze u toho však nezůstalo. Pražská železářská společnost, která byla spjata s existencí železářského kartelu, se během prvního desetiletí 20. století snažila získat vliv i na existenci cementářského kartelu, který v této době fungoval.²⁴¹

Rovněž *Akciová společnost v Praze k výrobě vápna a cementu*, vlastníci berounskou cementárnu, byla závislá na bankovním spojení. Vzhledem k finanční závislosti na České průmyslové bance v Praze zasedal ve správní radě společnosti až do roku 1908 bankovní zástupce, který tak kontroloval činnost firmy.²⁴² Čížkovickou cementárnu založila drážďanská banka²⁴³ a Anglobanka ve Vídni přispěla k rozpadu kartelu založením továrny SPALATO nedaleko Splitu v roce 1908²⁴⁴. Cementárny Perlmoos a Golleschau byly závislé na bankovním spojení a stávaly se proto prostředníky při jednáních o založení kartelu.²⁴⁵ Jmenovat by se daly další a další příklady, i tak je vidět, že bankovní sektor o toto odvětví jevil výrazný zájem.

4.4.6 Státní regulace

Cementářský průmysl se těšil značnému zájmu ze strany státu. Cement a průmysl stavebních hmot obecně jsou klíčovou složkou při budování průmyslové infrastruktury. Stát se proto snažil domácí cementářský průmysl ochraňovat před zahraniční konkurencí protekcionistickou politikou (Tabulka 13.).

---

²³⁹ LÁNÍK, J. *Velký příběh*, s. 23.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 25.

²⁴¹ SCHILLER, F. Kartely a trusty v Rakousku, s. 420- 421.

²⁴² SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k výrobě vápna a cementu 1907- 1911, Schůze správní rady ze 17. 2. 1908.

²⁴³ *Kartell Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 95.

²⁴⁴ Tamtéž. 1910, roč. 8, s. 584- 586.

²⁴⁵ Tamtéž.

Tabulka 13. Průměrné ceny cementu v Předlitavsku, obecné a smluvní clo²⁴⁶ v korunách a podíl cla na ceně cementu v procentech

Rok	Cena	Clo	Podíl v %	Rok	Cena	Clo	Smluvní clo	Podíl v %
1881		0		1904	4,71	1,8		38,22%
1882		1		1905	4,82	1,8		37,34%
1887	5,82	1	17,18%	1906	4,86	1,8	1	37,04%
1890	5,75	1	17,39%	1907	5,05	1,8	1	35,64%
1891	5,19	1	19,27%	1908	5,27	1,8	1	34,16%
1895	4,93	1	20,28%	1909	4,89	1,8	1	36,81%
1896	4,84	1	20,66%	1910	3,98	1,8	1	45,23%
1897	4,87	1	20,53%	1911	4,1	1,8	1	43,90%
1898	5,08	1	19,69%	1912	4,65	1,8	1	38,71%
1899	5,14	1	19,46%	1913	4,4	1,8	1	40,91%
1900	4,67	1	21,41%	1914	3,95	1,8	1	45,57%
1901	4,66	1	21,46%	1915	3,95	1,8	1	45,57%
1902	4,65	1	21,51%	1916	4,68	1,8	1	38,46%
1903 ²⁴⁷	4,63	1,8	38,88%	1917	8,3	1,8	1	21,69%

Zdroj: *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*. Wien, 1912, s. 53, 56; *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*. Wien, 1868-; *Allgemeiner und Vertrags- Zoll-Tarif für das Österreichisch-ungarische Zollgebiet: Giltig vom 1. März 1870 an*. Wien, 1870; *Allgemeiner Zoll-Tarif für das Österreichisch-ungarische Zollgebiet: Giltig vom 1. Januar 1879*. Prag, 1878; *Zoll-Tarif für das Österreichisch-ungarische Zollgebiet*. Prag, 1896; *Der Neue Zoll-Tarif für das Österreichisch-ungarische Zollgebiet*. Prag, 1903; *Allgemeiner und Vertragsmäßiger Zoll-Tarif für das Österreichisch-ungarische Zollgebiet: Gültig vom 1. März 1906*. Wien, 1906.

Celní ochrana cementu byla přijata už v roce 1882. Efektivitu této ochrany můžeme porovnat srovnáním s průměrnými cenami portlandského cementu, které máme k dispozici poprvé v roce 1887. Z tabulky lze pozorovat, že v roce 1887 tvořilo dovozní clo 17 % ceny cementu na domácím trhu. Vzhledem k tomu, že ceny cementu měly do roku 1900 spíše klesající tendenci, tvořil podíl cla k ceně cementu v roce 1902 už více než 21 %. Po vydání nového celního tarifu z roku 1903 se pak v letech 1903- 1916 pohybovalo clo někde mezi 34 až 45 % ceny cementu. V roce 1906 bylo zavedeno také smluvní clo na cement, které se vracelo zpět ke stavu před rokem 1903.

²⁴⁶ Smluvní cla byly celní sazby, která fungovaly v případě uzavření obchodních smluv

²⁴⁷ Kolem roku 1900 začínají statistiky používat místo zlatých koruny, objevují se proto problémy v přepočtech. Ceny cementu jsou ve statistikách uváděny už v korunách, clo je však do roku 1903 vedeno ve zlatých. Pro potřeby této práce jsem vycházel ze základního přepočtu, že jeden zlatý rovná se dvěma korunám (NOVÝ, Ivan Hlaváček; Jaroslav Kašpar; Rostislav. *Vademecum pomocných věd historických*. 3., opr. a dop. vyd. Jinočany: H., s. 460- 461), celní tarif z roku 1903 však uvádí předchozí clo ve výši 1,19 korun. Před rokem 1903 je tedy prostor pro mírnou statistickou odchylku ve výši cla.

Tabulka 14. Dovoz a vývoz cementu v Předlitavsku v letech 1891- 1913 v tunách a podíl zahraničního obchodu na předlitavské produkci cementu v procentech²⁴⁸

Rok	Dovoz v t	Podíl na produkci %	Vývoz v t	Podíl na produkci %
1891	18 996		18 206	
1892	25 412		20 805	
1893	36 705		20 944	
1894	33 253		16 620	
1895	31 908		12 732	
1896	35 211		16 501	
1897	32 391	5,33%	19 566	3,22%
1898	30 680		23 752	
1899	21 410		38 193	
1900	25 834		46 989	
1901	23 654		44 817	
1902	18 758	2,71%	40 017	5,79%
1903	23 256		40 328	
1904	20 379		43 197	
1905	21 950	3,32%	52 830	7,98%
1906	20 713	2,59%	63 556	7,95%
1907	24 006		81 500	
1908	39 510		65 631	
1909	54 000	5,20%	63 500	6,11%
1910	60 100	4,90%	99 100	8,08%
1911	59 168	4,10%	168 219	11,67%
1912	61 703	4,17%	152 980	10,35%
1913	43 598	3,22%	157 840	11,65%

Zdroj: *Österreichisches statistisches Handbuch für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder*. Wien, 1882- 1917, 1- 35; *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*.

Vysoké přepravní náklady samy o sobě znemožňovaly přístup zahraničním továrnám na předlitavský trh. Protekcionistická politika státu tyto tendence posilovala. Přesto nelze prohlásit, že by byl předlitavský trh s cementem úplně uzavřený (Tabulka 14.). Konkurence zahraničních cementáren byla pocítována obzvlášť silně v pohraničních oblastech.²⁴⁹ Celní sazba sice poskytovala efektivní ochranu domácího cementářského průmyslu, v období před rokem 1918 se ale nejednalo o neprostupnou hráz. Za zmínku stojí především vývoz cementu z Předlitavska. V posledních letech fungování monarchie byla značná část vyprodukovaného cementu vyvážena za hranice. Tento jev byl spojen se založením několika cementáren v Dalmácii koncem prvního desetiletí 20. století. Dalmatské továrny měly možnost levné dopravy po moři a orientovaly se hlavně exportně.

²⁴⁸ Podíl zahraničního obchodu k produkci uveden jen u let, kde jsou k dispozici údaje o vyrobeném cementu v Předlitavsku.

²⁴⁹ *Kartell Rundschau*. 1909, roč. 7, s. 568.

4.4.7 Strukturní charakteristiky poptávky

Pojmem strukturní charakteristika poptávky je myšlen vztah dodavatele a zákazníka. Zákazníci mohou z různých důvodů projevovat loajalitu k výrobcí nebo preferovat určité firmy a znevýhodňovat tak podmínky potenciální konkurence. Důležité je rovněž to, zda dochází k prodeji zboží ve velkém nebo malém množství. Velkoobchodní prodej vyžaduje vybudování rozsáhlé organizace, což s sebou nese patřičné náklady. Firmy, prodávající spíše ve velkém, mohou být lákány k častějšímu porušování kartelové dohody, protože se tak nabízí příležitost lákat na svou stranu důležitého zákazníka. Tento typ chování je typický především pro stavební průmysl.²⁵⁰

Cement je velkoobchodním zbožím. Továrny zpravidla prodávají výrobek nejen v cementárnách, zřizují si skladiště i v nejbližších městech. Předlitavský cementářský průmysl nebyl v tomto ohledu žádnou výjimkou.²⁵¹ Obecně se tímto postupem sledovalo docílení zkvalitnění služeb pomocí rychlejších dodávek cementu. Schopnost okamžitě dodat cement na místo stavby je totiž jedním z důležitých prostředků, jak na trhu s cementem konkurovat soupeřům.²⁵²

Cement se prodává ve velkém množství, a to za relativně nízké ceny, proto je k dosažení výdělku třeba objemných dodávek. Cementářský průmysl je stejně jako stavební průmysl nakloněn porušování kartelových kvót za účelem dosažení velkého zisku. Velkoobchodní charakter trhu s cementem může působit na fungování kartelů destabilizačně.

4.5 Konkurence nebo dohoda na trhu s cementem před rokem 1918

Cementářský průmysl byl před rokem 1918 rozdělen na několik oligopolních trhů regionálního charakteru, kde o vzájemné konkurenci rozhodovaly především přepravní náklady. Účinně konkurovat bylo možné jen v určité vzdálenosti od továrny. Míra koncentrace tu mohla dosahovat vysokých hodnot. Přes patrné bariéry pro vstup do odvětví nebylo vlivem rozpínání trhu s cementem úplně znemožněno zakládání nových cementáren. Díky vysokým fixním nákladům a dlouhodobé návratnosti investic je cementářský průmysl ideálním polem působnosti pro bankovní sektor. Ochranná celní politika, uplatňovaná od roku 1882 a vystupňovaná celním tarifem z roku 1903, vytvořila spolu se značnými dopravními náklady vhodné podmínky pro omezení, i když ne úplné vyřazení zahraniční konkurence. Domácí trh s cementem byl jen zčásti uzavřený a v posledních letech existence monarchie se začalo odvětví orientovat i vývozně. Velkoobchodní charakter prodeje cementu, charakteristický zřizováním překladišť ve velkých aglomeracích, poskytoval lákavé příležitosti porušovat kartelové dohody.

Podívejme se nyní, jakým způsobem předlitavská struktura trhu s cementem napomáhala nebo zabraňovala možnosti vzájemné dohody, která by vyústila ve vznik kartelu. Konkurence na trhu

²⁵⁰ RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 46- 47.

²⁵¹ Většina cementáren měla skladiště v nejbližších městech. Více viz. údaje o akciových společnostech *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*.

²⁵² MCBRIDE, M. E. *Spatial Competition and Vertical Integration*, s. 1017.

s cementem může obecně probíhat několika způsoby.²⁵³ Nejsnazší způsob, jak na trhu s cementem konkurovat, je snižování cen. Vzhledem ke geograficky úzce ohraničenému trhu není pro jednotlivé firmy cenová konkurence výhodnou strategií. Obvykle dochází k cenovým válkám, které mají tendenci posouvat cenu směrem k výrobním nákladům, což dlouhodobě není pro žádnou cementárnu příliš lákavá situace.

Kromě cenových bojů je možné konkurovat i jinak. Cement je homogenní produkt. Cementárny nemohou výrazněji konkurovat kvalitou výrobku, proto se většinou uchylují k jiným strategiím, a to především k úsporám z rozsahu a konkurenci pomocí vhodného umístění továrny. Umístění cementárny ve výhodném geografickém prostoru může zajistit tzv. *prostorový monopol*.²⁵⁴ Pokud se v blízkém okolí nenachází další továrny a vzdálenější firmy nemohou díky přepravním nákladům konkurovat, získá cementárna v určitém geografickém prostoru monopolní postavení i pokud na trhu působí více firem. Na příkladě Předlitavska je však možné pozorovat, že v blízkém okolí prakticky všech cementáren působily další továrny, čímž docházelo k tzv. *prostorové konkurenci*.²⁵⁵ Udržet si monopolistické postavení výběrem vhodné lokality pro založení cementárny nebylo v předlitavském cementářském průmyslu dlouhodobě udržitelnou strategií, trh s cementem vždy směřoval spíše ke vzniku prostorové konkurence, tedy regionálního oligopolu.

Konkurovat bylo možné i minimalizováním nákladů pomocí zefektivňování výroby a úspor z rozsahu. Vedle těchto prostředků mohly jednotlivé cementárny soupeřit ještě reklamou a kvalitou poskytovaných služeb, jako v případě zřizování skladišť v nejbližších městech nebo snahou o přenesení dopravních nákladů ze zákazníků směrem na sebe.²⁵⁶

Pro ostrou konkurenci na regionálních trzích s cementem, která se často omezuje pouze na cenové boje, se dohoda nabízí jako ideální řešení. Před rokem 1900 k ní však nikdy nedošlo nebo o ní nemáme žádné zprávy. O možných důvodech se lze pouze dohadovat. Konkurence na trhu s cementem pravděpodobně nebyla moc velká, protože se jednotlivá regionální centra teprve vytvářela a situace se tu zřejmě blížila spíš prostorovým monopolům než prostorové konkurenci. Cementářský průmysl patřil k průmyslovým odvětvím, která se začala plně rozvíjet až koncem 19. století. Bankovní sektor, mocný impuls kartelizace, se v cementářském průmyslu začal projevovat také až kolem roku 1900. Vysoká ochranná cla, která obecně usnadňují činnost kartelů, byla přijata teprve v roce 1903, i když byl domácí trh s cementem chráněn i předtím. Tyto důvody přispěly k tomu, že první kartely vznikaly v cementářském průmyslu až po roce 1900.

---

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 1016.

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ MCBRIDE, M. E. Spatial Competition and Vertical Integration, s. 1017.

5. Kartelizace předlitavského cementářského průmyslu

5.1 Verband der österreichischen Portland-Cement-Fabriken (Svaz rakouských továren na portlandský cement)

5.1.1 Zájmové organizace v cementářském průmyslu

Za předehtu vytváření cementářských kartelů je možné považovat vznik spolků, sdružujících výrobce v tomto odvětví. Jednalo se o zájmové organizace, mající za úkol prosazovat společné cíle cementáren. Kleinwächter považoval dohody tohoto typu za pátý druh kartelu, tedy organizace zaměstnavatelů principiálně namířené proti zaměstnancům.²⁵⁷ Podobné spolky vznikaly v mnoha průmyslových odvětvích a jejich pole působnosti bylo velmi široké. Nejviditelnějšími projevy činnosti těchto organizací bylo ovlivňování státní moci v oblasti hospodářské politiky a snaha o působení na spotřebitele.

Ve střední Evropě se v cementářském průmyslu spolky tohoto typu vytvářely v poslední třetině 19. století. Doba vzniku podobných zájmových organizací je důležitá především proto, že je sama o sobě ukazatelem vyspělosti cementářského průmyslu. Jen těžko bychom mohli hledat podobné organizace ve chvíli, kdy se tento průmysl teprve začínal vytvářet. Sdružování cementářského průmyslu bylo možné teprve ve chvíli, kdy měly jednotlivé cementárny zformulovány společné cíle.

V roce 1877 byla v Německu založena organizace *Verein deutscher Zementfabrikanten*, později vystupující pod názvem *Verein deutscher Portlandzementfabrikanten*.²⁵⁸ Toto sdružení se snažilo hájit zájmy německého cementářského průmyslu a mezi jeho členy se nacházely i některé rakousko-uherské cementárny.²⁵⁹ Podobné organizace totiž v habsburské monarchii zatím chyběly. Teprve v roce 1894 bylo v předlitavsku pod názvem *Verein österreichische Portlandzementfabrikanten* (Spolek rakouských továrníků na portlandský cement) založeno sdružení se stejným polem působnosti. Spolek zasedal ve Vídni a v roce 1897 měl jednatadvacet členů, kteří reprezentovali celkem dvacet devět továren.²⁶⁰

Vidíme tedy, že předlitavský cementářský průmysl vytvořil první zájmovou organizaci s téměř dvacetiletým odstupem oproti sousednímu Německu. To samo o sobě naznačuje, že německý cementářský průmysl dospěl do fáze, kdy bylo pro cementárny výhodné vytvořit kartel, dříve než předlitavský. V Německu byly první kartelové dohody sjednány už kolem roku 1880.²⁶¹ Tyto kartely však vznikaly jen jako dohody s omezeným polem působnosti. Odlišné zájmy jednotlivých

²⁵⁷ KLEINWÄCHTER, F. *Die Kartelle*, s. 134.

²⁵⁸ ASCHPURWIS, Paul. *Die Konzentrationsbewegung in der deutschen Zementindustrie*. Aschaffenburg, 1928. Diss. Philosophischen Fak. der Hessischen Ludwigs-Universität zu Gießen., s. 3.

²⁵⁹ Některá zasedání dostupná na internetu. Vice viz. *Protokoll der Verhandlungen des Vereins deutscher Portland-zement- Fabrikation* [online]. [cit. 2013-05-27]. Dostupné z: <http://archive.org>.

²⁶⁰ SEIDLEROVÁ, I. a J. DOHNÁLEK. *Dějiny betonového stavitelství v českých zemích do konce 19. století*, s. 207.

²⁶¹ ASCHPURWIS, P. *Die Konzentrationsbewegung in der deutschen Zementindustrie*, s. 4- 10.

regionálních skupin na německém trhu s cementem zatím bránily vytvoření stabilnějšího celostátního kartelu. První německý meziregionální cementářský kartel, tzv. hannoverský syndikát, vznikl teprve v roce 1901.²⁶² V tomto ohledu nemělo Německo před habsburskou monarchií žádný náskok. V roce 1901 se cementářský syndikát vytvořil i v Předlitavsku. Nelze proto vyloučit určitou provázanost tohoto procesu v obou státech.

Nemáme žádné informace o tom, že by se v předlitavském cementářském průmyslu vytvářely před rokem 1901 jakékoliv formy kartelových dohod. Máme pouze jednu zprávu o společné akci předlitavských cementáren. V roce 1891 továrny na portlandský cement lobbovaly u vlády o zachování cla na cement s Německem.²⁶³ Iniciativa se setkala s úspěchem a clo bylo na dalších dvanáct let ponecháno na hodnotě 50 krejcarů na 100 kg cementu. Nelze tudíž prohlásit, že by předlitavské cementárny nebyly schopny spolupráce. Obava z německé konkurence dokázala motivovat společnou akci.

Rakousko-uherský cementářský průmysl procházel v poslední třetině 19. století konsolidační fází. Na scéně se objevovaly nové technologie a pokročilejší výrobní postupy. V Předlitavsku vznikla zájmová organizace cementářského průmyslu později než v Německu. Tento vývoj minimálně naznačuje, že oproti německému sousedovi bylo odvětví opožděné. Do roku 1901 ale největší rozdíly zmizely. V obou zemích existovaly zájmové organizace cementářského průmyslu a celostátní syndikalizace odvětví začala ve stejnou dobu.

5.1.2 Stavební ruch na přelomu 19. a 20. století

Změnám v cementářském průmyslu na konci 19. století jsem se krátce věnoval v závěru první kapitoly. Nyní je třeba zasadit tento vývoj do hlubšího kontextu rozvoje předlitavského stavebního průmyslu na přelomu století. Hlavní důvody vzniku předlitavského cementářského kartelu totiž lze vysledovat k velkému rozmachu stavebního ruchu v této době a jeho následnému prudkému útlumu, který vyvolal krizi v odvětví.

K vzestupu stavebního ruchu na přelomu století došlo spolupůsobením několika faktorů. Hospodářství monarchie procházelo od poloviny devadesátých let konjunkturou, která byla v odvětví cementářského průmyslu stimulována hlavně veřejnou stavební činností. Z veřejných staveb se jednalo především o komunální a dopravní stavby ve Vídni.²⁶⁴ Instituce *Die Kommission für Verkehrsanlagen in Wien*, vytvořená zákonem z roku 1892 a upravená legislativou z let 1894 a

---

²⁶² BRACHWITZ, Alfred. *Die Zusammenschlüsse in der deutschen Zementindustrie seit 1914: ein Beitrag zur Problematik des Kartellwesens*. Hamburg, 1937. Diss. Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fak. der Friedrich-Wilhelms-Univ. zu Berlin, s. 13.

²⁶³ SOA Praha-západ. Podolská cementárna Praha. K 2. Výroční zpráva 1891.

²⁶⁴ *Baukeramik: Zeitschrift für Bauwesen, Ziegel-, Thon-, Mörtel- und verw. Industrien*. Wien - Leitmeritz: Oesterreichischer Tonindustrie-Verein, 1899, roč. 18, s. 90.

1896²⁶⁵, investovala od svého založení do roku 1898 přes 71 milionů zlatých do veřejných staveb ve Vídni. Jen investice pro rok 1898 čítaly přes 19 milionů zlatých, z čehož většina šla na výstavbu vídeňských státních drah a regulaci vídeňské řeky.²⁶⁶ Z jednotlivých druhů cementu se tehdy portlandský cement používal hlavně na regulaci vídeňského toku a románský pak spíše pro výstavbu železnic.²⁶⁷ Přibližně v této době začal své uplatnění nacházet i struskový cement. Místo dlouhými léty prověřeného románského cementu se nově začal používat na stavbu kanálů. Jeho výhoda spočívala především v nízké ceně.²⁶⁸

Nelze přesně vyčíslit, o kolik poptávka po cementu vlivem veřejných staveb stoupala, dobové prameny však hovoří o tom, že ji domácí cementářský průmysl nedokázal pokrýt. Cement byl proto ve velkém množství dovážen hlavně ze sousedního Německa.²⁶⁹ V letech 1893- 1898 skutečně dovoz cementu stoupal, zatímco vývoz měl spíš sestupnou tendenci.²⁷⁰ Tento vývoj poukazuje na to, že domácí trh nedokázal zvýšenou poptávku po cementu krátkodobě pokrýt. Záhy se však tento trend obrátil. Po roce 1898 dovoz postupně klesal, zatímco vývoz se zvyšoval. Došlo k založení nových, vývozně orientovaných cementáren a veřejný stavební ruch se vlivem hospodářské krize zmenšil.

Konjunktura z konce století se projevila především ve zvyšování produkce portlandského cementu. Vlivem příznivého stavebního ruchu se mezi lety 1892- 1898 zvýšila výroba tohoto druhu cementu ze 180 až 200 tisíc tun na 300 tisíc tun.²⁷¹ Do roku 1902 se v Předlitavsku vyrobilo 485 tisíc tun portlandského cementu.²⁷² S překotným růstem cementářského průmyslu v této době souviselo také již zmíněné založení zájmové organizace *Verein österreichischer Portlandzementfabrikannten*.

Cementová konjunktura způsobila, že se podnikání v cementářském průmyslu stalo vysoce výnosným. Jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole, cementárny se z tohoto důvodu začaly proměňovat na akciové společnosti. Zatímco v roce 1893 působily na trhu s cementem pouze tři akciové společnosti, roku 1896 se jednalo o šest firem a v roce 1902 devět.²⁷³ Zakládáním nových akciových společností se cementářský průmysl stal více závislým na vlivu finančního kapitálu. Akciové společnosti mohly být bankami kontrolovány snadněji než firmy jednotlivce. Pokud budeme vycházet z Olsonovy teorie kolektivní akce a selektivního povzbuzení, banky měly právě v této době poprvé příležitost stát se klíčovým aktérem tlačícím cementárny k uzavírání a dodržování kartelových dohod.

---

²⁶⁵ Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Liquidierung der Kommission für Verkehrsanlagen in Wien, Fassung vom 05.06.2013. In: *Bundeskanzleramt Österreich* [online]. [cit. 2013-06-05]. Dostupné z: <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10003786>.

²⁶⁶ *Baukeramik*. 1899, roč. 18, s. 167.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 198- 199.

²⁶⁸ *Baukeramik*. 1902, roč. 21, s. 187- 188.

²⁶⁹ *Baukeramik*. 1899, roč. 18, s. 167.

²⁷⁰ Více viz. čtvrtá kapitola této práce, Tabulka 14.

²⁷¹ *Baukeramik*. 1899, roč. 18, s. 198- 199.

²⁷² *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*. Wien, 1868- .

²⁷³ Tamtéž.

Do roku 1899 byla dokončena většina velkých veřejných staveb ve Vídni a poptávka po cementu začala klesat.²⁷⁴ Také v ostatních částech monarchie došlo k oslabení stavebního ruchu. Tento trend byl ještě posílen hospodářskou krizí, která po roce 1900 v monarchii propukla. Cementářský průmysl se ocitl v situaci, kdy rozšířením produkčních kapacit z předchozích let přecenil možnosti předlitavské poptávky.²⁷⁵

Vysoká nabídka a nízká poptávka zapříčinily ostré konkurenční boje cementáren, které vedly ke snižování cen cementu. V roce 1898 byla v Předlitavsku průměrná cena za 100 kg cementu 5,08 korun a v dalším roce se držela na 5,12 korunách. Už roku 1900 ale spadla na 4,67 korun, a i nadále měla klesající tendence.²⁷⁶

Vývozní možnosti cementářského průmyslu jsou vlivem dopravních nákladů velmi omezené. Předlitavské cementárny většinou postrádaly napojení na evropskou říční síť a monarchie měla špatný přístup k moři. Možnost řešit situaci vývozem mělo jen několik továren. Na geograficky úzce ohraničených trzích byla proto cenová konkurence velmi ostrá. Propad cen vedl podle dobových zpráv k likvidaci několika cementáren, nemáme však žádné zprávy, o které továrny se konkrétně jednalo.²⁷⁷ Cementárny se nakonec v roce 1901 rozhodly nepokračovat ve vyčerpávajícím cenovém boji a raději uzavřely kartelovou dohodu.

5.1.3 Vznik prvního předlitavského cementářského syndikátu a jeho organizace

První předlitavský cementářský syndikát vznikl 29. března 1901 pod názvem *Verband der österreichischen Portland-Cement-Fabriken* (Svaz rakouských továren na portlandský cement). Přestože se nezachovaly archivní fondy této instituce a neznáme ani přesné znění kartelové smlouvy, je možné pomocí dobových periodik a dalších pramenů alespoň hrubě nastínit organizační strukturu syndikátu. Dohoda byla uzavřena do konce roku 1910²⁷⁸ a na jejím vzniku se původně podílelo čtrnáct předlitavských cementáren s roční kapacitou výroby kolem 500 tisíc tun cementu²⁷⁹. Továrny v českých zemích dohodu původně nepodepsaly, nejednalo se tedy zatím o celostátní syndikát.²⁸⁰ Organizace tedy fungovala, aniž by kontrolovala celý trh. Tento jev byl umožněn existencí několika regionálně úzce ohraničených oligopolních trhů s cementem v Předlitavsku. České cementárny původně konkurovaly syndikátu jen ve velmi omezené míře. Teprve jakmile nastal moment, kdy se konkurence zostříla, musely být do organizace buď přijaty, nebo by došlo k jejímu rozpadu.

²⁷⁴ *Baukeramik*. 1900, roč. 19, č. 20, s. 247- 248.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 193.

²⁷⁶ V létě a na podzim se ceny začaly blížit 3 korunám a 50 haléřům za 100 kg. Více viz. *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*. 1904, roč. 37, II. Band, s. 19.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ *Kartell-Rundschau*. 1909, roč. 3, s. 568- 569.

²⁷⁹ Nelze přesně určit, jak velké procento trhu bylo kartelizováno. Známe sice produkční kapacitu cementáren, nevíme ale, kolik cementu továrny skutečně vyrobily.

²⁸⁰ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 36- 37.

Syndikát si kladl dva hlavní cíle, a to „*dodat každému spotřebiteli kvalitní portlandský cement z nejbližší položené smluvní továrny, a dále redukovat režii skrze společně organizovaný prodej*“²⁸¹. Z těchto cílů je patrná i jeho základní organizační struktura. Jednalo se o syndikát se společnou prodejnou zřízenou ve Vídni. Převážné náklady obecně činily přibližně 25% z výsledné prodejní ceny cementu²⁸², syndikát se je proto snažil co nejvíce omezovat. Odbyt byl z tohoto důvodu geograficky rajonizován. Politikou syndikátu bylo stanovit jednotnou průměrnou cenu pro jednotlivé oblasti monarchie a za tuto cenu cement dodávat z nejbližší cementárny spotřebiteli. Součástí smlouvy byly i cenové dohody.²⁸³

Převážné náklady byly součástí ceny cementu, platil je proto spotřebitel. Ustanovení jednotné ceny cementu na území celé monarchie znamenalo pro některé zákazníky zlevnění dodávek, pro jiné naopak zdražení. Záleželo na tom, jak daleko od cementárny se zákazník nacházel. Přestože zástupci syndikátu tvrdili, že tímto opatřením sledují ušetření na dopravě, nejednalo se o jediný cíl.²⁸⁴ Zavedením jednotných dopravních nákladů byl odstraněn hlavní konkurenční prostředek na trhu s cementem. Jak již bylo řečeno, u homogenních výrobků, jakým je například cement, probíhá konkurence především v cenové oblasti. Cena cementu je určena výrobními a přepravními náklady. Lépe technologicky vybavené a racionálněji organizované cementárny mohou vyrábět podstatně levněji než malé a technologicky zastaralé podniky.²⁸⁵ Jediným konkurenčním nástrojem malých továren je výhodná geografická poloha, která může výrazně zvýšit konkurenceschopnost. Po uzavření kartelové dohody však tento konkurenční prostředek zcela mizí. Každá cementárna dostane rozdíl mezi výrobními náklady a prodejní cenou, přičemž lokalita přestává hrát důležitou roli.

Velké cementárny se rozhodnutím o vzniku syndikátu smířily s tím, že nechaly přežít slabší soupeře, za což se jim jako odměna dostala stabilní míra zisku. Tento zisk byl pak logicky vyšší než u menších továren, které nevyráběly tak efektivně. Na druhou stranu si oddychly i malé továrny, které mohly začít v dlouhodobějším horizontu plánovat modernizaci a rozšíření výroby pro případ, že by syndikát přestal fungovat. Důležitým předpokladem, aby podobný stav mohl fungovat, bylo zajištění dostatečného zisku všem kartelovaným cementárnám. Pokud by existoval větší počet továren stojících mimo syndikát, bylo by jen otázkou času, než dojde k jeho rozpadu. Na úzce ohraničeném regionálním trhu stačí jedna malá, geograficky výhodně položená cementárna, aby došlo k vážnému

---

²⁸¹ Překlad z němčiny „...jedem Consumenten Prima-Portland-Cement von der zunächst gelegenen Conventionsfabrik zu liefern, ferner die Regie Durch den gemeinsam organisierten Verkauf zu Reduzieren.“, tamtéž, s. 36.

²⁸² *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 16.

²⁸³ Tamtéž.

²⁸⁴ Tamtéž.

²⁸⁵ Máme zaznamenán jeden případ, který přímo dokládá, že největší předlitavská cementárna Perlmoos byla schopna vyrábět cement podstatně levněji než menší, spíše regionální cementárna. Perlmoos kolem roku 1911 sledoval snahu vyšachovat regionální cementárnu ve Voralbersku nízkými cenami cementu. Více viz. tamtéž, s. 21.

narušení cenových dohod a destabilizaci celého trhu s cementem. „*Outsideři*“²⁸⁶ byli Achillovou patou všech cementářských kartelů.

Součástí kartelové smlouvy byly i kondiční dohody. Cement dodávaly zákazníkům nejbližší továrny. Na první pohled toto opatření zní velice racionálně, cement není třeba přepravovat přes celou monarchii. Ještě kolem roku 1912 však nebyl výrobní postup cementu perfektně zvládnut a v jeho kvalitě se mohly nacházet menší nebo větší odchylky.²⁸⁷ Ne každá cementárna tedy vyráběla stejně dobrý cement. Zákazník si mohl vybrat cement konkrétní cementárny. Spotřebitel při objednávkách vyznačil, který cement si přeje, a ten mu byl poté dopraven. V takovém případě se však cena zvedla o zvýšené dopravní náklady.²⁸⁸

Syndikát s takto širokým polem působnosti by nemohl fungovat bez uzavření množstevní dohody. Přesné kontingenty jednotlivých továren se sice nedochovaly, z různých zdrojů však víme, že existovaly.²⁸⁹ Cementárny měly nárok na náhradu, pokud kontingent zcela nevyčerpaly a platily odškodnění v případě, kdy ho překročily. Například v roce 1906 chybělo Berounu k naplnění kontingentu přes 1 680 tun a získal za to náhradu přes 16 800 korun, tedy deset korun za jednu tunu.²⁹⁰ Roku 1909 platilo Podolí syndikátu 6 korun za každou tunu cementu, o kterou kontingent překročilo.²⁹¹ Tato čísla lze považovat pouze za velmi hrubé příklady, protože se výše poplatků během let měnila.²⁹² Pokud vyjdeme z toho, že v roce 1906 činila průměrná cena za tunu cementu 48,6 korun a roku 1909 48,9 korun, pohybovaly se náhrady v roce 1906 kolem pětiny ceny cementu a poplatky činily roku 1909 přibližně sedminu ceny. Jednalo se o vysoké částky.

Přestože máme jen útržkovité zprávy o činnosti syndikátních orgánů, lze rozlišit jejich pravomoci. Syndikát se skládal z několika regionálních skupin, jejich počet ale nelze přesněji určit. Jsme informováni o dvou centrálních prodejnách. *Ústřední prodejní kancelář rakouských továren na portlandský cement* sídlila ve Vídni na adrese Canovagasse 7.²⁹³ Česká skupina, která existovala od roku 1903, se pravidelně scházela v Praze v sídle reprezentace *Svazu rakouských továren na*

---

²⁸⁶ V pramenech běžně používaný pojem označující továrny stojící mimo kartel.

²⁸⁷ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 19-20.

²⁸⁸ Většinu přepravních nákladů však stále nesl kartel. Více viz. tamtéž, s. 20- 21.

²⁸⁹ Například cementárny v Berouně a Podolí uvádí ve svých zápisech ze schůzí ředitelstva a správní rad přesnou výši kontingentů. Více viz. SOA Praha-západ. Podolská cementárna Praha. Protokoly ze schůzí ředitelství 1908- 1915; SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k vyrábění vápna a cementu 1904- 1907.

²⁹⁰ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k vyrábění vápna a cementu 1904- 1907, Správní rada z 19. 2. 1906.

²⁹¹ SOA Praha-západ. Podolská cementárna Praha. Protokoly ze schůzí ředitelství 1908- 1915, Schůze ředitelství z 13. 2. 1909.

²⁹² Například SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k vyrábění vápna a cementu 1904- 1907, Správní rada z 21. 12. 1907.

²⁹³ *Národní listy*. 1903, roč. 43, č. 84, s. 6.

portlandský cement v Praze na Eliščině třídě ²⁹⁴, dnešní Revoluční třídě. Syndikát řídila dozorčí rada zasedající pravidelně ve Vídni ²⁹⁵, do které jednotlivé regionální skupiny nominovaly svého zástupce. ²⁹⁶ Valné hromady Svazu byly svolávány každoročně do Vídně. Cementárny kontroloval revizor Svazu ²⁹⁷ a továrny musely na vyžádání podávat i zprávy o svém technickém vybavení a produkčních kapacitách ²⁹⁸.

Svaz byl spojením minimálně dvou regionálních syndikátů, jednoho s místními orgány a prodejnou ve Vídni a druhého v Praze. Centrálně byl řízen z Vídně. Cementárny byly s centrálou spojeny relativně těsnými dohodami, které nechávaly jen málo prostoru pro samostatnou činnost. Prodejna ve Vídni pravidelně kontrolovala, zda členové opravdu dodržují smluvní podmínky syndikátu. Jednalo se o pečlivě vytvořenou instituci, která si kladla za cíl ovládnout celý předlitavský trh s cementem a zaujmout tak monopolní postavení.

5.1.4 Přijetí českých cementáren a vytvoření celostátního syndikátu

Cementářský syndikát z roku 1901 zatím nebyl organizací s celostátním působením, protože chyběly české cementárny. Ihned po svém vzniku nesledoval politiku zvýšení cen, ale snažil se naopak bojovat proti outsiderům. ²⁹⁹ Zatímco průměrná cena cementu v monarchii byla po skončení cenových válek v roce 1900 4,67 korun na 100 kg cementu, roku 1901 se nepatrně snížila na 4,66 korun, v dalším roce pak klesla na 4,65 korun a konečně roku 1903 dosáhla svého dna 4,63 korun na 100 kg ³⁰⁰. Syndikát se tedy spokojil pouze se zastavením cenových bojů a nesnažil se o zvyšování cen. Případný nárůst cen by totiž nepochybně hrál do ruky cementárnám z odlišných regionálních trhů, pro které by bylo velice snadné využít situace, podbízet ceny a zajistit si tak větší odbyt.

Syndikát rozšířil svou působnost na celé Předlitavsko v roce 1903 přijetím českých cementáren. Podle dobových pramenů byl tento krok motivován novými velkými zakázkami v oblasti výstavby železnic. ³⁰¹ Terst, důležitý rakousko-uherský přístav, byl poprvé napojen na železniční síť v letech 1842- 1857. Na přelomu století se začalo jednat o možnosti vybudovat další terstskou železnici. Dne 6. července 1901 byl přijat zákon o výstavbě druhého spojení do Terstu. ³⁰² V Čechách

---

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 36.

²⁹⁶ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k vyrábění vápna a cementu 1904- 1907, Správní rada z 18. 3. 1907.

²⁹⁷ Tamtéž, Správní rada z 20. 2. 1905.

²⁹⁸ Tamtéž, Správní rada z 15. 1. 1906.

²⁹⁹ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren, Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 7, Zápis ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1889- 1928. Správní rada z 1. 3. 1902.

³⁰⁰ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 53, 56.

³⁰¹ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 95.

³⁰² SCHWEIGER-LERCHENFELD, A. *Die Überschienung der Alpen: Semmering, Brenner, Pustertal, östliche Alpen, Mont Cenis, St. Gotthard, Arlberg, Schwarzwald*. Moers: Steiger, s. 123- 132.

v této době probíhal cenový boj, který začal před rokem 1900.³⁰³ Největším hráčem na českém trhu s cementem tehdy byla Královská cementárna, jejíž roční produkce struskového cementu se mezi lety 1901- 1903 zvýšila z 27 na 37 tisíc tun. Z této doby sice nemáme k dispozici přesné údaje o produkci jednotlivých továren, přesto víme, že Podolí v roce 1906 vyrobilo pouze 15 tisíc tun cementu³⁰⁴, Radotín roku 1904 jen 12 tisíc tun³⁰⁵ a výroba cementu v Berouně činila v roce 1903 něco přes 10 tisíc tun³⁰⁶. Zbývající české cementárny do dění výrazněji nezasahovaly. Čížkovice byly zaměřeny především vývozně a Bohosudov byl malou továrnou, o které nemáme mnoho zpráv. Žádná z českých cementáren tedy neměla takové produkční možnosti jako Králův dvůr.

Vedení alpských drah nabídlo Královské cementárně možnost získat zakázky na dodávky struskového cementu, pokud půjde cenami níže než syndikát.³⁰⁷ Nabídka vedení drah vyvolala u cementáren obavy, že v monarchii dojde ke spuštění dalšího kola cenových válek, které syndikát úspěšně zastavil. Nově vytvořenou organizaci by čekal rozpad. V prosinci 1902 proto začala jednání o připojení českých továren, a ta byla do konce měsíce s úspěchem zakončena.³⁰⁸ K syndikátu přistoupily továrny v Bohosudově, Radotíně, Berouně, Podolí a Čížkovicích.³⁰⁹ Syndikát se rozšířil na celkový počet devatenácti členů.³¹⁰ Královská cementárna uzavřela se syndikátem pouze konvenci do roku 1910. Králův dvůr se nemohl plnohodnotným způsobem účastnit syndikátu, protože vyráběl struskový cement a Svaz reguloval pouze trh s portlandským cementem. Královská cementárna se zavázala, že bude dodržovat přidělený kontingent a prodávat za syndikátem určené ceny, prodej však nebude probíhat přes centrální prodejnu.³¹¹ Stejný druh konvence uzavřela i cementárna v Tlumačově na Moravě a továrna firmy Egger & Lütthi v Kufsteinu.³¹² Dne 1. března 1903 pak byla zřízena společná prodejna českých cementáren v Praze.³¹³ Tento krok měl spadat do nové politiky syndikátu zakládat prodejní kanceláře ve všech větších městech monarchie, o zřízení dalších prodejen však žádné zprávy nemáme.³¹⁴

K dotvoření fungujícího celostátního syndikátu zbýval ještě jeden důležitý krok. Předlitavský trh s cementem se sice těšil celní ochraně, v pohraničních oblastech byly ale zahraniční cementárny stále konkurenceschopné a se Zálitavskem existoval bezcelní stav. Vzniku monopolu na

³⁰³ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 95.

³⁰⁴ GARKISCH, M. *Příběhy pražských cementáren*, s. 46.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 60.

³⁰⁶ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k výrobě vápna a cementu 1904- 1907.

³⁰⁷ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 95.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 35- 36.

³⁰⁹ Vzhledem k tomu, že se Čížkovice orientovaly na vývoz do Německa, vytvořil kartel pro Čížkovice vývozní prémie, tamtéž.

³¹⁰ *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*. 1904, roč. 37, II. Band, s. 19.

³¹¹ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 36- 37.

³¹² Tamtéž.

³¹³ *Národní listy*. 1903, roč. 43, č. 84, s. 6.

³¹⁴ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 165.

předlitavském trhu s cementem bránila zahraniční konkurence. Syndikát se proto zaměřil na možnost uzavření dohod s uherskými a německými cementárnami.

Velké zalitavské cementárny umístěné kolem Budapešti byly schopny levně dopravovat cement po Dunaji, což z nich činilo velmi nebezpečné konkurenty.³¹⁵ Trhy na území dnešního Rakouska byly díky tomu z Uher snadno dosažitelné. Předlitavský export cementu do Zalitavska sice předčil ten zalitavský, tento poměr však postupem času klesal. Zatímco v roce 1900 exportovaly předlitavské cementárny do Uher o 7 200 tun cementu víc než zalitavské do Rakouska, v roce 1901 se jednalo už jen o 6 000 a roku 1902 o 4 200 tun víc.³¹⁶ Zalitavský cementářský průmysl postupně sílil a zvyšoval svůj vývoz do Předlitavska.

Cesta k dohodě byla nalezena během roku 1903. Tři největší uherské cementárny, zaměřené na export do Předlitavska, uzavřely se syndikátem dohodu o přidělení vývozních kontingentů.³¹⁷ Zbytek zalitavských cementáren podmiňoval jakákoliv jednání ukončením předlitavského vývozu do Zalitavska. Syndikát tento požadavek odmítl přijmout. Svaz se obával, že by podobné ujednání působilo jako protekcionistický prostředek, který by zalitavské továrny ochránil od předlitavské konkurence, umožnil jim rozšířit produkční kapacity a vedl by nakonec k většímu vývozu do Předlitavska.³¹⁸ Úmluva s největšími uherskými cementárnami z roku 1903 problém zalitavské konkurence prakticky vyřešila, další ústupky proto nebyly pro fungování syndikátu nutné.

Dohoda se zalitavskými továrnami narážela na problémy hlavně proto, že tamní cementářský průmysl nebyl kartelizován. Najít společné slovo se všemi cementárnami proto bylo složité.³¹⁹ V jiné situaci byl německý cementářský průmysl. Tamní cementárny byly organizovány do několika regionálních syndikátů. Vzájemnou konkurenci v pohraničních oblastech, znepríjemňující život všem zúčastněným, si přály zastavit obě strany.

Pro předlitavský syndikát bylo nejdůležitější uzavřít dohodu s hornoslezskými cementárnami.³²⁰ V celé oblasti probíhala ostrá konkurence jak místních, tak rakouských a ruských cementáren. Hornoslezské továrny se zavázaly, že nebudou cement vyvážet ani do Předlitavska, ani do Ruska. Předlitavské továrny ve Slezsku a Haliči naopak slíbily, že jejich vývoz nebude směřovat do oblastí Horního Slezska.³²¹ Kromě Horního Slezska byly problémy hlavně s jihoněmeckými oblastmi. V roce 1905 začala jednání s jihoněmeckým cementářským syndikátem, tato skončila úspěšně.³²²

---

³¹⁵ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 14.

³¹⁶ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 95- 96.

³¹⁷ Jednalo se pravděpodobně o cementárny Ladce, Labatlan a Beocsin. *Kartell-Rundschau*. 1904, roč. 2, s. 550-551.

³¹⁸ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 95- 96.

³¹⁹ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 17-18.

³²⁰ Tamtéž.

³²¹ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč 1, s. 734.

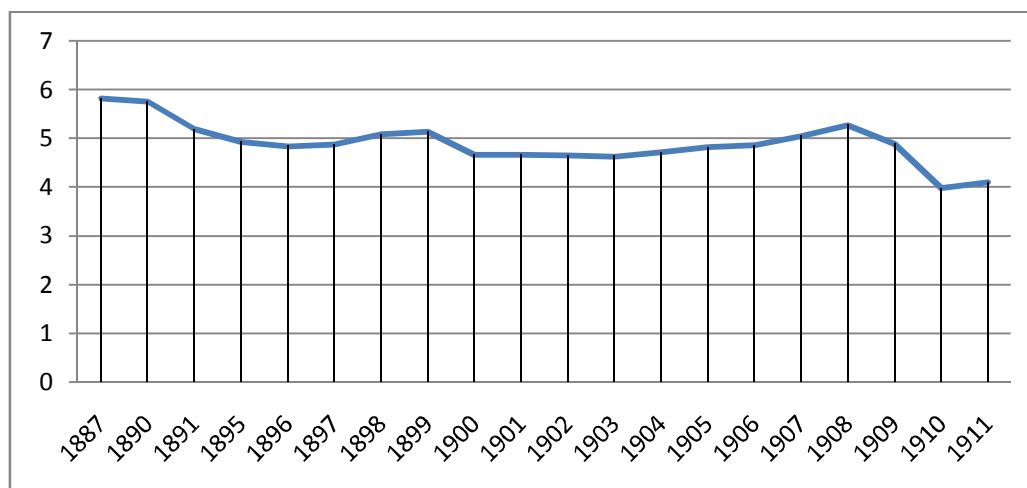
³²² *Kartell-Rundschau*. 1905, roč 3, s. 187.

Do roku 1904 čítal předlitavský syndikát dohromady dvacet cementáren a konvence byly uzavřeny s dalšími patnácti továrnami. K roku 1907 máme zprávy o tom, že se na organizaci podílí všechny předlitavské cementárny a konvence byla uzavřena s více než šedesáti domácími a zahraničními továrnami včetně těch, které vyráběly struskový cement.³²³ Předlitavský cementářský syndikát upevnil do roku 1907 pozice na domácím trhu a získal monopolního výrobce cementu.

5.1.5 Cenová politika kartelu a její důsledky

Dosažení monopolu na předlitavském trhu s cementem umožnilo syndikátu postupně zvyšovat ceny. V letech 1904- 1908 ceny cementu rostly (graf 3.). Oproti průměrné ceně 4,63 korun za 100 kg v roce 1903, se roku 1904 cement prodával za 4,71 korun. V následujících letech se pak ceny cementu nadále neustále zvyšovaly, až v roce 1908 dosáhly svého stropu, kdy se 100 kg prodávalo za 5,27 korun.

Graf 3. Průměrné ceny cementu v Předlitavsku v letech 1887- 1911 v korunách

Zdroj: *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 53, 56.

Politika postupného zvyšování cen cementu měla několik důsledků. Na prvním místě je třeba připomenout, že se v roce 1903 zvětšila celní sazba za 100 kg cementu z 1 koruny³²⁴ na 1,80 korun³²⁵, což pomohlo vyšachovat zahraniční konkurenci a upevnit pozice syndikátu na domácím trhu. Ředitel Královodorské cementárny Johann Blaschczik k tomuto vývoji v roce 1903 poznamenal: „Zvýšení cla na

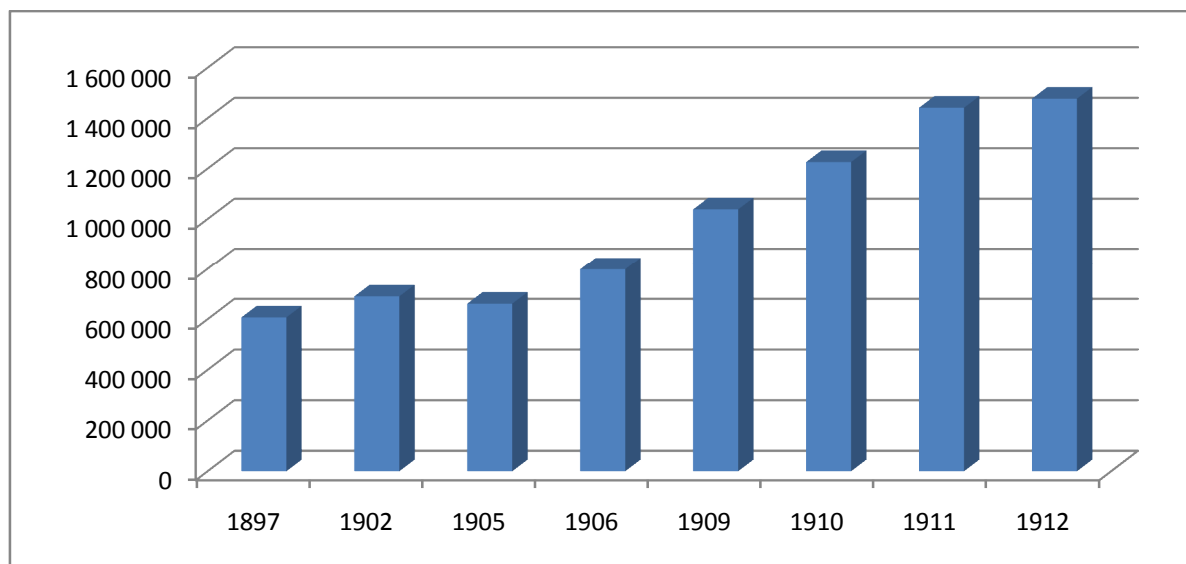
³²³ *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*. 1905, roč. 38, II. Band, s. 22; 1907, roč. 40, II. Band, s. 24.

³²⁴ V předchozí kapitole uvedeno 50 krejcarů. Vycházím z faktu, že po zlatkové reformě se 1 zlatý = 2 korunám. Tím pádem 50 krejcarů = 1 koruna.

³²⁵ Nepodařilo se mi objevit žádné zprávy o tom, zda neměl na toto rozhodnutí vliv samotný kartel, který z nové situace nejvíc těžil. Na druhou stranu už samotný fakt, že se proti zvýšenému clu ozývaly protesty ze strany stavitelů, kteří díky tomu byli odkázáni pouze na domácí cement a s kartelem se v roce 1903 ocitli ve sporu, minimálně naznačuje, že cementárny měly na zvýšení cla jistý podíl (*Kartell-Rundschau*. 1904, roč. 2, s. 527-528). Celní sazebník viz. *Der Neue Zoll-Tarif für das Österreichisch-ungarische Zollgebiet*. Prag, 1903.

cement pravděpodobně bude mít za následek, že rakouské cementárny budou moci udržovat domácí ceny lépe než dříve...ovšem takové opatření má i své nevýhody, protože může usnadnit zakládání nových továren“³²⁶. Navrhoval proto, aby syndikát znesnadňoval vstup nových subjektů do odvětví promyšlenou cenovou politikou. Ceny cementu však až do roku 1909 sníženy nebyly.

Graf 4. Předlitavská spotřeba cementu v letech 1897- 1912 v tunách³²⁷

Zdroj: Compass: *Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*. 1917, roč. 50, II. Band, s. 12- 13.

Nízké ceny cementu mohou sloužit jako funkční bariéry pro vstup do odvětví. Vysoké ceny cementu naopak slibují zisky a v situaci rozpínajícího se trhu s cementem přináší zvýšenou motivaci k zakládání nových továren. Na oligopolních regionálních trzích s cementem proto mohou v delším časovém horizontu vznikat nové cementárny.³²⁸ Syndikát sice mohl udržovat nízké ceny a snižovat tak míru zisku na trhu, čímž by odrazoval vstup nových subjektů, v praxi ale ceny naopak zvyšoval. Spotřeba cementu v Předlitavsku v letech 1905- 1912 rychle rostla (Graf 4.) a na trhu byly zakládány nové továrny, které z pozice outsiderů nakonec syndikát v roce 1910 rozložily.

V letech 1902-1905 se množství vyrobeného cementu nezvyšovalo, což poukazuje na stagnující poptávku. Tento vývoj byl ovlivněn hospodářskou stagnací a skončením velkých veřejných zakázek po roce 1900. Oproti tomu mezi lety 1905- 1912 můžeme pozorovat více než zdvojnásobení

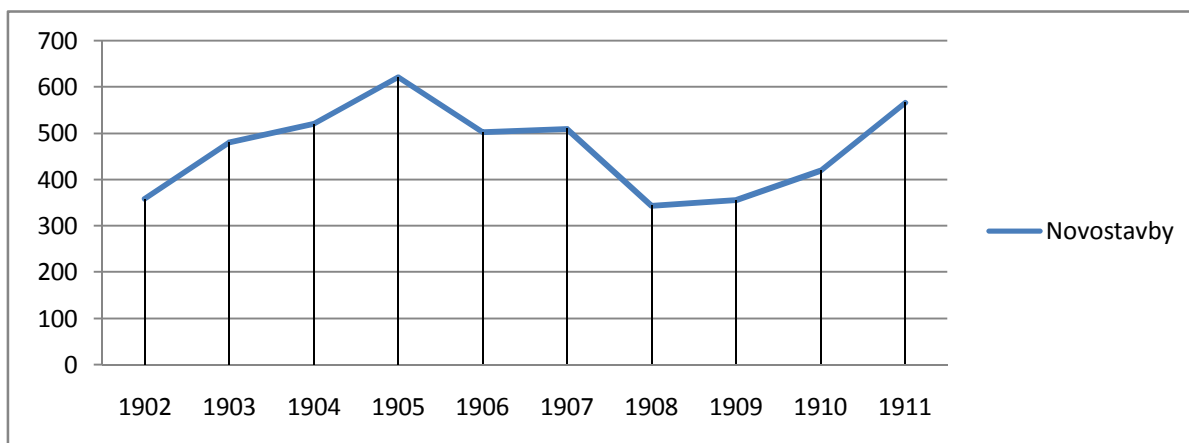
³²⁶ Volně přeloženo z německého originálu „Die Erhöhung des Zolles auf Zement wird ihre Wirkung voraussichtlich darin zeigen, daß die österreichischen Zementwerke die Preise in Inlande besser behaupten werden können als bisher...allerdings hat eine derartige maßnahme auch ihre Kehrseite, da sie die Gründung neuer Fabriken erleichtern kann“. Více viz. *Kartell-Rundschau*. 1903, s. 164- 165.

³²⁷ Problém se statistikami o výrobě cementu spočívá v tom, že není možné přesně určit, zda se jednalo o produkční kapacity předlitavských cementáren nebo skutečné množství vyrobeného cementu. Vzhledem k tomu, že jiné prameny opakovaně uvádí produkční kapacitu předlitavských cementáren vyšší než čísla v grafu získané z Compassu, osobně se kloním k názoru, že údaje odpovídají výrobě a tím pádem i poptávce po cementu a ne produkčním kapacitám cementáren.

³²⁸ Pro podrobnosti viz. čtvrtá kapitola, část 4.4.4 Vstupní bariéry.

celkové produkce cementu. Poptávka po cementu začala klesat teprve po roce 1912 v souvislosti s hospodářskými krizemi vyvolanými balkánskými válkami a nejistou politickou situací.³²⁹

Graf 5. Počet novostaveb ve Vídni v letech 1902- 1911

Zdroj: *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn.*

Spotřeba cementu byla tažena především vlivem veřejné stavební činnosti, a to regulacemi alpských potoků a řek, regulacemi řek v Čechách a stavbou vodovodů a drah. Pro spotřebu cementu bylo důležité i to, že se v této době jako novinka začaly prosazovat železobetonové konstrukce.³³⁰ Soukromá stavební činnost se na poptávce po cementu zatím výrazněji nepodílela. Pokud se podíváme například na počet novostaveb ve Vídni (Graf 5.), můžeme pozorovat, že po vrcholu dosaženém v roce 1905 začala stavební činnost postupně upadat a dna dosáhla v letech 1908-1909. Pokud tento stav porovnáme s poptávkou po cementu ve stejné době (Graf 4.), je vidět, že rok 1905, kdy dosáhla soukromá stavební činnost svého vrcholu, nebyl pro cementářský průmysl příliš příznivý. V letech 1908-1911 rostla výroba cementu mnohem rychleji, než jak naznačuje pozvolný rozvoj soukromého stavebního ruchu.

Syndikát přestal být koncem prvního desetiletí 20. století z důvodu růstu počtu outsiderů funkční. Zatímco v roce 1902 bylo v Předlitavsku celkem čtyřicet devět cementáren a v roce 1905 pouze čtyřicet šest, do roku 1911 se jejich počet zvýšil na padesát čtyři.³³¹ V rámci české skupiny na problém upozorňovala už od roku 1905 Královská cementárna, která si přála jako nástroj boje s outsidery snížit ceny cementu alespoň v Čechách. Tyto návrhy však byly zbytkem českých cementáren odmítnuty.³³²

³²⁹ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1913, roč. 32, s. 202

³³⁰ SCHILLER, F. Kartely a trusty v Rakousku, s. 420.

³³¹ *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn.*

³³² SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k vyrábění vápna a cementu 1904- 1907, Správní rady z 10. 4. a 18. 4. 1905.

Před jednáními o prodloužení syndikátu v roce 1909 situace dospěla do bodu, kdy fakticky nebylo možné Svaz dál udržet. Podle dobových zpráv by přijetí všech outsiderů znamenalo nutnost snížit kontingenty syndikátu přibližně o 50 %.³³³ Členské továrny s tak velkým omezením produkce nechtěly souhlasit. Samy totiž často zvyšovaly vlastní výrobní kapacity a toužily v rámci jednání o prodloužení syndikátu rozšířit své kontingenty.³³⁴ Pokračování syndikátu, který sliboval pouze snížení výroby a zmenšení zisků, se mnoha továrnám nezdálo výhodné.

Jako problémové se ukázaly jižní oblasti Předlitavska. Nové cementárny byly zakládány především ve Voralbersku, Tyrolsku, Štýrsku a Dalmácii.³³⁵ Největší komplikace pro syndikát představovaly dalmatské továrny. V letech 1909-1911 se produkce dalmatského portlandského cementu zvětšila z 80 tisíc tun na 180 tisíc tun, tedy více než dvojnásobně.³³⁶ Podobně jako v případě Čížkovic v Čechách se očekávalo, že dalmatské továrny budou cement prodávat hlavně v zahraničí. Doprava po moři byla mnohem levnější než po souši. Vývoz však nakonec nebyl tak výdělečný, jak se zakladatelům továren původně zdálo. Zahraniční trhy ovládal belgický a německý cement a dalmatské továrny přes optimistická očekávání nedokázaly konkurovat. Nezbylo jim tedy nic jiného, než se zaměřit na domácí trh.³³⁷

Dalmácie byla v rámci Předlitavska odlehlým územím, vzdáleným od hlavních trhů s cementem. Cementárny neměly na první pohled velkou šanci efektivně cenově konkurovat továrnám umístěným blíže větších rakouských aglomerací. Přesto však měly jednu obrovskou výhodu. Ministerstvo železnic totiž ustanovilo výhodnou přepravní sazbu za zboží mířící do a z terstského přístavu. Dalmatské cementárny proto mohly cement levně přepravovat na vnitřní rakouské trhy. Obrovské problémy způsobovaly především dolnorakouským cementárnám.³³⁸ Aktivita dalmatských cementáren však vzbuzovaly obavy i v Čechách. Z roku 1910 se nám dochovala zmínka o tom, že jedna ze splitských továren zkoumala možnosti prodávat cement na pražském trhu.³³⁹

Už v roce 1909 začal syndikát jednat. Proti tlačení cen dolů ze strany outsiderů zakročil snížením cen. Průměrné ceny cementu v celé monarchii klesly z 5 korun a 48 haléřů na 4 koruny a 89 haléřů³⁴⁰, přičemž snížení bylo nejvýraznější v jižních oblastech, kde měly ceny klesnout až o 1 korunu a 50 haléřů³⁴¹. Opatření však bylo přijato příliš pozdě, aby dokázalo situaci zachránit.

---

³³³ *Kartell-Rundschau*. 1909, roč. 7, s. 568.

³³⁴ *Kartell-Rundschau*. 1908, roč. 6, s. 843- 844.

³³⁵ *Chemické listy pro vědu a průmysl*. 1909, roč. 3, s. 451.

³³⁶ *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*.

³³⁷ *Kartell-Rundschau*. 1910, roč. 8, s. 585.

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k výrobě vápna a cementu 1907- 1911, od r. 1909 Berounské akciové cementárny a vápenice, Správní rada z 6. 6. 1910.

³⁴⁰ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement* s. 56.

³⁴¹ *Cement, železo a beton: časopis pro moderní konstrukci, stavební hmoty, průmysl a obchod*. Praha: Havelka, 1909, roč. 3., s. 162.

5.1.6 Inovace v cementářském průmyslu v posledních letech fungování Svazu

Lákadlo vysokého zisku a zvyšující se poptávky nestimulovalo pouze zakládání nových cementáren. Cementárny, nacházející se v syndikátu, začaly na přelomu prvního desetiletí zvyšovat vlastní výrobní kapacity. Stávající kontingenty Svazu, vytvořené za účelem udržování stabilních cen, jim sice nedovolovaly rozšířených výrobních kapacit plně využít, v roce 1910 však měl podle uzavřené smlouvy syndikát skončit. Továrny očekávaly, že se bude jednat o jeho prodloužení, přičemž doufaly, že dojde k navýšení kontingentů. Objevovaly se ale i obavy z toho, co se stane, pokud syndikát prodloužen nebude. V takovém případě by se vrátil ostrý cenový boj z doby kolem přelomu století. Továrny se investicemi do zefektivňování výroby připravovaly i na tuto variantu.

Ukažme si tento postup na příkladě některých cementáren. V Čechách provedla podolská cementárna v prvním desetiletí stavbu tří kontinuálních šachtových pecí soustavy Liban a v letech 1909-1910 dokonce uvažovala o stavbě dvou rotačních pecí³⁴², nakonec však byly v roce 1912 postaveny pouze další tři kontinuální šachtové pece soustavy Schneider³⁴³. V Radotíně proběhlo v roce 1910 zdokonalení výkonu periodických šachtových pecí.³⁴⁴ Královská cementárna koupila v roce 1908 cementárnu ve Waldmühle a roku 1911 dostavěla novou továrnu na výrobu portlandského cementu se dvěma rotačními pecemi.³⁴⁵ Beroun začal v roce 1908 plánovat přístavbu nových pecí soustavy Liban.³⁴⁶ V letech 1908-1913 pak byly rotačními pecemi vybaveny rovněž Čížkovice, Maloměřice a nově založený Štramberk.³⁴⁷

Rekonstrukce a inovace kolem roku 1910 můžeme pozorovat nejen u cementáren nacházejících se na území českých zemí. Například *Golleschauer Portland-Cementfabrik* prošla velkou rekonstrukcí v letech 1909- 1910³⁴⁸ a práce na zvyšování produkce pokračovaly až do roku 1913. Cementárna Langenfeld postavila v roce 1907 novou továrnu v Uhrách³⁴⁹ a Perlmoos v letech 1905-1913 opakovaně rozšiřoval produkci a upevnil tak své postavení největší předlitavské cementárny³⁵⁰.

Přibližně od roku 1908 tedy začaly kartelované cementárny provádět rozsáhlé rekonstrukce a inovace z důvodu zvyšující se poptávky po cementu a nejistoty z toho, jak bude vypadat situace na trhu po skončení syndikátu v roce 1910. Sledování těchto podnikatelských strategií bylo usnadněno existencí cementářského syndikátu.

³⁴² SOA Praha-západ. Podolská cementárna Praha. Protokoly ze schůzí ředitelství 1908- 1915, Schůze ředitelství z 28. 1. 1910, 17. 2. 1910 a 22. 2. 1910.

³⁴³ Tamtéž, Schůze ředitelství z 15. 3. 1912.

³⁴⁴ *100 let cementárny v Radotíně*. Radotín, 1971, s. 9.

³⁴⁵ LÁNÍK, J. *Velký příběh*, s. 38- 42.

³⁴⁶ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k výrobě vápna a cementu 1907- 1911, od r. 1909 Berounské akciové cementárny a vápenice, Správní rada z 18. 2. 1908.

³⁴⁷ LÁNÍK, J. *Velký příběh*, s. 22.

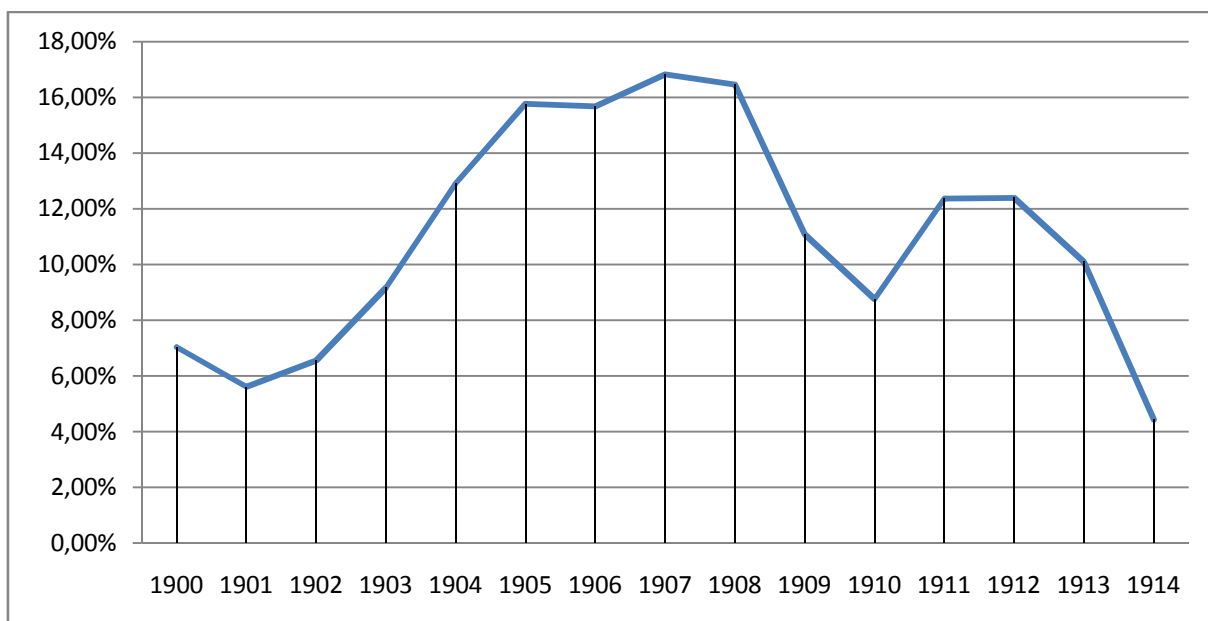
³⁴⁸ *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*. Wien, 1916, roč. 50, II. Band, s. 332.

³⁴⁹ Tamtéž, s. 337.

³⁵⁰ Tamtéž, s. 342.

Graf 6. Podíl zisku k akciovému kapitálu v cementářském průmyslu v letech 1900- 1914³⁵¹

Zdroj: Compass: *Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*.

Díky cenovým a množstevním dohodám zažíval cementářský průmysl v polovině prvního desetiletí 19. století období značné prosperity. Podívejme se na podíl zisku k akciovému kapitálu v období let 1900-1914 (Graf 6.). Odvětví dosáhlo svého dna v roce 1901 a poté se začalo opět zvedat. V době, kdy syndikát dokončil konsolidování svých pozic na trhu, tedy v letech 1903-1905, začínají zisky cementáren stoupat i přesto, že poptávka po cementu se až do roku 1906 výrazněji nezvyšovala. Největších zisků dosahovaly cementárny v letech 1905-1908, tedy v době rostoucích cen a spotřeby. Rozvoj cementářského průmyslu v tomto období poskytl jak finanční prostředky pro inovace, tak přilákal do odvětví další zájem finančního kapitálu, který zde viděl potenciál pro zisk. Nižší míra zisku v letech 1909-1910 souvisela se snižováním cen cementu, uvedením nových cementáren do provozu a rozpadem syndikátu.

Můžeme v podstatě prohlásit, že se v kartelovaném cementářském průmyslu projevila určitá varianta schumpeterovská teze. Po cenové válce v roce 1900 cementárny postupně zvyšovaly ceny. Odvětví se stabilizovalo a míra zisku byla zajištěna. Tento stav již podle současníků, kteří si stěžovali na škodlivost cenových válek v odvětví, stimuloval inovace, protože „...jedině klidný trh cementářský může vzájemně prospívatí vývoji stavebního průmyslu i tovární výrobě cementu. V nynější neklidné době každá továrna si rozmyslí činiti nové investice za účelem zlepšení výroby a tedy jakosti svého cementu...“³⁵². Kolem roku 1905 syndikát cementárnám umožnil zvýšení produkce až o 25 %

³⁵¹ Vytvořeno na základě údajů o akciovém kapitálu a zisku všech akciových továren vyrábějících cement, jejichž bilanční údaje jsou k dispozici v Compassu.

³⁵² *Cement, železo a beton*. 1910, roč. 3, s. 32.

stávajících výrobních kapacit.³⁵³ Cementárny, uvědomující si rostoucí poptávku po cementu a obávající se konkurenčních bojů v případě rozpadu syndikátu³⁵⁴, začaly plánovat rozsáhlé inovace. Stinnou stránkou těchto aktivit bylo to, že nakonec došlo k přílišnému rozšíření výrobních kapacit.

Založením syndikátu v roce 1901 došlo k porušení Neshovy rovnováhy. Cementářský průmysl se posunul směrem ke kartelové rovnováze.³⁵⁵ Ostrá cenová válka spojená s propadem poptávky po cementu, snižující zisky jak malým, tak velkým cementárnám, by ve svém důsledku pravděpodobně přispěla k větší koncentraci v odvětví a racionalizaci výroby.³⁵⁶ Na trhu by se prosadily jen ty nejefektivnější cementárny. Syndikát však tento proces v roce 1901 zastavil. Všechny továrny měly zajištěnu stabilní míru zisku až do doby jeho ukončení. Spotřeba v následujících letech stoupala a poptávka tak opět vyrovнала nabídku. V odvětví nedošlo k eliminaci neefektivních podniků a větší koncentraci výroby. Velké i malé cementárny mohly začít v dlouhodobém horizontu plánovat další kroky, aniž by se obávaly, že je konkurenční boj zničí. Rozšiřování výroby se v dlouhodobém horizontu jevilo jako výhodná strategie. V cementářském průmyslu se díky tomu v letech 1909-1910 nakonec vytvořila stejná situace, jako kolem přelomu století. Došlo k nadměrnému přísunu investic do odvětví. V roce 1909 nabídka vysoce překračovala poptávku. Cementářský průmysl se dostal do krize i přesto, že spotřeba cementu každoročně stoupala.

5.1.7 Dopady fungování syndikátu na spotřebitele

Činnost syndikátu měla dopady i na spotřebitele. Po roce 1903 se v souvislosti s přijetím českých cementáren začala objevovat nespokojenost se stoupajícími cenami cementu. Cenová politika syndikátu měla negativní důsledky především pro stavitele a výrobce cementového zboží. Z dobových zpráv jsme informováni o tom, že se proti vzniklé situaci hlasitě ozývali hlavně stavitelé na území českých zemí. Už v únoru 1903 se sešli v Plzni, kde bylo rozhodnuto protestovat proti cenám cementu. Pokud by syndikát nevyhověl, mělo se jednat o společném založení nové cementárny. Jednota zemských stavitelů v Čechách se na akci rozhodla podílet.³⁵⁷

Stavitelé vyslali své zástupce do Vídně, o proběhnuvších jednáních ale nemáme žádné zprávy. Teprve v červenci 1904 se dozvídáme, že se v Praze konala první valná hromada „*Österreichischen Vereines für Betonindustrie*“, která rozhodla o založení nové cementárny a zřízení zkušební stanice pro

³⁵³ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k výrobě vápna a cementu 1904- 1907, Správní rada z 11. 11. 1907.

³⁵⁴ *Kartell-Rundschau*. 1910, roč. 8, s. 681- 682.

³⁵⁵ Pro další podrobnosti viz. čtvrtá kapitola této práce, část 4.2.2 Typologizace na základě strukturní analýzy.

³⁵⁶ Již současníci si všímali toho, že cementářské kartely zachraňují malé a střední podniky, které by jinak nemohly efektivně vyrábět. Dojde tak ke zpomalení koncentrace v celém odvětví. V případě Předlitavska díky existenci syndikátu dosáhl koncentrační proces menší míry než v Zalitavsku, kde kolem roku 1912 koncern cementárny Beocsin kontroloval skoro 70% produkce (*Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 31- 32). Z kartelu však mají prospěch i velké továrny, protože boje snižují i jejich zisky. Ne vždy je rovněž jasné, kdo z bojů vyjde jako vítěz a kdo jako poražený.

³⁵⁷ *Kartell-Rundschau*. 1903, roč. 1, s. 214.

stavební materiály.³⁵⁸ České cementárny, jejichž zástupci byli na schůzi rovněž přítomni, se hájily tím, že byly k přistoupení do syndikátu v podstatě donuceny a situaci se pokusí řešit.

V tomto bodě se nám další informace o činnosti jednoty ztrácí. Teprve v roce 1908 jsme informováni z novinové polemiky o tom, že stavitelé a výrobci cementového zboží plánují založení nové cementárny poblíž již existující továrny v Radotíně u Prahy.³⁵⁹ V této době dosahovala poptávka po cementu svého vrcholu a nabídka kartelovaných továren nedokázala držet krok. Nevíme však, zda tato iniciativa souvisela s původními snahami stavitelů nebo se jednalo o nezávislý projekt. Vzhledem k regionálnímu charakteru trhu s cementem by však zřízení jediné cementárny asi sotva mohlo vyřešit problémy stavitelů. Protože jsou ceny výrazně ovlivněny přepravními náklady, jakákoliv nově založená cementárna mohla zlevnit cement jen pro nepatrné množství stavitelů, zatímco pro ostatní by bylo stále výhodné nakupovat od syndikátu. Spíše než reálnou hrozbou proto byly výhrůžky stavitelů nátlakem změnit cenovou politiku syndikátu. Vzhledem k tomu, že syndikát ke snížení cen nakonec nesáhl, nesetkaly se tyto snahy s úspěchem.

Spotřebitelé syndikát kritizovali i z jiného důvodu. Výtky byly spojeny především v souvislosti s nízkou kvalitou cementu. Zástupci cementářského průmyslu s kritikou nesouhlasili. Tvrdili, že díky syndikátu došlo ke zvýšení kvality cementu. Konkurence na trhu s cementem podle nich kvalitu výrobku snižovala. Podle této argumentace se cementárny při nízkých cenách snažily snížit náklady na výrobu a docílit tak zisku. Malé továrny nebyly schopny v období snižujících se cen konkurovat kvalitou velkým podnikům. Podle pozorovatelů z řad cementářského průmyslu dokázal situaci napravit teprve syndikát, který ručil za kvalitu cementu jednotlivých továren. V případě, že cement neodpovídal normám, mohlo dojít ke zrušení celého kontingentu.³⁶⁰ Syndikát se v tomto ohledu podobal středověkým cechům, které také odmítaly umisťovat na trh nekvalitní výrobky.

Spotřebitelé s tvrzeními cementářského průmyslu nesouhlasili. Až na výjimku v případě českých stavitelů se neohrazovali proti vysokým cenám cementu ani proti narušení systému volné soutěže. Nízká kvalita cementu jim však vadila. Konzumenti kvůli rajonizaci odbytu ztratili možnost sami si vybrat, od jaké cementárny si cement koupí. Cement byl objednáván u hlavní prodejny, která ho dodávala z nejbližší továrny. Spotřebitel mohl sice podat stížnost na nedostatečnou kvalitu nebo se rozhodnout nechat si dodat cement ze vzdálenější továrny, v tom případě ale nesl část dopravních nákladů. Ve výsledku byl často závislý na tom, jaký cement mu syndikát dodá. Pokud žádal o jiný výrobek, zvýšily se mu náklady.³⁶¹

---

³⁵⁸ *Kartell-Rundschau*. 1904, roč. 2, s. 527.

³⁵⁹ *Poplatník: orgán volného sdružení poplatnictva*. Praha: Dobrovský, 1908, roč. 3, s. 2; *Národní listy*. 1903, roč. 48, č. 50, s. 5.

³⁶⁰ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 26-27.

³⁶¹ Tamtéž, s. 37-38.

Názory na činnost syndikátu nebyly ze strany spotřebitelů pouze negativní. Po zvýšení cen cementu v roce 1903 se část stavitelů a výrobců cementového zboží proti změnám sice ohradila, během kartelové ankety v roce 1912 se však konzumenti proti činnosti syndikátu ostřeji neohrazovali. Výsledkem šetření kartelové ankety bylo ze strany spotřebitelů pouze stanovisko, že je třeba zvýšit kvalitu dodávaného cementu. Cenové dohody syndikátu nebyly předmětem kritiky.

5.1.8 Rozpad syndikátu

Přestože ještě v roce 1908 cementárny neočekávaly velké komplikace při jednáních o prodloužení syndikátu³⁶², jeho činnost byla nakonec rokem 1910 ukončena. Neúspěch jednání byl způsoben několika okolnostmi. První problém spočíval, jak již bylo řečeno, ve velkém množství outsiderů a nadprodukcí ze strany kartelovaných továren. Do popředí se dostaly dvě otázky. Bylo těžké rozhodnout, zda má dojít k rovnoměrnému navýšení všech kontingentů a zda se má jednat s cementárnami stojícími mimo syndikát.³⁶³ Kartelované cementárny si kladly značné požadavky na rozšíření kontingentů. V případě outsiderů se zpočátku počítalo spíše s tím, že nebudou do syndikátu vpuštěni a bude proti nim veden cenový boj.³⁶⁴ Zkušenost s českými cementárnami z roku 1903 ale ukázala, že v takovém případě by Svaz nemohl dobře fungovat. Pokud by však došlo k přijetí všech nekartelovaných cementáren, očekávalo se, že by bylo třeba snížit kontingenty stávajících továren až o 50 %. Nadprodukce cementu se totiž v letech 1908-1909 zvýšila asi na 500 tisíc tun.³⁶⁵ Podobné vyhlídky se kartelovaným továrnám nezamlouvaly. Bez přijetí alespoň některých outsiderů ale prodloužení syndikátu nemohlo být uskutečněno.

Další problém představoval rostoucí vývoz německých cementáren do Předlitavska.³⁶⁶ V letech 1908-1909, kdy jednání o obnovení syndikátu probíhala, začal dovoz cementu prudce stoupat a vývoz naopak poklesl. Německé kartely čelily také problémům s outsidersy. V Německu v této době vzniklo mnoho nekartelovaných továren, které nebyly vázány žádnými dohodami s předlitavským cementářským syndikátem.³⁶⁷ V roce 1909 byla zrušena dohoda se slezským cementářským syndikátem z důvodu rostoucího vývozu nekartelovaných slezských cementáren³⁶⁸ a někdy kolem roku 1909 ukončil činnost Süddeutsche Zementverbande, s nímž měl předlitavský syndikát rovněž uzavřenu úmluvu³⁶⁹. Během roku 1910 se německé cementářské kartely začaly postupně rozpadat.³⁷⁰ Přestože v roce 1909 činil dovoz cementu do Předlitavska jen 54 000 tun, což se rovnalo přibližně 5,2 % předlitavské produkce, pro pohraniční cementárny, které byly členy Svazu,

³⁶² *Kartell-Rundschau*. 1908, roč. 6, s. 843- 844.

³⁶³ *Kartell-Rundschau*. 1909, roč. 7, s. 81- 82.

³⁶⁴ Tamtéž, s. 462- 463.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 568.

³⁶⁶ Podrobnosti viz čtvrtá kapitola této práce, Tabulka 14.

³⁶⁷ Tamtéž.

³⁶⁸ Tamtéž, s. 845.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 81.

³⁷⁰ *Cement, železo a beton*. 1910, roč. 3, s. 175.

se muselo jednat o obrovskou konkurenci. Vzhledem k přepravním nákladům se tak vývoz pravděpodobně soustředil především do oblastí nacházejících se blízko hranic. Syndikát už nedokázal ochránit pohraniční cementárny před zahraniční konkurencí a tyto cementárny pak ztrácely zájem na jeho případném prodloužení.

Kromě německých továren zvyšovaly vývoz do Předlitavska i zalitavské cementárny. Uherské továrny v předchozích letech investovaly do zvětšení výroby a jejího zefektivnění. Podobně jako předlitavské podniky se snažily držet krok s technologickými změnami v cementářském průmyslu a pořizovaly rotační pece. Přestože měly největší uherské cementárny, zaměřené na vývoz do Předlitavska, se syndikátem uzavřené dohody, jejich platnost vypršela v roce 1909 a k dalšímu prodloužení již nedošlo.³⁷¹

Posledním velký problém při jednáních o prodloužení syndikátu spočíval ve stanovisku Královodvorské cementárny v Čechách. Královodvorská cementárna do roku 1900 upevnila své postavení největší cementárny na území českých zemí. Kolem roku 1900 začínalo být patrné, že v cementářském průmyslu v budoucnu převáží její výrobek. Královodvorská cementárna se proto snažila na trh s portlandským cementem opakovaně proniknout.³⁷²

Nejdříve z iniciativy Niederösterreichische Escompte Gessellschaft proběhla v roce 1904 neúspěšná jednání s radotínskou cementárnou firmy Max Herget o převzetí podniku.³⁷³ V roce 1909 byla nakonec zakoupena cementárna Rodaun ve Waldmühle v Dolním Rakousku a bylo rozhodnuto o výstavbě nové cementárny na výrobu portlandského cementu v Králově dvoře. Královodvorská cementárna si od těchto kroků slibovala větší posílení vlastních pozic při jednání se syndikátem a zajištění odbytiště v Dolním Rakousku.³⁷⁴ Posílen těmito akcemi, rozhodl se Králův Dvůr přerušit se Svazem jednání³⁷⁵, a začal se připravovat na konkurenční boj³⁷⁶.

Dobové prameny zdůrazňovaly jako jeden z hlavních důvodů ukončení činnosti syndikátu boj Královodvorské cementárny s cementárnami Perlmoos, který byl zákulisním soubojem finančních ústavů Landesbank a Niederösterreichische Escompte Gessellschaft.³⁷⁷ Cementárna Perlmoos v posledních letech fungování syndikátu rozšiřovala své výrobní možnosti a skupovala cementárny v Tyrolech. Na konkurenční boj jako alternativu pokračování syndikátu se v souvislosti s tímto vývojem začaly připravovat i další cementárny.³⁷⁸

---

³⁷¹ *Kartell-Rundschau*. 1910, roč 8, s. 799- 801.

³⁷² SCHILLER, F. Kartely a trusty v Rakousku, s. 420- 421.

³⁷³ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren, Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 7, Zápisy ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1889- 1928. Správní rada z 2. 7. 1904.

³⁷⁴ Tamtéž, Správní rada z 8. 7. 1909.

³⁷⁵ Tamtéž.

³⁷⁶ *Kartell-Rundschau*. 1910, roč. 8, s. 584- 586.

³⁷⁷ Tamtéž.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 681- 682.

Některé továrny si byly vědomy nepříjemností, které se s ukončením činnosti syndikátu pojily. Například české cementárny v Podolí, Berouně a Radotíně jednaly už od roku 1908 o možné regionální kartelové dohodě týkající se pouze českých zemí.³⁷⁹ Ve složení Podolí, Beroun, Radotín a Bohosudov v roce 1909 uvažovaly o zřízení vlastní prodejny ihned po případném ukončení činnosti syndikátu.³⁸⁰ Nakonec byla v červenci roku 1910 skutečně podepsána smlouva mezi Radotínem, Podolím a Berounem o zřízení vlastní prodejní kanceláře.³⁸¹ V roce 1909 se začaly sdružovat i továrny na jihu Předlitavska. Vytvořily *Klub jihorakouských výrobců portlandského cementu*.³⁸² Během let 1908- 1909 se tedy některé cementárny začaly připravovat na to, že syndikát obnoven nebude.

Během jednání o prodloužení syndikátu se v roce 1909 poprvé objevila možnost vytvořit z hlavních prodejních kanceláří Svazu oficielně fungující instituci založením společnosti s ručením omezeným.³⁸³ K dohodě však nakonec nedošlo. Koncem června 1909 od jednání o prodloužení syndikátu odstoupily cementárny Perlmoos, Čížkovice a Golleschau. Králův dvůr se už dříve rozhodl postavit továrnu na portlandský cement a nepřistoupit na obnovení konvence, kterou se syndikátem podepsal v souvislosti s výrobou struskového cementu. Další jednání byla přerušena.

5.2 Hauptverkaufsstelle österreichischen Zement-Fabriken, Gessellschaft m.b.h. (Hlavní prodejna rakouských cementáren, s.r.o.)

5.2.1 Konkurenční boj v cementářském průmyslu v letech 1910- 1911

Podle kartelové smlouvy měl být *Verband der Österreichischen Portland-Cement-Fabriken* rozpuštěn koncem prosince roku 1910.³⁸⁴ Cenové dohody syndikátu však přestaly být účinné ještě před tímto datem. Začátkem roku 1910 začal nový cenový boj. Poté, co v roce 1909 snížil syndikát ceny, stálo 100 kg cementu 4,89 korun. Už roku 1910 ceny klesly na 3,98 korun.³⁸⁵ Ve srovnání s rokem 1908 došlo k propadu o téměř 25 %. Některé dobové zprávy v souvislosti s takto prudkým poklesem hovoří o tom, že ceny nedokázaly pokrýt výrobní náklady.³⁸⁶ Méně efektivní cementárny proto pokračovaly s výrobou jedině z obav před ztrátou zákazníků.

Tento vývoj byl způsoben převisem nabídky nad poptávkou, který se projevil už v posledních dvou letech fungování syndikátu. Podle dobových odhadů překračovaly v roce 1910 výrobní kapacity

³⁷⁹ SOA Praha-západ. Podolská cementárna Praha. Protokoly ze schůzí ředitelství 1908- 1915, Schůze ředitelství z 14. 11. 1908.

³⁸⁰ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k vyrábění vápna a cementu 1907- 1911, od r. 1909 Berounské akciové cementárny a vápenice, Správní rada z 15. 11. 1909.

³⁸¹ Tamtéž, Správní rada z 18. 7. 1910.

³⁸² *Chemické listy pro vědu a průmysl*. 1909, roč. 3, s. 451.

³⁸³ *Kartell-Rundschau*. 1909, roč. 7, s. 81- 82.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 687- 688.

³⁸⁵ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 56.

³⁸⁶ *Cement, železo a beton*. 1910, roč. 4, s. 133- 134.

cementáren poptávku až o 60%.³⁸⁷ Většina cementáren se snažila udržet si v nové situaci podíl na trhu. Jinak ale jednaly nové továrny, které zatím pevné pozice na trhu neměly. Ceny cementu klesaly nejvíce na jihu, kde došlo k založení velkého množství nových podniků a nejméně pak na severu.³⁸⁸

Předlitavské cementárny se po jednoročním konkurenčním boji vyčerpaly. Přestože se mnoho továren na období cenových bojů dlouho připravovalo, bankám stojícím v pozadí se tento vývoj příliš nezamlouval.³⁸⁹ Situace odpovídala Olsonovým tezím o selektivním povzbuzení. Bankám se propady zisku nelíbily. Tlačily proto na cementárny, aby došlo k obnovení dohod a ukončení cenových bojů.

5.2.2 Obnovená jednání

Jednání o vytvoření nového syndikátu začala už v roce 1910. Část cementářského průmyslu se snažila s cenovým bojem skoncovat. K obnově syndikátu nakonec došlo na základě vyjednávání tří předlitavských regionálních center. Prvním byly české země v čele s cementárnami v Králově Dvoře a Čížkovicích. Druhé centrum sestávalo z oblastí Moravy, Slezska a Haliče, kde docházelo k ostrému konkurenčnímu boji s německými cementárnami. Poslední regionální centrum sídlilo ve Vídni a sestávalo z rakouských cementáren v čele s Perlmoosem. K jednacímu stolu byly přizvány i dalmatské a uherské cementárny.³⁹⁰

Přes obnovený zájem o vytvoření nového syndikátu bylo patrné, že kvůli mnoha rozdílným požadavkům nebude možné vytvořit dohodu před začátkem roku 1911. Objevily se proto snahy stanovit alespoň minimální ceny cementu pro rok 1910 za účelem ukončení dumpingu.³⁹¹ Největší překážku v jednáních představovaly jižní cementárny, jejichž produkce nemohla v monarchii najít odbytu, aniž by došlo k výraznému snížení starých výrobních kontingentů.

Kromě vyčerpání předlitavského cementářského průmyslu cenovými boji byla jednání usnadněna i znovuvytvořením německých syndikátů v pohraničí.³⁹² Bylo tak možné obnovit dohody o omezení vzájemné konkurence. Ze zahraničních cementáren problém představovaly pouze uherské továrny. Neexistence cementářského kartelu v Zalitavsku zabraňovala kolektivním ujednáním uherského a předlitavského cementářského průmyslu, která by regulovala vzájemný dovoz a vývoz.³⁹³ Uhry znamenaly pro nově vznikající syndikát vážný problém, který se vyřešit nepodařilo.

Obnovení vyjednávání bylo značně usnadněno tím, že nedošlo k rozpuštění jednotlivých regionálních skupin. Například v Čechách byly k dohodám cementáren v Berouně, Radotíně a Podolí

---

³⁸⁷ *Kartell-Rundschau*. 1910, s. 799- 801.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 249.

³⁸⁹ Očekávalo se, že jednání začnou cementárny Golleschau, Perlmoos a Králův Dvůr, za kterými stály velké bankovní domy, více viz. *Kartell-Rundschau*. 1910, roč. 8, s. 584- 586.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 910- 911.

³⁹¹ Tamtéž, s. 1006.

³⁹² Tamtéž, s. 136.

³⁹³ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 17- 18.

přizvání v září 1910 Blaschczik a Hänsen, ředitelé podniků v Králově Dvoře a Čížkovicích.³⁹⁴ Během konce roku se zástupci všech těchto továren opakovaně scházeli. Největší problém české skupiny spočíval ve výrazném rozšíření výroby cementu ze strany Královské cementárny.³⁹⁵

V prosinci roku 1910 bylo patrné, že jednání o vytvoření nového syndikátu dospěla do bodu, kdy se nerozhodovalo o tom zda, ale v jaké podobě bude nová organizace vytvořena. Nebylo jisté, zda se přidají i dalmatské a uherské cementárny, případně za jakých podmínek se tak stane. Protokol o jednání předlitavských cementáren z 20. prosince 1910 hovoří o tom, že syndikát bude sestávat ze tří regionálních skupin. První měla být česká skupina, druhou vnitro rakouská a třetí pak severní, zahrnující oblasti Moravy, Slezska a Haliče.³⁹⁶ Vše nasvědčovalo tomu, že do syndikátu vstoupí celkem patnáct předlitavských cementáren.³⁹⁷

Nová kartelová smlouva počítala s několika důležitými změnami. Královská cementárna se měla stát plnohodnotným členem syndikátu. Skrze společnou prodejnu mělo být možné objednávat pouze portlandský cement. Prodej struskového cementu obstarávala továrna sama. Severní skupina si přála značnou míru nezávislosti. Moravsko-slezsko-haličským cementárnám se podařilo vyjednat, že jejich prodejna bude fungovat na základě samostatné společnosti s ručením omezeným, s čímž se pojily další ústupky v oblasti rozhodování o kontingentech. Jednotlivé skupiny měly mít značné pravomoci při stanovování cen cementu, rozhodnutí týkající se cenové politiky neměla náležet pouze Vídni. Pro vyřešení problému dalmatských cementáren se počítalo s poskytováním vývozních premií v podobě finančního odškodnění ze strany syndikátu.

Na jednání z 20. prosince navázaly dohody z 20. ledna 1911, týkající se cementárny v Čížkovicích.³⁹⁸ Čížkovice nebyly spokojeny s přiděleným kontingentem na výrobu a vývoz cementu.³⁹⁹ Situaci komplikovalo to, že byly vlastněny drážďanskou firmou a vyvážely cement do Německa. Protokol nám sice neposkytuje objasnění, v jakých bodech se Čížkovicím podařilo sjednat lepší podmínky. Víme však, že nakonec nepřistoupily k syndikátu jako plnohodnotný člen, ale uzavřely pouze konvenci. Pro Čížkovice tak sice platily povinnosti všech ostatních členů syndikátu, prodej cementu však mohl být obstaráván samostatně, bez účasti prodejny. K úpravě pravděpodobně došlo i v oblasti vývozních kvót na cement, o jejich celkové výši nejsme zpraveni.

---

³⁹⁴ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k vyrábění vápna a cementu 1907- 1911, od r. 1909 Berounské akciové cementárny a vápenice, Správní rada z 12. 9. 1910.

³⁹⁵ *Kartell-Rundschau*. 1911, roč. 9, s. 47.

³⁹⁶ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete, VII. Portlandzement*, s. 93-96.

³⁹⁷ Tamtéž, s. 96.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 97- 98.

³⁹⁹ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung: Zeitschrift für die Ziegel-, Tonwaren-, Kalk- und Zementindustrie*. Leitmeritz: Oesterreichischer Tonindustrie-Verein, 1911, roč. 30, s. 100.

Největší problém, se kterým se nově vznikající syndikát potýkal, byla otázka dalmatských cementáren. Záležitostí těchto továren se věnoval protokol z jednání předlitavských cementáren ze 7. února 1910.⁴⁰⁰ Došlo k vytvoření čtvrté, tzv. jižní skupiny, do které náležely dalmatské cementárny a další továrny z jižních oblastí Předlitavska. Zvláštní postavení v rámci této skupiny náleželo dalmatským továrnám, které se orientovaly hlavně exportně.

Syndikát musel pro dalmatské cementárny vytvořit takové podmínky, aby se jim vyplatilo cement prodávat v zahraničí a ne v Předlitavsku.⁴⁰¹ Západoevropské cementárny měly možnost přepravovat cement po moři levněji než předlitavské. Pro dalmatské továrny bylo proto velmi obtížné konkurovat na většině světových trzích.⁴⁰² Zboží úspěšně prodávaly pouze v Tripolisu, Egyptě, Indii, na Balkáně, v Rusku a v Jižní Americe.⁴⁰³ Syndikát proto předem počítal s tím, že dalmatské cementárny možná nebudou schopny v zahraničí prodat dostatečné množství cementu. Aby nedošlo k tomu, že začnou přebytečný cement nabízet v Předlitavsku, bylo třeba finančně podpořit vývoz. Z tohoto důvodu nebyly dalmatským cementárnám přiznány vývozní kvóty jako v případě exportně orientovaných továren Čížkovice, Golleschau a Szczakowa, ale došlo k vytvoření kontingentu na stejném základě, jako u dalších předlitavských cementáren. Jednalo se však o imaginární kontingent, který nebyl určený pro odbyt v Předlitavsku, ale výhradně pro vývoz. Pokud by dalmatské cementárny nedokázaly v zahraničí prodat dostatek cementu, syndikát jim poskytl odškodnění a případné ztráty tak nahradil. V praxi pak každoročně plynuly do Dalmácie značné částky, které snižovaly motivaci tamních továren nabízet výrobek v Rakousku.

Všechny zmíněné protokoly byly zahrnuty do kartelové smlouvy ze 7. dubna 1911.⁴⁰⁴ Syndikát byl obnoven pod názvem „*Hauptverkaufsstelle oesterr. Zement-fabriken, Gessellschaft m.b.h.*“ (Hlavní prodejna rakouských cementáren, s.r.o.).⁴⁰⁵ Jednalo se o společnost s ručením omezeným, jejíž hlavní prodejna sídlila opět ve Vídni. Syndikát sestával celkem ze dvaceti čtyř předlitavských cementáren⁴⁰⁶, během následujících let se přidaly další podniky. Pro velmi komplikovaná jednání a nejistou situaci na trhu s cementem se oproti Svazu z roku 1901 jednalo o mnohem méně centralizovanou organizaci. Během vyjednání muselo dojít k mnoha kompromisům, aby syndikát mohl být vytvořen.

---

⁴⁰⁰ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 99-102

⁴⁰¹ Kontingent se týkal čtyř dalmatských cementáren, a to továren *Spalato, Adriaportland, Gilardi & Bettiza* a *Gessellschaft m. b. h. „Cement“*, tamtéž, s. 99.

⁴⁰² Tamtéž, s. 25- 26.

⁴⁰³ *Kartell-Rundschau*. 1912, roč 10, s. 862; *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 26.

⁴⁰⁴ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 75.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 61.

⁴⁰⁶ Tamtéž, s. 61- 62.

Velké cementárny si nepřály vázat se na tak dlouhé období jako dříve ve Svazu.⁴⁰⁷ Syndikát byl proto ustanoven jen na dobu tří let. Po tomto časovém úseku mohlo dojít k jeho rozpuštění. Pokud se po uplynutí prvních tří let vždy do 1. července každého roku nerozhodlo, že dojde k ukončení činnosti syndikátu, měl být prodloužen vždy na jeden další rok. V každém případě však organizace měla ukončit svou činnost nejpozději v roce 1917.⁴⁰⁸ Kartelová smlouva tak v podstatě počítala s tím, že bude po roce 1913 docházet ke každoročním jednáním o prodloužení syndikátu. Cementárny si chtěly ponechat možnost kartel redefinovat.

Syndikát z roku 1911 působí dojmem narychlo sjednané organizace, která si kladla za cíl pouze krátkodobě řešit problémy, spojené s vyčerpávajícím cenovým bojem. Situace na trhu s cementem této interpretaci odpovídá. Během jednání se začaly objevovat zprávy, že opět dojde k brzkému založení nových cementáren.⁴⁰⁹ Samotná vyjednání o vzniku syndikátu totiž stimulovala zakladatelský ruch v cementářském průmyslu.⁴¹⁰ Jestliže podle Olsonovy teorie kolektivní akce znamená vytvoření kartelu zisk pro každý subjekt působící na trhu, investoři museli vnímat situaci jako výhodnou pro zakládání nových cementáren. Obnovení syndikátu slibovalo regulaci odbytu a zvýšení cen. Nové cementárny mohly v takovém prostředí očekávat jak vysoký zisk, tak ústupky od syndikátu, který se bude snažit zabránit, aby se z nich stali outsideři.

Továrny, které zakládaly nový syndikát, reagovaly na nejistou situaci na trhu začleněním článku o rozpuštění organizace přímo do kartelové smlouvy. Cementárny mohly ze syndikátu vystoupit, pokud by do 1. ledna 1913 došlo v Předlitavsku k založení nové továrny, jejíž roční produkce by čítala alespoň 30 tisíc tun cementu. Vystoupit bylo možné i v případě, že by došlo ke zvětšení produkčních kapacit stávajících outsiderů o stejné množství cementu. Rozhodnutí odejít ze syndikátu musely cementárny oznámit nejpozději do tří měsíců poté, co by došlo k případnému založení nové továrny.⁴¹¹ Přijetí tohoto bodu donutilo syndikát k tomu, aby začal ihned po svém vytvoření vyjednávat s nově zakládanými továrnami a nenechal je stát se outsidersy. Článek plnil roli zadních vrátek pro ty cementárny, které by s jeho činností nebyly spokojeny a chtěly vystoupit.

Základy nového syndikátu nebyly zdaleka tak pevné jako v případě dohod z roku 1901. Zprávy z tisku každoročně spekovaly o jeho blížícím se rozpadu. Přes krátké ukončení činnosti v roce 1913 však Hlavní prodejna nakonec existovala až do roku 1917.

---

⁴⁰⁷ *Kartell-Rundschau*. 1911, roč. 9, s. 245.

⁴⁰⁸ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 62.

⁴⁰⁹ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1911, roč. 30, s. 59.

⁴¹⁰ *Chemické listy pro vědu a průmysl*. 1911, roč. 5, s. 172.

⁴¹¹ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 73.

5.2.3 Organizace nového syndikátu

Nově založená organizace byla opět federativně organizovaným syndikátem se čtyřmi již nastíněnými regionálními centry. Centrála severní skupiny⁴¹² byla založena jako společnost s ručením omezeným pod názvem „*Verkaufsbureau mährisch-schlesisch-galizischer Zementfabriken, Gessellschaft m. b. h.*“ se sídlem ve Vídni. Dále byla vytvořena skupina česká⁴¹³, vnitrorakousko-alpská⁴¹⁴ a jižní⁴¹⁵. Syndikát nebyl tentokrát zaměřen pouze na výrobu portlandského cementu, dohoda se týkala i cementu struskového.⁴¹⁶

Cílem společnosti bylo zprostředkovat prodej zboží jednotlivým členům. Firma rovněž směla zakládat cementárny, případně se spolupodílet na jejich založení nebo kupovat pozemky, na kterých mělo dojít k vybudování nových továren.⁴¹⁷ Tento zvláštní bod nelze snadno interpretovat. Pravděpodobně se jednalo o prostředek, kterým mohl syndikát zabránit vstupu nových odvětví na trh. Potenciálně vhodných lokalit k založení cementárny totiž nebylo v Předlitavsku mnoho. Pokud by syndikát rychle skoupil potřebné pozemky, mohlo se podařit alespoň krátkodobě vyřadit konkurenci.

Řízením a správou syndikátu byly pověřeny čtyři orgány.⁴¹⁸ Ředitel společnosti měl na starosti běžné otázky týkající se řízení syndikátu. Ředitel byl volen správní radou. Činnost ředitele kontrolovala dozorčí rada sestávající z devíti až jedenácti členů. Z jejích členů byl volen jeden prezident, dva viceprezidenti a další dva úřadující členové, kteří dohromady tvořili exekutivní komisi. Každá skupina delegovala do dozorčí rady jednoho člena a dalších pět až sedm členů bylo volenou valnou hromadou. Dozorčí rada se scházela ve Vídni. Měla řadu výkonných pravomocí a k usnášení musela být vždy přítomna alespoň polovina členů. Třetím orgánem byla valná hromada, kterou pravidelně svolávala dozorčí rada na výzvu ředitele společnosti. Valná hromada potvrzovala všechna důležitá rozhodnutí. Aby mohla být usnášeníschopná, musela být přítomna alespoň polovina kapitálu společnosti⁴¹⁹. Konečně smírčí soud měl na starosti urovnávat spory mezi jednotlivými členy syndikátu.

Prodej probíhal až na výjimky výhradně skrze společné prodejny. Kontakt se zvláštními klienty byl za výjimečných podmínek umožněn, továrny ale musely dodržovat cenová ujednání a obchodní

---

⁴¹² Severní skupina sestávala ze čtyř cementáren a to Golleschau, Podgorze, Czczakowa a Maloměřice, tamtéž, s. 61.

⁴¹³ Cementárny v Podolí, Radotíně, Berouně, Králově dvoře. Čížkovice byly členem kartelu pouze v rámci konvence, tamtéž.

⁴¹⁴ Členové Královodvorská cementárna (továrna ve Waldmühle), Perlmoos (továrny v Kirchblichlu, Achau a Scheibmühlu), Gartenau u Salcburku, Kirchdorf a Vöcklabruck, tamtéž.

⁴¹⁵ Továrny Weissenegg, Eberstein, Lengenfeld, Trifailer, Perlmoos (továrny Ludendorf a Ehrenhaufel), Klagenfurt, Stein v Kraňsku, Spalato, Adriatico, Cement a Gilardi & Bettiza, tamtéž s. 61- 62.

⁴¹⁶ Tamtéž, s. 77.

⁴¹⁷ Tamtéž, s. 63.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 66- 71.

⁴¹⁹ Kapitál společnosti činil 1 190 940 korun (tamtéž, s. 63). Výše kmenového kapitálu odpovídala velikosti jednotlivých kontingentů. K jeho zvýšení proto mohlo dojít pouze navýšením kontingentů (tamtéž, s. 72).

podmínky syndikátu a nesměly tímto způsobem prodat více cementu než skrze prodejnu.⁴²⁰ Dodávky cementu musely odpovídat cementovým normám.⁴²¹ Pokud dodávky neodpovídaly, mohly továrny přijít o zbytek kontingentu.⁴²² Konzument si mohl vyžádat dodávky cementu od konkrétní továrny, platila však stejná pravidla jako v případě syndikátu z roku 1901.⁴²³

Velkou změnou oproti syndikátu z roku 1901 bylo to, že jednotlivé skupiny mohly samostatně navrhopvat ceny cementu. Pokud hlavní prodejna takto stanovené ceny odmítla, mohly se skupiny rozhodnout prodávat za vlastní ceny. Pokud by však byly vyšší, než jaké navrhla centrála ve Vídni, továrny by ztratily možnost čerpat odškodnění za dodávky pod kontingentem. Jedinou výjimkou byla severní skupina, která rozhodovala o prodeji cementu nezávisle skrze svou prodejnu. Zisk z prodeje se dělil v rámci jednotlivých skupin.⁴²⁴ Každá skupina měla přidělené oblasti, kde mohla cement prodávat.⁴²⁵ Pokud by odbyt cementu byl někde moc malý, ostatní skupiny byly povinny poskytnout pomoc při odběru. Pro všechny skupiny byly vytvořeny kontingenty, přičemž při dodávkách pod kontingent bylo v rámci skupiny možné požadovat odškodnění a při překročení kontingentu se naopak musely platit pokuty. Hlavní prodejna měla právo kontrolovat, zda cementárny dodržují podmínky kartelové smlouvy.⁴²⁶ Zakládání nových továren bylo omezeno několika podmínkami. Továrny směly založit nový podnik pouze na vzdálenost nejvýše 100 km od jejich stávající cementárny. Zároveň bylo zakázáno začít s výstavbou závodu blíže než 150 kilometrů od jiné továrny.⁴²⁷

Kartelová smlouva obsahovala ještě jeden velmi důležitý bod. Cementárny měly nárok na odškodnění, pokud by nedokázaly splnit kontingent zásahem „vyšší moci“⁴²⁸. Syndikát tímto opatřením vyjadřoval solidaritu některým svým členům v případě, že by vlivem přírodní nebo jiné katastrofy musely zastavit výrobu. Syndikát tak začal hrát roli pojišťovny pro své členy. S čím však syndikát nepočítal, byla možnost vypuknutí velkého válečného konfliktu. Za první světové války došlo vzhledem k posunům fronty k zastavení mnoha cementáren. V takové situaci pak nebylo v silách syndikátu odškodnění splácet.

---

⁴²⁰ Tamtéž, s. 79.

⁴²¹ Normy na základě požadavků Jednoty architektů a inženýrů. V praxi však stavitelé někdy požadovali až o 30% pevnější cement, cementárny proto tento výrobek na objednávku dodávaly. Zkoušky probíhaly prostřednictvím již zmíněné organizace Verein österreichischer Portlandzementfabrikanten, sídlící ve Vídni. Kvalitu cementu si tu nechávaly prověřovat jak kartelované cementárny, tak i outsideři. Jednalo o univerzální zkušební stanici cementu pro Předlitavsko. Více viz. tamtéž, s. 28- 29.

⁴²² Tamtéž, s. 82- 83.

⁴²³ Tamtéž, s. 84.

⁴²⁴ Tamtéž, s. 85.

⁴²⁵ Pro severní skupinu se jednalo o Moravu, Slezsko, Halič a Bukovinu. Česká skupina prodávala v Čechách, vnitrorakousko- alpská v Horním a Dolním Rakousku, Tyrolech a Salcburku a jižní skupina ve Štýrsku, Kraňsku, Krajíně, Gorici, Přímoří, Terstu, Istrii a Dalmácii. Více viz. tamtéž.

⁴²⁶ Tamtéž, s. 86- 88.

⁴²⁷ Tamtéž, s. 89.

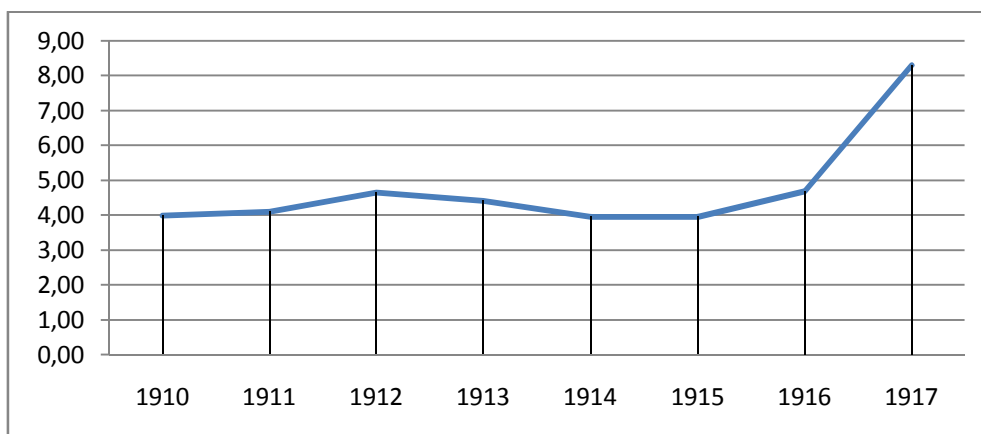
⁴²⁸ Překlad z originálu „höhere Gewalt“, tamtéž, s. 84.

Nový cementářský syndikát měl velmi podobné pole působnosti jako ten starý. Jednalo se o cenový, množstevní a rajonizační syndikát, který upravoval i výrobní podmínky. Hlavním rozdílem bylo založení hlavní prodejní kanceláře jako společnosti s ručením omezeným.

5.2.4 Fungování nového syndikátu před rokem 1913

Hlavní prodejna se potýkala už od svého založení se značnými problémy. První potíže začaly už koncem roku 1911. Moravské cementárny se rozhodly ze syndikátu vystoupit. Jejich produkce činila celkem 40 tisíc tun cementu ročně, zbývající továrny proto chtěly využít článku o odstoupení od kartelové smlouvy a syndikát do 1. listopadu 1911 hromadně opustit.⁴²⁹ Nespokojenost moravských cementáren byla způsobena špatným stavebním ruchem a nejistou politickou situací v předválečných letech. Cementárny si představovaly větší kontingenty, syndikát jim je ale nemohl zajistit. Považovaly za nevýhodné v organizaci nadále zůstat. Se situací nebyly spokojeny ani Čížkovice v Čechách.⁴³⁰

Graf 7. Předlitavské ceny cementu v letech 1910- 1917 v korunách

Zdroj: *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement*, s. 56.

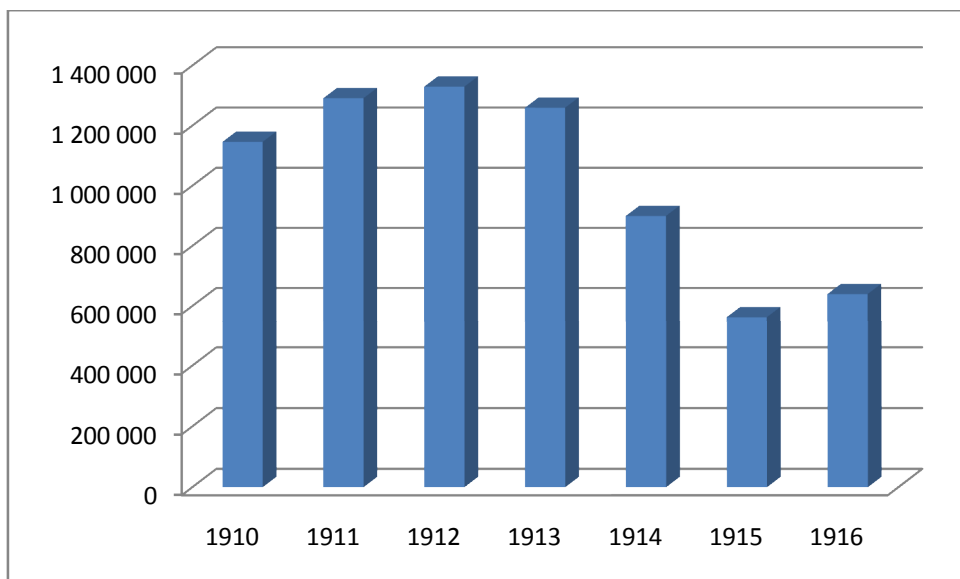
Syndikát ceny cementu v roce 1911 příliš nezvyšoval a i v dalších letech sledoval opatrnou cenovou politiku.⁴³¹ Oproti roku 1910 sice došlo k jejich mírnému růstu (Graf 7.), teprve v roce 1912 byly ale výrazněji navýšeny ze 4,10 korun na 4,65. Po tomto roce až do války měly ceny spíše klesající tendenci. Tento vývoj silně kontrastuje s politikou syndikátu v letech 1903-1908. Ukazuje se, že syndikát nedokázal dostatečně kontrolovat trh na to, aby prováděl efektivnější cenovou politiku. Stabilita organizace byla ohrožována existujícími outsidersy a nebezpečím vstupu nových hráčů na trh. V letech 1916- 1917 ceny rychle stouply vlivem válečné inflace.

⁴²⁹ *Kartell-Rundschau*. 1911, roč. 9, s. 409.

⁴³⁰ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1911, roč. 30, s. 305, 749.

⁴³¹ Tamtéž, s. 320.

Graf 8. Výroba portlandského cementu v Předlitavsku v letech 1910- 1916 v tunách

Zdroj: *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn.*

Cement začal kolem roku 1912 nacházet svůj odbyt nejen ve veřejném, ale nově i v soukromém stavebním ruchu.⁴³² V tomto období se totiž zvyšoval počet železobetonových konstrukcí⁴³³ a cement se uplatňoval také v průmyslu výroby umělého kamene⁴³⁴. Stavební ruch ale obecně zažíval v předválečném období útlum. Spotřeba cementu se v letech 1912-1915 snižovala (Graf 8.). Obnovený syndikát existoval v podmínkách snižující se spotřeby, čímž se zásadně odlišoval od Svazu z roku 1901. Zvyšování cen nebylo v těchto podmínkách snadno proveditelné. Teprve v roce 1916 došlo v souvislosti s válečnou konjunkturou k mírnému zvýšení výroby cementu.

Hlavní problém syndikátu spočíval ve velkém množství nově zakládaných cementáren. Už v roce 1911 byla v Haliči postavena cementárna Gorka⁴³⁵ a na Moravě pak cementárny ve Štamberku a Vítkovicích⁴³⁶. Kromě toho se plánovalo s výstavbou nových cementáren v Dalmácii a Uhrách.⁴³⁷ Syndikát začal s továrnami jednat. Maloměřická cementárna na Moravě kvůli outsiderům nakonec ze syndikátu vystoupila, prozatím s ním ale uzavřela alespoň konvenci. Továrna Gorka a Štrambersko-Vítkovické cementárny souhlasily v roce 1912 s tím, že se k syndikátu od začátku roku 1913 připojí.⁴³⁸ Problém s novými cementárnami ale nebyl úplně vyřešen. V roce 1913 měla jít do provozu nová cementárna v Dalmácii a firma *Hrůza & Rosenberg* koupila roku 1912 cementárnu v

⁴³² *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1912, roč. 31, s. 241.

⁴³³ *Kartell-Rundschau*. 1912, roč. 10, sv. 1, s. 585- 586.

⁴³⁴ Tamtéž, sv. 2, s. 862.

⁴³⁵ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1912, roč. 31, s. 749.

⁴³⁶ Cementárnu ve Štamberku založili bratři Gutmannové a vítkovickou továrnu pak firma Ad. Suess a spol. *Chemické listy pro vědu a průmysl*. 1911, roč. 5, s. 356.

⁴³⁷ *Kartell-Rundschau*. 1912, roč. 10, sv. 1, s. 585- 586.

⁴³⁸ Tamtéž, sv. 2, s. 1223- 1224.

Bohosudově⁴³⁹, která byla rok předtím postavena mimo provoz⁴⁴⁰. Majitel firmy Oldřich Rosenberg, vlastníci i továrnu na struskový cement v Hodolanech u Olomouce, založenou v roce 1906, se syndikátu neúčastnil.⁴⁴¹ Bohosudovská cementárna byla v této době výrazně zmodernizována.⁴⁴²

Nepříznivě se vyvíjela i situace v pohraničí. V Uhrách probíhal rozsáhlý koncentrační proces. Cementárna Beocsin u Budapešti koupila v roce 1912 továrnu v Ladcích, jedinou cementárnu na území Horních Uher, dnešního Slovenska.⁴⁴³ Ve stejném roce pak převzala ještě továrny Selyper a Vulkan-Zementfabrik.⁴⁴⁴ Podle zpráv z roku 1912 se cementárna Beocsin podařilo koncentrovat přes 70 % uherské výroby cementu.⁴⁴⁵ Problémy znamenal také rozpad polsko-ruského cementářského kartelu v roce 1912. Tento kartel měl s předlitavským syndikátem vzájemné dohody, takže panovaly obavy, že vývoz do Předlitavska bude narůstat.⁴⁴⁶

Přes všechny tyto obtíže nebyl syndikát zrušen a dohody pokračovaly až do roku 1913.⁴⁴⁷ Královodvorská cementárna se sice domnívala, že se v monarchii v roce 1912 zvýšil odbyt natolik, že by bylo možné sáhnout k výraznějšímu zvýšení cen, než jaké uplatnil syndikát, centrála ve Vídni ale byla toho názoru, že by se nejednalo o správné rozhodnutí.⁴⁴⁸ Množství outsiderů by mohlo zvýšených cen využít k podbízení.

V roce 1913 se ke stávajícím potížím syndikátu přidal ještě klesající odbyt cementu. Rovněž vývozní možnosti cementářského průmyslu se začaly zhoršovat. V Jižní Americe se zdražila přeprava cementu a vývoz do této oblasti ustal.⁴⁴⁹ Balkánskými válkami pak byl omezen vývoz do Levanty.⁴⁵⁰ V roce 1911, kdy byly plně uvedeny do provozu nové dalmatské cementárny, vývoz cementu z monarchie prudce stoupl. Dosáhl téměř trojnásobku hodnoty z roku 1909. V letech 1912- 1913 ale zaznamenal pokles.⁴⁵¹ V jižní skupině bylo velkým problémem také založení nové dalmatské cementárny Dalmatia v roce 1913, která se nechtěla k syndikátu přidat.⁴⁵²

Všechny nastíněné problémy vedly v roce 1913 k rozpadu syndikátu. Nespokojenost se situací se nakonec projevila především u českých cementáren. Na schůzce české skupiny, konající se 12. dubna 1913 ve Vídni, se továrny rozhodly organizaci opustit. České podniky nebyly spokojeny

---

⁴³⁹ Tamtéž.

⁴⁴⁰ *Chemické listy pro vědu a průmysl*. 1911, roč. 5, s. 125.

⁴⁴¹ KALLAUNER, O. Oldřich Rosenberg. *Stavivo*. 1924, roč. 5, s. 13- 14.

⁴⁴² *Chemické listy pro vědu a průmysl*. 1913, roč. 6, s. 43.

⁴⁴³ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1912, roč. 31, s. 64.

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 302.

⁴⁴⁵ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement* s. 30- 31.

⁴⁴⁶ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1912, roč. 31, s. 317.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 567.

⁴⁴⁸ *Kartell-Rundschau*. 1912, roč. 10, sv. 2, s. 1223- 1224.

⁴⁴⁹ Tamtéž, s. 236.

⁴⁵⁰ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1912, roč. 31, s. 784- 785.

⁴⁵¹ Podrobnosti viz. čtvrtá kapitola této práce, Tabulka 14.

⁴⁵² *Kartell-Rundschau*. 1913, roč. 11, s. 1038- 1039.

s kontingenty a nevyhovovala jim ani cenová politika syndikátu.⁴⁵³ Ředitel Královské cementárny Blaschczik si stěžoval na chybné stanovení cen severní skupiny a obával se, jaká situace na trhu s cementem vznikne po uvedení cementárny Dalmatia do provozu. Počínaje rokem 1913 umožňovala kartelová smlouva vystoupení ze syndikátu bez udání důvodů, pokud tak bude učiněno před 1. červencem. V takovém případě by nedošlo k prodloužení syndikátu na rok 1914. Tohoto článku české cementárny využily a syndikát byl ukončen.⁴⁵⁴

Nespokojené nebyly pouze české cementárny. Průměrné ceny v Předlitavsku klesly mezi lety 1912 a 1913 o 25 haléřů. Po příkladu českých cementáren začali i další členové syndikátu požadovat vyšší kontingenty. Některé cementárny si přály zvýšení výroby až o 80 %.⁴⁵⁵ Hlavní prodejna však kontingenty mohla jen těžko navýšit v situaci, kdy klesal odbyt. Nalézt kompromis po vystoupení českých cementáren se nepodařilo. Syndikát byl dočasně rozpuštěn.

5.2.5 Obnovení syndikátu a jeho působení za první světové války

Rozhodnutí o ukončení činnosti syndikátu bylo unáhlené. Cementárny chtěly pouze vyšší kontingenty, nepřály si návrat cenových válek do odvětví. Brzy proto začala nová jednání a v říjnu 1913 bylo dohodnuto, že syndikát nakonec bude přeci jen v roce 1914 pokračovat.

Nový syndikát měl trvat do konce roku 1917, přičemž ale bylo možné ukončit ho už 1. lednem 1915.⁴⁵⁶ Celková výše kontingentů se zvětšila z 1, 2 milionů tun cementu na 1, 8 milionů.⁴⁵⁷ Jednalo se o padesátiprocentní navýšení kontingentu. Přitom spotřeba cementu v Předlitavsku činila v roce 1913 1 260 tisíc tun cementu a roku 1914 pouhých 900 tisíc tun. Množstevní dohody syndikátu nemohly v takové situaci fungovat. Obrovské navýšení kontingentů zabraňovalo kontrolovat produkci. Syndikát mohl doufat pouze v to, že se mu podaří šikovnými opatřeními zabránit velkým cenovým propadům, které se daly vzhledem k nízké poptávce a vysoké nabídce očekávat. Ve všech regionálních skupinách se nacházeli outsideři, s nimiž bylo třeba se vypořádat.⁴⁵⁸ Syndikátu činil problém rovněž zalitavský cementářský průmysl. Především nově založená uherská cementárna Totis společnosti *Ungarische allgemeine Kohlenbergbau-Aktiengesellschaft* začala nabízet cement ve Vídni, Dolním a Horním Rakousku, na Moravě a v Čechách.⁴⁵⁹

⁴⁵³ SOA Praha-západ. Podolská cementárna Praha. Protokoly ze schůzí ředitelství 1908- 1915, Schůze ředitelství z 9. 5. 1913.

⁴⁵⁴ Tamtéž.

⁴⁵⁵ *Kartell-Rundschau*. 1913, roč. 11, s. 782.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 943.

⁴⁵⁷ Tamtéž.

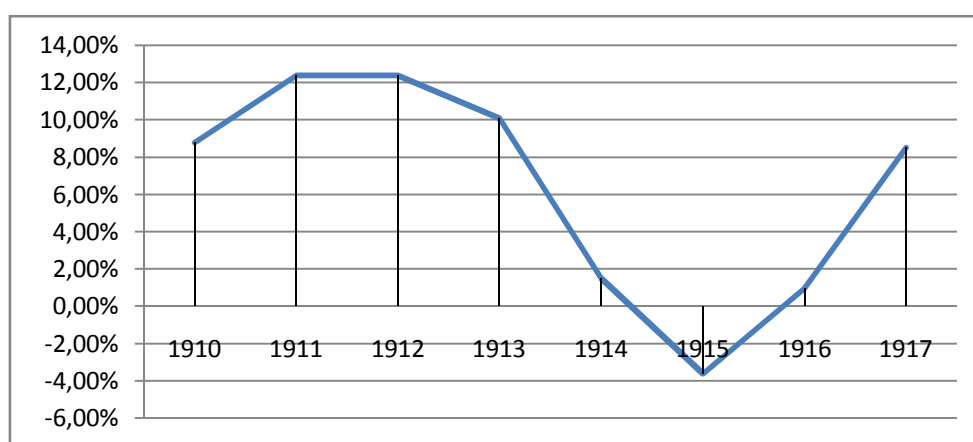
⁴⁵⁸ Kartelu se neúčastnila jedna cementárna v Čechách, jedna na Moravě (pravděpodobně se jednalo o továrny v Bohosudově a Hodolanech), jedna v Tyrolsku a jedna na jihu Předlitavska. V Dalmácii se rovněž neúčastnila cementárna Dalmatia. Více viz. *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*, 1913, roč. 32, s. 596- 597.

⁴⁵⁹ SOA Praha-západ. Podolská cementárna Praha. Protokoly ze schůzí ředitelství 1908- 1915, Schůze ředitelství z 3. 3. 1915.

Reakcí na tuto situaci bylo výrazné snížení cen pro rok 1914.⁴⁶⁰ Došlo k poklesu ze 4,40 korun za 100 kg portlandského cementu na 3,95.⁴⁶¹ Jednalo se o vůbec nejnižší ceny tohoto zboží v předlitavské historii. Pouze během cenových válek v roce 1910 se ceny přiblížily tomuto číslu. Opatření syndikátu však odpovídalo situaci na trhu s cementem. Rozhodnutí počítalo se snižující se poptávkou a konkurencí ze strany továren stojících mimo syndikát. V souvislosti s touto cenovou politikou tedy můžeme o cementářském syndikátu hovořit jako o sanačním kartelu. Outsideri se dostali do finančně velmi tísnivé situace.⁴⁶² Politiku syndikátu ale nesly špatně i kartelované cementárny. Nízké ceny proto nebylo možné udržovat dlouhodobě.

Graf 9. Poměr zisku k akciovému kapitálu v cementářském průmyslu v letech 1910- 1917

Zdroj: *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn.*

V roce 1915 syndikát ceny cementu nezvyšoval. Cementářský průmysl se ocitl ve složité situaci. Pokud se podíváme na poměr zisku k akciovému kapitálu předlitavských akciových společností vyrábějících cement (Graf 9.), vidíme, že zisky cementáren klesaly už od roku 1913, kdy klesala spotřeba. Snížení cen cementu a válka znamenaly prudký propad pro celé odvětví. V roce 1915 končily téměř všechny cementárny svou bilanci ztrátou. Kromě nízkých cen se na této situaci podílel i útlum stavební činnosti, mobilizace a nedostatek vagonů na přepravu cementu.⁴⁶³

Roku 1916 došlo vlivem válečné inflace ke zvýšení cen za 100 kg cementu na 4 koruny a 68 haléřů. Ceny dosáhly přibližně stejné výše, jako v roce 1912. Odbyt cementu se také začal postupně zlepšovat.⁴⁶⁴ Cement byl používán na vojenské účely a podle dobových zpráv došlo i k jistému oživení stavebního ruchu.⁴⁶⁵ Cementářský průmysl proto od roku 1916 zažíval mírnou válečnou konjunkturu,

⁴⁶⁰ KALLAUNER, O. Oldřich Rosenberg. *Stavivo*. 1924, roč. 5, s. 14.

⁴⁶¹ *Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement* s. 56.

⁴⁶² KALLAUNER, O. Oldřich Rosenberg. *Stavivo*. 1924, roč. 5, s. 14.

⁴⁶³ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1915, roč. 34, s. 283.

⁴⁶⁴ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1916, roč. 35, s. 161.

⁴⁶⁵ Tamtéž, 1915, s. 260.

kteřá umožnila zvýšení cen. Zisky některých cementáren se začaly zvyšovat, předválečným letům 1911- 1912 se však vyrovnat nedokázaly.

Kromě klesajícího odbytu se během války musel syndikát vypořádat s komplikacemi v podobě zastavení provozu cementáren nacházejících se blízko fronty. Paragraf kartelové smlouvy o odškodnění cementáren v případě zásahu vyšší moci téměř způsobil ukončení činnosti Hlavní prodejny. Válečnou situací byly zasaženy haličské a slezské cementárny, které tvořily přibližně 30 % kontingentu.⁴⁶⁶ Odškodnit všechny cementárny nebylo možné. Konkurence outsiderů se v situaci nízkého odbytu zvětšovala a dvě třetiny všech kartelovaných cementáren uvažovaly o rozpuštění organizace.⁴⁶⁷

Situaci řešila jednání ve Vídni v březnu roku 1915. Nalézt kompromis se pokoušely především továrny Kirchdorf, Langenfeld a Perlmoos. Některé cementárny se snažily válečnou situaci zahrnout pod paragraf o vyšší moci, jiné tvrdily, že se při sepisování smlouvy nepamatovalo na situaci, kdy by nebylo možné vyrábět, prodávat a zároveň by došlo ke snížení spotřeby.⁴⁶⁸ Stávající kontingenty situaci v žádném případě neodpovídaly a politika syndikátu nebyla dost pružná na to, aby dokázala rychle vyjednat odpovídající kontingenty. Právníci tvrdili, že cementárny na odškodnění nárok mají.⁴⁶⁹ Jednání z 26. a 27. března 1915 paragraf o zásahu vyšší moci nakonec pozměnila. Náhrada cementárnám za dodávky pod kontingent byla původně dvojí. Pokud cementárna prodávala více než 10 % pod kontingentem, náhrada činila 35 % průměrné ceny cementu. V ostatních případech pouze 25 % průměrné ceny. Došlo ke kompromisnímu snížení všech náhrad nehledě na to na 20 %. Toto opatření mělo trvat až do doby tří měsíců po případném uzavření míru.⁴⁷⁰ Na valné hromadě z 24. února 1917 se ještě hlasovalo o úplném zrušení odškodnění za dodávky cementu pod kontingent.⁴⁷¹ Návrh nakonec neprošel, syndikát se tak i přes komplikovanou situaci během první světové války podařilo udržet až do konce roku 1917.

5.2.6 Ukončení činnosti kartelu a vznik cementářského svazu

Dobové zprávy hovoří k roku 1917 o zhoršujících se poměrech cementářského průmyslu.⁴⁷² Továrny v Berouně a Králově dvoře prodaly podstatně méně cementu než v roce 1916. Válečná konjunktura v cementářském průmyslu skončila. Přesto ziskovost cementáren v roce 1917 na první pohled stoupala. Důvodem byly zvyšující se ceny. Už v lednu 1917 se cena zvýšila o 1 korunu na 100

⁴⁶⁶ *Kartell-Rundschau*. 1915, roč. 13, s. 136- 137.

⁴⁶⁷ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1915, roč. 34, s. 80.

⁴⁶⁸ SOA Praha-západ. Podolská cementárna Praha. Protokoly ze schůzí ředitelství 1908- 1915, Schůze ředitelství z 3. 3. 1915.

⁴⁶⁹ Tamtéž.

⁴⁷⁰ Tamtéž, Schůze ředitelství z 29. 3. 1915.

⁴⁷¹ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Berounských akciových cementáren a vápenic 1916- 1921, Správní rada z 26. 2. 1917.

⁴⁷² *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1917, roč. 36, s. 20, 129.

kg cementu⁴⁷³ a v červenci pak ještě o dalších 80 haléřů⁴⁷⁴. Od 31. července 1917 pak vyhlásila *Die k. Zentral Preisprüfungskommission* úřední ceny cementu. Za 100 kg cementu se od tohoto data zaplatilo 8 korun a 30 haléřů.⁴⁷⁵ V roce 1918 následně došlo ke zvýšení cen portlandského cementu na 13 korun.⁴⁷⁶ Vysvětlením pro takto vysoké zvyšování cen byla stoupající inflace v habsburské monarchii.⁴⁷⁷

Úřední stanovení cen cementu bylo první předzvěstí státních zásahů do cementářského průmyslu. V habsburské monarchii vznikla za první světové války rozsáhlá síť válečných hospodářských institucí, mezi které se počítaly i válečné hospodářské svazy. Vzhledem k úloze, kterou tyto svazy vykonávaly, se o nich dá v podstatě hovořit jako o nucených kartelech. V jednotlivých průmyslových odvětvích se jich vytvořilo celkem třicet čtyři.⁴⁷⁸ Jednalo se i o případ cementářského průmyslu.

Proti prodloužení syndikátu i na rok 1918 se postavila především Královská cementárna.⁴⁷⁹ Válka nevytvářela v cementářském průmyslu stabilní prostředí a Hlavní prodejna nedokázala na neustále změny reagovat tak, aby byly jednotlivé továrny spokojeny. Jednání cementáren, které v roce 1917 musely pro nedostatek uhlí zastavit produkci, nakonec ukončil vznik válečného svazu v cementářském průmyslu.⁴⁸⁰ *Wirtschaftsverbandes der Zementindustrie* (*Hospodářský svaz cementový*) vstoupil v platnost 29. prosince 1917.⁴⁸¹

Svaz v situaci fungování válečného hospodářství učinil fungování syndikátu zbytečným.⁴⁸² Výhradním rozhodováním o poskytnutí vagonů na dopravu cementu reguloval odbyt a stanovením úředních cen byly zrušeny cenové dohody syndikátu. Svaz chtěl od cementáren informace o veškeré výrobě cementu a dbal i na dodržování cementových norem z roku 1907, které vytvořila *Österreichischen Ingenieur- und Architektenvereins*. Nedodržení požadavků svazu mohlo vést k pokutě ve výši až 20 tisíc korun nebo šestiměsíčnímu vězení.

Přestože začal svaz v roce 1918 fungovat, cementárny se i nadále připravovaly na případné poválečné pokračování cementářského syndikátu. Továrny navázaly na jednání z roku 1917⁴⁸³.

---

⁴⁷³ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Berounských akciových cementáren a vápenic 1916- 1921, Správní rada z 2. 1. 1917.

⁴⁷⁴ Tamtéž, Správní rada z 30. 7. 1917.

⁴⁷⁵ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1917, roč. 36, s. 134.

⁴⁷⁶ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1918, roč. 37, s. 120.

⁴⁷⁷ *Chemické listy pro vědu a průmysl*. 1918, roč. 12, s. 36.

⁴⁷⁸ JAKUBEC, I. a Z. JINDRA. *Dějiny hospodářství českých zemí*, s. 401.

⁴⁷⁹ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Berounských akciových cementáren a vápenic 1916- 1921, Správní rada z 23. 4. 1917.

⁴⁸⁰ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1917, roč. 36, s. 215- 216.

⁴⁸¹ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Berounských akciových cementáren a vápenic 1916- 1921, Správní rada ze 7. 1. 1918.

⁴⁸² Více viz. stanovы svazu, *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1918, roč. 37, s. 48- 49.

⁴⁸³ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Berounských akciových cementáren a vápenic 1916- 1921, Správní rada z 19. 11. 1917.

Předpokládalo se, že by nová organizace měla být vytvořena na období pěti let.⁴⁸⁴ Cementárny si uvědomovaly, že vytvoření hospodářského svazu v podstatě znamenalo zrušení volného trhu. Nový syndikát proto mohl vzniknout teprve po zrušení hospodářského svazu. Očekávalo se však, že svaz přetrvá po určitou dobu i v mírovém období.⁴⁸⁵ Jednání proto v roce 1918 postupovala jen pomalu. Haličské továrny si přály pouze dvouletou účast, zatímco ostatní cementárny považovaly dvouletý syndikát za zbytečný.⁴⁸⁶ Spolupráce cementářského průmyslu probíhala především na základě regionálních skupin. Severní skupina dokonce dojednala vytvoření samostatného syndikátu na základě společnosti s.r.o.⁴⁸⁷ Nový syndikát ale nakonec nevznikl. Příčinou byla nejasná budoucnost habsburské monarchie. Jednání ztroskotala v dubnu 1918. České továrny účast na novém syndikátu úplně odmítly a dalmatské cementárny také nechtěly v jednáních pokračovat. Haličské podniky zase byly opatrné jakkoliv se zavázat proti cementárnám nacházejícím se na historickém území polského státu. Pouze alpské a moravské továrny si přály vznik nové organizace.⁴⁸⁸ Spolu s rozpadem jednotného trhu habsburské monarchie ale ztroskotaly i poslední vyhlídky na utvoření nového předlitavského syndikátu.

5.3 Posouzení úlohy cementářských syndikátů v předlitavském hospodářství

V předlitavském cementářském průmyslu se vytvořily celkem dva syndikáty, vždy s celostátní působností. V roce 1901 vznikl *Verband der österreichischen Portland-Cement-Fabriken*, který ukončil činnost roku 1910. Hned v následujícím roce se vytvořil syndikát s názvem *Hauptverkaufsstelle österreichischen Zement-Fabriken, Gessellschaft m.b.h.* Obě organizace sestávaly z několika regionálních skupin. Každá skupina byla řízena z regionálního centra, které sloužilo i jako místní prodejna. Tyto skupiny se federativně spojovaly v celostátní syndikát, centrálně řízený z Vídně. Fungování syndikátu pouze na základě regionálních dohod se ukázalo nemožným, jednotlivá centra se navzájem překrývala a konkurovala si. Oba syndikáty v sobě zahrnovaly cenové, množství a rajonové dohody a obsahovaly i ujednání o obchodních podmínkách.

Při posuzování úlohy, kterou tyto syndikáty hrály v předlitavském hospodářství, je třeba brát ohled na řadu faktorů. Podle Resche je obecně možné odlišit několik možných pozitivních a negativních důsledků vlivu kartelů na fungování konkrétního odvětví.⁴⁸⁹ Mezi pozitiva lze zařadit zvýšení efektivity skrze organizaci, ušetření v oblasti transakčních nákladů a možný vliv na výzkum a rozvoj odvětví. Negativní důsledky pak spočívají jak v přerozdělování na úkor spotřebitele a

---

⁴⁸⁴ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1918, roč. 37, s. 38.

⁴⁸⁵ *Chemické listy pro vědu a průmysl*. 1918, roč 12, s. 36.

⁴⁸⁶ *Österreichische Tonindustrie-Zeitung*. 1918, roč. 37, s. 57.

⁴⁸⁷ Tamtéž, s. 114.

⁴⁸⁸ *Kartell-Rundschau*. 1918, roč. 16, s. 114.

⁴⁸⁹ RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 283- 289.

nákladech mrtvé váhy⁴⁹⁰, tak ve ztrátě blahobytu v důsledku nákladů na strategické chování. Nutné je zamyslet se také nad tím, zda kartely plnily úlohu protikrizového nástroje.

Negativní důsledky cementářských syndikátů spočívající v nákladech mrtvé váhy přesně určit nelze. Pod pojmem ztráta blahobytu v důsledku nákladů na strategické chování jsou myšleny obchodní strategie, které kartely uplatňovaly za účelem zamezení vstupu nových subjektů na trh nebo další opáření, jež sloužila k posílení tržní síly kartelu. Tyto strategie měly často negativní efekt na rozvoj celého odvětví. Praxe ukázala, že zabránit vstupu nových subjektů do odvětví bylo vzhledem k rozpínajícímu se trhu s cementem pro předlitavské cementářské syndikáty nemožné. Největším negativním důsledkem působení cementářských syndikátů v Předlitavsku proto bylo udržování vysokých cen, což zvyšovalo zisky a přispívalo tak k nadměrnému přísunu investic do odvětví. Vysoké ceny vedle toho vedly ke zdražování staveb a mohly tak brzdit stavitelství.

Ke zvýšení efektivity skrze organizaci v cementářském průmyslu nedošlo. Syndikáty z let 1901 a 1911 koncentraci v odvětví spíše zpomalily. Stanovily pevné ceny a kontingenty. Ukončily konkurenční boj a umožnily tak malým cementárnám i nadále působit na trhu. V porovnání se Zalitavskem, kde cementářské kartely nevznikaly, došlo k mnohem menšímu soustředění průmyslu do rukou největších cementáren. Existenci cementářských syndikátů lze vnímat jako dočasné průměří v odvětví, dobu příprav na nový konkurenční boj.

Dohody o rajonizaci a společném prodeji cementu umožňovaly v cementářském průmyslu značné úspory na transakčních nákladech. Obchod s cementem byl soustředěn do společné prodejny, čímž došlo ke snížení nákladů na reklamu a prodej zboží. Rajonizací došlo ke zmenšení přepravních nákladů. Nevýhodou bylo to, že spotřebitel přicházel o možnost vybrat si cement od konkrétní továrny, aniž by došlo ke zvýšení ceny. Syndikát z roku 1911 plnil rovněž úlohu pojišťovny. Články o vyšší moci zajišťovaly členům syndikátu náhrady kontingentu v případě, že by bez jejich vlastní viny načas došlo k omezení produkce v továrně.

Posouzení vlivu cementářských syndikátů na technologický rozvoj je složité. Syndikáty samotné nebyly nástrojem technologického transferu. Cementářský průmysl není odvětvím, ve kterém by docházelo k častým technologickým proměnám. Projevila se zde však schumpeterovská teze. Cementářské syndikáty dokázaly zabránit cenovým válkám, zastavit konkurenci a poskytnout cementárnám čas na modernizaci. Motivaci k inovacím a zefektivňování výroby vytvářela časově omezená platnost syndikátních smluv. Dříve nebo později se počítalo buď s návratem konkurence do odvětví, nebo otevřením jednání o prodloužení syndikátu. Cementárny se na tuto chvíli připravovaly a modernizovaly výrobu.

Resch obecně rozlišuje čtyři fáze kartelizace předlitavského průmyslu. Kartely se vytváří době začínajícího hospodářského vzestupu, následně se rozpadají spolu se začátkem recese, poté probíhají

---

⁴⁹⁰ Náklady plynoucí z neefektivnosti monopolu.

cenové války, která vede k eliminaci slabších hráčů, a nakonec v sedle hospodářského cyklu dochází k obnově kartelů. V parafrázi Kleinwächterova slavného výroku pak Resch kartely nazývá „*děťmi ustupující nouze*“.⁴⁹¹

Kartelizace předlitavského cementářského průmyslu probíhala s mírnými odchylkami. Syndikát z roku 1901 se vytvořil v době, kdy hospodářský cyklus v cementářském průmyslu dosáhl sedla. S nastupující expanzí se upevnil a rozšířil svou působnost na celé Předlitavsko. Stabilně fungoval až do roku 1908, kdy začalo být patrné, že do odvětví proudí moc investic a nadprodukce dosahuje přes 50 % výroby. Syndikát měl ukončit činnost koncem roku 1910, na přelomu let 1909/1910 však množstevní a cenové dohody přestaly fungovat. V odvětví propukla krize, jejíž průběh se projevil cenovými válkami a klesající mírou zisku. Spotřeba cementu však nadále rostla.

Nový syndikát byl dojednán koncem roku 1910, v době, kdy cementářský průmysl opět dosáhl sedla. Neměl dlouhého trvání. Nadprodukce přetrvávala, v letech 1911-1912 do odvětví vstupovaly nové subjekty a syndikát měl problémy s outsidersy. Když k tomu začala v roce 1913 klesat spotřeba cementu, rozpadl se. Téměř ihned ale došlo k jeho obnovení. V letech 1913- 1915 se odvětví ocitlo v hluboké krizi, syndikát však přetrval až do roku 1915 a udržoval pevné ceny. Cementárny byly příliš vyčerpány na pokračování bojů, v syndikátu proto setrvaly.

Všechny předlitavské syndikáty vznikly jako reakce na krize v odvětví. Cementárny na začátku hospodářské krize vždy sledovaly strategii zvýšení podílu na trhu skrze cenové války, projevující se dumpingem. Konkurenční boj na geograficky úzce ohraničených trzích s cementem je však pro všechny strany velmi vyčerpávající.⁴⁹² Jakmile odvětví dosáhne spodního bodu obratu, vzniká kartel. Předlitavské syndikáty byly obdobím příměří, načerpávání sil na nové boje. V době začínající hospodářské krize v odvětví se až na syndikát z roku 1913 vždy rozpadly. Předlitavské cementářské syndikáty je tedy skutečně možné nazvat děťmi nouze, v nouzi však nedokázaly dlouhodobě působit.

---

⁴⁹¹ RESCH, A. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg*, s. 283.

⁴⁹² Více viz. čtvrtá kapitola této práce, část 4.5 Konkurence nebo dohoda na trhu s cementem před rokem 1918.

6. Struktura trhu s cementem a kartelové zákonodárství po roce 1918

6.1 Prvorepublikové kartelové zákonodárství

Nově vzniklá československá republika navázala na starý rakousko-uherský právní systém. V prvních letech fungování samostatného státu byl základem právní úpravy fungování kartelů stále koaliční zákon z roku 1870. Kartelové právo se však postupně vyvíjelo a v dalších letech došlo k přijetí nových právních norem.⁴⁹³

Paragraf 114 československé ústavy umožňoval spolčovací právo na ochranu zaměstnaneckých a hospodářských zájmů, čímž v podstatě legalizoval existenci kartelů.⁴⁹⁴ Prvorepublikové právní normy týkající se kartelů ale byly složitější. Stále platný rakousko-uherský koaliční zákon vystupoval přímo proti nim a vládní nařízení z 3. září 1920 o zásobování obyvatelstva mohlo sloužit jako nástroj protikartelového boje. Umožňovalo příslušným ministerstvům stanovit maximální ceny zboží nebo tuto pravomoc delegovat na politické úřady.⁴⁹⁵ Přestože se jednalo o zákon vytvořený pro potřeby zmatené poválečné situace, byl používán i v pozdější době.⁴⁹⁶ Československo si tak kombinací koaličního zákona a vládního nařízení o zásobování vybudovalo případné podklady pro zásahy proti kartelům.

První republika začala poprvé plánovat vydání vlastního kartelového zákona v roce 1925. Zákon měl být vypracován na základě zkušeností s předlitavskými osnovami z let 1897, 1912 a německého kartelového zákona, vydaného v roce 1923.⁴⁹⁷ Právní úprava kartelů, připravená ministerstvem zásobování, nakonec přijata nebyla, vyvolala však živou celospolečenskou diskuzi. Zajímavé názory je možné najít například na stránkách časopisu národních socialistů České slovo. Autoři zde stavěli na přední místo boj s výstřelky kartelů. Registrace kartelů a zřízení kartelového rejstříku by podle nich umožnila dohlížet na to, zda vznikají za účelem ekonomizace výroby, nebo se stávají monopoly, zvyšují ceny a maximalizují vlastní zisk na úkor spotřebitele. V takovém případě bylo doporučováno ostře proti nim zakročit. Zdůrazňována byla hlavně snaha kartely legalizovat a nepřímým je tak donutit přestat se skrývat.⁴⁹⁸ Články v Českém slovu vnímaly kartely vyváženě. Upozorňovaly na jejich pozitivní vlastnosti spočívající v zefektivňování výroby, snižování cen a

⁴⁹³ Přehled československého kartelového práva a podrobný komentář ke kartelovému rejstříku z roku 1933 viz. úvodní kapitola Kašparových a Šimáčkových *Československých kartelů* z roku 1934, napsaná Jiřím Hejdou, který zasedal v parlamentním výboru vypracovávajícím osnovu kartelového zákona z roku 1933 (KAŠPAR, Josef a Radovan ŠIMÁČEK. *Československé kartely: Kartelový rejstřík s komentářem*. Praha: Josef Kašpar-Hospodářský rozhled, 1934, s. 9- 16) nebo práce o kartelovém zákonodárství z pera Erwina Hexnera (například HEXNER, Erwin. *Základy kartelového práva*. Praha: Ústřední svaz československých průmyslníků, 1929; HEXNER, Erwin. *Kartely. Slovník veřejného práva československého*. Brno, 1932, s. 123- 129. sv. 2).

⁴⁹⁴ KAŠPAR, J. a R. ŠIMÁČEK. *Československé kartely*. 1934, s. 9.

⁴⁹⁵ Nařízení vlády republiky Československé ze dne 3. září 1920 o zásobování obyvatelstva a opatření důležitých podniků státních předměty potřeby. In: *516/1920 Sb.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>.

⁴⁹⁶ KAŠPAR, J. a R. ŠIMÁČEK. *Československé kartely*. 1934, s. 9.

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 10.

⁴⁹⁸ Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1952, ič 984, h-03, h-04, Kartely a trusty, 1924- 1944, České slovo 2. 6. 1925.

zvyšování mezd. Naopak ale ostře odmítaly ty kartely, které monopolizovaly jednotlivá odvětví ve svůj vlastní prospěch.⁴⁹⁹ S podobnými myšlenkami je možné setkat se i na stránkách dalších periodik. Tento názorový proud reprezentoval kompromisní dobové myšlení, vyvažující požadavky státu, průmyslu, distributorů a spotřebitelů, které nakonec vedlo k přijetí kartelového zákona a faktickému legalizování činnosti těch kartelů, které byly vnímány jako společensky prospěšné.

Další osnova kartelového zákona byla připravena ministerstvem spravedlnosti v roce 1928, přijata však také nebyla.⁵⁰⁰ Teprve začátkem třicátých let bylo důsledkem špatné atmosféry ve společnosti spojené s hospodářskou krizí rozhodnuto vypracovat a přijmout vhodný kartelový zákon. Dobová periodika opakovaně upozorňovala na vysoké ceny kartelovaných výrobků oproti cenám nekartelovaného zboží. Při srovnání předválečných cen byla zdůrazňována například předraženost cementu oproti stavebnímu dřevu.⁵⁰¹ Podobná srovnání se týkala i dalších komodit.⁵⁰² Jiří Hejda v roce 1933 tvrdil, že největším problémem československého hospodářství je vysoká cena surovin a nízká kupní síla obyvatel. Z tohoto důvodu proto vítal vydání kartelového zákona, na jehož vypracování se sám podílel. Zdůrazňoval, že zákon umožňuje státu zasahovat do cenové politiky kartelů, aniž by ohrožoval fungování hospodářství jako celku.⁵⁰³ V rámci celospolečenské diskuze spojené s vydáním kartelového zákona z roku 1933 vystoupil i národně socialistický poslanec Marušák, který se ostře ohradil proti cementářským kartelům a jejich nepřiměřeným ziskům. Doporučoval úřední stanovení cen cementu.⁵⁰⁴ V pozadí vydání kartelového zákona z roku 1933 tedy stála především společností kritizovaná cenová politika, která byla podle dobových názorů přímo odpovědná za zdražování průmyslových výrobků.

Vypracováním zákona byl nakonec 20. června 1933 pověřen parlamentní výbor vedený národním demokratem Františkem Xaverem Hodáčem, ve kterém zasedali další významní čeští politici a národohospodáři. Lev Winter zastupoval sociální demokracii, Josef Černý agrárníky, Josef Dolanský lidovce a Jiří Hejda národní socialisty.⁵⁰⁵ Oproti dřívějším pokusům postupovala příprava zákona velice rychle. Parlamentní výbor měl osnovu původně vypracovat během jediného dne. Jiří Hejda ve svých pamětech na situaci vzpomínal se slovy: *„Dostal jsem do ruky dva naprosto se rozcházející návrhy zákonné úpravy, které byly vším jiným, než nějakou úpravou kartelových poměrů. Vytvořit z toho za několik hodin do večera cokoli pořádného přesahovalo meze lidských možností, třebaže se o to zejména dr. Hodáč horlivě snažil...po třech hodinách marného přemlouvání musel Hodáč couvnout a výbor přijal můj návrh vrátit osnovu vládě s tím, že vypracujeme nový, vlastní návrh*

⁴⁹⁹ Tamtéž, České slovo 19. 7. 1925.

⁵⁰⁰ KAŠPAR, J. a R. ŠIMÁČEK. *Československé kartely*. 1934, s. 9.

⁵⁰¹ Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1952, ič 984, h-03, h-04, Kartely a trusty, 1924- 1944, České slovo 20. 1. 1931.

⁵⁰² Podrobné srovnání například tamtéž, Právo lidu 8. 10. 1932.

⁵⁰³ Tamtéž, České slovo 2. 8. 1933.

⁵⁰⁴ Tamtéž, České slovo 14. 7. 1933.

⁵⁰⁵ KAŠPAR, J. a R. ŠIMÁČEK. *Československé kartely*. 1934, s. 10- 11.

*zákona řešící od základu kartelové problémy, dá li nám tři dny času. Nato jsme se, dr. Hodáč a já, vypravili k předsedovi vlády, jemuž jsme přednesli svůj návrh a získali i jeho souhlas“.*⁵⁰⁶

Práce na kartelovém zákonu mohla čerpat z nepřijatých osnov z let 1925 a 1928 a z tehdy platných zákonných úprav. Ohled byl brán i na příslušené zákony v Dánsku, Norsku, Polsku a Bulharsku. Kartelový zákon byl ve své konečné podobě kompromisem mezi etatismem, podporovaným Winterem a Hejdou⁵⁰⁷, a zájmy průmyslu, které zosobňoval Hodáč a za ním stojící *Ústřední svaz československých průmyslníků*, na jehož půdě separátně zasedala kartelová komise, která Hodáčovi poskytovala potřebné materiály.⁵⁰⁸ Zákon, vydaný 12. července 1933⁵⁰⁹, se snažil spojovat jak zájmy průmyslu, tak státní moci.

Kartelový zákon se nepokusil definovat složitý pojem kartel. Raději se zabýval tzv. kartelovými úmluvami, pod kterými rozuměl *„úmluvy samostatných podnikatelů, jimiž se smluvní strany zavazují obmeziti nebo vyloučiti mezi sebou volnost soutěže úpravou výroby, odbytu, obchodních podmínek, cen nebo, pokud jde o podniky dopravní, úvěrní nebo pojišťovací, též sazeb, je-li účelem úmluv ovládnouti co možná nejúčinněji trh“.*⁵¹⁰ Takto definované kartelové úmluvy bylo povinné registrovat do nově zřízeného kartelového rejstříku. Protože se zákon zaměřoval především na negativní rysy cenové politiky kartelů, bylo třeba hlásit úpravy cen zboží *Státnímu úřadu statistickému*. Paragrafy zákona, věnující se vystoupení jednotlivých subjektů z kartelu, ve svém důsledku posilovaly roli kartelových smluv. Zákon zahrnoval i možnost zasáhnout proti tzv. tichým kartelům, gentlemanským dohodám.⁵¹¹ Zrušena byla rovněž veškerá předchozí právní ustanovení, která se týkala činnosti kartelů, včetně koaličního zákona ze 7. dubna 1870. Z právní teorie tak zmizel čistě negativní pohled na kartely a místo něho nastoupilo kompromisnější stanovisko.

Kartelový zákon umožňoval zásahy proti cenové politice kartelů. Prováděním těchto opatření však byla v konečném důsledku pověřena vláda. V praxi tak došlo ke zpolitizování celé problematiky. Rozhodování ve věci zásahů proti kartelům bylo velmi těžkopádné. V novinách se objevovala kritika, která poukazovala na nefunkčnost kartelových komisí.⁵¹² Kartelový zákon tak v praxi nedokázal splnit svůj původní účel. Veřejnost se nedočkala razantních zásahů do cenové politiky kartelů. Legalizace kartelových smluv tyto instituce nakonec spíš posílila a stabilizovala.

⁵⁰⁶ HEJDA, Jiří. *Žil jsem zbytečně. 2.*, upr. vyd. Machart, 2010, s. 148.

⁵⁰⁷ Tamtéž.

⁵⁰⁸ KAŠPAR, J. a R. ŠIMÁČEK. *Československé kartely*. 1934, s. 11.

⁵⁰⁹ Zákon ze dne 12. července 1933 o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon). In: *141/1933 Sb.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>.

⁵¹⁰ Tamtéž, paragraf 1.

⁵¹¹ Jiří Hejda takto vykládá paragraf 17 kartelového zákona, který umožňuje zasáhnout proti komukoliv, kdo nepřiměřeně zvyšuje ceny zboží. KAŠPAR, J. a R. ŠIMÁČEK. *Československé kartely*. 1934, s. 14.

⁵¹² Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1952, ič 984, h-03, h-04, Kartely a trusty, 1924- 1944, Národní osvobození 13. 5. 1934; Hospodářský rozhled 19. 9. 1935.

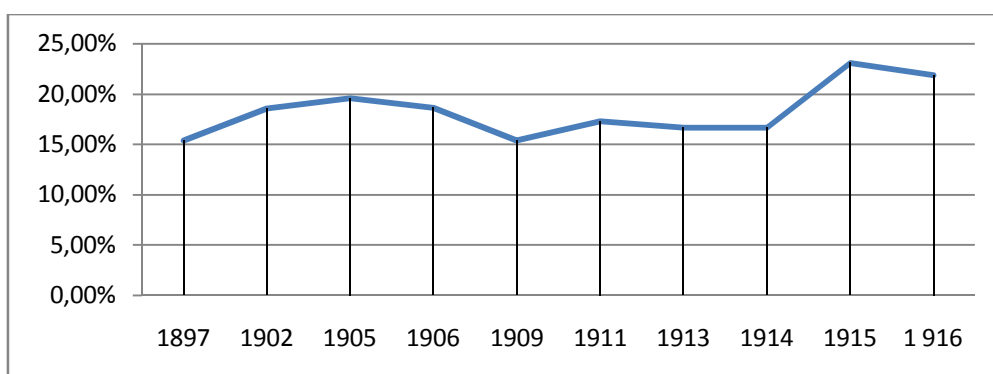
6.2 Změna struktury trhu s cementem po roce 1918

Skončení první světové války a rozdělení habsburské monarchie mezi nástupnické státy znamenalo rozpad funkčního a stabilního hospodářského celku. Změny po roce 1918 se výrazně projeví i v cementářském průmyslu. Struktura tehdejšího trhu s cementem zaznamenala několik důležitých posunů. Obecné principy, které byly nastíněny v částí věnující se struktuře trhu s cementem před rokem 1918, jako je například možnost vstupu nových firem do odvětví nebo strukturní charakteristika poptávky zůstaly, nezměněny. Naproti tomu podoba regionálních trhů, míra koncentrace v odvětví, vliv bank a koncernů, státní regulace a diferenciacie výrobku prošly výraznými proměnami.

6.2.1 Změna velikosti trhu

V roce 1914 se na území českých zemí nacházelo celkem jedenáct cementáren a na Slovensku další dvě továrny. Na celém území budoucího Československa se v roce 1913 vyrobilo odhadem 341 tisíc tun cementu⁵¹³, z čehož 210 tisíc tun připadalo na Čechy. Cementárny na území Čech vyráběly v letech 1897- 1916 přibližně mezi 15- 20 % veškerého předlitavského portlandského cementu (Graf 10.). Například v roce 1913 se v Tyrolsku dohromady vyprodukovalo jen 185 tisíc tun cementu, Dalmácii 150 tisíc tun a Dolním Rakousku 145 tisíc tun.⁵¹⁴ Pouze ve spojené oblasti Haliče a Slezska dosahovala produkce cementu v roce 1913 vyšších hodnot než v Čechách. Lze prohlásit, že Čechy byly před první světovou válkou předním centrem předlitavského cementářského průmyslu. Nástupnické Československo zdědilo jednu z nejvyspělejších oblastí předlitavského cementářského průmyslu.⁵¹⁵

Graf 10. Podíl Čech na celkové předlitavské produkci cementu v letech 1897- 1916 v procentech

Zdroj: *Compass: Finanzielles Jahrbuch*.

⁵¹³ Na základě tohoto údaje bohužel není možné zjistit celkovou produkci cementu budoucího Československa v rámci celé monarchie, protože k dispozici jsou pouze údaje o předlitavské produkci. Zalitavské statistiky nám chybí. Více k poválečné produkci cementu viz. BÁRTA, Rudolf. *Rozsah a vývoj světové výroby cementu*, s. 14- 15.

⁵¹⁴ V Čechách se vyráběl pouze portlandský cement. Protože se v Tyrolsku a Dolním Rakousku produkoval v roce 1913 ve větším množství i románský cement, do uvedených čísel jsem ho započítal.

⁵¹⁵ Morava ze statistik úplně vypadává, není tedy možné určit stav tamního cementářského průmyslu.

Na území Čech se po rozdělení monarchie nacházelo šest cementáren. Jednalo se o továrny v Radotíně, Podolí, Berouně, Králově Dvoře, Čížkovicích a Bohosudově. Každé z nich jsem se krátce věnoval už v kapitole nastiňující dějiny cementářského průmyslu. Na Moravě se, kromě již zmíněné cementárny v Tlumačově u Zlína, nacházely ještě čtyři další továrny. V Hodolanech u Olomouce postavil v roce 1906 bývalý zaměstnanec radotínské cementárny Oldřich Rosenberg továrnu na struskový cement. Rosenberg koupil v roce 1912 také nejstarší českou cementárnu v Bohosudově.⁵¹⁶ Roku 1907 byla firmou Leo Czech & spol. založena cementárna v Maloměřicích u Brna. Od roku 1908 ji jako komanditní společnost vlastnili Max Kohn, Cornelius Hože a Max Hože. Na jejím fungování se finančně podílela i firma Löw-Beer.⁵¹⁷ Zbylé dvě moravské továrny působily ve Vítkovicích a Štramberku. Adolf Süss v roce 1909 za účelem využití vysokopecní strusky z Vítkovických železáren založil cementárnu ve Vítkovicích. V roce 1911 pak uzavřel smlouvu s Rotschildy a Guttmannym o vytvoření nového podniku.⁵¹⁸ Podle této smlouvy měli Rotschildové a Gutmanni postavit novou továrnu ve Štramberku. Následně pak došlo ke sjednocení obou společností. Majiteli společnosti se stali všichni tři účastníci.⁵¹⁹

První slovenskou cementárnou byla továrna v Ladcích u Žiliny, založená roku 1889.⁵²⁰ V roce 1899 pak žilinský advokát Ján Milec vytvořil společnost Silleiner Zement und Kalkfabriks A. G.⁵²¹, která roku 1902 otevřela cementárnu v Lietavské Lúčce. Ladecká továrna byla vlastněna cementárnou Beocsin, největším koncernem z litavského cementářského průmyslu. Beocsin v roce 1911 koupil i továrnu v Lietavské Lúčce.⁵²² Oba podniky byly roku 1912 sloučeny pod jednu firmu s názvem Zsolnaer und Lédeczer Portlandcement – Fabriken-Aktiengesellschaft⁵²³. Odbyt byl na Slovensku v prvních letech fungování těchto cementáren nepatrný, cement se proto prodával především v Haliči a ve Slezsku.⁵²⁴

⁵¹⁶ KALLAUNER, O. Oldřich Rosenberg. *Stavivo*. 1924, roč. 5, č. 2, s. 13- 14.

⁵¹⁷ *60 let výroby cementu v Maloměřicích: 1907- 1967*. Brno: Grafia, 1967, s. 7.

⁵¹⁸ LÁNÍK, J. a M. CIKRT. *Dvě tisíciletí vápenictví a cementářství v českých zemích*, s. 90- 91.

⁵¹⁹ Adolf Süss měl podíl 42,5% a Gutmanni a Rotschildové 52,5 %, tamtéž.

⁵²⁰ BÁRTA, R. *Chemie a technologie cementu*, s. 41.

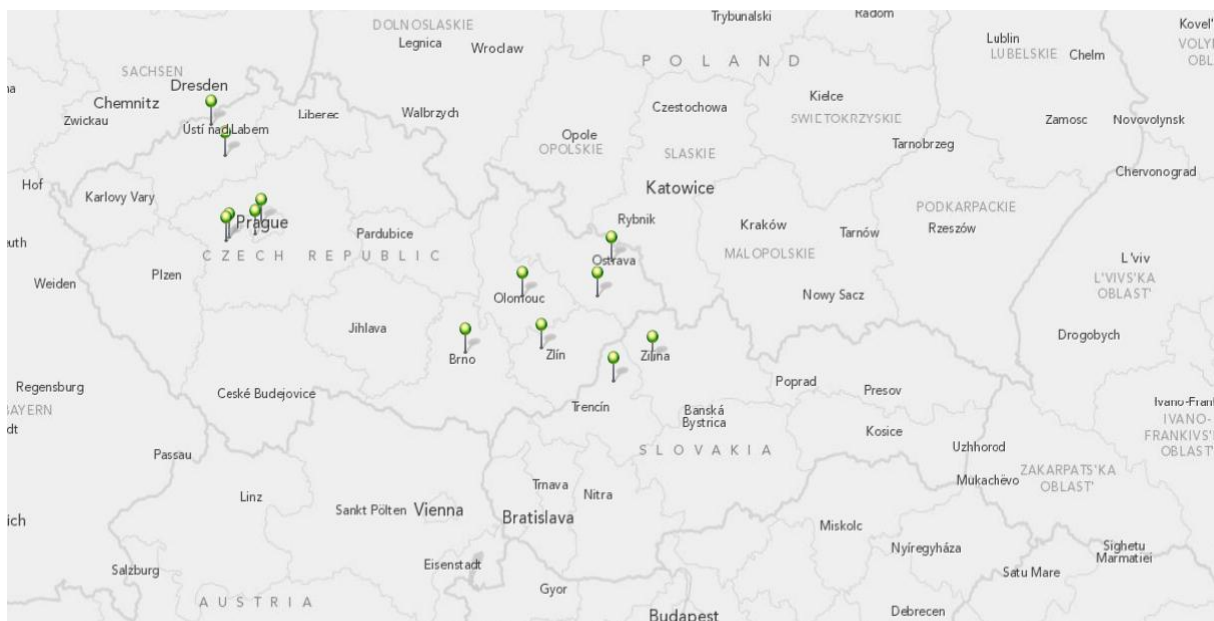
⁵²¹ Žilinská cementáreň v Lietavské Lúčce.

⁵²² *Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn*.

⁵²³ Žilinské a Ladecké továrny na portlandský cement.

⁵²⁴ *Cementáreň Lietavská Lúčka, N. P.: Nositel radu práce 1901- 1971*, s. 1- 2.

Obrázek 7. Cementárny na území prvorepublikového Československa v roce 1918

Těchto třináct továren tvořilo v roce 1918 československý cementářský průmysl (Obrázek 7.). Pokud se podíváme na obrázek znázorňující jejich rozmístění, je možné pozorovat dvě regionální centra tohoto odvětví. První se nacházelo v Čechách kolem Prahy a Ústí nad Labem. Druhé pak na Moravě a na západním Slovensku u Žiliny. Obě centra se překrývala především na území východních Čech, kde pak docházelo k nejostřejším konkurenčním bojům. Prvorepublikové cementářské kartely se vytvářely na základě dvou skupin, a to české a moravsko-slovenské. Vznik kartelů byl podmíněn jak dohodou na regionálním trhu, tak dorozuměním mezi oběma skupinami.

Každé regionální centrum mělo své dominantní firmy. V Čechách se jednalo o Královodvorskou cementárnu, která rovněž zaujímala přední postavení v celém prvorepublikovém cementářském průmyslu. V rámci moravsko-slezského centra pak stály v popředí továrny v Maloměřicích u Brna, žilinské cementárny v Lietavské Lúčce a Ladcích a štrambersko-vítkovické cementárny.

Prvorepublikový cementářský průmysl prošel především na přelomu dvacátých a třicátých let řadou proměn. V souvislosti s velkou cementářskou konjunkturou ve druhé polovině dvacátých let došlo k založení několika dalších cementáren (Obrázek 8.). Už v roce 1924 byla postavena továrna v Řetenicích u Teplic. V roce 1929 pak byla založena cementárna Horní Srní u Trenčína⁵²⁵ a o rok později banka Union postavila novou továrnu ve Stupavě u Bratislavy.⁵²⁶ Počet československých cementáren se tak do roku 1933 rozrostl na šestnáct.⁵²⁷ Regionální rozdělení trhů však zůstalo

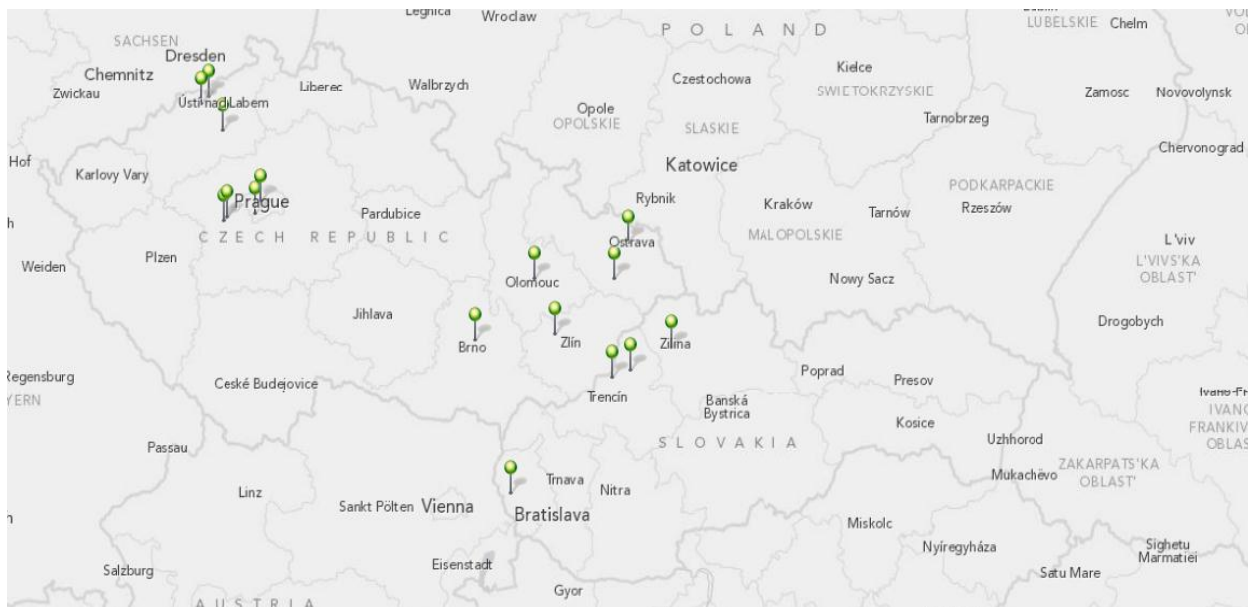
⁵²⁵ Založily Moravsko-slovenské cementárny akciová společnost Horní Srní.

⁵²⁶ *Compass: Finanzielles Jahrbuch*.

⁵²⁷ V počtu cementáren však není zohledněno například to, že Královodvorská cementárna měla v Králově Dvoře a Berouně hned několik cementáren nebo že cementárny Lietavská Lúčka- Ladce v roce 1930 postavily v Ladcích novou továrnu na bauxitový cement. Pokud by do konečného počtu byly započítány i tyto továrny, počet československých cementáren by se blížil spíš číslu dvaceti. Z hlediska regionálního rozdělení trhu však není

zachováno. Nové cementárny vznikly na západní Moravě a geograficky proto spadaly do moravsko-slovenské skupiny vyrábějící cement. Naproti tomu industrializace východního Slovenska byla otázkou až posledních let prvorepublikového Československa. Přestože se zde počítalo se založením nové cementárny, žádná nakonec postavena nebyla.

Obrázek 8. Cementárny na území prvorepublikového Československa v roce 1933

6.2.2 Stupňující se koncentrace v odvětví

Prvních několik poválečných let bylo ve znamení stupňující se koncentrace v odvětví ze strany Královské cementárny. V roce 1922 zakoupila většinu akcií čížkovické cementárny a získala i berounskou cementárnu sloučením s firmou Berounská akciová cementárna a vápenice⁵²⁸, která ji v té době vlastnila.⁵²⁹ Královská cementárna si tak vybudovala výsadní postavení na českém trhu s cementem. Akciový kapitál Královské cementárny se ze 7 milionů korun v roce 1918 zvýšil do roku 1929 na 48 milionů.⁵³⁰

započítání těchto dalších továren tak důležité, protože se nacházely v blízkosti starých cementáren vlastněných jednotlivými firmami.

⁵²⁸ Do roku 1909 se firma jmenovala Akciová společnost v Praze k výrobě vápna a cementu, více viz. SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k výrobě vápna a cementu 1907- 1911, od r. 1909 Berounské akciové cementárny a vápenice.

⁵²⁹ SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren, Královská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 7, Zápisy ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1889- 1928, Správní rada z 14. 12. 1922.

⁵³⁰ *Compass: Finanzielles.*

Tabulka 15. Výrobní kapacity československých cementáren v letech 1926, 1928 a 1932 v tunách a procentuelní podíl jednotlivých továren na celkové výrobě⁵³¹

Rok	1926	1926 v %	1928	1928 v %	1932	1932 v %
Králův Dvůr	550 000	42,64%	700 000	46,05%	700 000	37,04%
Štramberk- Vítkovice	200 000	15,50%	180 000	11,84%	250 000	13,23%
Lietavská Lúčka- Ladce	180 000	13,95%	200 000	13,16%	250 000	13,23%
Maloměřice	140 000	10,85%	220 000	14,47%	300 000	15,87%
Bohosudov a Hodolany	100 000	7,75%	100 000	6,58%	100 000	5,29%
Radotín	60 000	4,65%	60 000	3,95%	60 000	3,17%
Podolí	30 000	2,33%	30 000	1,97%	40 000	2,12%
Tlumačov	30 000	2,33%	30 000	1,97%	30 000	1,59%
Řetenice					40 000	2,12%
Horní Srní					60 000	3,17%
Stupava					60 000	3,17%
Celkem	1 290 000	100,00%	1 520 000	100,00%	1 890 000	100,00%

Zdroj: *Obzor cementářský*. 1926, roč. 1, s. 69- 70; Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944.

K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Národní listy 12. 8. 1928; České slovo 10. 12.1932.

Míru koncentrace jednotlivých prvorepublikových cementáren je možné zjistit z údajů o produkci jednotlivých cementáren (Tabulka 15.). Vidíme, že zdaleka největší firmou na trhu s cementem byla Královská cementárna. V roce 1926 disponovala více než 42 % procenty československé výrobní kapacity cementu. Do roku 1928 se tento podíl zvýšil na 46 % v souvislosti s otevřením nové moderní továrny. Po roce 1930 však začala Královská cementárna oslabovat oproti ostatním firmám na trhu. V roce 1932 disponovala „pouze“ 37 % československé výrobní kapacity. Oslabení pozic na trhu bylo zaviněno zvýšením výroby ze strany dalších československých cementáren a založením dvou nových továren na západním Slovensku.

⁵³¹ Čísla jsou pouze přibližná. Odpovídají přibližným produkčním kapacitám cementáren, už ne ale tomu, kolik se ve skutečnosti v jednotlivých továrnách prodalo cementu. Odhady produkce továren se často pohybovaly v relativně širokém rozmezí (například Královská cementárna v roce 1928 700- 800 tisíc tun). Rozhodl jsem se použít vždy spíš nižší číslo. Produkční kapacity tedy pravděpodobně byly o něco vyšší, než uvádí tabulka. Skutečné množství vyprodukovaného cementu bylo v každém případě nižší.

Tabulka 16. Podíl produkce Královské cementárny na celkové spotřebě cementu v československé republice v letech 1922- 1936. Čísla v tunách a podíl v procentech

Rok	Spotřeba cementu	Produkce Králův Dvůr	Podíl v %
1913	341 000	90 590	26,57%
1922	400 000	133 180	33,30%
1924	500 000	274 840	54,97%
1925	750 000	285 330	38,04%
1926	1 000 000	353 960	35,40%
1927	1 200 000	404 710	33,73%
1928	1 300 000	565 750	43,52%
1929	1 250 000	528 270	42,26%
1930	1 195 000	502 420	42,04%
1931	1 200 000	473 640	39,47%
1932	1 081 000	409 120	37,85%
1933	850 000	320 120	37,66%
1934	844 000	376 120	44,56%
1935	980 000	306 140	31,24%
1936	1 050 000	376 360	35,84%
1937	1 370 000	606 200	44,25%

Zdroj: *Statistical Yearbook of the League of Nations* [online]. Geneva: League of Nations, Economic and Financial Section, 1926- 1944 [cit. 2013-07-13]. Dostupné z: <http://digital.library.northwestern.edu/league/stat.html>; *Statistická ročenka republiky československé 1938*. Praha: Státní úřad statistický, 1938, s. 89; *Stavivo*. 1923, roč. 4, s. 95; BÁRTA, Rudolf. *Rozsah a vývoj světové výroby cementu*, s. 14- 15, 29; SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 14, Bilance 1935- 1945; Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Národní listy 13. 5. 1933; Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 19. 10. 1926.⁵³²

Výrobním kapacitám Královské cementárny odpovídal i její celkový podíl na trhu (Tabulka 16.). V letech 1922- 1924 rychle stoupal, až se roku 1924 blížil přibližně 55 % podílu na trhu.⁵³³ Královská cementárna se nikdy nedostala k monopolnímu postavení tak blízko, jako v tomto roce. V následujících letech její podíl na trhu klesal. Cementárna zareagovala vybudování nové, moderně vybavené továrny v Králově Dvoře. Královská cementárna díky tomu roku 1928 získala 43 %

⁵³² Tabulka sestavena na základě statistik Společnosti národů o spotřebě cementu v jednotlivých zemích a z dostupných údajů o výrobě v Královské cementárně. Před rokem 1929 se však statistiky Společnosti národů neshodují s žádnými z domácích zdrojů, nelze je proto považovat za příliš spolehlivé. Pro léta 1922 a 1928 jsem proto použil novinových a časopiseckých zpráv o spotřebě cementu v příslušných letech. Údaje o roce 1934 ve statistikách společnosti národů chybí, pro rok 1934 podnikl podrobné šetření průmyslu kamene a zemin státní úřad statistický. Údaje o spotřebě cementu v tomto roce 1934 pochází odtud. Z důvodů kombinace tak velkého množství pramenů pro sestavení co možná nejpresnější tabulky může být považována pouze za orientační.

⁵³³ Raketový skok umožněn získáním cementáren v Berouně a Čížkovicích. Číslo by se mohlo zdát na první pohled přehnané, odpovídalo by tomu ale i to, že zisk cementárny vzrostl mezi lety 1922 a 1924 o 88 % a to navzdory prudce se snižujícím cenám cementu. Přibližně v této době navíc probíhaly velké rekonstrukce dalších cementáren, které proto možná nevyráběly. Královské cementárně se mohlo na čas ovládnout téměř celý český trh. Více k zisku viz. *Compass: Finanzielles Jahrbuch*.

československého trhu s cementem. V dalších letech je znovu možné pozorovat mírné oslabování jejích pozic. V roce 1936 továrny vlastněné Královodvorskou cementárnou vyrobili už jen 35 % cementu prodaného v Československu. Tento trend souvisel i s tím, že se spotřeba cementu zvětšovala ve východních částech Československa a stagnovala v Čechách. Královodvorská cementárna se do té doby dlouhodobě soustředila pouze na český trh. Vedení firmy mělo po určitý čas obavy z klesajícího odbytu a snažilo se problémy řešit.⁵³⁴ Odpovědí na novou situaci byla expanze na slovenský trh, započatá na přelomu let 1936 a 1937, která se projevila v nákupu cementárny ve Stupavě a pokusu o přesunutí podolské cementárny do východního Slovenska.⁵³⁵

Zkušenost Královodvorské cementárny jasně ukázala, že jediná firma nedokáže dlouhodobě získat úplnou kontrolu nad celým trhem. Podíl celkové produkce Králova Dvora na československém trhu začal klesat vždy krátce poté, co továrna provedla expanzivní kroky. Vedení podniku si tento fakt začalo uvědomovat a od roku 1936 opustilo snahy přiblížit se monopolnímu postavení. Královodvorská cementárna se místo toho pokusila vytvořit status quo a rozdělit československý trh mezi čtyři největší československé továrny, o čemž bude pojednáno později.

Zjistit míru koncentrace na československém trhu s cementem můžeme porovnáním podílu čtyř největších továren na celkových výrobních kapacitách. Vedle Královodvorské cementárny byly největšími cementárnami továrny ve Štramberku a Vítkovicích, Lietavská Lúčka- Ladce a Maloměřice. V roce 1926 kontrolovaly tyto čtyři firmy 82, 95 % výroby cementu a roku 1928 dokonce 85,53 %. Dosažení vzájemné dohody proto nebylo složitou záležitostí. Cementářský kartel mohl proto fungovat pouze jako tichá dohoda těchto čtyř cementáren. V roce 1932 však podíl těchto továren na trhu klesl na 79, 37 %. Tento pokles byl zapříčiněn oslabením pozic Královodvorské cementárny a vznikem nových cementáren. Pokračování tehdy existujících tichých dohod mezi těmito čtyřmi cementárnami se proto začalo komplikovat.

6.2.3 Stoupající vliv bank

Bankovní sektor ovlivňoval ve velké míře už předlitavský cementářský průmysl. Jeho role se po roce 1918 ještě zvýšila. Téměř všechny cementárny se ocitly v koncernu některé z velkých československých bank. Uplatňování vlivu bank bylo usnadněno přeměnou většiny cementárnou na akciové společnosti.

Královodvorská cementárna byla jednou z nejstarších akciových společností vyrábějících cement. Po nostrifikaci získala v roce 1921 většinu akcií Živnostenská banka prostřednictvím účasti České eskontní banky a Niederösterreichische Escompte Gessellschaft.⁵³⁶ Cementárna se stala jednou z klíčových společností koncernu Živnobanky. Za Královodvorskou cementárnou stál nejsilnější finanční

⁵³⁴ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 16. 9. 1935.

⁵³⁵ Tamtéž, Zprávy pro ředitelství z 13. 11. 1936 a 14. 6. 1937.

⁵³⁶ Každá banka získala jednu třetinu. Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 15. 2. 1921.

kapitál v republice. Štrambersko-vítkovickou cementárnu, proměněnou v akciovou společnost už roku 1911, podporoval mocný kapitál Rotschildů a Gutmannů. Lietavská Lúčka- Ladce byla také akciovou společností. Vlastnil ji maďarský koncern cementáren Beocsin, valstníci cementárny v Budapešti, Záhřebu a v Itálii.⁵³⁷ Z velkých československých cementáren se jako jediná neproměnila v akciovou společnost maloměřická továrna v majetku firmy Leo Czech & spol. Přes spory ve vedení společnosti⁵³⁸ za sebou továrna měla Moravskou eskontní banku⁵³⁹ a díky tomu i velmi dobré finanční zázemí. Maloměřická cementárna měla špičkové vybavení a efektivitou výroby dokázala konkurovat i Královodvorské cementárně.⁵⁴⁰

Menší továrny měly rovněž velmi silné finanční zázemí. Cementárny v Bohosudově a Hodolanech byly majetkem Oldřicha Rosenberga, od roku 1922 sloučené ve firmě *Akciová společnost pro výrobu cementu a cementového zboží*. Za Rosenbergem stála už od dob Předlitavska Pragobanka, později sloučená v Anglo-Pragobanku.⁵⁴¹ Radotínská cementárna byla jako rodinná firma *Max Herget* v majetku pražské německé rodiny Hergetů až do roku 1919. V roce 1920 došlo k fúzi firem *Max Herget* a *Barta & Tichý*, čímž vznikla akciová společnost *Spojené pražské továrny na staviva, akciová společnost v Praze*, od roku 1930 vystupující pod názvem *Prastav*.⁵⁴² Za radotínskou cementárnou stála Česká banka⁵⁴³ a od roku 1924 také velkoobchodník s uhlím Rudolf Weinmann, který firmu po finančních potížích sanoval, čímž levně získal polovinu akciového kapitálu⁵⁴⁴. Podolskou cementárnu podporovala Česká průmyslová banka v Praze.⁵⁴⁵ Cementárnu ve Stupavě založila a vlastnila Československá banka Union.⁵⁴⁶ Řetenická cementárna a továrna v Horním Srní byly také akciovými společnostmi⁵⁴⁷, jejich napojení na bankovní kapitál se mi však objevit nepodařilo. Tlumačovská cementárna byla továrnou s lokálním významem a minimální produkcí cementů.

Za první republiky hrálo velmi důležitou roli i to, jaké národnosti byli lidé, kteří působili ve vedoucích pozicích podniků, případně vlastnili jejich kapitál. Některá dobová periodika s obavami upozorňovala na to, že je československý cementářský průmysl vlastněn německým a zahraničním kapitálem. Zprávy tohoto typu se objevovaly na stránkách národně socialistického časopisu *České slovo*

⁵³⁷ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství z 31. 12. 1933.

⁵³⁸ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství z 18. 10. 1936.

⁵³⁹ Archiv ČNB. Anglobanka. AB/194/4, Maloměřická cementárna, 1921- 1938.

⁵⁴⁰ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/362/32 Jednání o prodeji Maloměřické cementárny, 1938.

⁵⁴¹ KALLAUNER, O. Oldřich Rosenberg. *Stavivo*. 1924, roč. 5, s. 14.

⁵⁴² Více o firmě Prastav viz. vzpomínky Rudolfa Bárty. BARTA, Rudolf. Z dějin akciové společnosti PRASTAV.

⁵⁴³ Archiv ČNB. Česká banka. ČB/205-4, Protokoly o schůzi správní rady ČB z 29. června 1921.

⁵⁴⁴ SOA Praha-západ. Prastav. Inv. č. 1, Evidenční číslo 1, Zápisy ze schůzí správní rady firmy Prastav, Spojené pražské továrny na staviva, akciová společnost v Praze od roku 1921 do roku 1939, Schůze správní rady ze 4. 4. 1924.

⁵⁴⁵ Archiv ČNB. Česká průmyslová banka v Praze. ČPB/142/2 Úvěrové oddělení: Podolská cementárna Praha, 1930- 1936.

⁵⁴⁶ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 30. 10. 1936.

⁵⁴⁷ Obě firmy založeny jako akciové společnosti. Více viz. *Compass: Finanzielles Jahrbuch*.

a v lidoveckém periodiku Lidové listy.⁵⁴⁸ Královodvorská cementárna se sice dostala nostrifikací pod Živnobanku, i nadále však podnik řídili Němci. Dlouholetý ředitel cementárny Blaschczik, který byl odpovědný za její největší úspěchy, dokonce zůstal rakouským občanem.⁵⁴⁹ Čížkovice sice spadaly pod Králův Dvůr, oficiálně vlastněny ale byly drážďanskou firmou. Radotín byl díky podílu Hergetů a později Rudolfo Weinmannovi v majetku lidí převážně německé národnosti, i když firmu řídili především Češi. Podolí bylo z většiny v českém vlastnictví. Řetenice, Maloměřice, Štramberk a Tlumačov byly majetkem lidí německé národnosti a Lietavskou Lúčku-Ladce ovládal maďarský kapitál. Jedině Horní Srní, Bohosudov a Hodolany se nacházely v českém kapitálu.⁵⁵⁰ Jednalo se však spolu s Podolím o malé cementárny, které v kartelových jednáních nehrály tak důležitou roli.

V cementářském průmyslu se střetávaly nejen zájmy mnoha bankovních koncernů, ale potenciálně i největších národnostních etnik Československa. Vzájemná konkurence a boj o přežití však nebyly v tomto prostředí alespoň ze strany bank preferovanou obchodní strategií. Kromě Královodvorské cementárny, která se po určitou dobu pokoušela získat monopolní postavení alespoň na českém trhu, se jednotlivé firmy opakovaně snažily dosáhnout prostřednictvím bank vzájemné dohody. Královodvorská cementárna se navíc soustředila přednostně na území Čech, které si chtěla ochránit pro vlastní aktivity. Byla proto nakloněna dohodnout se minimálně s moravskými a slovenskými cementárnami, které znamenaly potenciální konkurenci na východočeském regionálním trhu. Menší české cementárny v Radotíně, Podolí a Bohosudově však za této situace pochopitelně neměly s Královodvorskou cementárnou dobré vztahy. Musely se potýkat s rozpínavostí největšího československého výrobce cementu. Obzvlášť Weinmannovým vlivem posílený *Prastav* se opakovaně pokoušel s Královým Dvorem soupeřit.⁵⁵¹

6.2.4 Státní politika a regulace trhu

Prvorepublikové Československo věnovalo vývoji průmyslu stavebních hmot značnou pozornost. Státní vliv na fungování tohoto odvětví lze rozdělit do dvou základních kategorií. Mezi první se zařazují nejrůznější formy státních zásahů do fungování průmyslu za účelem stimulace stavebního ruchu. Patřily sem jak státní intervenci v oblasti cen stavebních hmot, tak finanční podpora soukromého stavebního ruchu. V souvislosti s tím se stát podílel i na vzniku kartelů. Druhým polem působnosti byla protekcionistická politika. První republiky uvalila oproti habsburské monarchii na cement velmi vysoká cla, která v podstatě vyřadovala jakýkoliv vliv zahraniční konkurence.

⁵⁴⁸ Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920-1944, Lidové listy 23. 7. 1924; České slovo 10. 12. 1932.

⁵⁴⁹ Zdůrazňováno bylo především to, že Blaschczik dokázal v roce 1910 prosadit proti vůli většiny představenstva přechod z výroby struskového cementu na portlandský cement. Díky tomuto kroku se cementárna dokázala stát dominantním výrobcem v Čechách. Blaschczik se před svou rezignací v roce 1936 těšil obrovskému respektu a pobíral patřičně vysoký plat, který v českém tisku podrobován kritice. Více o Blaschczikovi viz. Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva 26914; Zpráva pro ředitelství z 15. 5. 1936.

⁵⁵⁰ Tamtéž, České slovo 10. 12. 1932.

⁵⁵¹ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 25. 11. 1932.

Zatímco předlitavské cementářské kartely musely vyvíjet značnou energii za účelem dosažení dohody s blízkým pohraničím, československé cementárny tento problém řešit nemusely.

Brzy po válce se dostala do popředí otázka bytové výstavby. Především v oblasti Velké Prahy bylo potřeba rychle začít se stavbou nových bytů.⁵⁵² Kvůli rozkladu hospodářství však citelně chyběly stavební materiály. Cementářský průmysl nedokázal až do roku 1921 pokrýt poptávku po cementu.⁵⁵³ Protože je stavební ruch společensky velmi citlivým odvětvím, musel dříve nebo později začít situaci řešit stát.

Už za války se začaly cementu prudce zvyšovat a tento trend pokračoval i v poválečných letech. Během let 1919- 1920 se vyšplhaly z 26 korun za 100 kilo na 69- 73 korun.⁵⁵⁴ Důvodem stoupajících cen byl podle cementářského průmyslu nedostatek uhlí a jeho zdražení, zvýšení dopravních tarifů a růst dělnických mezd.⁵⁵⁵ V popředí všech komplikací stál nedostatek uhlí, který zabraňoval cementárnám vyrábět. Továrny si stěžovaly i na špatnou kvalitu uhlí, která v rotačních pecích výrazně snižovala kvalitu výrobku.⁵⁵⁶

Stát zareagoval tak, že vytvořil *Cenové sdružení pro staviva* na základě vládního nařízení z 26. února 1919 o odborových sdruženích cenových.⁵⁵⁷ Cenová sdružení se obecně skládala ze zástupců průmyslníků, obchodníků, spotřebitelů a v určitých případech také zaměstnanců, přičemž k jednáním měli být vždy přizváni zástupci příslušných ministerstev. Cenová sdružení plnila funkci poradního orgánu, na jehož půdě se pravidelně scházeli výrobci, distributoři a spotřebitelé. Cílem jednání bylo dosáhnout vzájemně kompromisních řešení v prostředí rostoucí poválečné inflace. Hlavním účelem těchto sdružení bylo konat šetření v otázkách výrobních, prodejních a vývozních cen, případně působit k uzavření úmluv mezi výrobcí, prodejci a vývozci. Sdružení také mohla činit návrhy v oblasti zaměstnanosti továren. Nejdůležitější pravomocí sdružení však byla pravomoc podávat návrhy maximálních cen výrobků orgánům státní správy.

Cenová sdružení pro staviva se scházela od září roku 1919.⁵⁵⁸ První písemný záznam ze schůze, který se mi podařilo objevit, pochází z 14. května 1920.⁵⁵⁹ Předsedou sdružení byl Rudolf Barta starší, pozdější ředitel firmy *Prastav*.⁵⁶⁰ Na schůzi z 27. července 1920 došlo ke shodě, že by za účelem snížení cen staviv měly být nejdříve provedeny kalkulace výrobních cen v továrnách.⁵⁶¹ Byly proto

---

⁵⁵² Město nebylo schopné pojmout poválečný přírůstek obyvatelstva. *Stavivo*. 1920, roč. 1, s. 92- 93.

⁵⁵³ *Stavivo*. 1922, roč. 3, s. 38

⁵⁵⁴ *Stavivo*. 1920, roč. 1, s. 92- 93.

⁵⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁵⁶ Tamtéž, s. 85- 86.

⁵⁵⁷ Nařízení vlády republiky Československé ze dne 26. února 1919 o odborových sdruženích cenových. In: *101/1919 Sb.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>.

⁵⁵⁸ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Berounských akciových cementáren a vápenic 1916- 1921, Správní rada z 22. 9. 1919.

⁵⁵⁹ *Stavivo*. 1920, roč. 1, s. 10.

⁵⁶⁰ *Stavivo*. 1921, roč. 2, s. 13.

⁵⁶¹ *Stavivo*. 1920, roč. 1, s. 44.

vytvořeny čtyři komise složené ze zástupců výrobců a spotřebitelů, přičemž jedna z těchto komisí se zabývala přímo cenami cementu.⁵⁶² Činnost komise však k výraznému snížení cen nepřispěla.

Řeč předsedy *Cenového sdružení* a ředitele firmy *Prstav* Rudolfa Barty z 5. ledna 1921, pronesená při příležitosti novoročního zasedání tohoto sdružení, byla cítit vážnými obavami ze státních zásahů do fungování průmyslu stavebních hmot. Pro charakterizování dobové atmosféry je možné uvést několik vět z jeho proslovu: „*Nejdříve musíme mít u nás doma pořádek, musí tu být jistota a zaručená ochrana soukromého podnikání a soukromého majetku...Musí nám býti pevně zaručeno, že závody zůstanou určitě i v budoucnu soukromým majetkem majitele již dosavadního, z toho důvodu, aby mohli býti zrekonstruovány na úspornou výrobu...A teď chceme investovati. Z čeho? Jdeme k bance, ale ta krčí rameny, neboť ta hesla socializační, ty fráze, které denně slyšíme a kterým nijak zabránit nemůžeme, to vše nám pomáhá, že v bance úvěru nedostaneme, neboť při dnešních těžkých finančních poměrech banky pouze dají úvěr tam, kde jest jistý. A naše podniky, na kterých se chtějí všechny nemožné vládní pokusy dělati, ony jistoty nepodporují*“.⁵⁶³ Rudolf Barta zdůrazňoval zaostalost průmyslu stavebních hmot bývalé habsburské monarchie oproti vyspělým západním zemím. Československé cementárny byly podle něho moderně vybaveny pouze v kontextu domácího průmyslu. Zdůrazňoval proto potřebu investic do modernizace, což však státní zásahy a vypjatá poválečná atmosféra znemožňovaly.

Ceny cementu se v roce 1921 nesnižovaly. Výrobní náklady nadále stoupaly, na naléhání konzumentů ale cementárny na půdě *Cenových sdružení pro staviva* nakonec souhlasily s tím, že ceny pro rok 1921 alespoň nebudou dále zvyšovat.⁵⁶⁴ Objevil se však nový problém. V roce 1921 začala klesat vysoká poptávka po cementu. Přestávalo se stavět.⁵⁶⁵ Situaci proto nakonec řešil opět stát. Dne 11. března 1921 byl vydán zákon o stavebním ruchu⁵⁶⁶, kterým se upravil původní zákon o státní podpoře stavebního ruchu z 23. května 1919⁵⁶⁷. Zákon umožňoval vyvlastňování pozemků pro stavbu, obsahoval ustanovení o rozhodcích soudech mzdových a o cenových soudech. Tímto zákonem také začala státní podpora bytové výstavby. Jen v letech 1921- 1927 se na území Československa projednaly projekty více než padesáti šesti tisíc nových bytů o stavebních nákladech téměř 4, 5 miliardy korun. Z toho státní příspěvek na výstavbu činil přes 3, 2 miliardy korun.⁵⁶⁸ Stát od roku 1921 hrál v soukromém stavebnictví velmi důležitou roli.

---

⁵⁶² Tamtéž, s. 72.

⁵⁶³ *Stavivo*. 1921, roč. 2, s. 13.

⁵⁶⁴ Tamtéž, s. 57- 58.

⁵⁶⁵ *Stavivo*. 1922, roč. 3, s. 38.

⁵⁶⁶ Zákon ze dne 11. března 1921 o stavebním ruchu. In: *100/1921 Sb.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>.

⁵⁶⁷ Zákon ze dne 23. května 1919 o státní podpoře stavebního ruchu. In: *100/1919 Sb.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>.

⁵⁶⁸ *Stavivo*. 1927, roč. 8, s. 343.

Pro průmysl stavebních hmot bylo důležité především vládní nařízení z 21. května 1921, jímž byly zřízeny cenové soudy, které navázaly na činnost cenových sdružení.⁵⁶⁹ Cenové soudy měly ve svých pravomocích možnost stanovit maximální ceny stavebních hmot a stavebních rozpočtů.⁵⁷⁰ Pod cenou stavebních hmot pak byla v zákoně myšlena cena na místě výroby, jejíž součástí je hodnota surovin, dělnická mzda, režie a podnikatelský zisk.⁵⁷¹ V Praze, Brně, Bratislavě a Užhorodě byly zřízeny Cenové soudy, které v letech 1921- 1922 určovaly maximální ceny stavebních hmot včetně cementu. Dobové prameny nehovoří o tom, že by se tyto cenové soudy dostávaly do konfliktu s cementářským průmyslem.

Ceny cementu začaly spolu se stabilizací hospodářství v letech 1922- 1923 klesat, až do poloviny třicátých let proto nebylo potřeba Cenové soudy znovu zřizovat. Přestože byly i v dalších letech opakovaně vydávány zákony o stavebním ruchu, stát prozatím přestal hrát v cementářském průmyslu důležitou roli. Přesto například paragraf 75 zákona o stavebním ruchu z 28. března 1928 přísně zakazoval jakékoliv úmluvy, které by stanovovaly nepřiměřené ceny za stavební hmoty. Tento paragraf mohl být považován za potenciálně velmi účinný prostředek zásahu proti cementářským kartelům.⁵⁷² Přestože se tedy stát rozhodl nezasahovat, prostředky k intervenční politice v průmyslu stavebních hmot měl.

Změna nastala v souvislosti s velkou hospodářskou krizí a ohrožením republiky. Zvýšený zájem státu o stavební ruch naznačovalo už vládní nařízení z 13. července 1934, které upravovalo zákon o stavebním ruchu v tom smyslu, že se začaly poskytovat daňové úlevy za opravy starých domů.⁵⁷³ Na základě zmocňovacího zákona pak došlo v roce 1936 k vydání vládního nařízení o rozhodčích komisích pro stanovení cen stavebních hmot.⁵⁷⁴

O motivacích vlády pro vydání tohoto nařízení se můžeme pouze dohadovat. V roce 1936 se šířily obavy z toho, že nově vzniklý cementářský kartel začne prudce zvyšovat ceny cementu.⁵⁷⁵ Hlavním důvodem však pravděpodobně byly přípravy na budování opevnění. Koncem roku 1935 padlo konečné rozhodnutí postavit na hranicích mohutnou pevnostní linii. Původně se počítalo

---

⁵⁶⁹ Nařízení vlády republiky Československé ze dne 21. května 1921, jímž se provádí zákon ze dne 11. března 1921, č. 100 Sb. z. a n., o stavebním ruchu, v hlavě III. (cenové soudy §§ 18 - 22). In: *197/1921 Sb.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>.

⁵⁷⁰ Zákon ze dne 11. března 1921 o stavebním ruchu. In: *100/1921 Sb.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>.

⁵⁷¹ Nařízení vlády republiky Československé ze dne 21. května 1921, jímž se provádí zákon ze dne 11. března 1921, č. 100 Sb. z. a n., o stavebním ruchu, v hlavě III. (cenové soudy §§ 18 - 22). In: *197/1921 Sb.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>.

⁵⁷² Zákon ze dne 28. března 1928 o stavebním ruchu. In: *43/1928 Sb.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>.

⁵⁷³ Vládní nařízení ze dne 13. července 1934, kterým se mění a doplňují některé zákony týkající se bytové péče. In: *109/1934 Sb.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>.

⁵⁷⁴ Vládní nařízení ze dne 24. ledna 1936 o rozhodčích komisích pro stanovení cen stavebních hmot. In: *27/1936 Sb.* Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>.

⁵⁷⁵ Interpelace poslance Vičánka o vysokých cenách cementu v roce 1936 (*Parlamentní tisk: 430* [online]. 1936 [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0430_01.htm) nebo poslance Petráška o zdražování stavebních hmot kartelem (*Parlamentní tisk: 446* [online]. 1936 [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0446_01.htm).

s výstavbou opevnění v úseku dlouhém 860 kilometrů za celkovou částku 10,3 miliardy korun, v letech 1936- 1937 ale začaly představy o obranné linii nabírat mnohem monumentálnějších rozměrů.⁵⁷⁶

V roce 1935 se vytvořily kartely hned v několika odvětvích průmyslu stavebních hmot. Nově vzniklý cementářský kartel začal ihned zdražovat cement. Komise se proto 12. června 1936 rozhodla snížit ceny cementu pro Čechy.⁵⁷⁷ Kartel prozatím zareagoval tak, že raději sám snížil ceny na Moravě, Slovensku a v Podkarpatské Rusi, než aby čekal na rozhodnutí tamních Rozhodčích komisí.⁵⁷⁸

Cementářský kartel se nechtěl se státním zásahem spokojit. Výrok Rozhodčích komisí pro Čechy z roku 1936 proto napadl u Nejvyššího správního soudu. Stížnost byla namířena jak proti instituci Rozhodčích komisí, tak proti jejich konkrétnímu postupu ve věci stanovení cen cementu. Ani s jednou z těchto hlavních stížností však kartel neuspěl.

Za protiprávní však bylo uznáno samotné rozhodnutí o snížení cen. Rozhodčí komise totiž změnila i papírových pytlů používaných jako obaly pro cement z 2,10 korun na 2 koruny. Papírové pytle nešlo v žádném případě interpretovat jako stavební hmotu. Rozhodčí komise mohla určovat pouze ceny stavebnin, překročila proto své pravomoci. Problém spočíval i v tom, že rozhodnutí nebylo odůvodněno ani věcně, ani znaleckým posudkem.

Pro cementářský průmysl se jednalo o neúspěch. Nepodařilo se zrušit samotnou instituci Rozhodčích komisí. Komise vydávaly rozhodnutí o snižování cen cementu i v budoucnu. Cementárny se musely smířit s tím, že se jim v krátkodobém horizontu ceny zvýšit nepodaří.⁵⁷⁹

---

⁵⁷⁶ KEJZLAR, Miroslav, Ladislav ČERMÁK a Pavel HOLZKNECHT. *Československé opevnění z let 1935-1938 na Trutnovsku*. Dvůr Králové nad Labem: Fortprint, 2008, s. 11- 13.

⁵⁷⁷ *Stavivo*. 1936, roč. 17, s. 196.

⁵⁷⁸ Odpověď vlády na interpelaci poslance J. Vičánka. In: *Parlamentní tisk: 608/XV* [online]. 1936 [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0446_01.htm.

⁵⁷⁹ *Stavivo*. 1938, roč. 19, s. 238.

Tabulka 17. Procentuelní podíl obecných celních sazeb k průměrným cenám⁵⁸⁰ portlandského cementu v letech 1922- 1937

Rok	Cena	Obecná sazba ⁵⁸¹	Smluvní sazba	Podíl cla k ceně
1922	53,95	27		50,05%
1923	35,6	27		75,84%
1924	29,8	27		90,60%
1925	31,1	27		86,82%
1926	31,4	27		85,99%
1927	31,4	27		85,99%
1928	31,45	27	13,5	85,85%
1929	31,4	27	13,5	85,99%
1930	31,4	27	13,5	85,99%
1931	30,4	27	16,2	88,82%
1932	26,95	27	16,2	100,19%
1933	24,75	27	16,2	109,09%
1934	19,9	27	16,2	135,68%
1935	22,95	27	16,2	117,65%
1936	24,5	27	16,2	110,20%
1937	23,85	27	16,2	113,21%

Zdroj: *Zahraniční obchod republiky Československé*. Praha: Státní úřad statistický, 1923- 1948; *Cenové zprávy státního úřadu statistického*. Praha: Státní úřad statistický, 1921- 1948; Nařízení vlády republiky Československé ze dne 19. prosince 1921 o nové úpravě celních sazeb pro československé celní území. In: 460/1921 Sb. 1921. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>; *Allgemeiner und Vertragsmässiger Zolltarif für das tschecho-slowakische Zollgebiet: Autonomer Zolltarif*. Reichenberg, 1925, s. 115; *Allgemeiner und Vertragsmässiger Zolltarif für das tschecho-slowakische Zollgebiet: Autonomer Zolltarif*. Reichenberg, 1930, s. 380.

Druhou oblastí, ve které stát ovlivňoval cementářský průmysl, byla celní politika (Tabulka 17). Podle celního sazebníku z roku 1919 zůstalo po válce clo na stejné úrovni jako za Rakouska-Uherska, tedy na 1,80 korunách.⁵⁸² Takto nízké clo však mohlo v době poválečné inflace jen stěží ochránit domácí průmysl. V roce 1922 proto bylo znásobeno koeficientem patnácti a zvýšeno na 27 korun, vzhledem k vysokým cenám však neznamenal úplné uzavření domácího trhu. Ještě v roce 1922 proto čítal podíl vývozu a dovozu cementu přibližně 8 % domácí produkce. Po roce 1923 však začaly ceny prudce klesat, zatímco clo zůstalo na hodnotě 27 korun. V roce 1924 se celní ochrana vyšplhala na 90 % průměrné ceny portlandského cementu.

⁵⁸⁰ Průměrné ceny vypočítány jako aritmetický průměr nejnižších a nejvyšších cen cementu v republice.

⁵⁸¹ Obecně používaná celní sazba. Smluvní sazba naproti tomu platila pro ty státy, se kterými mělo Československo uzavřenou obchodní smlouvu.

⁵⁸² *Allgemeiner Zolltarif für das tschecho-slowakische Zollgebiet: Autonomer Zolltarif*. Reichenberg, 1919, s. 107.

Tabulka 18. Procentuelní podíl dovozu a vývozu všech druhů cementu⁵⁸³ na celkové produkci cementu v Československu v letech 1922- 1938; dovoz a vývoz v tunách⁵⁸⁴

Rok	Dovoz	Podíl na produkci	Vývoz	Podíl na produkci
1922	33 386	8,35%	34 152	8,54%
1923	29 133		27 742	
1924	13 637	2,73%	37 221	7,44%
1925	6 378	0,85%	30 373	4,05%
1926	8 868	0,89%	33 134	3,31%
1927	7 491	0,62%	12 036	1,00%
1928	8 312	0,64%	18 568	1,43%
1929	10 419	0,83%	39 525	3,16%
1930	8 785	0,74%	26 385	2,21%
1931	8 186	0,68%	15 810	1,32%
1932	4 323	0,40%	14 691	1,36%
1933	2 773	0,33%	11 295	1,33%
1934	3 432	0,41%	6 033	0,71%
1935	1 467	0,15%	4 387	0,45%
1936	1 621	0,15%	7 188	0,68%
1937	1 812	0,13%	4 804	0,35%
1938	788		1 735	

Zdroj: *Zahraniční obchod republiky Československé*. Praha: Státní úřad statistický, 1923- 1948; *Statistical Yearbook of the League of Nations* [online]. Geneva: League of Nations, Economic and Financial Section, 1926- 1944; *Statistická ročenka republiky československé 1938*. Praha: Státní úřad statistický, 1938, s. 89; BÁRTA, Rudolf. *Rozsah a vývoj světové výroby cementu*, s. 14- 15, 29; *Stavivo*. 1923, roč. 4, s. 95; SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. K 14, Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). Balance 1935- 1945; Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Národní listy 13. 5. 1933; Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 19. 10. 1926.

Domácí trh se fakticky uzavřel jakékoliv zahraniční konkurenci, což ukazuje i podíl vývozu a dovozu na celkové produkci cementu (Tabulka 18.). Díky klesajícím cenám v pozdějších letech byla obecná celní sazba často vyšší, než samotná hodnota cementu prodávaného na domácím trhu. Stejně tak smluvní sazba, která byla zvýšena v roce 1931, poskytovala československému trhu s cementem tak důkladnou ochranu, že není možné hovořit o jakékoliv zahraniční konkurenci. Podíl vývozu a dovozu proto čítal vždy jen kolem 1 % domácí produkce. První republika byla v oblasti cementářského průmyslu výrazně protekcionistickým státem. Přestože už předlitavská cla často dosahovala až třetiny

⁵⁸³ Započítán nejen portlandský, ale i románský cement a speciální druhy cementů.

⁵⁸⁴ Zjistit celkovou produkci cementu nebylo ve všech letech možné. Procentuelní podíl vývozu a dovozu na produkci cementu je proto uveden pouze v těch letech, ve kterých jsou čísla o vyrobeném cementu k dispozici. Více viz Tabulka 16.

cen cementu na domácím trhu, teprve Československo dokázalo svůj trh s cementem úplně uzavřít. Vznik kartelů v cementářském průmyslu byl protekcionistickou politikou státu usnadněn.

Tabulka 19. Roční výroba cementu na tisíc obyvatel ve vybraných evropských státech v tunách

Rok	Německo	VB	Francie	Itálie	ČSR	Rakousko	Maďarsko	Polsko
1926	91	83	98	70	70	64	38	21
1927	115	90	124	68	83	72	49	27
1928	119	96	103	75	89	78	50	36
1929	110	104	140	84	85	87	47	33
1930	85	111	119	85	81	90	38	26
1931	57	130	117	73	81	75	34	17
1932	43	93	120	75	72	52	22	11
1933	58	96	111	84	57	41	20	12
1934	97	113	110	96	56	47	25	22
1935	131	126	97	99	65	55	31	25
1936	173	142	102	90	69	55	24	31

Zdroj: *Statistical Yearbook of the League of Nations* [online]. Geneva: League of Nations, Economic and Financial Section, 1926- 1944; *Statistická ročenka republiky československé 1938*. Praha: Státní úřad statistický, 1938, s. 89; BÁRTA, Rudolf. *Rozsah a vývoj světové výroby cementu*, s. 14- 15, 29; Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Národní listy 13. 5. 1933; *Stavivo*. 1923, roč. 4, s. 95.

Produkce cementu v Československu se nevyrovnala vyspělým průmyslovým zemím Západu (Tabulka 19.). Německo, Francie a Velká Británie vyráběly víc cementu na tisíc obyvatel než Československo⁵⁸⁵, které se pohybovala někde na úrovni Itálie a Rakouska. Ze sousedních zemí byla spotřeba nižší pouze v Maďarsku a Polsku. Prvorepublikové hospodářství nedokázalo pojmout tak velké množství cementu jako západní státy, což poukazuje na jeho zaostalost. Propast se začala prohlubovat hlavně od poloviny třicátých let.

Odborníci působící v cementářském průmyslu si propast mezi spotřebou cementu ve vyspělých státech a v Československu uvědomovali. Například poptávka po cementu ve Spojených státech jako nejvyspělejší zemi Západu byla v roce 1928 tvořena z 27,5 % silniční výstavbou a 26 % hospodářskými stavbami. Teprve poté následovaly obytné budovy, chodníky, železnice, mosty a cementové zboží. V Československu ale byly ve spotřebě silnice až na úplně posledním místě a

⁵⁸⁵ Přehled obsahuje velkou statistickou past, která zhoršuje postavení vnitrozemských států. Je zde zahrnuto jen množství vyrobeného cementu na území konkrétního státu. Do výroby je s největší pravděpodobností započítán i počet vyvezeného cementu do zahraničí, což na první pohled zvyšuje konzum států s přístupem k levné dopravě po moři jako je například Francie, Velká Británie, Německo nebo Itálie. Vývoz a dovoz cementu však tvořil jen několik procent celkové světové výroby, čísla proto nejsou zkreslena tak výrazně. Světový obchod s cementem viz. BÁRTA, Rudolf. *Rozsah a vývoj světové výroby cementu*, s. 47- 51.

poptávka po cementu na stavbu hospodářských budov byla také velmi nízká.⁵⁸⁶ Československý cementářský průmysl postrádal důležitou část potenciálního konzumu, což omezovalo možnosti jeho dalšího rozvoje a vytvářelo propast oproti vyspělým zemím. Protekcionistická politika ze strany státu měla za této situace jisté logické opodstatnění.

6.2.5 Diferenciace

Před první světovou válkou došlo k úplnému vytlačení románského cementu a vysokopecní struskový cement se vyráběl pouze v malém množství. Portlandský cement zůstal hlavním druhem cementu i za první republiky. Vedle něho se však začaly objevovat i různé druhy speciálních cementů. Jejich výroba se pohybovala jen ve velmi malém množství v poměru k portlandskému cementu, přesto vytvořila na trhu s cementem určitou diferenciaci výrobků.

Za povšimnutí stojí především tavené a elektrotavené⁵⁸⁷ bauxitové cementy. První patent na bauxitový cement byl ve světě podán v roce 1897 a jeho výroba začala roku 1908.⁵⁸⁸ Bauxitové cementy vznikaly pálením vápna spolu s bauxitem, surovinou, kterou bylo do Československa třeba dovážet. Výhody tohoto druhu cementu spočívaly v tom, že velmi rychle tuhl a byl odolný vůči chemickým látkám. V dobách první republiky se ještě nevědělo, že bauxitové cementy mají za velké vlhkosti po čase tendenci ztrácet pevnost a rozpadat se. Od druhé poloviny 20. století proto bylo jejich použití na nosíkové konstrukce postupně zakázáno. Stejně tak vzácnost bauxitu naznačovala, že tento cement nedokáže svést rovný boj s portlandskými cementy, které měly trh ovládat i v budoucnosti.

První továrny na bauxitový cement se začaly v Československu stavět od konce dvacátých let. V roce 1929 vyráběla Královodvorská cementárna ročně asi 15 tisíc tun bauxitového cementu v Čížkovicích.⁵⁸⁹ Toho samého roku začala i výstavba nové továrny určené výhradně pro výrobu bauxitového cementu v Ladcích.⁵⁹⁰ Továrna se otevřela v roce 1930 a její výrobní kapacita zpočátku činila kolem 30 tisíc tun bauxitového cementu ročně.

6.3 Nové podmínky pro působení cementářských kartelů

Cementářské kartely fungovaly po roce 1918 na úplně jiných základech než ty předlitavské. Ve dvacátých letech se nevytvořily žádné syndikáty a existující kartely se snažily své aktivity skrývat. Z dobových periodik se o jejich působení dovídáme jen velmi málo, víme však, že existovaly. Bytová výstavba se stala jedním ze strategických cílů nového československého státu a továrny, vlastněné převážně domácím německým kapitálem, dávaly pravděpodobně velký pozor na to, aby na sebe

⁵⁸⁶ *Obzor cementářský*. 1928, s. 91.

⁵⁸⁷ Rozdíl mezi tavenými a elektrotavenými hlinitanovými cementy spočívá v tom, že u tavených cementů se používá k vypálení jako palivo koks a u elektrotavených elektrina. Elektrický proud se používal především po roce 1918. Více viz. *Stavivo*. 1925, roč. 6, s. 243, 256.

⁵⁸⁸ Tamtéž.

⁵⁸⁹ *Obzor cementářský*. 1929, roč. 4, s. 177- 180.

⁵⁹⁰ *Obzor cementářský*. 1930, roč. 5, s. 162.

zbytečně neupozorňovaly. O to více opatrnosti bylo třeba v situaci, kdy cementárny vykazovaly obrovskou míru zisku.

Vydání kartelového zákona donutilo cementářské kartely více se otevřít veřejnosti. Kromě toho se však od začátku třicátých let začaly dříve tiché dohody největších českých cementáren postupně proměňovat v celostátní kartel, který se pochopitelně těšil větší pozornosti. Pravděpodobně v souvislosti s výstavbou opevnění si pak cementářský kartel vysloužil dokonce i přímou pozornost československé vlády.

Struktura trhu s cementem prošla mnoha proměnami. Rozpad rakousko-uherského trhu a protekcionismus nástupnických států zničil staré předlitavské cementářské kartely a zabránil jejich obnovení. Nové československé dohody vznikaly už jen na základě jednání dvou rovnocenných partnerů a to Čech v čele s Královskou cementárnou a spojené Moravy se západním Slovenskem. Koncentrace v odvětví dosahovala obrovské míry, narážela však na své limity. Královská cementárna se i přes opakované snahy nepodařilo plně ovládnout trh s cementem. V odvětví se také objevovala mírná diferenciací výrobku v souvislosti s novými vysokohodnotnými a bauxitovými cementy. Hlavním produktem cementářského průmyslu však zůstal portlandský cement.

Státní zásahy do fungování odvětví byly početné. Prvorepublikové Československo si pomocí zákonů o stavebním ruchu a cenových a rozhodčích komisích vytvořilo potenciálně účinné intervencionistické nástroje, které byly v cementářském průmyslu využity v prvních poválečných letech a za velké hospodářské krize.

7. Prvorepublikové cementářské kartely

7.1 Kartelizace cementářského průmyslu v letech 1918- 1932

7.1.1 Cementářský průmysl v prvních poválečných letech

První léta po vzniku Československa byla pro cementářský průmysl nepříznivá. Odvětví se ocitlo v poválečné krizi. Cementárny měly problémy se zdražující se pracovní silou, vysokými cenami uhlí a jeho nedostatkem⁵⁹¹ a rostoucími železničními tarify spolu s nedostatkem vagonů na přepravu surovin a zboží. Poptávka po cementu dalece předčila nabídku.⁵⁹² Ceny prudce stoupaly a stát proto vytvořil cenová sdružení pro staviva.⁵⁹³ Na vyžádání spotřebitelů došlo dokonce k omezení vývozu cementu ze země.⁵⁹⁴

Teprve v roce 1921 měly cementárny dostatek uhlí na běžný provoz. Převís poptávky nad nabídkou však byl vystřídán utlumením stavebního ruchu. Chyběly finanční prostředky na rozsáhlou stavební činnost.⁵⁹⁵ Stát zareagoval vydáním zákona o stavebním ruchu a zřízením cenových soudů pro staviva. Celní ochrana neexistovala. Cementárny si stěžovaly na ostrou konkurenci z Polska a Německa a obávali se i Maďarska.⁵⁹⁶

---

⁵⁹¹ Propukla poválečná uhelná krize, která neměla v dřívějších dobách obdoby. Více viz. *Průmyslový věstník*. 1920, roč. 7, č. 1- 2, s. 17- 19.

⁵⁹² Ústředny společenstev stavitelů si ještě v březnu 1920 stěžovaly, že na trhu chybí cement, Národní archiv. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností 1919- 1942. K 326, 10.676/20, Stížnosti na nedostatek cementu.

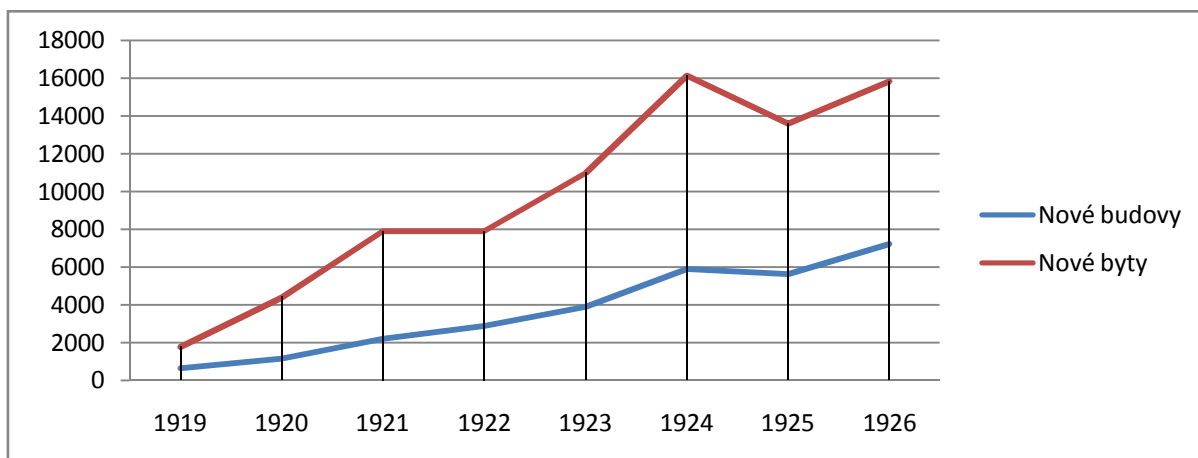
⁵⁹³ Více viz. šestá kapitola.

⁵⁹⁴ Spotřebitelé byli znepokojeni tím, že české cementárny vyváží cement, ačkoliv ho je na domácím trhu nedostatek. Středem pozornosti se staly továrny v Králově Dvoře, Čížkovicích a Štramberku-Vítkovicích (Národní archiv. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností 1919- 1942. K 329, 15.151/20, Žádosti o dodávky cementu ze Štramberku 1920). V roce 1920 vypukl skandál ohledně vývozu cementu do Holandska. Továrny Štramberk a Vítkovice plánovaly vyvézt 10 tisíc tun struskového cementu s tím, že se jedná o nekvalitní výrobek, který nevyhovuje českým normám. Povolení na vývoz továrny dostaly, jakmile se ale zpráva dostala na veřejnost, zjistilo se, že cement normám z roku 1911 odpovídá. Stavitelé se ihned zasadili o to, aby byl vývoz zastaven a nová vývozní povolení se udělovala s větší opatrností (Národní archiv. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností 1919- 1942. Karton 330, 17.680/20, Jednání o vývozu struskového cementu z Moravy do Holandska).

⁵⁹⁵ *Stavivo*. 1922, roč. 3, s. 38.

⁵⁹⁶ Tamtéž.

Graf 11. Stavební ruch (počet nových budov a bytů) v sedmdesáti největších československých obcích nad deset tisíc obyvatel v letech 1919- 1926

Zdroj: *Statistická ročenka republiky československé*. Praha: Státní úřad statistický, 1937.

Situace se zlepšila v roce 1922. Soukromý stavební ruch zaznamenal oživení, které trvalo až do roku 1925, kdy došlo k mírným propadům (Graf 11.). Deflační krize z let 1922- 1923 měla na stavebnictví patrně příznivé důsledky, protože byla doprovázena i výrazným snižováním cen stavebních hmot.⁵⁹⁷ Svou roli pravděpodobně sehrály také zákony o stavebním ruchu, vydávané od roku 1921. V letech 1923- 1924 narůstala především bytová výstavba. Spolu s tím se zvyšovala i výroba cementu. Československé cementárny překonaly v roce 1922 objem výroby cementu z roku 1913.

Přestože výroba cementu po válce vzrůstala, cementářský průmysl v období deflační krize neprosperoval. Zisky cementáren v letech 1922- 1923 klesaly. Změna nastala teprve po skončení krize. Ceny přestaly v roce 1924 klesat a zastavily se přibližně na 30 korunách za 100 kg cementu. Poměřeno paritou ke zlatu, ceny cementu byly asi o 8 % vyšší než v roce 1914.⁵⁹⁸ Zisky továren začaly stoupat. Tento trend vydržel až do roku 1929, kdy došlo v souvislosti s prvními příznaky hospodářské krize ke zpomalení. Léta 1926- 1929 můžeme považovat za období největší prosperity prvorepublikového cementářského průmyslu.

V souvislosti s poválečnou konsolidací hospodářství je spojen i vznik zájmové organizace cementářského průmyslu při *Ústředním svazu československých průmyslníků*. Svaz byl vytvořen koncem roku 1918. Dne 7. prosince 1918 se konala první valná hromada *Odborné sekce průmyslu staviv, keramiky a skla*, zřízené při této organizaci.⁵⁹⁹, o jejíž vznik se zasloužil Rudolf Barta starší⁶⁰⁰.

⁵⁹⁷ Prudké snižování cen cementu spojil s devalvační politikou už Rudolf Bárta, viz. BÁRTA, Rudolf. *Rozsah a vývoj světové výroby cementu*, s. 22.

⁵⁹⁸ *Velkoobchodní ceny a velkoobchodní indexy v letech 1922-1936*. Praha: Státní úřad statistický, 1937, s. 64.

⁵⁹⁹ *Průmyslový věstník*. 1918, roč. 6, č. 3, s. 21.

⁶⁰⁰ *Průmyslový věstník*. 1919, roč. 6, č. 29, s. 693.

Odborné sekce průmyslu staviv, keramiky a skla se následně rozdělila na dalších devět podskupin, přičemž jedna z nich zastupovala zájmy cementářského průmyslu.⁶⁰¹

Cementářská sekce, v jejímž čele stanul majitel cementáren v Bohosudově a Hodolanech Oldřich Rosenberg, se už od konce roku 1918 snažila zmírnit krizi v odvětví. Projevila rovněž iniciativu v otázce vytvoření nových československých norem pro cement a sestavila vývozní a dovozní komisi. Nově vytvořená komise měla za úkol omezit dovoz cementu do republiky skrze intervenci u státních orgánů.⁶⁰²

V roce 1922 se cementářská sekce přejmenovala na *Spolek továren na cement v československé republice*⁶⁰³. Roku 1937 pak došlo k další změně názvu, tentokrát na *Svaz československých továren na cement*.⁶⁰⁴ Nové pojmenování se více blížilo označením podobných organizací v zahraničí a mělo proto sekci lépe reprezentovat mimo území republiky. Koncem třicátých let totiž sekce plánovala prohloubit styky se zahraničím za účelem studijních cest, od kterých si prvorepublikové cementárny slibovaly šíření výrobních postupů a technologií. Cementářská sekce byla důležitým nástrojem pro prosazování společných zájmů odvětví.

7.1.2 Kartel z let 1924/1925

Část cementářského průmyslu se kvůli poklesu cen v odvětví snažila už v roce 1921 zjistit, zda by bylo možné vytvořit nový kartel.⁶⁰⁵ První kartelová jednání začala teprve v roce 1922. V lednu se štrambersko-vítkovické cementárny obrátily na Králův Dvůr s nabídkou uzavření dohody za účelem zastavení poklesu cen.⁶⁰⁶ Králův Dvůr prozatím odmítl. Firma měla v plánu expandovat získáním cementáren v Čížkovicích a Berouně. Nechtěla si případnou dohodou svázat ruce. Navíc byly obavy, že by v případě vzniku cenového kartelu zasáhly na základě zákona o stavebním ruchu z roku 1921 cenové soudy. Královodvorská cementárna ale nezaujala úplně odmítavé stanovisko. Spíše si přála vyčkávat, jak se bude situace na trhu dál vyvíjet. Jednání o vytvoření nového kartelu proto pokračovala i během roku.⁶⁰⁷

Po vytvoření koncernu Králův Dvůr- Čížkovice- Beroun v roce 1923 snížila Královodvorská cementárna ceny z 55 na 25 korun za 100 kg cementu. Maloměřice na Moravě zareagovaly stejně výrazným snížením cen.⁶⁰⁸ Ani v roce 1923 nebylo pro Králův Dvůr výhodné zúčastnit se kartelu, který

---

⁶⁰¹ Tamtéž, č. 3, s. 35.

⁶⁰² Tamtéž, č. 4- 5, s. 52.

⁶⁰³ *Průmyslový věstník*. 1922, roč. 9, č. 24, s. 343.

⁶⁰⁴ *Průmyslový věstník*. 1937, roč. 24, ř. 5, s. 64.

⁶⁰⁵ SOA Praha-západ. Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Berounských akciových cementáren a vápenic 1916- 1921, Správní rada z 20. 6. 1921.

⁶⁰⁶ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 7, Zápisy ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1889- 1928. Správní rada z 24. 1. 1922.

⁶⁰⁷ SOA Praha-západ. Prastav. Inv. č. 1, Evidenční číslo 1, Zápisy ze schůzí správní rady firmy Prastav, Spojené pražské továrny na staviva, akciová společnost v Praze od roku 1921 do roku 1939, Správní rada z 24. 6. 1922.

⁶⁰⁸ Národní archiv. Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Prager Presse 10. 10. 1923.

se další cementárny snažily vyjednat.⁶⁰⁹ Iniciativy se proto chopil Oldřich Rosenberg, stojící v čele cementářské sekce, který se snažil organizovat jako protiváhu koncernu Královodvorské cementárny moravské a slovenské továrny.⁶¹⁰ V květnu 1923 navštívil Královodvorskou cementárnu ředitel Pragobanky dr. Nessler.⁶¹¹ Pragobanka stála za Rosenbergem, který vlastnil továrny v Bohosudově a Hodolanech. Nessler se pokoušel přesvědčit Královodvorskou cementárnu, aby pomohla vytvořit nový cementářský kartel, jehož vedením měla být pověřena právě Pragobanka. Královodvorská cementárna si uvědomovala, že by dohoda sice prospěla Oldřichu Rosenbergovi, pro ni by však výhodná nebyla. Nabídka byla prozatím odmítnuta. Teprve jednání z konce roku 1923 o rajonizaci odbytu přinesla výsledky.⁶¹²

Ceny cementu během roku 1923 dál klesaly. Cementárny se s poklesem snažily vyrovnat modernizací výroby. Dobové zprávy hovořily o tom, že investice dosáhly v letech 1919- 1923 celkové částky kolem 30 milionů korun.⁶¹³ V roce 1922 byl například přijat plán na rekonstrukci radotínské cementárny za 6, 5 milionů,⁶¹⁴ který však z důvodu finančních problémů firmy musel být v roce 1923 přerušen.⁶¹⁵ Investice prováděla i Královodvorská cementárna⁶¹⁶ a továrny v Bohosudově a Hodolanech⁶¹⁷. Konkurenční boj byl v cementářském průmyslu v plném proudu a továrny začínaly být vyčerpány. Do roku 1924 se podařilo rozdělit nově vzniklý československý trh s cementem a továrny chtěly uzavřít příměří. Královodvorská cementárna výrazně rozšířila svůj podíl na trhu a přála si konkurenci ukončit. V roce 1924 kontrolovala až 60 % prvorepublikového trhu s cementem.⁶¹⁸

Začátkem roku 1924 uzavřela Královodvorská cementárna jednoroční konvenci o rajonizaci odbytu s třemi největšími moravsko-slovenskými cementárnami.⁶¹⁹ Cementárny účastníci se kartelu nejsou jmenovány, třemi největšími moravsko-slovenskými továrnami v této době ale byly

---

⁶⁰⁹ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 7, Zápis ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1889- 1928. Správní rada z 4. 5. 1923.

⁶¹⁰ Národní archiv. Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Národní listy 7. 2. 1924.

⁶¹¹ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 5. 5. 1923.

⁶¹² Národní archiv. Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Lidové listy 28. 7. 1924.

⁶¹³ Národní archiv. Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Národní listy 7. 2. 1924.

⁶¹⁴ SOA Praha-západ. Prastav. Inv. č. 1, Evidenční číslo 1 Zápis ze schůzí správní rady firmy Prastav, Spojené pražské továrny na staviva, akciová společnost v Praze od roku 1921 do roku 1939, Správní rada z 31. 5. 1922.

⁶¹⁵ Společnost se dostala do finančních problémů a Česká banka odmítla poskytnout další finanční prostředky. Firmu pak dostal z problémů až Rudolf Weinmann, který v roce 1924 sanoval Rudolf Weinmann. Tamtéž, Správní rada z 4. 4. 1924.

⁶¹⁶ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 10, Výroční zprávy 1920- 1941, Výroční zpráva za obchodní rok 1923.

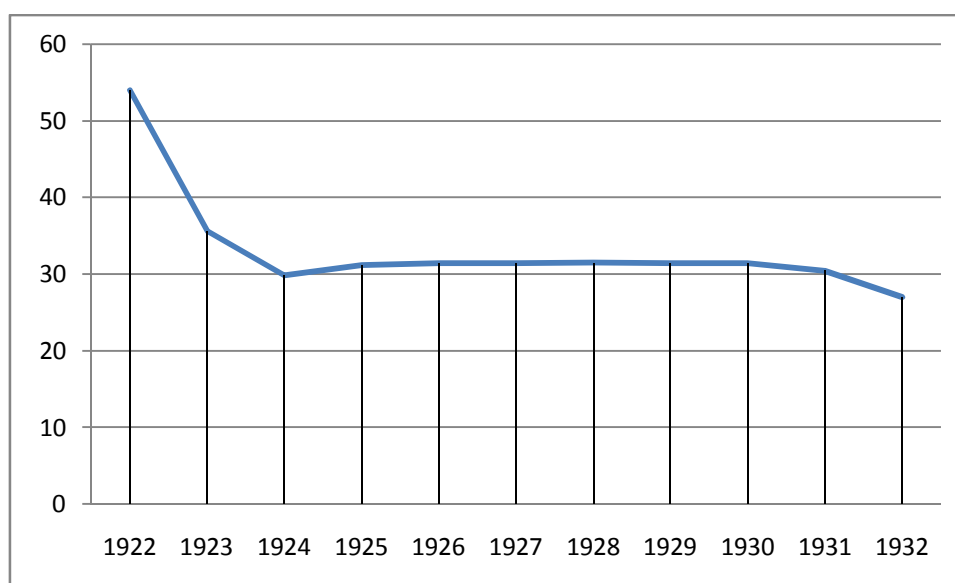
⁶¹⁷ Národní archiv. Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Národní listy 7. 2. 1924.

⁶¹⁸ Více viz. předchozí kapitola, část 6.2.2. Stupňující se koncentrace v odvětví.

⁶¹⁹ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 7, Zápis ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1889- 1928, Správní rada z 27. 2. 1924; Správní rada z 3. 12. 1924.

Maloměřice, Lietavská Lúčka- Ladce a Štramberk-Vítkovice. Dohoda byla pravděpodobně sjednána mezi Královodvorskou cementárnou a těmito třemi podniky. Účast ostatních československých cementáren zatím nebyla pro existenci kartelu nutná. Radotín měl finanční problémy a nevyráběl a továrny v Bohosudově a Hodolanech byly poté, co Rosenberg 6. ledna 1924 zemřel⁶²⁰, zastaveny⁶²¹. V Čechách tak byla v provozu pouze malá podolská cementárna a na Moravě továrna v Tlumačově. V roce 1926 dokázaly obě tyto cementárny dohromady vyrobit maximálně 60 tisíc tun cementu, tedy ani ne 5 % celkové československé výrobní kapacity.⁶²² Nově vytvořený kartel kontroloval téměř celý trh s cementem. Cla na dovoz cementu z roku 1922 úplně vyřadila ze hry zahraniční konkurenci.

Graf 12. Ceny cementu v letech 1922- 1932 v korunách za 100 kg

Zdroj: *Cenové zprávy státního úřadu statistického*. Praha: Státní úřad statistický, 1921- 1948.

Spotřebitelé se nechtěli s existencí nově vznikajícího kartelu smířit. První reakce z jejich strany byly velmi nepřátelské. Největší obavy panovaly ze zvyšování cen. Pokles cen se v roce 1924 zastavil a během roku 1925 dokonce průměrné ceny cementu v Československu stouply přibližně na 31 korun (Graf 12.). Na úrovni kolem 31 korun se pak držely díky kartelovým ujednáním po celá dvacátá léta. Přepočteno paritou ke zlatu, byly ceny přibližně o 15 % vyšší než v roce 1914. Cementárny také regulovaly odbyt. Spotřebitelé si začali stěžovat na nedostatek cementu. Cementárny byly konzumenty obviňovány z toho, že se v roce 1922 údajně zasadily o to, aby byla přijata vysoká cla na cement,⁶²³ poté se kartelizovaly, snížily výrobu a zvýšily ceny. Betonářské svazy a

⁶²⁰ *Stavivo*. 1924, roč 5, s. 13.

⁶²¹ Národní archiv. Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Novinová zpráva i32ho2.

⁶²² Pro srovnání šestá kapitola této práce, Tabulka 16.

⁶²³ Z dalších zpráv nemáme žádné informace o tom, jestli skutečně cementárny stály za zvýšením cel cementu. Vzhledem k tomu, že právě ony měly největší zájem na úplném uzavření československého trhu s cementem, je

svazy výrobců cementového zboží se neúspěšně snažily docílit u ministerstev obchodu a financí snížení dovozních cel na cement. V souvislosti s vytvářením nového kartelu se objevovaly se i útoky proti německému kapitálu, který vlastní cementářský průmysl a údajně likviduje české továrny.⁶²⁴ Státní úřady se pokusily vyjednat kompromis.

Během roku 1924 se na půdě ministerstva obchodu konala schůze mezi zástupci spotřebitelů, cementáren a ministerstev obchodu, zásobování a veřejných prací. Účelem schůze bylo dosáhnout dohody mezi cementářským průmyslem a spotřebiteli v otázkách výše cen a rajonizace odbytu.⁶²⁵ Spotřebitelé se bránili proti dohodě cementáren. Cementárny se bránily tvrzením, že nový kartel vznikl z důvodu racionálního rozdělení spotřebitelů za účelem zlevnění cementu. Kompromisu se nakonec nepodařilo dosáhnout a o dalších jednáních máme ale jen velmi fragmentární zprávy.

Na podzim a v zimě roku 1924 se kartel stabilizoval. V září se jednalo o vstupu radotínské cementárny⁶²⁶ a do prosince se spotřebitelé vzdali snah zabránit vzniku nové organizace⁶²⁷. Zprávy ministerstva obchodu hovoří o tom, že v roce 1927 existovala „...dohoda ohledně rayonování, k níž došlo na pokyn ministerstva obchodu po anketě výrobců a spotřebitelů v r. 1925“. Účelem dohody bylo „...aby distribuce mohla býti účelně a racionálně prováděna a konsumenti cementu včasné obslouženi“. Vznikl rajonizační kartel, kterého se v roce 1927 neúčastnily dvě blíže nespecifikované moravské továrny.⁶²⁸ Ministerstvo obchodu mělo na vytvoření rajonizační dohody vlastní zájem. Jako majitel státních drah si přál snížit počet vagonů na dopravu cementu, kterých byl nedostatek.⁶²⁹

7.1.3 Organizace nového kartelu

V Československu se na přelomu let 1924/1925 vytvořil cementářský kartel, o jehož další činnosti máme ale jen velmi kusé zprávy. Na papíře existovala pouze rajonizační dohoda, kterou pomohly sjednat státní orgány. V zákulisí však probíhala rozsáhlejší spolupráce. Nevíme přesně, na jakých základech nový kartel fungoval, ani jací členové ho tvořili. Nedochovala se nám žádná kartelová smlouva. Ze zasedání výkonných orgánů jednotlivých cementáren a dobovým periodik si však lze udělat alespoň přibližný obrázek o jeho organizaci.

---

pravděpodobné, že se na zvýšení celní sazby podílely. Více viz. šestá kapitola této práce, 6.2.4 Státní politika a regulace trhu.

⁶²⁴ Národní archiv. Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Novinová zpráva i32ho2.

⁶²⁵ *Stavivo*. 1925, roč. 6, s. 182.

⁶²⁶ SOA Praha-západ. Prastav. Inv. č. 1, Evidenční číslo 1, Zápisy ze schůzí správní rady firmy Prastav, Spojené pražské továrny na staviva, akciová společnost v Praze od roku 1921 do roku 1939, Správní rada z 12. 9. 1924.

⁶²⁷ SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. K 7, Královská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. Zápisy ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1889- 1928, Správní rada z 3. 12. 1924.

⁶²⁸ Národní archiv. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností 1919- 1942. K 642, 66.826/27, Zprávy o kartelových smlouvách 1927- 1932.

⁶²⁹ Národní archiv. Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Národní listy 12. 8. 1928.

Nový kartel nevytvářel pouze odbytové rajony, ale zahrnoval i cenové směrnice pro prodej cementu.⁶³⁰ V praxi se jednalo minimálně o rajonizační, množstevní a cenový kartel. Jeho platnost končila 31. prosincem 1929.⁶³¹ Dne 15. ledna 1925 vyjednal Rudolf Weinmann vstup radotínské cementárny do kartelu. Máme informace o tom, že cementárna dostala přidělený kontingent na výrobu cementu ve výši 46 tisíc tun.⁶³² Od roku 1925 byly sjednávány i cenové dohody.⁶³³

O cenách a kontingentech se jednalo každý rok znovu. Koncem roku 1925 byl cenový kartel prodloužen na další rok,⁶³⁴ kontingenty ale stanoveny nebyly.⁶³⁵ Poptávka po cementu v tomto období prudce narůstala. Regulovat odbyt proto pravděpodobně nebylo potřeba.⁶³⁶ Rovněž pro rok 1927 Radotín sjednal s Královým Dvorem cenovou dohodu.⁶³⁷ V tomto roce však nastaly první velké neshody obou cementáren. V roce 1928 už k cenovým dohodám mezi Radotínem a Královým Dvorem nedošlo⁶³⁸ a ani roku 1929 nebyl sjednán společný postup v cenových otázkách⁶³⁹. Přestože výrobní možnosti radotínské cementárny nedosahovaly v roce 1928 ani jedné desetiny kapacit Králova Dvora⁶⁴⁰, na českém trhu se jednalo o největšího potenciálního konkurenta Královodvorské cementárny.⁶⁴¹ Vztahy proto byly dlouhodobě velmi špatné. Z jiných zdrojů máme zprávy o tom, že pro rok 1928 byly sjednány kontingenty.⁶⁴² Kromě těchto několika útržkovitých informací nevíme o kartelu z přelomu let 1924/1925 téměř nic.

7.1.4 Kartel čtyř největších cementáren z let 1929-1932

Koncem prosince 1929 rajonizační dohody skončily. V průběhu roku 1929 byla do Prahy svolána konference, která měla jednat o prodloužení kartelu.⁶⁴³ Jednání nakonec probíhala převážně ve Vídni. V červenci cementárny sjednaly základní podmínky, za kterých by měl kartel fungovat. Počítalo se s rajonizační, množstevní a cenovou dohodou, trvající mezi čtyřmi až pěti roky. Při

⁶³⁰ *Obzor cementářský*. 1929, roč. 4, s. 127.

⁶³¹ *Compass: Finanzielles Jahrbuch*.

⁶³² SOA Praha-západ. Prastav. Ič. 3, Eč 3, Zápisy z finančních schůzí správní rady firmy Prastav Spojené pražské továrny na staviva, akciová společnost v Praze od roku 1925 do roku 1934, Finanční schůze z 26. 1. 1925.

⁶³³ Na finanční schůzi bylo potvrzeno, že v oboru vápna a cementu existují finanční dohody, Tamtéž, Finanční schůze z 5. 5. 1925.

⁶³⁴ Tamtéž, Finanční schůze z 30. 12. 1925.

⁶³⁵ Tamtéž, Finanční schůze z 23. 1. 1926.

⁶³⁶ V roce 1926 se vyrobila dvakrát tolik cementu jako roku 1924. Pro srovnání viz. šestá kapitola této práce, Tabulka 16.

⁶³⁷ SOA Praha-západ. Prastav. Ič. 3, Eč 3, Zápisy z finančních schůzí správní rady firmy Prastav Spojené pražské továrny na staviva, akciová společnost v Praze od roku 1925 do roku 1934, Finanční schůze z 19. 1. 1927.

⁶³⁸ Tamtéž, Finanční schůze z 21. 3. 1928.

⁶³⁹ Tamtéž, Finanční schůze z 18. 4. 1929.

⁶⁴⁰ Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920-1944, Národní listy 12. 8. 1928.

⁶⁴¹ Firma Prastav, která radotínskou cementárnu vlastnila, nepodnikala pouze na trhu s cementem, ale vyráběla i další stavební hmoty. Spolu s geograficky výhodným umístěním továrny nedaleko Prahy se tak vytvářely podmínky pro konkurenci i s největší českou cementárnou. Více viz. BARTA, Rudolf. Z dějin akciové společnosti PRASTAV, s. 177.

⁶⁴² *Kartell-Rundschau*. 1929, roč. 27, s. 551.

⁶⁴³ *Obzor cementářský*. 1929, roč. 4, s. 127.

rozhovorech se nenarazilo na žádné vážné komplikace a jednání byla prozatím odložena na září roku 1929.⁶⁴⁴

Nová schůze, konaná 9. září ve Vídni, se soustředila hlavně na neshody cementáren Lietavská Lúčka- Ladce a Králův Dvůr.⁶⁴⁵ Spor se točil kolem nově založené továrny na bauxitový cement v Ladcích. Na trhu se otevíral prostor pro výrobu bauxitového hlinitanového cementu a Královodvorská cementárna se pokusila prázdné místo zaplnit. V Československu však nebyly naleziště bauxitu, nejbližší doly se nacházely v Maďarsku.⁶⁴⁶ Královodvorská cementárna proto začala vyjednávat o dovozu této suroviny s firmou Ungarischen Allgemeinen Kohlenbegbaugesellschaft, napojenou na Bauxit Trust⁶⁴⁷, sídlící v Curychu⁶⁴⁸. Královodvorská cementárna si přála zužítkovat přebytky elektrické energie z Čížkovic na výrobu elektrotaveného cementu. Bauxitový trust si ale přál výstavbu úplně nové továrny. Králův Dvůr proto nabídku odmítl a bauxit pro Čížkovice si obstaral jinde.⁶⁴⁹ Příležitosti se chopila společnost Beocsin, vlastníci Lietavskou Lúčku- Ladce. Byla vyjednána stavba nové továrny v Ladcích s výrobní kapacitou 60- 80 tisíc tun bauxitového cementu ročně.⁶⁵⁰ Na akciovém kapitálu nové cementárny se podílela 58 % cementárna Lietavská Lúčka- Ladce, 24 % Bauxit Trust se sídlem v Curychu a 16 % firma Sociétés Hongroise de charbonnages⁶⁵¹, sídlící v Budapešti. Zbýlá procenta připadla na čtyři další vlastníky v Bratislavě, kteří projevíli o cementárnu zájem.⁶⁵²

Králův Dvůr přišel díky ladecké cementárně o své postavení jediného výrobce bauxitového cementu v Československu. Vyrosla mu konkurence na Slovensku. Firma Beocsin navíc vlastnila přibližně 10 % akciového kapitálu Královodvorské cementárny a Lietavská Lúčka- Ladce si na základě této držby činila nároky na jedno místo ve správní radě podniku. Králův Dvůr byl ochoten souhlasit jen za určitých podmínek. Nový člen správní rady měl mít přístup pouze k informacím obchodního charakteru a neměl být informován o výrobě a technickém vybavení továrny. Královodvorská cementárna dále požadovala zisk jednoho místa ve správní radě Lietavské Lúčky- Ladcí, aniž by vlastnila významnější podíl akcií. Ladecká cementárna byla těmito požadavky překvapena a odmítla je. Vzájemné vztahy obou továren byly v době jednání o kartelu nepřátelské.⁶⁵³ Řešení sporů se ale prozatím odložilo a kartel mohl být vytvořen.⁶⁵⁴

⁶⁴⁴ *Národní listy*. 1929, roč. 89, č. 205, s. 6.

⁶⁴⁵ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 12. 9. 1929.

⁶⁴⁶ *Obzor cementářský*. 1929, roč. 4, s. 177- 180.

⁶⁴⁷ Tamtéž, s. 145.

⁶⁴⁸ *Obzor cementářský*. 1930, roč. 5, s. 162.

⁶⁴⁹ *Obzor cementářský*. 1929, roč. 4, s. 145.

⁶⁵⁰ Tamtéž, s. 101- 102.

⁶⁵¹ Jednalo se o Ungarischen Allgemeinen Kohlenbegbaugesellschaft, jejíž kapitálové vazby sahaly pravděpodobně do západní Evropy. Dalo by se tak vysvětlit napojení na Bauxit Trust v Curychu. Majitelé továrny viz. Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 31. 12. 1933.

⁶⁵² *Obzor cementářský*. 1930, roč. 5, s. 162

⁶⁵³ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 12. 9. 1929.

⁶⁵⁴ *Kartell-Rundschau*. 1929, roč. 27, s. 551.

Nový kartel měl trvat do konce roku 1932 a zahrnoval v sobě rajonizační a množstevní dohody.⁶⁵⁵ Účastnily se ho celkem čtyři cementárny⁶⁵⁶, a to Králův Dvůr, Maloměřice, Lietavská Lúčka- Ladce a Štramberk- Vítkovice.⁶⁵⁷ Tyto továrny v roce 1928 kontrolovaly přes 85 % produkčních kapacit československého cementu a roku 1932 pak skoro 80%.⁶⁵⁸ Oficiálně se sice nejednalo o cenový kartel, do roku 1931 však ceny neklesaly. Rajonizační dohoda spočívala v rozdělení republiky na dvě části, a to skupiny A a B.⁶⁵⁹ Královské cementárně připadly Čechy.⁶⁶⁰ Jednalo se o skupinu A, které náležel kontingent 50, 3 % celkového odbytů. Skupinou B byl moravsko-slovenský rajon, který si rozdělily zbývající tři cementárny. Připadalo na něj 49, 7 % československého odbytů cementu.⁶⁶¹

V roce 1929 nakrátko stoupl dovoz cementu ze zahraničí.⁶⁶² Nepřekročil sice jedno procento domácí produkce cementu, nově vytvořený kartel ale raději začal o cenách cementu s cizinou jednat.⁶⁶³ Došlo k uzavření dohody s polským kartelem Centrocement na dovozní kontingent pro období let 1929- 1932. Polské cementárny směly do Československa každoročně dovézt maximálně 3 tisíce tun cementu. Ceny nesměly být nižší, než za jaké prodával československý kartel z roku 1929. Dovezený cement musel odpovídat československým normám. Pokud by byl překročen kontingent o víc jak tisíc tun, došlo by ke zrušení dohody.⁶⁶⁴ Ujednání se pravděpodobně vztahovalo především na cementárnu Golleschau nedaleko Katovic, v pozdějších letech však prodloužena nebyla.⁶⁶⁵ Dohoda s polskými cementárnami byla v rámci prvorepublikového cementářského průmyslu jedinou smlouvou svého druhu.⁶⁶⁶

Spor mezi Královým Dvorem a Lietavskou Lúčkou- Ladci ohledně továrny na bauxitový cement se podařilo v roce 1930 úspěšně vyřešit. Jako dodatek ke kartelovým smlouvám z roku 1929 byla přijata ujednání o výrobě a prodeji bauxitového cementu.⁶⁶⁷ Jednalo se o množstevní,

---

⁶⁵⁵ *Compass: Finanzielles Jahrbuch.*

⁶⁵⁶ *Kartell-Rundschau.* 1930, roč. 28, s. 204.

⁶⁵⁷ SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. Královská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. Kniha 72, Dílčí kartelové smlouvy 1926- 1930, Dodatek ke kartelové smlouvě mezi cementárnami Králův Dvůr, Maloměřice, Štramberk- Vítkovické a Slov. Lietavská Lúčka (zřízení nové cementárny na Slovensku), 1930.

⁶⁵⁸ Pro srovnání šestá kapitola, Tabulka 15.

⁶⁵⁹ SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. Královská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. Kniha 72, Dílčí kartelové smlouvy 1926- 1930, Dodatek ke kartelové smlouvě mezi cementárnami Králův Dvůr, Maloměřice, Štramberk- Vítkovické a Slov. Lietavská Lúčka (zřízení nové cementárny na Slovensku), 1930.

⁶⁶⁰ Tamtéž. K 8, Zápisy ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1929- 1936, Blíže nespecifikovaný strojopis.

⁶⁶¹ *Obzor cementářský.* 1933, roč. 8, s. 45- 46.

⁶⁶² Více viz. šestá kapitola této práce, Tabulka 18.

⁶⁶³ *Kartell-Rundschau.* 1929, roč. 27, s. 551.

⁶⁶⁴ SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 5, Smlouvy s cementárnami v Polsku 1929- 1932.

⁶⁶⁵ Tamtéž. K 4, Zápisy ze schůzí propagačního výboru 1936, Exekutivní komitét z 27. 2. 1936.

⁶⁶⁶ Zprávy o jiné dohodě o regulaci odbytů se zahraničními cementárnami se mi objevit nepodařilo.

⁶⁶⁷ Více viz. tři dohody z 26. března 1930, Tamtéž. Kniha 72, Dílčí kartelové smlouvy 1926- 1930, Dodatek ke kartelové smlouvě mezi cementárnami Králův Dvůr, Maloměřice, Štramberk- Vítkovické a Slov. Lietavská Lúčka (zřízení nové cementárny na Slovensku), 1930.

rajonizační a cenový kartel. Cementárna Lietavská Lúčka- Ladce se zavázala, že po dobu trvání kartelu, tedy do 31. prosince 1932, nevyrobí více jak 60 tisíc tun bauxitového cementu ročně. Skupina A nesměla bauxitový cement dopravovat do skupiny B. Pokud by Králův Dvůr nedokázal pokrýt poptávku ve skupině A, směla zde cementárna Lietavská Lúčka- Ladce bauxitový cement prodávat.⁶⁶⁸ Ceny měly být stanoveny na základě dohody obou továren vyrábějících bauxitový cement, minimálně však o 30 % vyšší než ceny portlandského cementu. Králův Dvůr a Lietavská Lúčka- Ladce se zavázaly, že zabrání dovozu zahraničního bauxitového cementu. Vzájemné spory měl řešit smírčí soud.⁶⁶⁹ V rámci cementářského kartelu z roku 1929 vznikla nová kartelová dohoda mezi Ladcemi, Královým Dvorem a zbylými třemi cementárnami. Místo ve správní radě Královodvorské cementárny zatím továrna Lietavská Lúčka- Ladce nezískala.⁶⁷⁰

Kartel nefungoval dobře. Hospodářská krize plně zasáhla cementářský průmysl v roce 1932, problémy se však objevily už dříve. V letech 1929- 1930 byly postaveny dvě nové cementárny na Slovensku, a to podniky ve Stupavě a v Horním Srní.⁶⁷¹ Došlo k narušení fungování moravsko-slovenské skupiny. K těmto problémům se v roce 1931 přidaly potíže s dumpingem ze strany malých továren. Malé cementárny se snažily získat co nejlepší pozice pro případná budoucí jednání o celostátním kartelu.⁶⁷² Zatímco v roce 1930 stálo 100 kg cementu 31,4 korun, do roku 1932 průměrné ceny poklesly na 26, 95 korun a dál se snižovaly.⁶⁷³ Čtyři největší prvorepublikové cementárny se pokusily kartel prodloužit a přizvat zbylé československé továrny, jednání ale nakonec skončila neúspěchem.⁶⁷⁴ V době, kdy začínala v cementářském průmyslu velká hospodářská krize, ukončil kartel svoji činnost. Začaly nové cenové války, na které se cementárny od konce dvacátých let pečlivě připravovaly.

7.1.5 Cementářský průmysl ve dvacátých a třicátých letech

Dvacátá léta byla pro československý cementářský průmysl dobou obrovského rozmachu. Dekáda sice nezačala slibně, poválečný pokles a deflační krize vytvořily v odvětví značné problémy. Od poloviny desetiletí se již situace zlepšovala. Obzvláště léta 1926- 1929 byly obdobím nebývalé prosperity. Cementárny ve své historii nikdy předtím, ani potom, nevykazovaly tak obrovské zisky.

⁶⁶⁸ K tomuto bodu se vztahují ještě další ustanovení původní kartelové smlouvy. Vzhledem k tomu, že se smlouva nedochovala, nelze je správně interpretovat. Dá se však odhadovat, že skupina B možná měla možnost dodávat cement do Čech v případě, že se Králův Dvůr nacházel více než 3 % pod svým kontingentem. Tamtéž.

⁶⁶⁹ V případě sporu každá strana jmenovala do smírčího soudu jednoho zástupce. Třetím členem byl předseda, na kterém se měly obě strany navzájem shodnout. Pokud by k dohodě nedošlo, měla ho jmenovat Obchodní a živnostenská komora v Praze. Tamtéž.

⁶⁷⁰ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 29. 1. 1934.

⁶⁷¹ *Compass: Finanzielles Jahrbuch*.

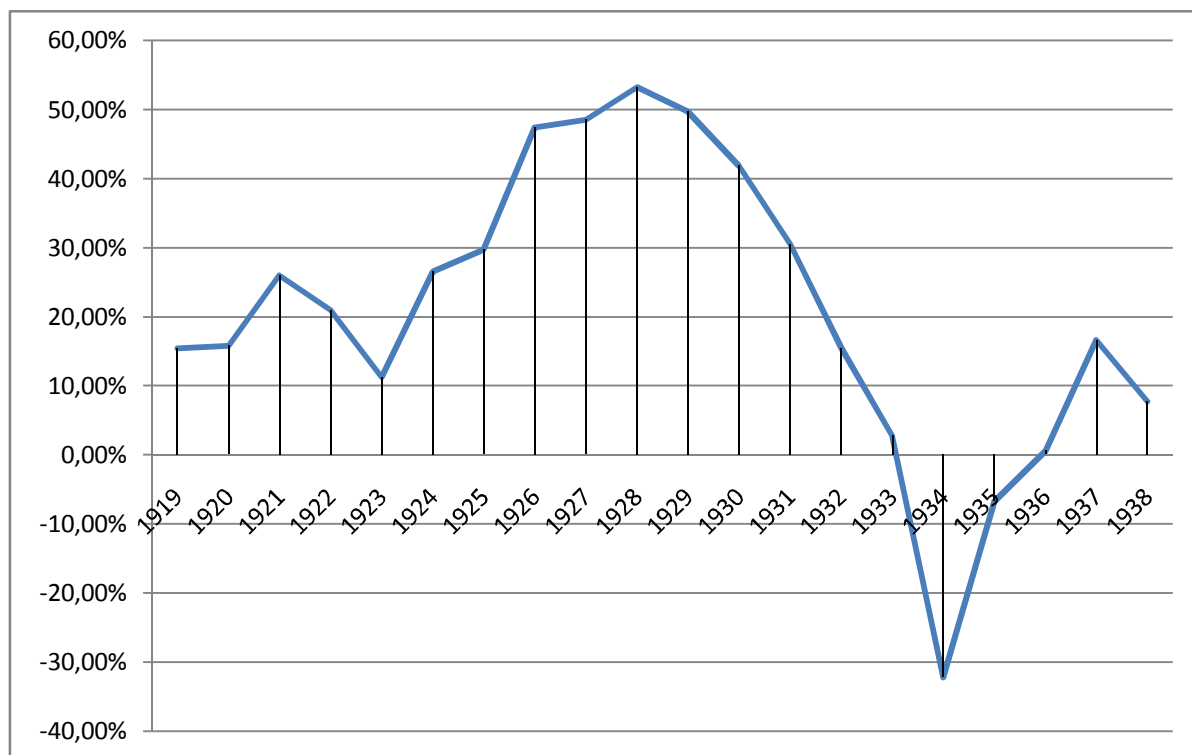
⁶⁷² Cementárny počítaly s tím, že pokud má kartel vydržet, bude třeba jeho působnost rozšířit na celou republiku. *Obzor cementářský*. 1931, roč. 6, s. 164- 165.

⁶⁷³ Podrobnosti viz šestá kapitola této práce, Tabulka 17.

⁶⁷⁴ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 8, Zápis ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1929- 1936, Výkonný výbor z 13. 1. 1933.

Akcie cementářského průmyslu byly nejvýnosnějšími investicemi na trhu. Velká hospodářská krize zasáhla odvětví relativně pozdě. Důsledky propadu se projevíly teprve v roce 1932, později, než v ostatních odvětvích průmyslu stavebních hmot.

Graf 13. Poměr zisku k akciovému kapitálu v cementářském průmyslu v letech 1919- 1938⁶⁷⁵

Zdroj: *Compass: Finanzielles Jahrbuch*.

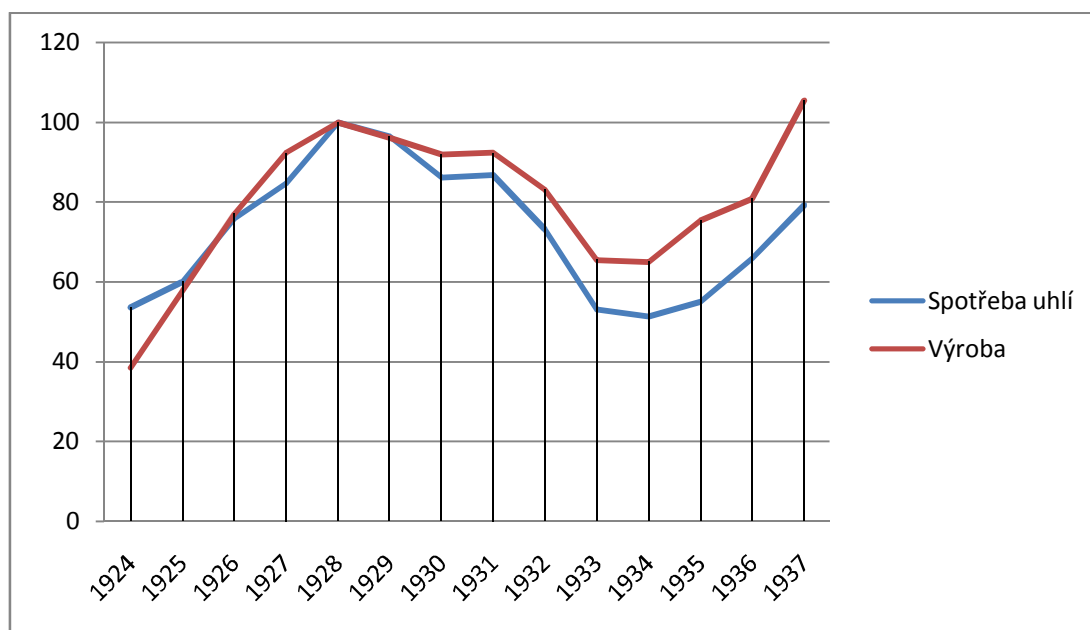
Deflační krize z let 1922- 1923 cementářský průmysl citelně zasáhla. V roce 1923 činil průměrný zisk v porovnání k akciovému kapitálu největších československých cementáren 11 %. V období let 1919- 1932 se jednalo o nejhlubší bod propadu (Graf 13.). V roce 1924 došlo ale k obratu a zisky prudce rostly až do roku 1928. Ziskovost cementářského průmyslu činila v tomto roce 53 %. V dalších letech docházelo k postupnému propadu. Roku 1931 činila ziskovost už jen 30 % v poměru k akciovému kapitálu. První známky hlubší krize se v odvětví projevíly teprve v letech 1932- 1933. Ještě v roce 1932, kdy byla krize v plném proudu, cementárny vykazovaly větší zisky, než roku 1923. Díky kartelizaci odvětví a udržování vysokých cen se v cementářském průmyslu vytvořily ve dvacátých letech podmínky k tomu, aby cementárny vykazovaly nemravnou míru zisku

Nejhlubším bodem propadu byl rok 1934. Zisk cementáren dosahoval záporných hodnot. Na vině byl rozpad kartelu v roce 1932. V letech 1932- 1934 probíhaly cenové války, které se podařilo zastavit teprve roku 1936. V tomto roce byl vytvořen celostátní cementářský syndikát, o kterém bude

⁶⁷⁵ Údaje v grafu jsou od roku 1934 zkresleny. V letech 1934 a 1936 proběhly dvě devalvace měny. Propad zisků v roce 1934 je rovněž zkreslen nákupem akcií Pražské železářské společnosti ze strany Králova Dvora.

pojednáno dále. Syndikát nejenže pokles cen zastavil, pokusil se je ještě zvýšit. Stát zasáhl a vytvořil Rozhodčí komise, které ceny v Čechách direktivně stanovily na 24 korun za 100 kg.⁶⁷⁶ Prosperita druhé poloviny dvacátých let a nemravná míra zisku se tak před druhou světovou válkou do cementářského průmyslu nevrátily.

Graf 14. Index spotřeby uhlí v cementárnách a výroby cementu v Československu v letech 1924- 1937 (1928= 100)

Zdroj: Zprávy Národní banky Československé. Praha: Národní banka Československá, 1926- 1949; *Statistical Yearbook of the League of Nations* [online]. Geneva: League of Nations, Economic and Financial Section, 1926- 1944 [cit. 2013-07-13]. Dostupné z: <http://digital.library.northwestern.edu/league/stat.html>; *Statistická ročenka republiky československé 1938*. Praha: Státní úřad statistický, 1938, s. 89; BÁRTA, Rudolf. *Rozsah a vývoj světové výroby cementu*, s. 14- 15, 29; SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). Bilance 1935- 1945, K 14; Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Národní listy 13. 5. 1933; *Stavivo*. 1923, roč. 4, s. 95; Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 19. 10. 1926

Rozvoj a modernizaci cementářského průmyslu můžeme pozorovat na spotřebě uhlí v cementárnách a výrobě cementu v Československu v letech 1924- 1937 (Graf 14.) Produkce po celá dvacátá léta prudce stoupala. V roce 1928 se vyrobilo 2,6 krát více cementu jako roku 1924. Cementářský průmysl od svých počátků nikdy neprošel v tak krátkém období takto prudkým rozvojem. Nejhlubším bodem propadu byl rok 1934. Od roku 1935 začalo odvětví zažívat oživení. Největší produkce cementu připadá na rok 1937, kdy stoupala poptávka v souvislosti s výstavbou

⁶⁷⁶ Podrobnosti šestá kapitola této práce, část 6.2.4 Státní politika a regulace trhu.

opevnění. V prvních osmi měsících roku 1938 prožíval cementářský průmysl období rekordního odbytu, přesné údaje o spotřebě cementu však nemáme. Víme ale, že Králův Dvůr vyrobil roku 1938 o 8, 7 % víc cementu, než v předchozím roce.⁶⁷⁷ Index spotřeby uhlí v cementárnách naznačuje, že v letech 1930-1937 docházelo k modernizaci odvětví. Situace odpovídala schumpeterovské tezi. Cementárny využily vysokých zisků z dvacátých let a ještě před propuknutím krize začaly investovat do modernizace. Cementářský kartel z let 1924/1925 a kartel čtyř největších cementáren tak přispěly k zefektivnění výroby.

Tabulka 20. Nevyužité výrobní kapacity v cementářském průmyslu v letech 1926, 1928, 1932 a 1936

Rok	Produkce	Kapacita	Nevyužité kapacity
1926	1 000 000	1 290 000	22,48%
1928	1 300 000	1 520 000	14,47%
1932	1 081 000	1 890 000	42,80%
1936	1 050 000	2 200 000	52,27%

Zdroj: *Obzor cementářský*, 1926, roč. 1, s. 69- 70; Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944, Národní listy 12. 8. 1928; České slovo 10. 12.1932; SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 147, Korespondence s firmou Baťa (cementárna v Grygově u Olomouce) 1936- 1941.

Továrny koncem dvacátých let zvyšovaly akciový kapitál, modernizovaly a rozšiřovaly výrobu. V roce 1926 nebylo v cementářském průmyslu využito 22 % výrobních kapacit veškerých továren (Tabulka 20.). Poptávka po cementu koncem dvacátých let stoupala a v roce 1928 i přes rozšíření produkčních možností továren nevyužité kapacity oproti roku 1926 procentuelně poklesly. Vysoké zisky v odvětví však vedly k dalším investicím. Výrobní kapacity se zvětšovaly mnohem rychleji než odbyt cementu. V roce 1932 tak nebylo využito přes 42 % výrobních kapacit i přesto, že poptávka byla o něco vyšší než roku 1926. Nejhorší krize v odvětví byla překonána v roce 1936, nadprodukce v cementářském průmyslu tvořila přes 52 %. Odvětví neupadlo do velkých problémů jen z toho důvodu, že v této době vznikl celostátní syndikát, který dokázal úspěšně regulovat odbyt.

⁶⁷⁷ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 10, Výroční zprávy 1920- 1941, Výroční zpráva pro rok 1938.

Tabulka 21. Dividendy vyplácené v letech 1926- 1937 v průmyslu cementářském, stavebních hmot⁶⁷⁸, strojírenském a kovodělném, chemickém, báňském a hutním, elektrotechnickém a v pivovarnictví a sladovnictví v procentech⁶⁷⁹

Rok	Cementářský	Stav. hm.	Stroj. a kov.	Chem.	Báňský a hutní	Elektrotech.	Piv. a slad
1926	33,7%	16,8%	8,3%	9,9%	9,2%	5,4%	11,6%
1927	36,7%	19,1%	10,4%	9,3%	9,7%	6,4%	12,2%
1928	40,2%	23,9%	11,8%	9,7%	10%	6,7%	14,2%
1929	38,5%	21,3%	13,9%	10,4%	10,5%	7,8%	17,7%
1930	28,9%	16,9%	13,2%	8,4%	9,4%	7,1%	18,1%
1931	21,9%	11,8%	2,7%	6,2%	2,8%	4,8%	13,8%
1932	12,7%	6,7%	1,4%	4,7%	1,9%	2,2%	10,5%
1933	7,0%	3,4%	1,2%	5,1%	1,9%	3,1%	8,5%
1934	1,5%	1,9%	3,9%	5,7%	3,2%	3,5%	8,9%
1935	2,5%	1,5%	6,7%	6,9%	3,4%	2,7%	9,7%
1936	7,4%	4,5%	8,8%	7,1%	4,4%	4,1%	9,3%
1937	11,0%	7,6%	11,6%	8,1%	6,9%	6,6%	10,2%

Zdroj: *Zprávy Národní banky Československé*. Praha: Národní banka Československá, 1926- 1949; *Compass: Finanzielles Jahrbuch*.

Bez zajímavosti není ani porovnání výše dividend v cementářském průmyslu v porovnání s příbuznými odvětvími a pivovarnictvím a sladovnictvím⁶⁸⁰(Tabulka 21.). Průmysl stavebních hmot vyplácel po celá dvacátá léta největší dividendy ze všech průmyslových odvětví uvedených ve statistikách *Zpráv Národní banky Československé*. Dividendy dalších odvětví těžkého průmyslu byly až do roku 1932 mnohem nižší. Podobně vysoké dividendy se vyplácely pouze v pivovarnictví a sladovnictví. Z kapitálu všech akciových společností průmyslu stavebních hmot tvořil cementářský průmysl v roce 1926 33 %, roku 1929 43 % a v roce 1937 61 %.⁶⁸¹ Akciový kapitál cementáren tedy rostl výrazně rychleji, než celkový kapitál zbylých firem vyrábějících stavební hmoty. V roce 1929 se akciový kapitál v průmyslu stavebních hmot zvýšil oproti roku 1926 o 26 % a v roce 1937 byl ve srovnání s rokem 1926 vyšší o 21 %. Akciový kapitál cementářského průmyslu vzrostl v roce 1929 oproti roku 1926 o 40 % a v roce 1937 byl v porovnání s rokem 1926 větší o 55 %. Je vidět, že cementářský průmysl úspěšně překonal velkou hospodářskou krizi. Výše dividend, vyplácených

⁶⁷⁸ V průmyslu stavebních hmot je zahrnut i cementářský průmysl. Do tabulky byl zařazen z důvodu zajímavosti porovnání výnosů v celém průmyslu stavebních hmot a cementářském průmyslu.

⁶⁷⁹ Cementářský průmysl vypočítán na základě údajů z *Compassu* jako aritmetický průměr dividend vyplácených v celém odvětví. Zbýlá odvětví obsažena ve *Zprávách národní banky Československé*. Jejich dividendy vypočítány stejným způsobem, jaký jsem zvolil pro cementářský průmysl.

⁶⁸⁰ Pivovarnictví a sladovnictví se neřadí mezi těžký průmysl jako ostatní odvětví zobrazená v tabulce. Zvoleno bylo z toho důvodu, že se po průmyslu stavebních hmot jednalo o nejvýnosnější průmyslové odvětví. Pomůže proto ukázat, jak vysoké byly dividendy vyplácené v cementářském průmyslu v porovnání s druhým nejvýnosnějším odvětvím na trhu.

⁶⁸¹ Srovnání vytvořeno na základě statistik o akciových společnostech ze *Zpráv Národní banky Československé* a z *Compassu*.

v cementářském průmyslu, činila roku 1926 přibližně 70 %, v roce 1929 77 % a roku 1937 pak 90 % veškerých dividend vyplácených ve stavebních hmotách.⁶⁸²

Lietavská Lúčka- Ladce, nejziskovější československá cementárna, vyplácela v letech 1926-1931 padesátiprocentní a vyšší dividendy. V období let 1928- 1929 se vyšplhaly dokonce na 75 %. Královodvorská cementárna vyplácela v době své největší prosperity v letech 1926- 1930 každoročně padesátiprocentní dividendy. Ze čtyř největších československých cementáren byla akciovou společností ještě továrna Štramberk- Vítkovice. Nedosahovala sice takové míry zisku jako předchozí dvě cementárny, v letech 1926- 1927 však rovněž vyplácela padesátiprocentní dividendy. Podíl tří zmíněných firem se blížil přibližně 70 % československého trhu s cementem.⁶⁸³ Malé cementárny vyplácely podstatně menší dividendy, i ony často vykazovaly vysokou míru zisku.

7.2 Celostátní cementářský syndikát

7.2.1 Cementárny, akciová společnost; neúspěšný syndikát z roku 1933

Kartel čtyř největších cementáren zanikl, protože přestal splňovat svůj účel. Založení dvou nových cementáren na Slovensku v době, kdy začal klesat odbyt cementu, vedlo k tomu, že jeho další pokračování ztratilo smysl.⁶⁸⁴ Jednalo se o křehkou dohodu, která mohla fungovat jen v období vysoké spotřeby cementu. Zúčastněné firmy kontrolovaly kolem čtyř pětín trhu. Až do roku 1932 odbyt cementu výrazněji neklesal a nebyl proto zatím důvod přetahovat se o trh. Už v roce 1932 však bylo jasné, že nadprodukce v odvětví je moc veliká na to, aby kartel mohl na starých základech pokračovat. Moravské a slovenské cementárny, které byly nejvíce ohroženy příchodem nových subjektů na trh, v něm odmítly zůstat.⁶⁸⁵ Jako alternativa kartelu čtyř největších cementáren proto začala jednání o vytvoření celostátního syndikátu.

Cementárny se scházely od konce roku 1932. Počítalo se s cenovým, rajonizačním a množstevním syndikátem, který by upravoval i prodejní podmínky. Nová dohoda měla vzniknout na podobných základech, jako staré předlitavské syndikáty. Cementárny si přály ukončení dumpingu v odvětví, obtíže však nastaly především v otázce cenových dohod. V prosinci vše nasvědčovalo tomu, že kvůli neshodám v oblasti kontingentů syndikát uzavřen nebude.⁶⁸⁶ Teprve v únoru 1933 se dospělo

---

⁶⁸² Čísla budou ve skutečnosti menší. Ve statistikách o průmyslu stavebních hmot Národní banky nebudou započítány všechny cementárny. Pokud by byly započítány všechny továrny vyrábějící cement, které uvádí k roku 1933 Compass, dividendy cementáren by dosahovaly vyšší hodnoty, než všechny dividendy vyplácené v průmyslu stavebních hmot, což není možné. Vysvětlením může být to, že v kategorii průmysl stavebních hmot nejsou cementárny zahrnuty vůbec a velikost dividend se týká pouze vápenek, cihlen a dalších firem. Pravděpodobnější však je, že Národní banka nedokázala shromáždit bilance všech cementáren.

⁶⁸³ Srovnání viz. šestá kapitola, Tabulka 15.

⁶⁸⁴ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 8, Zápisy ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1929- 1936, Výkonný výbor z 14. 3. 1933.

⁶⁸⁵ Tamtéž. K 10, Výroční zprávy 1920- 1941, Výroční zprávy z roku 1932 a 1933.

⁶⁸⁶ Tamtéž. K 8, Zápisy ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1929- 1936, Správní rada z 6. 12. 1932.

k první dohodě.⁶⁸⁷ Protokol z jednání, který podepsaly všechny československé cementárny, ustanovoval přesné kontingenty jednotlivých továren.⁶⁸⁸ Továrny se zavazovaly k tomu, že dojde k vypracování kartelové smlouvy.

Nové problémy nastaly v březnu. Na schůzku ze dne 17. března 1933 nedorazili zástupci Tlumačova a Prastavu. Rudolf Barta odmítl přijít, pokud Královodvorská cementárna nespojí uzavření cementářského syndikátu s vytvořením vápenického kartelu v Čechách.⁶⁸⁹ Firma Prastav opakovaně trvala na tom, že je třeba podepsat dohodu o cementářském a vápenickém kartelu zároveň.⁶⁹⁰ Prastav a Králův Dvůr byly důležitými výrobci vápna v Čechách a Barta se snažil získat ve vápenickém kartelu stejné výhody jako v plánovaném cementářském syndikátu.

Prastav byl nejen výrobcem cementu, ale i významným velkoobchodníkem s tímto zbožím.⁶⁹¹ Nepřál si přenechat prodej syndikátní prodejně a ztratit kontakt se svými zákazníky. Prastav nakonec získal ústupek, že bude moci cement prodávat samostatně i po vytvoření syndikátu.⁶⁹² Během květnových jednání přišel Prastav s dalšími požadavky. Radotín požadoval, aby měl možnost ze syndikátu vystoupit, pokud by ceny cementu klesly pod 22 korun za 100 kg.⁶⁹³

Prastav vytvoření nového syndikátu komplikoval. Během jednání jeho obchodníci opakovaně nabízeli cement za nižší ceny než Králův Dvůr. Prastav se tak snažil posílit svoji vlastní pozici na trhu a získat nové zákazníky. Když firma požadovala každoroční kontingent alespoň 50 tisíc tun cement s minimální prodejní cenou 22 korun, Králův Dvůr odmítl dál jednat.⁶⁹⁴ Nový syndikát sice vznikl, nezahrnoval však všechny československé cementárny.

Prastav dospěl k názoru, že je pro něj výhodné neúčastnit se žádného kartelu. Opustil vápenný kartel a k cementářskému syndikátu také nepřistoupil. Někteří členové správní rady Prastavu se nad tímto chováním podívovali. Rudolf Barta hájil chování firmy tím, že se Prastavu vyplatí spíš prodat více zboží za nižší ceny, než se účastnit syndikátu a omezit produkci.⁶⁹⁵

---

⁶⁸⁷ Tamtéž. Dílčí cementářský kartel 1933, K 13a, Protokol o schůzi cementáren z 15. 2. 1933.

⁶⁸⁸ Tamtéž. Zápis ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1929- 1936, K 8, Výkonný výbor z 14. 3. 1933.

⁶⁸⁹ Tamtéž. Dílčí cementářský kartel 1933, K 13a, Protokol o schůzi cementáren z 16. a 17. 3. 1933.

⁶⁹⁰ Tamtéž, Protokol o schůzi cementáren z 20. 4. 1933.

⁶⁹¹ V roce 1938 byl Prastav největším velkoobchodníkem s cementem v republice. V tomto roce prodal 35 tisíc tun vlastního cementu a 53 tisíc tun cizích cementů. Viz. SOA Praha-západ. Prastav. Inv. č. 1, Evidenční číslo 12 Zápis ze schůzí správní rady firmy Prastav, Spojené pražské továrny na staviva, akciová společnost v Praze od roku 1921 do roku 1939, Správní rada z 21. 12. 1938.

⁶⁹² Byl mu povolen i prodej cementu v jiných rajonech než jeho vlastním za podmínek, že nebude zboží dopravovat do geograficky nevýhodných lokalit. Více viz. SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 13a, Dílčí cementářský kartel 1933, Protokol o schůzi cementáren z 20. 4. 1933.

⁶⁹³ Tamtéž, Dopis z 20. 5.

⁶⁹⁴ Tamtéž, Strojopis Die Lage der Czechoslovakischen Zementindustrie.

⁶⁹⁵ SOA Praha-západ. Prastav. Zápis z finančních schůzí správní rady firmy Prastav Spojené pražské továrny na staviva, akciová společnost v Praze od roku 1925 do roku 1934, IČ. 3, EČ, Finanční schůze z 19. 5. 1933.

Králodvorská cementárna však zareagovala tlačení cen ještě níže, než nabízel Prastav. Na českém trhu začala v roce 1933 ostrá cenová válka.⁶⁹⁶

Prastav nebyl jedinou příčinou neúspěchu jednání. K cementářskému syndikátu nepřistoupily ještě další firmy. Na Slovensku se syndikátu odmítlo účastnit Horní Srní a na Moravě Tlumačov. Moravsko- slovenská skupina nereagovala tak chytře jako Králův Dvůr, který snižoval ceny cementu a tím vyčerpával Prastav, ale naopak ceny zvyšovala a nahrávala tak Hornímu Srní.⁶⁹⁷

Syndikát fungoval na základě dvou regionálních skupin, české a moravsko-slovenské. Jednalo se o stejný princip, na jakém byla vytvořena dohoda z roku 1929. Vysoké ceny v moravsko- slovenské skupině ale vedly k tomu, že české cementárny dodávaly nad kontingent a moravské továrny měly poddodávky. Požadovaly proto rozšířit svá odbytiště i na východní Čechy, s čímž ale nesouhlasil Králův Dvůr.⁶⁹⁸

Syndikátní smlouva byla uzavřena 13. června 1933 se zpětnou platností od 1. ledna téhož roku.⁶⁹⁹ Cílem syndikátu bylo „*hospodárné uspořádání výroby a odbytu cementu, vyráběného, případně prodávaného účastníky, působiti vhodnou cenovou politikou ke zvýšení odbytu cementu a pečovati o spořádaný vývoj poměrů na trhu cementu*“⁷⁰⁰. Název syndikátu zněl *Cementárny, akciová společnost*. Na činnost organizace dohlíželo *Evidenční místo čsl. kartelovaných cementáren Praze*. Pro Moravu a Slovensko byly prodejní kanceláře zřízeny v Brně. Smlouva se týkala portlandských, vysokohodnotných, struskových, hlinitanových a dalších smíšených cementů. Vývoz byl povolen a továrny si mohly vybrat, zda pro prodej využijí společné prodejní kanceláře nebo budou cement distribuovat samy. Pro problémy s Prastavem a Horním Srním byla ale smlouva sjednána jen do 31. prosince 1933 a poté už nebyla prodloužena.

7.2.2 Prodejna cementáren s. r. o. ; syndikát z roku 1935

Během roku 1934 dosáhl cementářský průmysl sedla hospodářského cyklu. Poptávka dosáhla dna a ceny cementu klesaly. Ceny cementu se propadly oproti konci dvacátých let více než o třetinu. Cementárny uplatňovaly dumpingové strategie a brzy se vyčerpaly. Jednání o vytvoření celostátního syndikátu se proto v roce 1934 obnovila.

Králův Dvůr chtěl co nejdříve ukončit cenové boje. Přál si vytvořit dohodu a stabilizovat tak trh. Ocitl se totiž v souvislosti se sanací rodaunské cementárny a nákupu akcií pražské železářské

⁶⁹⁶ SOA Beroun. Podnikový archiv Králodvorských cementáren. Králodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 13a , Dílčí cementářský kartel 1933, Strojopis Die Lage der Czechoslovakischen Zementindustrie

⁶⁹⁷ Tamtéž.

⁶⁹⁸ Tamtéž. Zápisy ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1929- 1936, K 8, Blíže nespecifikovaný strojopis.

⁶⁹⁹ Více informací viz. Národní archiv. Kartelový rejstřík 1933- 1950. Karton 4, Evidenční číslo úmluvy 32, Úprava výroby, odbytu a cen cementu 1933.

⁷⁰⁰ Tamtéž, Kartelová smlouva.

společnosti ve špatné finanční situaci.⁷⁰¹ Nechtěl ale dát konkurentům najevo slabost a vyčkával, až jednání obnoví někdo jiný.⁷⁰² Největší překážkou vzniku syndikátu byly cementárny na východě republiky. Maloměřice se obávaly aktivit Horního Srní a nechtěly si vytvořením nového syndikátu svázat ruce. Právě Maloměřice, které dodávaly cement do východních Čech, ale znamenaly největší nebezpečí pro Králův Dvůr.

Iniciativu k obnovení jednání daly začátkem roku 1934 Řetenice.⁷⁰³ Očekávalo se, že nejpozději ve druhé polovině roku 1934 budou cementárny v Radotíně a Horním Srní, kvůli kterým se syndikát z roku 1933 rozpadl, natolik vyčerpány cenovým bojem, že budou ochotny začít nová jednání.⁷⁰⁴ Na konci roku 1934 bylo dohodnuto vytvoření cementářského syndikátu pro území Čech. Účast moravsko-slovenských cementáren zatím byla nejistá.⁷⁰⁵

Dne 27. listopadu 1934 byla podepsána kartelová smlouva, kterou se zřizovala *Prodejna cementáren s. r. o.*, sídlící v Praze.⁷⁰⁶ Nově vzniklý syndikát fungoval od 1. ledna 1935. Svou činnost měl ukončit dne 31. prosince 1944.⁷⁰⁷ Účastnily se ho české cementárny Podolí, Radotín, Řetenice a Králův Dvůr, k nimž se později jako největší moravská továrna přidaly Maloměřice.⁷⁰⁸ Jako ústupek malým cementárnám se Maloměřice a Králův Dvůr zavázaly, že budou Prastavu a Podolí poskytovat finanční částku jako náhradu za ušlé kontingenty. Od začátku se počítalo s přijetím zbývajících moravských a slovenských cementáren a vytvořením celostátní organizace. Královská cementárna se obávala, že novým uspořádáním dojde k přímému boji mezi českými a moravskými cementárnami, po kterém tehdy údajně toužily především Maloměřice.⁷⁰⁹ Obavy Králova Dvora se ale nakonec nenaplnily. Syndikát z roku 1935, který zahrnoval hlavně území Čech, se stal prvním krokem k celostátní organizaci cementářského průmyslu

7.2.3 Vznik celostátního cementářského syndikátu v roce 1936

Během roku 1935 pokračovala jednání se zbývajcími moravskými a slovenskými cementárnami o jejich připojení k nově vzniklému syndikátu. Cenový dumping ze strany

⁷⁰¹ V letech 1934- 1935 probíhal nákup akcií Pražské železářské společnosti, která vyhrožovala založením cementárny poblíž Králova Dvora. Rodanouská cementárna, kterou továrna vlastnila ještě od dob Rakouska-Uherska, vykazovala vysoké ztráty a bylo třeba finančně umořit její dluhy. Více viz. Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 29. 1. 1934.

⁷⁰² Tamtéž, Zpráva pro ředitelství ze 7. 11. 1933.

⁷⁰³ *Obzor cementářský*. 1935, roč. 9, s. 138.

⁷⁰⁴ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 8. 3. 1934.

⁷⁰⁵ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství 26. 9. 1934.

⁷⁰⁶ Národní archiv. Kartelový rejstřík 1933- 1950. K 73, EČ 720, Úprava prodeje veškeré produkce cementu v továrnách smluvních stran vyrobeného ať v hotovém nebo polohotovém stavu, pokud má být spotřebován, případně prodán na území ČSR 1934- 1947, Dohoda o prodeji veškerého cementu na území ČSR od 27. 11. 1934 do 31. 12. 1944.

⁷⁰⁷ Tamtéž, Výkonný výbor z 18. 10. 1934.

⁷⁰⁸ SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. Královská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 8, Zápisy ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1929- 1936, Správní rada z 18. 10. 1934.

⁷⁰⁹ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 22. 10. 1934.

nekartelových cementáren začátkem roku 1935 polevil. Začátkem února zasedly československé cementárny k jednacímu stolu. Panovaly obavy, že by v případě dalších neshod mohla zasáhnout vláda, která si po dlouhé cenové nejistotě na trhu s cementem přála dohodu.⁷¹⁰ Rozhovory probíhaly především mezi čtyřmi největšími cementárnami. Maloměřice, Štramberk- Vítkovice, Lietavská Lúčka- Ladce a Králův Dvůr se v říjnu shodly na vytvoření celostátního syndikátu. Malé továrny požadovaly vyšší kontingenty, velké cementárny jim proto byly ochotny poskytnout část z těch, které by podle výpočtů měly náležet jim.⁷¹¹ Smlouva o celostátním syndikátu byla podepsána dne 12. prosince 1935 a měla trvat až do 31. prosince 1945.⁷¹² Názvem organizace zůstala *Prodejna cementáren s. r. o.* Jednalo se o cenový, množstevní, rajonizační syndikát, který upravoval i prodejní podmínky. Organizace se neúčastnily pouze cementárny Bohosudov, Hodolany a Tlumačov.

Nově vzniklý celostátní syndikát počítal s tím, že Bohosudov a Hodolany, které se nacházely v koncernu Anglo-Pragobanky, budou odkoupeny a výroba bude zastavena.⁷¹³ Bohosudovský cement se kvalitou ani cenou dlouhodobě nedokázal rovnat nedaleké čížkovické cementárně. Hodolany na Moravě naopak soupeřily s blízkými Maloměřicemi a Štramberkem-Vítkovicemi. Bohosudov a Hodolany měly problémy s těžbou surovin na výrobu cementu, zastaralým technickým vybavením a omezeným prostorem pro skladování výrobku. Obě cementárny by podle odhadů nedokázaly efektivně vyrábět ani v podmínkách syndikátu, Anglo-Pragobanka se proto rozhodla je prodat.⁷¹⁴ Prodejna cementáren měla spolu s nákupem obou továren zaplatit i veškeré jejich dluhy. Ještě koncem roku 1935 byly Hodolany odkoupeny Štramberkem a Bohosudov Královým Dvorem.⁷¹⁵ Syndikát převzal dluhy vůči Anglo-Pragobance a zastavil jejich činnost. Celková částka, kterou bylo potřeba zaplatit, činila 16 milionů korun.⁷¹⁶ Syndikát se tak zbavil nepohodlné konkurence, která by znepríjemňovala jeho fungování.

Tlumačovská továrna patřila k nejstarším a nejmenším cementárnám v Československu. Jednalo se o podnik lokálního významu, který vykazoval jen malé zisky. Syndikát se přesto pokusil sjednat vzájemnou konvenci.⁷¹⁷ V lednu 1936 proběhl v Tlumačově jednání s ředitelem cementárny Melhubou a jejím majitelem Ladislavem Seilernem. Prodejna cementáren nabídla Tlumačovu účast

---

⁷¹⁰ Tamtéž, Výkonný výbor z 12. 2. 1935.

⁷¹¹ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 16. 9. 1935.

⁷¹² Národní archiv. Kartelový rejstřík 1933- 1950. K 73, EČ 720, Úprava prodeje veškeré produkce cementu v továrnách smluvních stran vyrobeného ať v hotovém nebo polohotovém stavu, pokud má být spotřebován, případně prodán na území ČSR 1934- 1947, Úprava výroby a odbytu cementu na území ČSR od 13. 12. 1935 do 31. 12. 1945.

⁷¹³ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství z 21. 10. 1935.

⁷¹⁴ Archiv ČNB. Pražská úvěrní banka. PÚB/397/1 Akciová společnost pro výroba cementu, Praha, 1935- 1943.

⁷¹⁵ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 10, Cementárny v Bohosudově a Hodolanech u Olomouce 1936.

⁷¹⁶ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 21. 10. 1935.

⁷¹⁷ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 8, Zápis ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1929- 1936, Správní rada z 6. 12. 1935.

1,25 % na celostátním kontingentu s podmínkou, že smí vyrobit maximálně 5 tisíc tun cementu ročně.⁷¹⁸ Syndikát také nabízel platbu finančních náhrad. Seilern naproti tomu požadoval kontingent 1,95 %, maximální výrobu 8 tisíc tun a zvýšení poskytovaných finančních náhrad. Nehledě na výsledek jednání se ale zavázal, že bude dodržovat syndikátem stanovené ceny.⁷¹⁹ V pozdějších jednáních se od finančních náhrad úplně upustilo a Tlumačov měl získat možnost vyrobit až 15 tisíc tun cementu. V říjnu 1936 byla vypracována konvenční smlouva.⁷²⁰ O dalším průběhu jednání nejsme zpraveni, víme však, že smlouva nakonec podepsána nebyla a syndikát měl s Tlumačovem problémy i v budoucnu.⁷²¹ Jednalo se o jedinou továrnu, která se neúčastnila Prodejny cementáren.

Celostátní cementářský syndikát působil od začátku roku 1936 do rozdělení republiky. Jednalo se o monopol, který efektivně kontroloval československý trh s cementem. Během svého dvouletého působení musel řešit řadu problémů. Firma Baťa si chtěla založit vlastní cementárnu, rozhodčí komise opakovaně snižovaly ceny cementu a mezi Královým Dvorem a Lietavskou Lúčkou-Ladce se schylovalo k boji o prvenství v republice. Na všech těchto událostech je možné ukázat si, jaké strategie cementářské syndikáty volily, aby si udržely kontrolu nad trhem.

7.2.4 Organizace syndikátu

Kartelová smlouva z 13. prosince 1935 si kladla za cíl uspořádat poměry na trhu s cementem „...*racionelní organizací odbytu se zřetelem na geografickou polohu továren, uspořádáním úvěrových poměrů, sjednocením prodejních podmínek a obnovením pevné kalkulační základny pro výrobce i spotřebitele stabilisací cen na přiměřené úrovni*“⁷²². Důležité je pozastavit se nad „*stabilizací cen na přiměřené úrovni*“. Cementárny si přály stabilizovat ceny a ani spotřebitelům se nelíbilo jejich prudké kolísání. Cementárny si pod tímto článkem ale představovaly udržování cen na vysoké úrovni, aby mohly znovu dosahovat nadměrně vysokých zisků, zatímco spotřebitelé chtěli ukončit pokles, který vytvářel na trhu zmatek.

Prodejna fungovala jako společnost s ručením omezeným a její kmenový kapitál byl jeden milion korun, rozdělený mezi členské firmy podle výše kontingentu. V čele prodejny stál ředitel, který řídil veškeré obchody a zodpovídal za úřednictvo. Dozorčí rada prodejny sestávala ze sedmi volených členů. Po jednom členovi vysílaly továrny Králův Dvůr, Maloměřice, Lietavská Lúčka-Ladce a Štramberk-Vítkovice. Na zbylých třech zástupcích se dohodly malé cementárny.

⁷¹⁸ Tak malý kontingent poukazoval, že se opravdu jednalo o cementárnu jen s lokálním významem. Malé cementárny v Podolí a Řetenicích získaly mnohem větší podíl na celostátním kontingentu.

⁷¹⁹ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 147, Korespondence s firmou Baťa (cementárna v Grygově u Olomouce) 1936- 1941.

⁷²⁰ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 10, Cementárna v Tlumačově 1936.

⁷²¹ Tamtéž, K 2, Zápis ze schůzí výkonného výboru 1936- 1942, Výkonný výbor z 29. 4. 1937.

⁷²² Národní archiv. Kartelový rejstřík 1933- 1950. K 73, EČ 720, Úprava prodeje veškeré produkce cementu v továrnách smluvních stran vyrobeného ať v hotovém nebo polohotovém stavu, pokud má být spotřebován, případně prodán na území ČSR 1934- 1947, Kartelová smlouva z 13. 12. 1935.

Tabulka 22. Podíl jednotlivých firem na kontingentech v syndikátech z let 1933- 1935⁷²³

Cement akc. spol. 1933		Cementárny akc. spol. 1933		Prodejna cementáren 1935- 1936	
Firma	Kontingent	Firma	Kontingent	Firma	Kontingent
Králův Dvůr	37%	Králův Dvůr	37%	Králův Dvůr	36%
Podolí	3%	Podolí	3%	Podolí	3%
Radotín	5%	Řetenice	3%	Řetenice	3%
Řetenice	3%	Bohosudov	2%	Radotín	5%
Bohosudov	2%	Hodolany	3%	Maloměřice	14%
Hodolany	3%	Maloměřice	13%	Lúčka-Ladce	15%
Maloměřice	13%	Lúčka- Ladce	14%	Štramberk	11%
Lúčka- Ladce	14%	Štramberk	11%	Horní Srní	7%
Štramberk	11%	Stupava	4%	Stupava	6%
Horní Srní	4%				
Stupava	4%				
Tlumačov	2%				
Celkem	100%		89%		100%

Zdroj: SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. Královská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 13a, Dílčí cementářský kartel 1933, Kartelová smlouva z roku 1933; Národní archiv. Kartelový rejstřík 1933- 1950. Karton 4, Evidenční číslo úmluvy 32, Úprava výroby, odbytu a cen cementu 1933; Národní archiv. Kartelový rejstřík 1933- 1950. K 73, EČ 720, Úprava prodeje veškeré produkce cementu v továrnách smluvních stran vyrobeného ať v hotovém nebo polohotovém stavu, pokud má být spotřebován, případně prodán na území ČSR 1934- 1947.

Společnost byla řízena třemi orgány. Jednalo se o hlavní shromáždění, výkonný výbor a exekutivní komitét. Hlavní shromáždění svolával předseda výkonného výboru nebo nejméně 10 % podílníků společnosti. Zasedalo alespoň jednou do roka. Stanovovalo ceny, směrnice pro prodej, schvalovalo rozpočet, jmenovalo ředitele a výkonný výbor, udělovalo pokuty a vyjednávalo smlouvy se zahraničními a domácími cementárnami. K usnášeníschopnosti muselo být přítomno alespoň 70 % akciového kapitálu a k přijetí rozhodnutí se muselo vyjádřit kladně 65 % všech účastníků. V případě stanovení cen, volby ředitele a dojednávání smluv s dalšími cementárnami byl třeba souhlas 85 % přítomného kontingentu. Vzhledem ke svému kontingentu mohl například Králův Dvůr blokovat jakékoliv rozhodnutí hlavního shromáždění (Tabulka 22.). Rovněž Lietavská Lúčka- Ladce a Maloměřice a Štramberk se díky svému kontingentu blížily 15 % podílu na kmenovém kapitálu společnosti. Po dohodě s některou z malých továren mohly vetovat nejdůležitější rozhodnutí

⁷²³ Cement akc. spol. z roku 1933 byl celostátní syndikát vytřený na základě protokolu z února 1933. Nakonec z něho vystoupily továrny Radotín, Horní Srní a Tlumačov. Nový syndikát vznikl pod názvem Cementárny akciová společnost. Celkový kontingent nečinil 100 %, ale jen 89 %, protože se počítalo buď se znovupřijetím zmíněných cementáren, které měly nárok na 11 % kontingent, nebo s brzkým ukončením organizace. Na tomto příkladu je vidět, že malé, ale šikovně geograficky umístěné cementárny v Radotíně a Horním Srní, kterým připadalo pouze 9 % celostátního kontingentu, dokázaly syndikát dumpingem rozložit.

syndikátu. Velké cementárny si zajistily možnost prakticky ve všech důležitých rozhodnutích přehlasovat malé.

Oproti celostátnímu syndikátu z roku 1933 nejvíc získaly na vytvoření Prodejny cementárny továrny Horní Srní a Stupava, nově založené slovenské cementárny, které dělaly při jednáních největší problémy. Naopak Prastav větší kontingent nedostal. Nejvíce ztratila na kontingentu Královodvorská cementárna, která byla ochotna učinit značné ústupky, aby cenový boj přestal. Nacházela se ve špatné finanční situaci a přála si zkonsolidovat své pozice. Nechtěla opakování situace, kdy po zdoluhavých jednáních v letech 1932- 1933 nakonec vznikl pouze dílčí syndikát, který se ukázal jako nefunkční. Raději slevila z vlastních požadavků.

Výkonný výbor syndikátu měl celkem sedm členů. Dva vysílala Královodvorská cementárna a po jednom Lietavská Lúčka-Ladce, Štramberk-Vítkovice a Maloměřice. Zbylí dva členové byli každoročně jmenováni na základě rozhodnutí továren Podolí, Radotín, Řetenice, Horní Srní a Stupava. Velké cementárny měly ve výkonném výboru pět zástupců a malé pouze dva. Výkonný výbor mohl pro řešení neodkladných záležitostí vytvořit tříčlenný exekutivní komitét. Jednoho zástupce delegoval Králův Dvůr, jednoho společně Maloměřice, Lietavská Lúčka-Ladce a Štramberk-Vítkovice a posledního pak zbylé cementárny. Tento stav neodrážel situaci v cementářském průmyslu. Malé cementárny nekontrolovaly třetinu trhu, ujednání jim tedy umožňovalo větší rozhodovací pravomoci, než jaké měly pouze na základě kontingentů. Reálné situaci odpovídalo zastoupení dva ku pěti ve výkonném výboru, které odpovídalo 28 % rozhodovacích pravomocí pro malé továrny, jimž náleželo 24 % kontingentu. Spory uvnitř syndikátu řešil rozhodčí nebo smírčí soud.⁷²⁴

Cementárny sledovaly strategii ovládnutí československého cementářského průmyslu získáním rozhodovacích pravomocí v syndikátu. V rámci syndikátu vznikaly tajné konvence o společném postupu jednotlivých cementáren. Maloměřice uzavřely dohodu s Horním Srním a získaly tak podíl 21 % na kontingentu syndikát.⁷²⁵ Roku 1937 uzavřel Králův Dvůr, vlastníci tehdy Stupavu a Podolí, smlouvu s Lietavskou Lúčkou a Ladcemi, čímž došlo k získání 60 % rozhodovací pravomoci v rámci syndikátu.⁷²⁶ Tato dohoda byla později rozšířena o Štramberk a blok těchto cementáren tak vlastnil 71 % kontingentu.⁷²⁷ Řetenice byl v této době pod vlivem Králova Dvora a Ladcí. Blok Králův Dvůr, Lietavská Lúčka-Ladce a Štramberk mohl v syndikátu mít až 74 % rozhodovacích pravomocí.⁷²⁸ Žádné dohody neuzavřela pouze radotínská cementárna, hlavní konkurent Králova Dvora v Čechách.

⁷²⁴ O rozhodčím a smírčím soudu více viz. Národní archiv. Kartelový rejstřík 1933- 1950. K 73, EČ 720, Úprava prodeje veškeré produkce cementu v továrnách smluvních stran vyrobeného ať v hotovém nebo polohotovém stavu, pokud má být spotřebován, případně prodán na území ČSR 1934- 1947.

⁷²⁵ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/362/32.

⁷²⁶ Tamtéž. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 18. 10. 1937.

⁷²⁷ Tato dohoda v budoucnu počítala i s účastí Maloměřic, čímž by v podstatě došlo k návratu ujednání čtyř cementáren z roku 1929 v rámci celostátního kartelu. Tamtéž. ŽB/775/3.

⁷²⁸ Tamtéž. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 18. 10. 1937.

Firma Prastav vyráběla mnoho druhů stavebního zboží a byla i významným velkoobchodníkem s cementem, mohla si proto i přes rostoucí koncentraci v odvětví udržet značnou míru samostatnosti.

Prodejna měla výhradní právo na prodej všech druhů cementů, které se v republice vyráběly. Jen se souhlasem 65 % účastníků valného shromáždění se mohl cement prodávat i jiným způsobem. Prodejní kanceláře nového syndikátu byly umístěny v Praze. Vytvořit samostatnou prodejnu pro Moravu a Slovensko nebyla třeba z toho důvodu, že syndikát už nefungoval na základě dvou skupin. Kontingent byl celostátní, nedošlo k jeho rozdělení na skupinu A pro Čechy a skupinu B pro Moravu a Slovensko. Došlo tak k výraznému odklonu od fungování všech předchozích cementářských kartelů a syndikátů. Od dob Předlitavska přetrvávající model federativních cementářských syndikátů byl nahrazen vznikem jednotné, centralizované organizace.

Ceny cementu stanovoval na základě usnesení valného shromáždění výkonný výbor. Veškeré objednávky cementu šly přes prodejnu, která je cementárnám přidělovala na základě kontingentů. Spotřebitel se mohl rozhodnout požadovat cement konkrétní továrny, musel ale platit zvýšené náklady na dopravu. Cement měl být dodáván včas a musel odpovídat předepsaným cementovým normám.

Struskový cement vyráběl v Čechách výhradně Králův Dvůr a na Moravě a Slovensko Štamberk. Další speciální cementy měly být přidělovány jednotlivým firmám rovnoměrně, v praxi se však ukázalo, že syndikát nedokáže regulovat jejich odbyt.⁷²⁹ Během roku 1930 došlo k uzavření konvenční dohody mezi Královým Dvorem a Lietauskou Lúčkou-Ladcemi o prodeji bauxitového cementu.⁷³⁰ Ujednání se podobala smlouvě z roku 1930. Ladce nesměly ročně vyrobit více jak 30 tisíc tun bauxitového cementu a cena musela být minimálně o 30 % vyšší než u portlandského cementu.

Kartelová smlouva opět obsahovala článek o vyšší moci. V případě, že v továrně došlo zásahem vyšší moci k přerušení výroby, mohla být podána žádost o odškodnění. Syndikát znovu hrál úlohu pojišťovny pro kartelované továrny. Článek o vyšší moci využila dvakrát Královská cementárna, a to v květnu a červenci 1938. Tvrdila, že z důvodu nedostatku vagonů nemohla dodávat cement.⁷³¹ Tento postup se nelíbil Hornímu Srní a Maloměřicím. Maloměřice do prodejny dokonce

---

⁷²⁹ Polovina poptávky po vysokohodnotných cementech se soustředila v Praze. Největší výhodu pro prodej tohoto druhu cementu měly pražské cementárny. Z prodeje těžil Králův Dvůr, Podolí a především Radotín. Firma Prastav měla obrovské dodávky nad kontingent, což se nelíbilo především Maloměřicím, které pro svůj speciální cement nedokázaly najít odbyt. Politika prodejny respektovala u speciálních cementů na prvním místě geografickou polohu a až na druhém kontingenty. Kartelová smlouva ale v tomto bodě byla otevřena dalšímu výkladu. Záležitost se nakonec vyřešila kompromisem v červenci 1936. Oficiálně byly tolerovány dodávky do 10 % nad kontingent, zbytek naddodávek se měl rozdělit na dvě poloviny. Polovina tržby náležela továrně a druhá polovina spadala pod společné vyúčtování a rozděli se podle kontingentů nehledě na to, kdo tento cement vyrobil. Více viz. SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 10, Speciální cementy 1936.

⁷³⁰ Tamtéž. K 10, Bauxitový cement 1936.

⁷³¹ SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 4, Zápisy ze schůzí propagačního výboru 1936, Výkonný výbor z 29. 8. 1938.

poslaly 25. srpna 1938 ironicky znějící dopis „Kvůli veřejším menším dodávkám bychom chtěli oznámit, že jsme v naší továrně měli případ vyšší moci, a sice následkem obzvlášť prudké nedělní bouřky nám shořela všechna zabezpečení, čímž se balící práce zpozdily o půl dne. S pozdravem toto poznamenáváme k vaší znalosti“.⁷³² Výkonný výbor k této zprávě o vyšší moci konstatoval pouze, že „...oznámení nestalo se způsobem, Dohodou předepsaným a že z dopisu Maloměřic Prodejně není jasno, zda Maloměřice uvedený případ jako vyšší moc chtějí uplatňovati“⁷³³. Víc se už Prodejna otázkou vyšší moci nezabývala.

Naddodávky a poddodávky cementu neměly během jednoho roku činit více než 2 %. Pokud se vešly do dvou procent, převáděly se do dalšího obchodního roku. V žádném případě však podle smlouvy nesměly překročit 5 %. K vyrovnání všech naddodávek a poddodávek mělo dojít v posledním roce fungování syndikát. Dodávky pod kontingent měly nárok na 40 % odškodnění z ceny cementu. V případě překročení kontingentu platil viník 30 % a z ceny cementu a dalších 10 % šlo na úkor prodejny.⁷³⁴ Do ciziny se mohl cement prodávat volně, Prodejna cementáren však mohla rozhodnout o zastavení vývozu.

Syndikát zakazoval cementárnám investovat do rozšiřování výrobních kapacit. Továrny směly provádět pouze rekonstrukce za účelem zefektivnění výroby. Přestože se kartelové smlouvy v cementářském průmyslu většinou nedochovaly, vše naznačuje tomu, že se tento článek v žádném předchozím ujednání neobjevil. Nový kartel se snažil řešit krizi v odvětví spočívající ve velkém převisu nabídky nad poptávkou. Inovace v odvětví se nezastavily, protože investice do zefektivňování výroby byly povoleny. Naopak směřoval veškeré investice pouze do racionalizace. V cementářském průmyslu však došlo k vytvoření statutu quo. Malé cementárny přišly o možnost rozšířit výrobní kapacity a vyrovnat se velkým hráčům na trhu.

V kartelové smlouvě se nacházel článek, který umožňoval přenesení podolské cementárny na novou lokalitu nacházející se v Čechách. V době podpisu smlouvy se počítalo s tím, že si Praha v dohledné době vynutí ukončení činnosti továrny.⁷³⁵ Na nově postavenou cementárnu se měl přesunout starý kontingent. Navýšení výrobních kapacit bylo zakázáno. Nová cementárna nesměla být postavena nedaleko továren Bohosudov nebo Řetenice nebo blíže než 200 kilometrů od jakékoliv moravské nebo slovenské cementárny. V případě porušení tohoto ujednání bylo možné kartelovou smlouvu vypovědět. Kromě přesunu podolské cementárny bylo zakázáno založit novou továrnu.

---

⁷³² Volný překlad textu „Wegen der gestrigen geringen vorlieferung wollen wir bemerken, dass wir in unserer fabrik einen Fall von höheren Gewalt hatten, und zwar brannten uns infolge des sonntägigen ausserordentlich heftigen Gewitters alle Sicherungen durch, wodurch in der Packerei die Arbeit um einen halben Tag verzögert wurde. Dies zu Ihrer gefl. Kenntnisnahme, zeichnen wir hochachtungsvoll“. Více viz. tamtéž.

⁷³³ Tamtéž.

⁷³⁴ Vztahovalo se ke konečnému vyúčtování naddodávek a poddodávek, neplatilo se každoročně.

⁷³⁵ Některé zprávy dokonce naznačují, že by se přímo Královodorská cementárna mohla postarat o to, aby byl přijat zákon, který by činnost cementárny zakazoval, na základě čehož by pak mohla mít argument k přeložení továrny. Více viz. Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 14. 6. 1937.

Prastav mohl podle smlouvy prodávat nejen vlastní cement, ale i výrobek ostatních kartelovaných továren. Neměl sice žádné výhody od dalších velkoobchodníků, ale díky dobře vybudované síti skladišť v Praze se mohl stát největším prodejcem cementu v republice.

Syndikát měl pravomoc kontrolovat, zda cementárny dodržují smlouvu. Pokud by se některá cementárna dopouštěla útoků proti ostatním kartelovaným továrnám, bylo možné udělit pokuty až ve výši 250 tisíc korun.

Kartelová smlouva mohla být vypovězena v několika případech. Pokud by došlo k založení nové cementárny o výkonu minimálně 25 tisíc tun, účastníci mohli od smlouvy odstoupit. Smlouvu šlo vypovědět i v případech, kdy cementárny stojící mimo kartel vyrobily více než 5 % všeho cementu v republice⁷³⁶, ceny cementu klesly pod výrobní náklady nebo pokud by došlo k založení nové cementárny na Slovensku ze strany nekartelovaného podniku. Odstoupit od ujednání bylo možné i na základě článků obsažených v kartelovém zákoně. Výpovědní lhůta činila šest měsíců. Jestliže by nedošlo k vypovězení dohody nejméně rok před jejím vypršením v 1945, měla prodloužit až do 31. prosince 1950.

7.2.5 Akce Grygov

Akce Grygov je příkladem toho, jaké kroky mohou cementářské kartely podnikat, pokud chtějí zabránit vstupu nových subjektů do odvětví. Jan Baťa potřeboval ve třicátých letech značné množství cementu pro projekty *Stavební akciové společnosti Zlín*, která byla součástí jeho koncernu. V době největších cenových bojů československého cementářského průmyslu sjednal dne 22. září 1934 smlouvu s Horním Srní o dodávkách cementu. Baťa se zavázal, že bude svou spotřebu cementu objednávat výhradně Horního Srní. Cena měla činit pouze 12 korun za 100 kg. Smlouva platila pro léta 1934- 1935 a Baťa získal opce i na rok 1936.⁷³⁷

Situace na trhu s cementem se spolu se vznikem cementářského syndikátu změnila. Prodejna cementáren zvedla začátkem roku 1936 průměrné ceny cementu na 26 korun. Smlouva s firmou Baťa se stala přítěží. Horní Srní odmítalo plnit její ustanovení, protože mu to kartelové ujednání ani neumožňovalo. Syndikát od roku 1936 obstarával všechny objednávky za nové ceny. Pro Horní Srní a firmu Baťa nebyla ve smlouvě v tomto ohledu udělena žádná výjimka. Baťa se rozhodl věc řešit u Krajského soudu v Uherském Hradišti. Továrna Horní Srní se hájila tím, že v roce 1934 nabídla tak nízké ceny jen pro obavy z možnosti uzavření dohody o dodávkách mezi cementárnou Lietavská

---

⁷³⁶ Kartel tedy počítal s tím, že bude stabilně kontrolovat minimálně 95 % trhu, jinak jeho existence ztratí smysl.

⁷³⁷ Opce v praxi znamenaly, že Baťa získal pravomoc nakupovat cement za stejných podmínek i v roce 1936. SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. Korespondence s firmou Baťa (cementárna v Grygově u Olomouce) 1936- 1941, K 147, Rozhodnutí Krajského soudu v Uherském Hradišti z 20. 4. 1936.

Lúčka-Ladce.⁷³⁸ Dále na svou obranu zdůrazňovala, že se podmínky na trhu s cementem změnily a syndikát odmítá plnit staré závazky. Obhajoba ale neuspěla, soud dal za pravdu Baťovi.⁷³⁹

Výrok Krajského soudu v Uherském Hradišti byl pouze začátkem sporu, který hrozil vypuknutím už delší dobu. Baťa plánoval pro svou stavební firmu postavit vlastní cementárnu. Ještě před výrokem soudu měli dne 2. března 1936 navštívit Baťu zástupci Prodejny. Syndikát nabídl roční dodávky cementu ve výši až 10 tisíc tun s dvacetiprocentní slevou, pokud bude dohoda o prodeji uzavřena alespoň do konce roku 1938.⁷⁴⁰ Baťa nabídku nepřijal.

Jednání probíhala po celý rok 1936. V prosinci Baťa předložil veškeré své požadavky. Chtěl od prodejny potvrzení, že mu bude po dobu pěti let dodáván cement za 11 korun na 100 kg přímo do Zlína a na dalších pět let chtěl na tuto dohodu opce. Zároveň žádal potvrzení, že nebude zaveden numerus clausus⁷⁴¹ v cementářském průmyslu. Pokud by tyto záruky nedostal, chtěl postavit vlastní cementárnu. Byl ale ochoten souhlasit s tím, že bude cement prodávat pouze pro sebe a prodejnu nechá zbylou produkci převzít. Případnou dohodu mu měl potvrdit nejen cementářský syndikát, ale i jednotlivé členské továrny. Syndikát o požadavcích odmítl dál jednat. Prodejna se nechtěla vázat dohodou na deset let, numerus clausus zajistit nemohla a dodávky cementu za 11 korun přímo do Zlína by údajně po odečtení dopravného znamenaly výrobní náklady pouze v hodnotě 3 korun na 100 kg, což nebylo proveditelné.⁷⁴²

Syndikátu se nelíbilo ani to, že Baťa chtěl novou cementárnu plně zaměstnat. Výrobní kapacity stávajících cementáren dalece předčily poptávku a kartelované továrny musely výrobu regulovat množstevní dohodou a kontingenty. Baťa si uvědomoval, že by se mu výroba vyplatila jen tehdy, pokud by cement nevyráběl pouze pro vlastní potřeby, ale dodával ho i na trh. Proto chtěl po syndikátu převzetí zbývajících produkce. Baťa ve svých požadavcích žádal výhody, které neměla žádná jiná cementárna.⁷⁴³ Ukázalo se, že dohody nebude možné dosáhnout. Syndikát proto začal Baťovi ve stavbě cementárny bránit.

Baťa plánoval vybudovat nakonec cementárny dvě. První měla stát v Grygově u Olomouce a její výrobní kapacita měla činit 80 tisíc tun. Druhá se měla postavit na blíže nespecifikovaném místě na Slovensku s kapacitou 30 tisíc tun.⁷⁴⁴ Baťa chtěl jako první zřídit grygovskou továrnu. Prodejna

---

⁷³⁸ Továrna Ladce podle Baťi nabídla prodejní ceny 10 korun za 100 kg cementu, tamtéž.

⁷³⁹ Tamtéž.

⁷⁴⁰ SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 1, Zápisy ze schůzí hlavního shromáždění 1936- 1939, Hlavní shromáždění z 27. 2. 1936.

⁷⁴¹ V překladu znamená omezený počet. V praxi tím měl Baťa na mysli, že v budoucnu nedojde ke znemožnění vstupu nových firem na trh s cementem.

⁷⁴² SOA Beroun. Podnikový archiv Královských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 1, Zápisy ze schůzí hlavního shromáždění 1936- 1939, Hlavní shromáždění z 12. 12. 1936.

⁷⁴³ Tamtéž. K 147, Korespondence s firmou Baťa (cementárna v Grygově u Olomouce) 1936- 1941.

⁷⁴⁴ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Jednání mezi Stavební akciovou společností Zlín a Prodejnou cementáren z 22. prosince 1936.

zareagovala spuštěním „Akce Grygov“, probíhající v letech 1936- 1937, kterou byly pověřeny cementárny v Maloměřicích a Horním Srní. Finanční náklady hradily všechny továrny.⁷⁴⁵

Syndikát začal uplatňovat svůj vliv na olomouckého starostu Fišera. Bylo třeba zabránit tomu, aby došlo k navržení Baťovi cementárny ministerstvu národní obrany jako objektu důležitého pro obranu státu.⁷⁴⁶ Prodejna prostřednictvím své „věrné ruky“ advokáta Karla Marka, napojeného na cementárnu v Horním Srní, skupovala pozemky v Grygově. Cílem bylo znesnadnit stavbu vlečky pro novou cementárnu.⁷⁴⁷

Pro spojení továrny s nádražím bylo třeba, aby Baťa koupil část pozemků Průmyslových podniků hlavního města Olomouce. Starosta Fišer odprodej odmítl s tím, že by zde Baťa mohl někdy v budoucnu kromě cementárny postavit i vápenku a konkurovat tak Průmyslovým podnikům. Baťa měl vápenku postavenou v Otrokovicích a další stavět neplánoval. Město ale tvrdilo, že musí být prozíravým podnikatelem a neumožnit, aby Baťa jednoho dne vápenku nevybudoval.⁷⁴⁸ Ihned poté se začalo o pronájem těchto pozemků zajímat Horní Srní. Přálo si od Olomouce každoročně odebírat kamení a štěrk, které se tu těžily. Olomouc Hornímu Srní vyhověl a umožnil mu zřídit sklady v místech, která spojovala plánovou grygovskou cementárnu s nádražím.⁷⁴⁹

Poslední ranou pro Baťův projekt byla akce prostředníka syndikátu Wilhelma Feitha.⁷⁵⁰ Feith, právní zástupce cihlen při maloměřické cementárně, se rozhodl v Grygově těžit uran.⁷⁵¹ Na celém území obce včetně Baťových pozemků si proto vyžádal kutací právo do hloubky 41 metrů. Denní tisk se ironicky vyjadřoval k tomu, že až do tehdejší doby neměl nikdo ani ponětí o tom, že by se v Grygově mohl uran nacházet. Je třeba dodat, že těžba tu nakonec nezačala.

Baťa se nehodlal syndikátu vzdát. Bitvu o Grygov sice prohrál, mohl ale pokračovat v boji prostřednictvím veřejného mínění. V denním tisku se od začátku roku 1937 začaly objevovat zprávy, které se ve většině případů stavěly na jeho stranu a odsuzovaly činnost Prodejny.⁷⁵² Do března 1937 byla proto sjednána dohoda.⁷⁵³ Baťa se zavázal, že do roku 1938 novou cementárnu nepostaví.⁷⁵⁴

---

⁷⁴⁵ SOA Beroun. Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 147, Akce Grygov.

⁷⁴⁶ Z jednání bylo patrné, že kartel má pod kontrolou brněnské zastupitelstvo a jeho kontakty sahají až do nejvyšších politických kruhů. Konkrétní jména v jednáních ale nepadla. Více viz. tamtéž, Dopis z 23. 12. 1936.

⁷⁴⁷ Tamtéž, Dopis z 13. 12. 1936.

⁷⁴⁸ Tamtéž. K 147, Korespondence s firmou Baťa (cementárna v Grygově u Olomouce) 1936- 1941, Moravský večerník 2. 2. 1937.

⁷⁴⁹ Tamtéž. K 147, Akce Grygov.

⁷⁵⁰ Kartel sice v jednáních s Baťou tvrdil, že s ním nemá nic společného, ve skutečnosti se ale jednalo o jeho prostředníka. Více viz. Tamtéž, Dopis Feithovi od Maloměřic z 29. 1. 1937.

⁷⁵¹ Tamtéž. K 147, Korespondence s firmou Baťa (cementárna v Grygově u Olomouce) 1936- 1941, Moravský večerník 1. 2. 1937.

⁷⁵² Ve fondech Královodvorské cementárny se nachází rozsáhlý výstřižkový archiv sledující vývoj těchto událostí.

⁷⁵³ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 6. 3. 1937.

⁷⁵⁴ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství z 14. 6. 1937.

Nebezpečí, že by došlo k ohrožení cenových a množstevních dohod syndikátu ze strany zlínské stavební firmy, pominulo. Prodejna cementáren dokázala zabránit vstupu nového subjektu na trh.

7.2.6 Rozhodčí komise

Syndikát se v roce 1936 musel potýkat ještě s jednou důležitou událostí, která zkomplikovala jeho činnost. Dne 12. června vydala Rozhodčí komise pro stanovení cen cementu rozhodnutí o snížení cen cementu o 2 koruny na 100 kg.⁷⁵⁵ Zásah Rozhodčích komisí dokazuje, že stát měl o toto odvětví značný zájem a nepřál si v době začínajících opevňovacích prací zvyšování cen cementu.

Cenová válka v cementářském průmyslu, vrcholící v roce 1934, nebyla něčím, co by spotřebitelé bezvýhradně vítali. Poptávku po cementu tvořili hlavně stavitelé a výrobci cementového zboží. Ve chvíli, kdy cementárny snižovaly ceny, očekávalo se i od nich, že s nimi půjdou dolů. Zkušenost ale spotřebitelům ukázala, že úzká skupina cementáren se po dumpingových bojích dokázala vždy dohodnout a ceny opět tlačit nahoru. Nelibost zákazníků se neobracela nejen na cementárny, ale i stavitele.⁷⁵⁶ Stabilně nízké ceny byly vítané, prudké výkyvy už ale ne.

Podobnou nejistotu v odvětví vyvolalo i rozhodnutí o zřízení cenových komisí ze začátku roku 1936. Protahování rozhodnutí rozhodčích komisí až do června roku 1936 zpomalovalo rozvoj stavebního ruchu. Nebylo možné naplánovat s dostatečným předstihem stavební náklady.⁷⁵⁷ Snížení cen cementu nakonec nebylo tak výrazné, aby ochromilo celé odvětví. Nadměrné zisky z dvacátých let se sice do cementářského průmyslu nevrátily, velké cementárny se ale s novou situací dokázaly poměrně snadno vyrovnat. Horší byla situace pro malé továrny. Ukázalo se, že obzvláště Stupava a Podolí nedokážou v novém prostředí efektivně fungovat. Obě továrny se brzy staly součástí koncernu Královodvorské cementárny.

Poté, co bylo rozhodnutí o rozhodčích komisích prodlouženo i na rok 1938, snažily se malé cementárny jednat přímo s vládou. Vláda nebyla ochotna cementářskému průmyslu vyhovět. Velké továrny ale snahu malých podniků podporovaly jen pro zdání soudržnosti v cementářském průmyslu. Například Královodvorská cementárna nízké ceny uvítala.⁷⁵⁸ Sama mohla v nových podmínkách vyrábět a prodávat se ziskem. Poměr zisku k akciovému kapitálu dosáhl v Králově Dvoře v roce 1937 19 %. Podobnou míru zisku vykazovaly i továrny ve Štramberku- Vítkovicích a Lietavské Lúčce- Ladcích.⁷⁵⁹ Zájmem velkých cementáren bylo udržet ceny na takové úrovni, aby měly malé cementárny problémy, zatímco ony samy vykazovaly zisk. Snižování cen bylo pro syndikát vždy riskantní záležitostí. Hrozil rozpad organizace. S direktivními cenami se ale nedalo nic dělat a činnost syndikátu nebyla ohrožena. Rozhodnutí cenových komisí usnadnilo expanzi největším republikovým továrnám.

⁷⁵⁵ Pro podrobnosti viz. šestá kapitola této práce, část 6.2.4 Státní politika a regulace trhu.

⁷⁵⁶ Více viz. třeba *Obzor cementářský*. 1933, roč. 7, s. 209-210, 242.

⁷⁵⁷ *Zprávy Národní banky Československé*. 1936, s. 117- 118, 293.

⁷⁵⁸ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 23. 11. 1937.

⁷⁵⁹ Podrobnosti viz. *Compass: Finanzielles Jahrbuch*.

7.2.7 Prohlubování spolupráce cementářského průmyslu v letech 1937- 1938

V části pojednávající o organizaci celostátního syndikátu již byly zmíněny dohody o společném postupu v syndikátu mezi Maloměřicemi a Horním Srním a Královým Dvorem, Lietavskou Lúčkou- Ladcemi a Štramberkem- Vítkovicemi. Součástí těchto dohod však nebyla pouze spolupráce na půdě syndikátu. Poslední tři cementárny uzavřely v letech 1937 a 1938 smlouvy o vzájemném rozdělení celého odvětví.

Vážným problémem syndikátu po roce 1936 byl stoupající odbyt cementu ve východních částech republiky. Špatně tento vývoj nesla především Královodvorská cementárna, jejíž trhy se nacházely v Čechách. Už v roce 1936 měla problémy prodat celý svůj kontingent.⁷⁶⁰ Vedení továrny došlo k závěru, že pokud chce i v budoucnu udržet své pozice na trhu s cementem, bude potřeba založit novou továrnu na Slovensku. Jednalo se o podobný způsob uvažování, který kdysi Králův Dvůr dovedl k opuštění od výroby struskového cementu a soustředění se na portlandský cement. Cementárna dokázala velmi pružně reagovat na změny v odvětví.

Koncem roku 1936 odkoupil Králův Dvůr od banky Union stupavskou továrnu, ležící u Bratislavy. Cementárna byla zadlužená, banka prodej ráda uskutečnila.⁷⁶¹ Naopak zadlužené a nevýdělečné cementárny Rodaun poblíž Vídně se ve stejném roce Králův Dvůr zbavil. O továrnu projevil zájem koncern Beocsin stojící za Lietavskou Lúčkou- Ladcemi. Prodejem Rodaunu získal Králův Dvůr i část akciového kapitálu ladecké cementárny. Prozatím však nepřijal nabídku od Lietavské Lúčky-Ladce o vzájemné spolupráci na Slovensku. Královodvorská cementárna ale jako gesto dobré vůle konečně souhlasila s tím, aby místopředseda ladecké továrny zasedal v její správní radě.⁷⁶² Vyřešil se tak starý spor z konce dvacátých let. Lietavská Lúčka- Ladce tak v podstatě získala možnost pozorovat hlavní obchodní rozhodnutí Králova Dvora. Jednalo se o první krok hlubší spolupráce.

Královodvorská cementárna nechtěla svou expanzi na slovenský trh ukončit pouze koupí Stupavy. Už dříve Baťa uvažoval o stavbě nové cementárny na Slovensku a koncem roku 1937 podobný pokus učinilo konsorcium Viliam Katz a spol. v Dobšíně na východním Slovensku. O stejnou lokalitu pro založení nové továrny jevil zájem i podniky Horní Srní a Maloměřice.⁷⁶³ Pozadu nezůstal ani Králův Dvůr. Jako ideální lokalitu pro novou továrnu zvolil Margecany, ležící mezi Košicemi a Prešovem.⁷⁶⁴

Královodvorská cementárna vymyslela chytrý plán na to, jak založit továrnu na východním Slovensku, aniž by rozbila syndikát, na jehož fungování měla značný zájem. V roce 1937 koupila většinu akcií podolské cementárny. Kartelová smlouva umožňovala majiteli Podolí založit v Čechách novou cementárnu. Královodvorská cementárna našla mezeru ve smlouvě. Článek týkající se Podolí

⁷⁶⁰ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 30. 10. 1936.

⁷⁶¹ Tamtéž.

⁷⁶² Tamtéž, Zpráva pro ředitelství z 13. 11. 1936.

⁷⁶³ LÁNÍK, J. *Velký příběh*, s. 92.

⁷⁶⁴ Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/149/1, Zpráva pro ředitelství z 14. 6. 1937.

hovořil o tom, že cementárna může být založena pouze v Čechách, ne však blíže než 200 kilometrů od slovenského nebo moravského podniku. Králův Dvůr sice neplánoval Podolí přesunout do Čech, nové umístění ale bylo dál než 200 kilometrů od dalších slovenských cementáren. Odhadovalo se, že tento krok bude možné považovat za porušení kartelové smlouvy. Nejednalo se ale o tak závažné porušení podmínek, aby mohl být syndikát vypovězen.⁷⁶⁵

Největší komplikace se čekaly od Lietavské Lúčky-Ladcí, Králův Dvůr proto brzy začal sondovat situaci. Z politických důvodů bylo třeba pamatovat i na *Ústredné družstvo a roľnícke pokladnice* poslance Jána Ursínyho, který byl v oblasti východního Slovenska vlivnou osobností. Od počátku se uvažovalo, že Ladce a *Ústredné družstvo* získají na nové cementárně podíl.⁷⁶⁶

Jednání s Lietavskou Lúčkou-Ladcemi přinutilo Králův Dvůr k zásadnímu přehodnocení dosavadních strategií boje o trh s cementem. V cementářském průmyslu neexistují žádné významné překážky pro vstup do odvětví. Královská cementárna se i přes opakované snahy nepodařilo úplně ovládnout československý trh s cementem. Vždy poté, co továrna posílila své pozice, začal její vliv klesat. Králův Dvůr se proto rozhodl ukončit svou dlouholetou expanzi. Zkušenost s Rozhodčími komisemi ukázala, že by se další skupování cementáren za účelem dosažení monopolu nevyplatilo. Ceny v odvětví nebylo možné zvyšovat. Ke stejnému závěru došla i Lietavská Lúčka-Ladce poté, co Králův Dvůr rozšířil skoupením Stupavy své pozice na Slovensko.⁷⁶⁷

V souvislosti s jednáním mezi Královým Dvorem a Ladcemi vyšlo najevo, že se cementářský koncern Beocsin snažil získat pozice na českém trhu. Skoupil část akcií Králova Dvora a Řetenic a připravoval se na převzetí Podolí. Obě firmy se rozhodly, že nové boje nebudou ani pro jednu stranu výhodné. Podepsaly proto dne 23. října dohodu o společné spolupráci. Dohoda zavazovala obě strany k tomu, aby v případě rozpadu syndikátu vyvinuly snahu o vytvoření nového kartelu, ve kterém by obě továrny získaly nadpoloviční většinu kontingentu. Nejdůležitější částí ujednání byla dohoda o zakládání nových cementáren. Na jejím základě se měly všechny nové továrny v Čechách a na Moravě zakládat v poměru 42: 15 a na Slovensku pak v poměru 15: 6. Menší podíl vždy náležel tomu, kde byl na konkrétním trhu v minoritním postavení. Na tomto základě měla získat Lietavská Lúčka-Ladce 37,5 %, Ursínyho skupina 37,5% a Královská cementárna 25 % akciového kapitálu plánovaného margetcanského závodu. Stanovy nové továrny měly obsahovat článek, že každé zásadní rozhodnutí týkající se existence podniku bude muset být přijato 80 % většinou akciového kapitálu. Ladce by tak nemohly Králův Dvůr v rozhodování obejít. Na dohodě se chtěl účastnit i Baťa, továrny ho ale odmítly.⁷⁶⁸

---

⁷⁶⁵ Tamtéž.

⁷⁶⁶ Tamtéž.

⁷⁶⁷ Tamtéž, Zpráva pro ředitelství z 18. 10. 1937.

⁷⁶⁸ Tamtéž.

Cementárny v Králově Dvoře a Lietavské Lúčke-Ladci si na základě vzájemné dohody vyměnily své akciové podíly v Řetenicích a Podolí. Část akcií Podolí dostaly Ladce a Králův Dvůr se měl podílet na akciovém kapitálu Řetenic. Opatření sledovalo vznik parity obou továren na českém regionálním trhu podle klíče 42:15⁷⁶⁹. Živnobanka na základě ujednání obou cementáren otevřela novou filiálku v Bratislavě, aby do budoucna zajistila Královodvorské cementárně bankovní spojení na Slovensko. K dohodám mezi oběma cementárnami se připojil i Štramberk.⁷⁷⁰

Účast štrambersko-vítkovických cementáren znamenala jen drobně změny ve smlouvě.⁷⁷¹ Firmy měly postupovat na půdě syndikátu společně. Po případném rozpadu organizace se zavazovaly vytvořit syndikát nový. V československém cementářském průmyslu měl být na základě smlouvy zachován status quo; všechny zúčastněné cementárny si měly v budoucnu udržet stejný podíl na trhu, jako v době podepisování smlouvy. Nově byl vyčíslen vzájemný poměr při zakládání cementáren, přičemž se předem počítalo s tím, že ke smlouvě časem přistoupí i Maloměřice. Případné vzájemné spory měl řešit smírčí soud. Smlouva měla trvat až do 31. prosince 1947.

Dohody o společném zakládání nových cementáren byly vrcholem organizační snah prvorepublikového cementářského průmyslu. Uvnitř existujícího syndikátu v podstatě vznikl kartel největších československých cementáren. Tajná dohoda nepočítala s malými cementárnami. Z menších podniků si ale v této době udržely nezávislost pouze Radotín, Horní Srní a nevýznamný Tlumačov. Koncentrace v odvětví dosahovala v posledních předválečných letech vrcholu.

7.3 Posouzení úlohy prvorepublikových cementářských kartelů a syndikátů v československém hospodářství

Cementářský průmysl prošel za první republiky složitým vývojem. Zmatek spojený s prvními poválečnými roky neumožnil navázání na předlitavské celostátní syndikáty. Kartelizace odvětví byla závislá na konsenzu čtyř největších cementáren v republice, z nichž nejdůležitější roli hrál Králův Dvůr. Královodvorská cementárna se až do roku 1924 soustředila na expanzi vlastních pozic na českém trhu, vznik kartelu pro ni proto nebyl výhodným. Teprve jakmile upevnila své pozice, souhlasila s vytvořením rajonizační dohody, která přetrvala až do roku 1929. Jednalo se o rajonizační, množstevní a cenový kartel. V roce 1929 se tento kartel přeměnil na kartel čtyř největších cementáren. Nová organizace upravovala ceny a prodejní podmínky, zahrnovala množstevní ujednání a rajonizovala odbyt. Vznik nových továren na přelomu dvacátých a třicátých způsobil rozpad tohoto kartelu. Od roku 1932 se jednalo o vytvoření celostátního syndikátu, který byl ale dojedнан až koncem roku 1935.

Negativní důsledky monopolizace prvorepublikového cementářského průmyslu spočívají především v udržování vysokých cen ze strany kartelů. Cementárny vykazovaly přehnaně vysokou

---

⁷⁶⁹ Králův Dvůr:Lietavská Lúčka-Ladce, tamtéž.

⁷⁷⁰ Tamtéž.

⁷⁷¹ Více viz. Archiv ČNB. Živnostenská banka. ŽB/775/3.

míru zisku. Dopady na rozvoj stavebního ruchu lze těžko posoudit, protože poptávka po cementu prudce stoupala nehledě na ceny. K jistému omezení stavební činnosti vlivem cenové politiky kartelu ale dojít mohlo. Celostátní syndikát z poloviny třicátých let je výborným příkladem toho, jakým způsobem se cementářské kartely dokázaly vypořádat s konkurencí. Skoupením cementáren v Bohosudově a Hodolanech došlo k odstranění nepohodlného konkurenta. Grygovská akce ukázala, že syndikát disponoval velkým vlivem a měl prostředky, jak zamezit vstupu nových subjektů do odvětví.

Československé cementářské kartely zvyšovaly efektivitu skrze organizaci. Největší továrny skupovaly malé podniky a rozdělovaly si trh. Prostředky k uplatňování této strategie získaly díky vysokým ziskům, které zajistila kartelizace odvětví ve dvacátých letech. Koncentrace v odvětví dosáhla svého vrcholu v letech 1937-1938, kdy byly uzavřeny dohody o rozdělení trhu mezi tři největší republikové podniky.⁷⁷² Malé cementárny nebyly k jednáním vůbec přizvány. Syndikát z roku 1936 už nebylo možné vnímat jako dočasné příměří v odvětví, na které měly navázat nové cenové boje. Největší cementárny v republice se zavázaly, že budou společně postupovat i po jeho případném rozpadu. Uskutečnění dohody tří největších cementáren mohlo dlouhodobě vést k úplné monopolizaci cementářského průmyslu. Konec první republiky tento vývoj zastavil.

Rajonizační dohody umožňovaly cementářskému průmyslu úspory na transakčních nákladech. Soustředění obchodu do společné prodejny vedlo k ušetření transakčních nákladů za prodej zboží. Republika se dělila na dva velké regionální trhy s cementem, a to Čechy a Moravu se západním Slovenskem. Ve dvacátých letech pokračovala předlitavská tradice vytváření federativních cementářských kartelů na základě regionálních trhů, čímž se šetřily náklady za přepravu. Syndikát z roku 1936 tuto tradici opustil. Oproti všem předchozím cementářským kartelům syndikátům nerozdělil kontingenty podle regionálních trhů, ale počítal s celým Československem jako jedním rajonem. Syndikát díky tomu získal větší kontrolu nad odbytem, distribuce zboží ale byla méně efektivní.

Technologický pokrok cementářského průmyslu kartelizace nezastavila. Obrovské zisky z dvacátých let byly investovány zčásti do modernizace. Syndikát z roku 1936 zakazoval rozšiřování výrobních kapacit, umožňoval ale investice do zefektivňování výroby. Časově omezená platnost kartelových smluv sloužila jako motivace pro modernizaci. Teprve dohody tří největších cementáren z let 1937-1938 mohly tento trend zvrátit. Nebezpečí vytvoření časově neomezeného monopolu by snížilo motivaci pro zefektivňování výroby.

Posoudit úlohu prvorepublikových kartelů a syndikátů jako protikrizového nástroje je složité. Kartel z let 1924/1935 byl sjednán jako reakce na krizi v odvětví, nevznikl ale v době nejhlubšího propadu. Ve změněné podobě fungoval až do roku 1932, kdy se rozpadl. Do odvětví přišla ve stejném

---

⁷⁷² Dohoda ve své konečné podobě počítala se čtyřmi továrnami.

roce velká hospodářská krize a cementárny použily část zisků z dvacátých let na strategii dumpingu za účelem ovládnutí trhu. Cementářský průmysl dosáhl sedla v roce 1934. Továrny byly boji finančně vyčerpané a uzavřely dílčí syndikát, který se v roce 1936 proměnil na celostátní dohodu. Jen díky státu, který stanovil maximální ceny cementu, se cementárnám nepodařilo znovu dosáhnout přehnaně vysoké míry zisku z konce dvacátých let. Velkou hospodářskou krizi se přesto podařilo do roku 1937 překonat. K rychlému překlenutí krize došlo hlavně díky existenci celostátního syndikátu, který ukončil dumping a stabilizoval odvětví v době, kdy začala poptávka po cementu vlivem stavby opevnění stoupat.

8. Závěr

Cementářský průmysl se ve srovnání s dalšími odvětvími těžkého průmyslu rozvinul pozdě. Na území habsburské monarchie spadá jeho vznik přibližně do poloviny 19. století, největší rozmach však nastal na přelomu 19. a 20. století. Hlavní příčinou vzestupu cementářského průmyslu byla zvyšující se poptávka po cementu. Předlitavské hospodářství dosáhlo na přelomu století takové míry rozvoje, že bylo schopné ročně spotřebovat dostatečné množství cementu, aby byla umožněna existence nového průmyslového odvětví. Cementářský průmysl se zařadil mezi pozdní odvětví druhé průmyslové revoluce. S jeho rozmachem na přelomu století souvisel přechod od výroby přírodního, románského cementu k umělému, neboli portlandskému cementu, který teprve značil začátek masové výroby.

Vysoké přepravní náklady cementu vedly ke vzniku několika regionálních center cementářského průmyslu. Zboží se nevyplatilo dopravovat na velké vzdálenosti. V odvětví se výrazně projevoval vliv bankovního kapitálu a koncentrace dosahovala vysoké míry. Přítomen byl i zájem ze strany státu. Stavební ruch je společensky velmi citlivé téma, které přitahuje pozornost státní moci. Rakousko-uhersko sice zavedlo vysoká cla na cement, předlitavský průmysl ale nebyl úplně uzavřen zahraniční konkurenci. Teprve za první republiky se vytvořil zcela autonomní trh s cementem.

Všechny tyto strukturní charakteristiky trhu s cementem usnadňují kartelizaci odvětví. Kvůli existenci velkého množství regionálních trhů jsou cementářské kartely uspořádány na federativním základě. Samostatné regionální kartely se ukázaly jako nefunkční, protože se jak v Předlitavsku, tak v Československu jednotlivé regionální trhy překrývaly a navzájem si konkurovaly. Cementářské kartely byly řízeny z ústřední kanceláře, regionální centra ale obvykle měla značnou autonomii v otázce cen, kontingentů a rajonizace.

Za vznikem cementářských kartelů stály krize v odvětví. Úzké geografické ohraničení trhů s cementem vede k ostré konkurenci ve chvíli, kdy dojde k poklesu odbytu. Cement je homogenním produktem, hlavním konkurenčním prostředkem jsou ceny. Boj o zákazníky končí cenovým dumpingem. Cementárny se po určité době finančně vyčerpají. Jakmile odvětví dosáhne sedla, vznikají cementářské kartely. Kartely fungují až do doby, kdy se přiblíží nová krize v odvětví a pro cementárny přestává být výhodné v nich setrvat. Kartely se rozpadají a začínají nové cenové boje. V nejnižším bodu obratu se opět vytvoří cementářský kartel. V tomto ohledu lze o cementářských kartelech hovořit jak o nástrojích zmírnění hospodářské krize.

Cementářský syndikát z roku 1901 byl reakcí na krizi v odvětví spojenou s utlumeným odbytem cementu. Vysoké kartelované ceny zvyšovaly zisky a spolu se stoupající poptávkou po cementu lákaly investice do odvětví. Nadprodukce dosáhla v roce 1909 více než 50 % a v odvětví začala krize, projevující se dumpingem. Syndikát se v letech 1909-1910 rozpadl.

Cementárny se brzy finančně vyčerpaly a syndikát byl roku 1911 obnoven. Přestože se poslední předválečná léta vyznačovala v předlitavském hospodářství značnou nestabilitou, syndikát po krátkém přerušení činnosti trval až do roku 1917, kdy byl nahrazen válečným hospodářským svazem. V posledních předválečných letech odbyt cementu klesal a kartel ztrácel kontrolu nad trhem. Množstevní dohody, řízené z centra ve Vídni, přestaly ještě před vypuknutím války fungovat.

Československý cementářský průmysl byl charakteristický dominantním postavením Královodorské cementárny, která kontrolovala mezi třetinou až polovinou trhu s cementem. Kartely až do roku 1932 existovaly jako tichá dohoda Králova dvora a největších továren na východě republiky. Starý model kartelizace skončil vstupem nových subjektů na trh začátkem třicátých let. Od roku 1933 se vyjednávalo o vzniku celostátního syndikátu, který byl dohodnut koncem roku 1935. V letech 1937-1938 došlo k tajným ujednáním mezi třemi největšími cementárnami v republice za účelem dlouhodobého rozdělení československého trhu s cementem. Starý předlitavský model kartelizace odvětví se začal těsně před válkou měnit.⁷⁷³

Cementářské kartely měly negativní i pozitivní důsledky na fungování odvětví a celého hospodářství. Mezi negativní důsledky je možné počítat strategie udržování vysokých cen a zabraňování vstupu nových subjektů na trh. Všechny cementářské kartely a syndikáty sledovaly politiku zvyšování cen. Obzvláště vysoké ceny udržoval kartel z let 1924/1925- 1929. Cementárny díky tomu ve druhé polovině dvacátých let vykazovaly nepřiměřeně vysoké zisky. Některé továrny platily až 75 % dividendy. Vysoké ceny omezovaly rozvoj stavebního ruchu a lákaly do odvětví nadměrný přísun investic, který vyústil v nadprodukcí. Ještě před příchodem velké hospodářské krize do odvětví činila nadprodukce přes 40 %. Spotřebitelé nebyli s vysokými cenami cementu spokojeni, nedokázaly se jim ale efektivně bránit. Teprve státní zásah a vytvoření Rozhodčích komisí v roce 1936 dokázal zabránit syndikátu ve zvýšení cen.

Cementářský průmysl se v letech 1900-1938 rozpínal, zamezit vstupu nových subjektů na trh bylo složité. Bariérami pro vstup do odvětví jsou vysoké vstupní náklady a nedostatek vhodných lokalit pro stavbu cementárny. Jestliže za sebou měla nově zakládaná cementárna finanční kapitál, kartel mohl vstupu zabránit pouze zakoupením pozemků v místě plánované výstavby. Příkladem tohoto postupu je spor Baťa s cementářským syndikátem o výstavbu továrny v Grygově v letech 1936-1937. Syndikát nakoupil pozemky a překážky uplatňoval i pomocí svého vlivu v politické sféře. Nová cementárna nevznikla. Kartely se mohly nepohodlné konkurence zbavit rovněž odkoupením a zastavením továren, jak ukázal příklad Bohosudova a Hodolan.

Pozitivní důsledky činnosti cementářských kartelů spočívaly ve zvýšení efektivity skrze organizaci, úsporách na transakčních nákladech a přispění k technologickému rozvoji odvětví.

---

⁷⁷³ Pro přehled chronologie a organizace předlitavských a československých cementářských kartelů viz. příloha této práce.

Předlitavské cementářské syndikáty lze považovat za dočasná příměří v odvětví. Malé cementárny získaly možnost nadále působit na trhu. Koncentrace byla zastavena. Efektivita skrze organizaci se nezvyšovala. Československo bylo v tomto ohledu předělem. Nevíme sice, jak vysoké míry koncentrace dosahoval předlitavský cementářský průmysl, na trhu však stabilně působilo množství malých továren. Během první republiky došlo k obrovskému nárůstu koncentrace v odvětví. Čtyři největší cementárny skupovaly malé továrny a udržovaly si více než 80 % podíl na trhu. Vznikl koncern cementáren Králův Dvůr a ve třicátých letech se začal vytvářet i koncern Lietavské Lúčky-Ladci. Strategie skupování malých cementáren byla umožněna cenovými dohodami kartelu. Nepřiměřené zisky z dvacátých let mohly být investovány do rozšiřování výroby a nákupu tovarů. Vrcholem koncentračních snah byly dohody z let 1937-1938 o rozdělení trhu mezi tři největší podniky. Smlouvy dlouhodobě nepočítaly s existencí malých cementáren.

Úspory na transakčních nákladech se projevovaly téměř u všech cementářských kartelů a syndikátů z let 1900- 1938. Rajonizační dohody snižovaly přepravní náklady. Centralizace obchodu do společných regionálních prodejen zmenšovala náklady za reklamu a prodej zboží. Pro spotřebitele se však snížila možnost volně si vybírat cement na trhu. Teprve syndikát z roku 1936 opustil model autonomních regionálních center a vytvořil celostátní kontingent s jedinou prodejnou. Došlo k oslabení rajonizačních dohod. Kontingenty se nevztahovaly pouze na regionální trh a cement mohl být drazé převážen po celé republice.

Poprvé u předlitavského cementářského syndikátu z roku 1911 máme zprávy o tom, že kartelová smlouva obsahovala článek o „vyšší moci“. Jestliže došlo v cementárně k zastavení produkce vlivem přírodní pohromy nebo jiných neočekávaných okolností⁷⁷⁴, továrna měla nárok na finanční odškodnění v hodnotě části svého kontingentu. Článek o vyšší moci se objevoval i u prvorepublikových cementářských syndikátů. Cementářské syndikáty plnily pro své členy úlohu „pojišťoven“.

Cementářské kartely vykonávaly v otázce spolehlivosti zboží podobnou úlohu jako středověké cechy. Zodpovídaly za to, že kvalita dodaného zboží bude odpovídat cementovým normám. Cement musel být na místo dodáván včas a ve správném množství. Pokud cementárny tato ujednání nedodržovaly, mohly proti nim být uplatňovány sankce až ve výši ztráty kontingentu. Tato ustanovení na ochranu spotřebitele a dobré pověsti se objevovala ve všech předlitavských a prvorepublikových kartelových smlouvách.

Předlitavské cementářské syndikáty se potýkaly se zahraniční konkurencí. Problémové byly pohraniční oblasti Německa a Uher. Německý cementářský průmysl byl kartelizovaný. Předlitavské cementářské syndikáty poskytovaly ochranu svým členům uzavíráním smluv o regulaci vzájemného dovozu a vývozu s Německem. Předlitavské syndikáty si zajišťovali monopolní postavení na domácím

---

⁷⁷⁴ Řadilo se sem i vypuknutí první světové války a zastavení některých továren.

trhu a zbavovaly členské firmy zahraniční konkurenci. V Uhrách cementářský kartel nevznikl, dohoda o zastavení konkurence proto nebyla tak snadná jako v případě Německa. Vývozně orientovaným dalmatským cementárnám poskytoval syndikát z roku 1911 finanční náhrady za vzdání se prodeje cementu na předlitavských trzích. Tyto náhrady je možné vnímat jako vývozní subvence.

Cementářské kartely přispívaly k technologickému rozvoji odvětví. Projevovala se schumpeterovská teze. Kartely byly dobou příměří v odvětví. Boje skončily, ceny a zisky stoupaly. Cementárny získaly prostředky na investice. Motivací pro rozšiřování výrobních kapacit a modernizaci bylo časově omezené trvání kartelových smluv. Po určitém období docházelo k rozpadu nebo redefinování kartelů. V době, kdy se blížila jednání o prodloužení nebo vzniku kartelu, začaly továrny provádět velké investiční projekty. Motivací pro technologický rozvoj by mohl ohrozit pouze vznik časově neomezeného kartelu na základě statutu quo v odvětví. Dohody tří cementáren z let 1937-1938 byly příkladem těchto tendencí.

Předlitavské syndikáty limitovaly, ale nezakazovaly investice do výrobních kapacit. V odvětví proto často docházelo k vysokému převisu nabídky nad poptávkou. Teprve syndikát z roku 1933 zakázal jakékoliv investice do výrobních kapacit a povolil pouze modernizaci výroby. Učinil tak první krok k tomu, aby se podařilo směřovat nové investice hlavně do zefektivňování výroby.

Dopady fungování předlitavských a československých cementářských kartelů a syndikátů na vývoj odvětví a celého hospodářství, lze posoudit jen velmi těžko. Cementářské kartely nebrzdily technologický rozvoj, snižovaly transakční náklady, zvyšovaly efektivitu skrze organizaci a koncentraci. Plnily důležité úlohy, které mohly mít pozitivní důsledky na rozvoj odvětví, jako například převzetí role pojišťovny nebo kontrolování kvality cementu. Jejich fungování ale mělo mnoho negativních důsledků. Nepřiměřeně zvyšovaly ceny, snažily se zabraňovat vstupu nových subjektů na trh a zbavovaly se nepohodlné konkurence. Vyjádřit se, zda cementářským kartelům náležela jen pozitivní nebo negativní úlohu ve vývoji cementářského průmyslu, proto nelze.

Prameny

Archivní prameny

SOA Praha

Obchodní a živnostenská komora. K 1250- 1252, i.č. 1889, sig. 2171

Krajský soud obchodní. CXIX-274, K 2465

SOA Praha-západ

Podolská cementárna Praha. K 2

Podolská cementárna Praha. Protokoly ze schůzí ředitelství 1908- 1915

Prastav. Inv. č. 1, Evidenční číslo 1, Zápisy ze schůzí správní rady firmy Prastav, Spojené pražské továrny na staviva, akciová společnost v Praze od roku 1921 do roku 1939

Prastav. Ič. 3, Eč 3, Zápisy z finančních schůzí správní rady firmy Prastav Spojené pražské továrny na staviva, akciová společnost v Praze od roku 1925 do roku 1934

Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k vyrábění vápna a cementu 1904- 1907

Radotínské cementárny a vápenice: Protokoly o schůzích správní rady Akciové společnosti v Praze k vyrábění vápna a cementu 1907- 1911

Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Berounských akciových cementáren a vápenic 1911- 1916

Radotínské cementárny a vápenice. Protokoly o schůzích správní rady Berounských akciových cementáren a vápenic 1916- 1921

SOA Beroun

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 7, Zápisy ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1889- 1928

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 8, Zápisy ze schůzí správní rady a výkonného výboru 1929- 1936

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 10, Výroční zprávy 1920- 1941

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 13a, Dílčí cementářský kartel 1933, Kartelová smlouva z roku 1933

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 147, Akce Grygov

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. K 147, Korespondence s firmou Baťa (cementárna v Grygově u Olomouce) 1936- 1941

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Královodvorská cementárna, Podnikové ředitelství 1889- 1950. Kniha 72, Dílčí kartelové smlouvy 1926- 1930, Dodatek ke kartelové smlouvě mezi

cementárnami Králův Dvůr, Maloměřice, Štramberko- Vítkovické a Slov. Lietavská Lúčka (zřízení nové cementárny na Sovensku), 1930

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 1, Zápisy ze schůzí hlavního shromáždění 1936- 1939

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 2, Zápisy ze schůzí výkonného výboru 1936- 1942

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 4, Zápisy ze schůzí propagačního výboru 1936

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. K 5, Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). Smlouvy s cementárnami v Polsku 1929- 1932

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 10, Bauxitový cement 1936

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 10, Cementárny v Bohosudově a Hodolanech u Olomouce 1936

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 10, Cementárna v Tlumačově 1936

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 10, Speciální cementy 1936

Podnikový archiv Královodvorských cementáren. Prodejna cementáren Praha 1936- 1946 (1948). K 14, Bilance 1935- 1945

Národní archiv

Kartelový rejstřík 1933- 1950. K 4, Evidenční číslo úmluvy 32, Úprava výroby, odbytu a cen cementu 1933

Kartelový rejstřík 1933- 1950. K 73, EČ 720, Úprava prodeje veškeré produkce cementu v továrnách smluvních stran vyrobeného ať v hotovém nebo polohotovém stavu, pokud má býti spotřebován, případně prodán na území ČSR 1934- 1947, Úprava výroby a odbytu cementu na území ČSR od 13. 12. 1935 do 31. 12. 1945

Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností 1919- 1942. Karton 330, 17.680/20, Jednání o vývozu struskového cementu z Moravy do Holandska

Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností 1919- 1942. K 326, 10.676/20, Stížnosti na nedostatek cementu

Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností 1919- 1942. K 642, 66.826/27, Zprávy o kartelových smlouvách 1927- 1932

Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností 1919- 1942. K 329, 15.151/20, Žádosti o dodávky cementu ze Štramberku 1920

Národní archiv. Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1952, ič 984, h-03, h-04, Kartely a trusty, 1924- 1944

Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv 1916- 1944. K 1995, ič. 1015, i-3, Stavební průmysl 1920- 1944

Archiv ČNB

Anglobanka. AB/194/4

Česká banka. ČB/205-4

Česká průmyslová banka v Praze. ČPB/142/2

Pražská úvěrní banka. PÚB/397/1

Živnostenská banka. ŽB/149/1,

Živnostenská banka. ŽB/362/32

Živnostenská banka. ŽB/775/3

Tištěné prameny

60 let výroby cementu v Maloměřicích: 1907- 1967. Brno: Grafia, 1967

Allgemeiner und Vertrags- Zoll-Tarif für das Österreichisch-ungarische Zollgebiet: Giltig vom 1. März 1870 an. Wien, 1870

Allgemeiner und Vertragsmäßiger Zoll-Tarif für das Österreichisch-ungarische Zollgebiet: Gültig vom 1. März 1906. Wien, 1906

Allgemeiner und Vertragsmässiger Zolllarif für das tschecho-slowakische Zollgebiet: Autonomer Zolllarif. Reichenberg, 1925

Allgemeiner und Vertragsmässiger Zolllarif für das tschecho-slowakische Zollgebiet: Autonomer Zolllarif. Reichenberg, 1930

Allgemeiner Zoll-Tarif für das Österreichisch-ungarische Zollgebiet: Giltig vom 1. Januar 1879. Prag, 1878

Allgemeiner Zolllarif für das tschecho-slowakische Zollgebiet: Autonomer Zolllarif. Reichenberg, 1919

Archiv pro přírodovědecké proskoumání Čech: Díl I. Práce chemického odboru. Praha: Komise Františka Řivnáče, 1870

Cementáreň Lietavská Lúčka, N. P.: Nositel radu práce 1901- 1971. Martin: Osveta, 1971

Cenové zprávy státního úřadu statistického. Praha: Státní úřad statistický, 1921- 1948.

Co jest elektrotavený cement čížkovické továrny, Králodvorské cementárny, akciové společnosti?. Praha: Králodvorská cementárna, 1932

Compass: Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. Wien: Alfred Hölder, 1868-

Der Neue Zoll-Tarif für das Österreichisch-ungarische Zollgebiet. Prag, 1903

PACOLD, Jiří. *Stavitelský praktik.* 2. vyd. Praha: Tiskem dra Ed. Grégra, 1887

Podolská cementárna: "Česká akciová společnost k výrobě a užitkování staviva". Praha, 1891

Gross- Industrie Oesterreichs: 2, Stein-Thon-Porzellan und Glasindustrie, Metallindustrie. Wien: Verlag von Leopold Weiss, 1898

O upotřebení portlandského cementu z Max Hergetovy továrny na portlandský cement v Radotíně: Stanice Západní české dráhy. Praha

Österreichisches statistisches Handbuch für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder. Wien, 1882- 1917, 1- 35

STARÝ, Antonín. Vývoj cementárnictví v Rakousku. *Časopis pro průmysl chemický: Orgán Společnosti pro průmysl chemický v království Českém*, 1900, roč. 10, s. 22- 25

Statistická ročenka republiky československé. Praha: Státní úřad statistický, 1937

TARNAWSKI, Anton. *Kalk, Gips und Portland-Cement in Oesterreich-Ungarn.* Wien, 1887
THURY, Max. Die oesterreichische Cement - Industrie. In: *Gross- Industrie Oesterreichs: 2, Stein-Thon-Porzellan und Glasindustrie, Metallindustrie.* Wien: Leopold Weiss, 1898, s. 5- 13

TARNAWSKI, Anton. Vortrag gehalten am 23. März im Deutschen polytechnischen Vereine in Prag. *Technische Blätter: Vierteljahrschrift des Deutschen polytechnischen Vereines in Böhmen.* 1877, roč. 9, s. 177- 186

JEŽEK, V. O důležitosti českého cementu v národním našem hospodářství. *Listy průmyslové.* 1876, roč. 2, č. 6, s. 89- 91

Sbírka zákonů a nařízení státu Československého. Praha: Státní tiskárna, 1921

Statistická ročenka republiky československé 1938. Praha: Státní úřad statistický, 1938

Velkoobchodní ceny a velkoobchodní indexy v letech 1922-1936. Praha: Státní úřad statistický, 1937

Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete: VII. Portlandzement. Wien, 1912

WACH, Anton. *Gemeinnütziger Baurathgeber bei allen Arbeits- und Materialberechnungen im Baufache: mit Beifügung der am häufigsten gebrauchten Formeln, und anderen technischen Behelfen.* 6. vyd. Praha: F. Tempsky, 1874

Zahraniční obchod republiky Československé. Praha: Státní úřad statistický, 1923- 1948

Závody Královské cementárny, akciové společnosti v Králově Dvoře u Berouna. Beroun: Vlastním nákladem, 1911

Zoll-Tarif für das Österreichisch-ungarische Zollgebiet. Prag, 1896

Zprávy Národní banky Československé. Praha: Národní banka Československá, 1926- 1949.

Literatura

- ASCHPURWIS, Paul. *Die Konzentrationsbewegung in der deutschen Zementindustrie*. Aschaffenburg, 1928. Diss. Philosophischen Fak. der Hessischen Ludwigs-Universität zu Gießen BÁRTA, Rudolf. *Chemie a technologie cementu*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961
- BÁRTA, Rudolf. Portlandský cement: Ku stému výročí jeho vynalezení. *Stavitelské listy*. 1924, roč. 20, 283- 287, 304- 307
- BÁRTA, Rudolf. *Rozsah a vývoj světové výroby cementu: přednesl Rudolf Barta ve schůzi společnosti, pořádané dne 10. prosince 1934 v Praze*. Praha: Česká společnost národohospodářská, 1935
- BÁRTA, Rudolf. Z dějin akciové společnosti PRÁSTAV, Praha. In: *Příspěvky k dějinám skla a keramiky*. Praha: Národní technické muzeum, 1971, s. 160- 184
- BOYCE, Ronald R. *The bases of economic geography*. 2d ed. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1978, xiii, 433 p. ISBN 00-301-9496-2
- BRACHWITZ, Alfred. *Die Zusammenschlüsse in der deutschen Zementindustrie seit 1914: ein Beitrag zur Problematik des Kartellwesens*. Hamburg, 1937. Diss. Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fak. der Friedrich-Wilhelms-Univ. zu Berlin.
- BURIAN, Josef. *Moderní výroba cementu: Zvláštní otisk z časopisu Cement, železo a beton*. Praha: Nákladem časopisu Cement, železo a beton, 1909
- EISLER, Pavel. *Monopoly v hutnictví kapitalistického Československa*. Praha: Rozpravy Československé akademie věd, 1971
- ENGLIŠ, Karel. *Soustava národního hospodářství I*. Praha: Melantrich, 1938
- GARKISCH, Miloš. *Příběhy pražských cementáren*. Česko: Českomoravský cement - Závod Králův Dvůr-Radotín, 2011, 374 s. ISBN 978-80-260-0492-9
- GECKO, Tomáš. *Cementárna v Radotíně: založení, produkce, podnikatelské strategie 1871- 1921*. Praha, 2011. Bakalářská práce. FF UK
- GOOD, David F. *The economic rise of the Habsburg Empire, 1750-1914*. Berkeley: University of California Press, c1984, xvi, 309 p. ISBN 05-200-5094-0
- HEJDA, Jiří. *Nová hospodářská politika: Přednesl JUDr. Jiří Hejda ve schůzi společnosti pořádané dne 14. ledna 1929 v Praze*. Praha: Česká společnost národohospodářská, 1929
- HEJDA, Jiří. *Žil jsem zbytečně*. 2., upr. vyd. Machart, 2010, 479 s. ISBN 978-80-904318-4-3
- HEXNER, Erwin. *Kartely. Slovník veřejného práva československého*. Brno: Polygrafia - Rudolf M. Rohrer- Brno, 1932, s. 123- 129. sv. 2
- HEXNER, Erwin. *Základy kartelového práva*. Praha: Ústřední svaz československých průmyslníků, 1929
- HLAVÁČ, Jan. *Základy technologie silikátů*. 2. vyd. Praha: SNTL, Bratislava: Alfa, 1988
- HOLMAN, Robert. *Ekonomie*. 4. aktualiz. vyd. Praha: C. H. Beck, 2005, xxii, 709 s. ISBN 80-717-9891-6

- JAKUBEC, Ivan a Zdeněk JINDRA. *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha: Karolinum, 2006, ISBN 978-80-246-1035-12007
- JINDRA, Zdeněk. Průmyslové monopoly v Rakousko-Uhersku: Některé hlavní rysy vývoje do počátku světové války. *Československý časopis historický*. Praha: Academia, 1956, roč. 4, s. 231- 270
- KALLAUNER, Otakar. Oldřich Rosenberg. *Stavivo*. 1924, roč. 5, č. 2, s. 13- 14
- KALLAUNER, Otakar. Stručný přehled pokroků v oboru cementářském v posledních deseti letech. *Stavivo*. 1925, roč. 6, s. 242- 243, 256- 257
- KAŠPAR, Josef a Radovan ŠIMÁČEK. *Československé kartely: Kartelový rejstřík s komentářem*. Praha: Josef Kašpar-Hospodářský rozhled, 1934
- KEJZLAR, Miroslav, Ladislav ČERMÁK a Pavel HOLZKNECHT. *Československé opevnění z let 1935-1938 na Trutnovsku*. Dvůr Králové nad Labem: Fortprint, 2008, 397 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 978-80-86011-37-0
- KLEINWÄCHTER, Friedrich. *Die Kartelle: Ein Beitrag zur Frage der Organization der Volkswirtschaft*. Innsbruck, 1883
- KŘÍŽEK, Jurij. *Die wirtschaftlichen Grundzüge der österreichisch-ungarischen Imperialismus in der Weltkriegszeit: 1900- 191*. Praha: ČSAV, 1963
- KŘÍŽEK, Jurij. *Základní hospodářské rysy rakousko-uherského imperialismu*. Praha, 1952
- LÁNÍK, Jaroslav a Miloš CIKRT. *Dvě tisíciletí vápenictví a cementárenství v českých zemích*. Praha: Svaz výrobců cementu a vápna Čech, Moravy a Slezska, 2001
- LÁNÍK, Jaroslav. *Velký příběh: 120 let Královské cementárny 1889-2009*. Česko: Českomoravský cement - Závod Králův Dvůr-Radotín, 2009, 233 s. ISBN 978-80-260-0493-6
- MATOUŠKOVÁ, Anna. *Od tradičního vápenictví na území Českého krasu ke vzniku moderní továrny na výrobu portlandského cementu v Králově Dvoře v roce 1911*. Beroun, 1995
- NEKVASILOVÁ, Jana. Počátky vývoje, výroby a užití portlandského cementu. *Dějiny vědy a techniky: 21. seminář pro vyučující dějin věd a techniky*. 2004, roč. 12, s. 19- 24
- NOVÝ, Ivan Hlaváček; Jaroslav Kašpar; Rostislav. *Vademecum pomocných věd historických*. 3., opr. a dop. vyd. Jinočany: H. ISBN 80-731-9004-4
- OPRAVIL, Tomáš. *Příprava a vlastnosti románského cementu*. Brno, 2008. Dizertační práce. Vysoké učení technické v Brně, Fakulta chemická
- PÁNKOVÁ, Kateřina. Srovnání cukrovarnických a pivovarnických kartelů v českých zemích na přelomu 19. a 20. století. In: BARTOŠEK, Jaroslav. *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci: fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století*. Praha: Národní technické muzeum, 2011, s. 465- 477. Prameny a studie (Národní zemědělské muzeum). ISBN 978-80-7037-206-7
- PÁTEK, Jaroslav. Československo-německé kapitálové a kartelové vztahy v chemickém průmyslu meziválečného období 1918-1939. In: BARTH, Boris. *Konkurence i partnerství: německé a*

československé hospodářství v letech 1918-1945. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1999, s. 112- 131. ISBN 8071847089

PURŠ, Jaroslav. *Průmyslová revoluce v českých zemích: určeno věd. pracovníkům, ekonomům, technikům, studentům stř. a vys. techn. i ekonomických škol*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1960

RESCH, Andreas. *Industriekartelle in Österreich vor dem Ersten Weltkrieg: Marktstrukturen, Organisationstendenzen und Wirtschaftsentwicklung von 1900 bis 1913*. Berlin: Duncker, c2002, 321 p. ISBN 34-281-0823-X

RIEPL, Florian. „*Die wirtschaftliche und technologische Entwicklung der Zementindustrie unter besonderer Berücksichtigung der Verdienste von Hans Hauenschild*“. Wien, 2008. Diplomarbeit. Universität Wien

SAMUELSON, Paul Anthony. *Ekonomie*. Vyd. 2. Praha: Svoboda, 1995, xl, 1011 s. ISBN 80-205-0494-X

SEIDLEROVÁ, Irena a Jiří DOHNÁLEK. *Dějiny betonového stavitelství v českých zemích do konce 19. století*. Praha: Informační centrum ČKAIT, 1999, 328 s. ISBN 80-863-6401-1

SCHUMPETER, Joseph Alois. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Překlad Jiří Ogrocký. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, 470 s. ISBN 80-732-5044-6

SCHWEIGER-LERCHENFELD, A. v. *Die Überschienung der Alpen: Semmering, Brenner, Pustertal, östliche Alpen, Mont Cenis, St. Gotthard, Arlberg, Schwarzwald*. Moers: Steiger, 1984. ISBN 39-215-6460-3

SVOBODA, Antonín. Několik statí z počátků výroby portlandského cementu u nás. *Stavivo*. 1938, roč. 19, s. 222

WINTER, Lev. Nový návrh na zákonnou úpravu kartelů. *Obzor národohospodářský XIV (1909)*. Praha: J. Otto. 1909, roč. XIV, s. 113- 120. Dostupný také z www.bibliothecaeconomica.cz/library/

WOOD, Andrew a Susan M ROBERTS. *Economic geography: places, networks and flows*. New York: Routledge, 2011, xii, 179 p. ISBN 978-041-5401-821

Periodika

Baukeramik: Zeitschrift für Bauwesen, Ziegel-, Thon-, Mörtel- und verw. Industrien. Wien - Leitmeritz: Oesterreichischer Tonindustrie-Verein, 1899- 1911

Cement, železo a beton: časopis pro moderní konstrukci, stavební hmoty, průmysl a obchod. Praha: Havelka, 1908-1914

Kartell-Rundschau: Monatsschrift für Recht u. Wirtschaft im Kartell- u. Konzernwesen. Berlin ; Wien, 1903-1944

Národní listy. Praha: Julius Grégr, 1861- 1941

Národní politika. Praha, 1883- 1945

Obzor cementářský: Časopis sledující zájmy činnosti výroby cementového zboží, umělého kamene a betonářů. Praha, 1926- 1935

Österreichische Tonindustrie-Zeitung: Zeitschrift für die Ziegel-, Tonwaren-, Kalk- und Zementindustrie. Leitmeritz: Oesterreichischer Tonindustrie-Verein, 1911- 1918

Prager Tagblatt. Prag, 1876- 1939

Průmyslový věstník: orgán Ústředního svazu československých průmyslníků v Praze. Praha: Ústřední svaz československých průmyslníků, 1914- 1950

Stavitelské listy: Věstník společenstva stavitelů pro obvod obchodní a živnostenské komory v Praze. Praha: Společenstvo stavitelů pro obvod obchodní a živnostenské komory v Praze, 1905-1942

Stavivo: Odborný časopis věnovaný zájmům veškerého průmyslu staviv. Praha ; Brno: Stavivo, 1922-1990

Technische Blätter: Vierteljahrschrift des Deutschen Ingenieur- und Architekten-Vereines in Böhmen. Prag: Ottomar Beyer, 1869- 1919

Internetové zdroje

Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Liquidierung der Kommission für Verkehrsanlagen in Wien, Fassung vom 05.06.2013. In: *Bundeskanzleramt Österreich* [online]. [cit. 2013-06-05]. Dostupné z: <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10003786>

Cement industry - main characteristics. *Cembureau: The European Cement Association* [online]. [cit. 2013-04-11]. Dostupné z: <http://www.cembureau.be/about-cement/cement-industry-main-characteristics>

COURSIÉRAS, Cécile a Aurore CARTIER. Howling with the Wolves or Fighting the Crisis: Large French Firms as Players in the European Cement Cartels During the Interwar Period. [online]. 21 s. [cit. 2013-03-14]. Dostupné z: <http://ebha.eap.gr/files/Papers/Cement%20cartels.pdf>

"Die erste Staatsbahnphase"(ca. 1841-ca. 1854). *Zur Eisenbahngeschichte des alten Österreich(1827-1918)* [online]. [cit. 2013-04-11]. Dostupné z: <http://www.oberegger2.org/altoesterreich/kap5.htm>

Die „zweite Privatbahnphase“ von ca. 1854 bis zum Ausbruch der „grossen Wirtschaftskrise“(1873). *Zur Eisenbahngeschichte des alten Österreich(1827-1918)* [online]. [cit. 2013-04-11]. Dostupné z: <http://www.oberegger2.org/altoesterreich/kap6.htm>

HOTOWETZ, Rudolf. Kartely a stát. *Obzor národohospodářský II. (1897)*. Praha: J. Otto. 1897, roč. II., č. 10, s. 193-194, č. 14, s. 209-212. [cit. 2013-07-14]. Dostupný také z www.bibliothecaeconomica.cz/library/

JOHNSON, Ronald N. a Allen PARKMAN. Spatial Monopoly, Non-Zero Profits and Entry Deterrence: The Case of Cement. *The Review of Economics and Statistics* [online]. 1983, roč. 65, č. 3, s. 431- 439 [cit. 2013-04-14]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1924188>

MCBRIDE, Marc E. Spatial Competition and Vertical Integration: Cement and Concrete Revisited. *The American Economic Review* [online]. 1983, roč. 73, č. 5, s. 1011-1022 [cit. 2013-04-11]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1814668>.

MORRISON, Paul Cross. Cement Production and Trade on the Great Lakes. *Economic Geography* [online]. 1944, roč. 20, č. 1, s. 37-53 [cit. 2013-04-10]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/141640>

Nařízení vlády republiky Československé ze dne 26. února 1919 o odborových sdruženích cenových. In: *101/1919 Sb.* [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>

Nařízení vlády republiky Československé ze dne 3. září 1920 o zásobování obyvatelstva a opatření důležitých podniků státních předměty potřeby. In: *516/1920 Sb.* [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>

Nařízení vlády republiky Československé ze dne 21. května 1921, jímž se provádí zákon ze dne 11. března 1921, č. 100 Sb. z. a n., o stavebním ruchu, v hlavě III. In: *197/1921 Sb.* [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>

Nařízení vlády republiky Československé ze dne 19. prosince 1921 o nové úpravě celních sazeb pro československé celní území. In: *460/1921 Sb.* 1921. [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>

NORMAN, G. Economies of Scale in the Cement Industry. *The Journal of Industrial Economics* [online]. 1979, roč. 27, č. 4, s. 317- 337 [cit. 2013-04-14]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2097956>

Odpověď vlády na interpelaci poslance J. Vičánka. In: *Parlamentní tisk: 608/XV* [online]. 1936 [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0446_01.htm/

Parlamentní tisk: 430 [online]. 1936 [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0430_01.htm/

Parlamentní tisk: 446 [online]. 1936 [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0446_01.htm/

SCHILLER, František. Kartely a trusty v Rakousku. *Obzor národohospodářský XV (1910)*. Praha: J. Otto. 1910, roč. XV. s. 331 an. [cit. 2013-07-14]. Dostupné také z www.bibliothecaeconomica.cz/library/

Statistical Yearbook of the League of Nations [online]. Geneva: League of Nations, Economic and Financial Section, 1926- 1944 [cit. 2013-07-13]. Dostupné z: <http://digital.library.northwestern.edu/league/stat.html>

TAFUNELL, Xavier. On the Origins of ISI: The Latin American Cement Industry, 1900- 30. *Journal of Latin American Studies*. 2007, roč. 39, č. 02, s. 299-. ISSN 0022-216x. DOI: 10.1017/S0022216X07002398. [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: http://www.journals.cambridge.org/abstract_S0022216X07002398

Vládní nařízení ze dne 13. července 1934, kterým se mění a doplňují některé zákony týkající se bytové péče. In: *109/1934 Sb.* [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>

Vládní nařízení ze dne 24. ledna 1936 o rozhodčích komisích pro stanovení cen stavebních hmot. In: *27/1936 Sb.* [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>

Zákon ze dne 23. května 1919 o státní podpoře stavebního ruchu. In: *100/1919 Sb.* [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>

Zákon ze dne 11. března 1921 o stavebním ruchu. In: *100/1921 Sb.* [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>

Zákon ze dne 28. března 1928 o stavebním ruchu. In: *43/1928 Sb.* [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>

Zákon ze dne 12. července 1933 o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon). In: *141/1933 Sb.* [cit. 2013-07-14]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/>

Seznam obrázků, grafů a tabulek

Obrázky

Obrázek 1. Náskres původní šachtové pece z podolské cementárny (s. 26)

Obrázek 2. Diagram výroby cementu v rotační peci Královské cementárny kolem roku 1911 (s. 27)

Obrázek 3. Předlitavské cementárny v roce 1873 (s. 60)

Obrázek 4. Železniční síť habsburské monarchie v roce 1864 (s. 61)

Obrázek 5. Předlitavské cementárny v roce 1901 (s. 62)

Obrázek 6. Předlitavské cementárny v roce 1913 (s. 64)

Obrázek 7. Cementárny na území prvorepublikového Československa v roce 1918 (s. 116)

Obrázek 8. Cementárny na území prvorepublikového Československa v roce 1933 (s. 117)

Grafy

Graf 1. Dividendy cementárny Perlmoos v letech 1872- 1889 v procentech (s. 36)

Graf 2. Poměr zisku k akciovému kapitálu cementáren Perlmoos a Podolí v letech 1882- 1897 v procentech (s. 37)

Graf 3. Průměrné ceny cementu v Předlitavsku v letech 1887- 1911 v korunách (s. 84)

Graf 4. Předlitavská spotřeba cementu v letech 1897- 1912 v tunách (s. 85)

Graf 5. Počet novostaveb ve Vídni v letech 1902- 1911 (s. 86)

Graf 6. Podíl zisku k akciovému kapitálu v cementářském průmyslu v letech 1900- 1914 (s. 89)

Graf 7. Předlitavské ceny cementu v letech 1910- 1917 v korunách (s. 101)

Graf 8. Výroba portlandského cementu v Předlitavsku v letech 1910- 1916 v tunách (s. 102)

Graf 9. Poměr zisku k akciovému kapitálu v cementářském průmyslu v letech 1910- 1917 (s. 105)

Graf 10. Podíl Čech na celkové předlitavské produkci cementu v letech 1897- 1916 v procentech (s. 114)

Graf 11. Stavební ruch (počet nových budov a bytů) v sedmdesáti největších československých obcích nad deset tisíc obyvatel v letech 1919- 1926 (s. 133)

Graf 12. Ceny cementu v letech 1922- 1932 v korunách za 100 kg (s. 136)

Graf 13. Poměr zisku k akciovému kapitálu v cementářském průmyslu v letech 1919- 1938 (s. 142)

Graf 14. Index spotřeby uhlí v cementárnách a výroby cementu v Československu v letech 1924- 1937 (1928= 100) (s. 143)

Tabulky

Tabulka 1. Cementárny založené na území pozdějšího Předlitavska v letech 1842- 1870 (s. 30- 31)

Tabulka 2. Cementárny založené v Předlitavsku v letech 1871- 1873 (s. 33)

Tabulka 3. Počet prodaného cementu podolské cementárny v letech 1872- 1890 (s. 34)

Tabulka 4. Produkce cementu cementárny Szczakowa v letech 1885- 1897 v tunách (s. 35)

Tabulka 5. Nově založené předlitavské cementárny v letech 1874- 1890 (s. 38)

Tabulka 6. Výroba Královské cementárny v letech 1893- 1903 v tunách (s. 40)

Tabulka 7. Nově založené předlitavské cementárny v letech 1894- 1901 (s. 40)

Tabulka 8. Výše dividend vyplácených některými předlitavskými cementárnami v letech 1895- 1903 (s. 41)

Tabulka 9. Počet cementáren, výroba románského a portlandského cementu a celková výroba cementu v Předlitavsku v letech 1897 a 1902 v tunách (s. 41)

Tabulka 10. Podíl portlandského cementu na celkové produkci cementu v Předlitavsku v letech 1897- 1916 v tunách a procentech (s. 43)

Tabulka 11. Výroba portlandského a románského cementu v Zálitavsku podle sčítání živností z roku 1899 v tunách (s. 44)

Tabulka 12. Výroba kapacity největších cementáren v Předlitavsku v roce 1887 v tunách a jejich celkový podíl na trhu v procentech (s. 65)

Tabulka 13. Průměrné ceny cementu v Předlitavsku, obecné a smluvní clo v korunách a podíl cla na ceně cementu v procentech (s. 71)

Tabulka 14. Dovoz a vývoz cementu v Předlitavsku v letech 1891- 1913 v tunách a podíl zahraničního obchodu na předlitavské produkci cementu v procentech (s. 72)

Tabulka 15. Výrobní kapacity československých cementáren v letech 1926, 1928 a 1932 v tunách a procentuelní podíl jednotlivých továren na celkové výrobě (s. 118)

Tabulka 16. Podíl produkce Královské cementárny na celkové spotřebě cementu v československé republice v letech 1922- 1936. Čísla v tunách a podíl v procentech (s. 119)

Tabulka 17. Procentuelní podíl obecných celních sazeb k průměrným cenám portlandského cementu v letech 1922- 1937 (s. 127)

Tabulka 18. Procentuelní podíl dovozu a vývozu všech druhů cementu na celkové produkci cementu v Československu v letech 1922- 1938; dovoz a vývoz v tunách (s. 128)

Tabulka 19. Roční výroba cementu na tisíc obyvatel ve vybraných evropských státech v tunách (s. 129)

Tabulka 20. Nevyužité výrobní kapacity v cementářském průmyslu v letech 1926, 1928, 1932 a 1936 (s. 144)

Tabulka 21. Dividendy vyplácené v letech 1926- 1937 v průmyslu cementářském, stavebních hmot, strojírenském a kovodělném, chemickém, báňském a hutním, elektrotechnickém a v pivovarnictví a sladovnictví v procentech (s. 145)

Tabulka 22. Podíl jednotlivých firem na kontingentech v syndikátech z let 1933- 1935 (s. 152)